

M A G Y A R
K Ö N Y V - H A Z .

I R Á
M O L N A R J Á N O S .

I V . S Z A K A S Z .

P O S O N Y B A N ,
L A N D E R E R M I H Á L Y '
költségével és betüivel.

---

1 7 8 3 .

301921

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

IV. SZAKASZ

POSZTUMMUS
L. A. D. R. N. M. I. A. L. Y.

kollektív és személyi

1921

BÉ - VEZETŐ LÉVEL.

Soha illy dologra gondomat nem fordítottam volna, ha szemeim előtt magát felséges rendü ígéretekkel nem mutogatta volna a' belöle eredendő nagy haszon.

Haszon tudniillik a' régi, és mostani világ ismérete a' példára, igyekezetre, útválasztásra, elé-menetelre: haszon a' tudomány a' lelki fényesb látásra, az értelem éketségére, meszszebbre való indittására, szükségünk segedelmére: haszon a' külömbféle válogathatás; az olvasás, tanulás, elmélkedés, keresgélés unalmának könnyebbítésére.

Erre tartott a' szándékom: erre egyengetém ezen Könyv-háznak mind előb-

li Szakaszit, mind ezen jelen-lévöt. 'S bár egy féle termetben állhatna elé a Régi Feles Épületekről irt IX. Könyvem-is : hogy azt ezen Könyv-háznak részévé ; hetedik, nyoltzadik Szakaszává változtathatnók, mind a Nevelésről irt XV. levelet, és a Természeti Böltselkedésről készített VI. Könyvet. Mert ezeket ide lehet a Pásztor-Könyvel együtt egyenesen helyheztetni ; 's ezen Könyv-háznak V-dik, és VI-dik Szakaszzaivá változtatni : holott külső, belső tulajdonok, 's minémüségek majd tsak nem egy azon tárgyú, 's tekintetü ; a Könyv-ház nevét pedig annál jobban megérdemli, a mi illy móddal nagyobbra terjed.

Ha könnyü az illyen munka készítés, reménylem, és magammal könnyen elhitem, hogy hogy mind hasznára, mind könnyü vóltára nézve, tsak azért-is léssen, a ki kövesse, és folytassa ; mind a

válo-

válogatásban, 's annak unalma meg-győ-
zésében, mind az új Könyvek készítésében
(mert itt elé-kerülnek olyanok-is) mind az
haszonra való nagy szám-tartásban.

'S arra nézve ugyan azt kívánám,
hogy a' mi Vallást, vagy újjitást illeti, az
ide ne kevertefsék; se valami ártalmas,
vagy ahhoz hasonló Tudósittás ide ne tsűsz-
szon: hogy merő gyönyörű kívánatos ha-
szonnal kedveskedjék ezen igyekezet min-
den rendű, és értékű Olvasónak.

Ezen IV-dik Szakasznak, az előbbi
számoknak következesek szerént im' a'

T Ü N T E T Ö J E.

CCLXXXI.	KÖNYV.	Péter-Vdri új Tudósittáfok.
CCLXXXII.		Azonuuk Folytatása.
CCLXXXIII.		Harasztí a' Tsászárokról.
CCLXXXIV.		N. N. A' kisedek jó barátja.
CCLXXXV.		Azonnak Folytatása.
CCLXXXVI.		Benkö Érdélyről.
CCLXXXVII.		Azonnak Folytatása.
CCLXXXVIII.		N. N. A' Régiségekről.
CCLXXXIX.		Hálikárnászfzusi Diénes K.
CCXC.		Petávius A' Régiségekről.

CCXCI. Könyv.	<i>Niepaort a' Romai szokásokról.</i>
CCXCII.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCXCIII.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCXCIV.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCXCV.	<i>N. N. A' Gondolat Mestersége.</i>
CCXCVI.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCXCVII.	<i>N.N. A' Természet Országiról.</i>
CCXCVIII.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCXCIX.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCC.	<i>Linne A' Természet Országiról.</i>
CCCI.	<i>Plinius Természeti Históriaja.</i>
CCCII.	<i>Katantsits Eszéki kö.</i>
CCCIII.	<i>Du Fresne Illirikumról.</i>
CCCIV.	<i>N. N. Mulatság.</i>
CCCV.	<i>Bossmán Guineáról.</i>
CCCVI.	<i>Schott Olasz Országáról.</i>
CCCVII.	<i>Nau A' Korán ellen.</i>
CCCVIII.	<i>Schmitt Török Történetek.</i>
CCCIX.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCCX.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCCXI.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCCXII.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCCXIII.	<i>Leo Ts. az első Magyarokról.</i>
CCCXIV.	<i>Lonitzer A' Törökökről.</i>
CCCXV.	<i>Posonyi Magazin.</i>
CCCXVI.	<i>Poszszevin Moskoviája.</i>
CCCXVII.	<i>Morelli Pénz-fejtése.</i>
CCCXVIII.	<i>Mellen M. O. Pénz-fejtése.</i>
CCCXIX. CCCXXI-ig.	<i>Arisztóteles külömbféle Irásai.</i>
CCCXXII.	<i>Azonnak Folytatása.</i>
CCCXXIII.	<i>Tudósíttás.</i>

CCLXXXI. K Ö N Y V,

Pétérvári új Tudósittások,

Olvasztatott illy Könyv: *Neues St. Petersburgisches Journal, vom Jahre 1781.* Orosz Péter-vári új Tudósittások Ur. 1781-dik esztendejétől fogva. Nyomtatott ugyan ottan.

Még eddig tsak két Szakasz került A' könyv ismertetése. szemem eleibe. Az első Moskovianak Amerika felé való új találmányit, Pekin Városá le-írását, a' Gazdasághoz tartozandó kérdéseket, az Orosz pénz' ismertetését emlegeti. Azután a' mostani Tsászárnénak némelly parantsolatit adja-elé. Guldenstat Profeszszornak élete - is ottan találtatik. És így ez a' Szakasz külömbféle tudományokhoz tartozandó gyülemény. Hasonló hozzá a' második.

Az Amerikai találmányról tudósító Irás így szól: 5. l. Mihent Orosz Országé lett az egész Szibiria, Kám-

Orosz
hajózások.

tsátkával együtt, egész a' Nap-keleti tengerig, gondolkodni kezdett a' további találmányokról. Péter TS. veté annak az igyekezetnek nyomdok elejét; 's Dániából Szakadt Bering Kapitány küldetett az Orosz Felsegtől Ur. 1728-ban a' Kamtsatkai tengeren való hajózásra, Tsirikov Kapitánnyal egyetemben. Jártak, keltek ott 1741-ben. Bering az uton ki-halt. Tsirikov 1742-ben ki-ütött ismét a' Kamtsatkai parton. A' melly helyet Bering fel-talált, azt Szent Illyésnek nevezé, az 58° , 's $28'$ alatt az éjszaki szélységre nézve; 236° alatt Ferrótól számlálván az hosszúságot. Azt Amerikának mutatá lenni Steller, ki Beringel hajózott; 's abból-is ki-tet-szik, hogy Beringnek 's Tsirikovnak eleibe a' föld-lakói olly békéltető sippal (kalumettel) jövének, mellynek tsak az éjszaki Amerikában vagyon kelete.

További
hajózások.

Ezeket el-beszélvén az Író, az újabb hajózásokat, és keresgéléseket számlállya-elé. Nevezetes Kórovinak, es Glotofnak hajózása: azok Szent Illyés táji fok új Szigetekre találtak, és a' bőr készítésében nevezetes nagy népre: Gorotof fok a' félivel meg rakodván, 1766-ban érkezett Kamtsatkába. Krenitzin és Le-

váſchev, kiket azon hajózásra II-dik Katalin Csáfzárne küldött, a' fel-talált Amerika táji Szigetekből 1769-ben jutának Kámtságába. 57. Szigetet emlegetnek, a' kik ezen találmányokról szóllanak; de a' miut a' Tudósító az 73-dik levelen írja, tsak nemelleykire szállának-ki, ezekről tudhatunk bizonyosbakat; *Bering* Szigete táján fekszik a' Réz nevü Sziget (Mednoi Ostrov) A' rezet onnét jó léſzen Khina Országba hordani, a' hol az kívánatos. A' mit a' Ruszſzúfok Aleskának hívának, Kuk járása tudósíttása szerént Amerikának része. A' Rókák Szigeti igen közel vannak Amerikához. Igen sok benne a' róka: a' rókák nem félnek a' Szigetiekről; de az Oroszokat azoktól szaglás által megkülömböztetik. Meg-tanúlván az Oroszoktól az ételben való válogatást, már többen halnak, hogy sem az előtt. Földi barlangokban laknak; putri módra: annak teteje lyukain szállanak-bé lajtorján az áll-házba. Egy olly szé-lyes hoszszu putriban két száz ember is el-lakik; de egyik nemzet (familia rend) el-vagyon karókkal, és rudakkal választva a' másiktól: külön vannak a' férfiak, külön az Afzszonyok. Tisztábbak ezek az házak, mind a' Kámtságabéliek: benne nem tüzelnek;

Putri.

Szokások

még-is melegek: a' lámpások ki-vájt kö. 's a' t. p. 82. Jövendő mondókat tartanak, kik azt akarják el-hitetni a' Szigetiekkal, hogy bizonyos lélek fugta-meg, a' miket mondanak. Az halott vagy temettetik, vagy hajótskába tétetvén, fel-akasztatik azzal együtt, Igy szárad a' levegön. Né-melly Szigetek már adóznak az O-rofznak: hamar meg-tanúllják az O-rofz nyelvet.

A' 49-dik levéltől fogva Peking Várofa iratik-le.

A' férgek
ellen való
orvosság.

A' 125. levéltől fogva Gazdaság-hoz tartozandó Tudosítások tétetnek-ki. A' fa levél, és gyümölts rontó férgek ellen jó a' többi között okof-san le-venni, feszíteni azokat a' gyűrűket, mellyek a' pilléknek tojásaikból állanak, 's erőffek mint a' tsont. Vigyázni kell a' végre, melly ágatskákán ülnek a' pillék, ott tojnak, ott támadnak ezen gyűrűk, azokból forr a' fok kar-tevő pondró, nyüv-kukatz, hernyó, és más nevü bogár. Ha az olyan gyűrű a' hidegről melegre vite-tik, látni, hogy ki-kelek a' tojások.

A' 141-dik levéltől fogva az O-rofz pénzről adatik ismértetés.

Következnek a' többi közt aján-dék nyeresre ki-tett kérdések. *Preis aufgaben der St. Petersburgischen freyen öko-*

*ökonomischen Gesellschaft vom 4-ten Novemb. 1780. etc. p. o. Mi eledel, 's téli, nyári takarmány, szüleség legjobb a' szarvas marhának a' végre, hogy kevérebb legyen a' teje? de úgy, hogy a' költséget a' várandó nyereség fellyül halladja. Az ajándék Holland. 25. arany. 2. p. 221. Miképp kellenék a' disznó-bőret az öleskor levonni a' szalánnának, husnak, zsirnak, sódornak veszte nélkül? hogy a' bőrnek más hasznát lehetne venni, 's ne csak eledelre használlyon? Az ajándék aranyból vert kép; 's Holland. 50. Ötven arany. A' felelet 1782-dik esztendőnek első Oktoberéig adassék-bé, Orosz, Német, vagy Frantzia nyelven illy irással: *An die freye ökonomische Gesellschaft zu St. Petersburg.**

p. 249. *Güldenstatnak* Pétervári Professornak élete le-írását jobbára utazási foglallyák-el. El-küldetvén a' Természet', és Nemzetek' vizsgálására szózatós könyvbe raká a' Mizdsegi és Offeti szókat. Járt Georgiának Tiflis

Magyarok

nevü egészségtelen Városában. Meglátogató *Kuma* vize mellett a' Madsar nevü maradék épületeket, mellyek inkább a' Mahometanusokhoz, hogy sem a' Magyarokhoz, Ungarokhoz tartozandók, ugymond. 1773-dikban forgott azon helységeken. (ki tudja, ha

a'

a' Magyarok után nem következtek-e oda Mahomet tselédi?)

CCLXXXII. K Ö N Y V.

Olvasztatott azon Pétervári Tudósítáfoknak
1781-ben ki-adatott 11-dik Szakaszja.

Az eleje az Orosz régi pénzről folytatta a' tanakodást.

Továbbá a' Sareptai ferdőnek dicsérete, 's tulajdoni olvastatnak; azután a' többi közt a' Petervári aprób 's nemzeti Iskoláknak ezen törvényei, a' mint a' Tsászárné parantsolá.

Nemzeti
Orosz
iskola.

1. Tanitassanak az Orosz közönséges, és Egyházi olvasásra, írásra;
2. Az Orosz vallásu kisdedek; az Orosz tanítás rendü Keresztyéni, és erköltsi tudományra: 3. A' rajzolásra:
4. A' számvetésre: 5. A' mennyire kitelhetik a' föld-írásra (Geográfiára) 6. A' világi Történetek tudományára:
7. Mind ezek arra tartanak: hogy az iskola-béli tanulásnak, azoktól elálván, azonnal hasznát vegyék. 8. Mihelyest olvasni tudnak, olvaśsák minden héten leg-alább négy oráig az Ország törvényit. Legyen számadás az elé-menetelről: ajándék 's a' t.

Meg-

Meg-nem vetik ezen Tudósíttás-Irók az apróbb rendü jelentéseket, p. o. azt a' jelentést: hogy az Anglusok, midön másodszor érkeztek volna 1780-ban Auguszt. havában (Kamtsatkához) Szent Péter és Pál rév-partyához, ott temették, és puska lövegek közt az ő Klarke nevü Kapitányokat. Ki-teszik a' nehéz-mérön észre vett Pétervári idő változást: Tsászári fok parantsolatot, és rendelést közre bostáttanak.

CCLXXXIII. K Ö N Y V.

Olvasztatott illy nevü Könyv: *Genealogia compendiosa dell' Imperatori Romani discendenti dall' Augustissima Casa d' Austria* .: Scritta dal P. Gaetano Haraszti di Buda Min. obseruante della Prouincia di S. Giouani di Capistrano. Milano 1780. con approbatione. Az Austria Házi Romai Tsászárok nemzetségek. Irá Budán született Haraszti Kajetán Szent Kapisztrán Tartományi Szürke Barátok Szerzetes Papja. Nyomtatott Májlandban.

A' Magyarok betsülete: hogy Magzati a' külső Országok nyelvein írnak, 's ott-is bé-nyomtattnak. Irá Haraszti Májlandban Concionatorságakor Olaszúl ezt a' könyvet, a' Tsászárok szép képeivel fel-ékesítte; 's ho-

holott ezen Tsászárokról tellyesbb tudósítást adtam-elé a' Magyar Könyv-Ház III-dik szakaszának elején; itten tsak betsület kedvéért emlegetek ezen Olaszúl irt könyvből némelly töredékeket. p. o.

A' bé-vezetésben hamar a' vizözön után termett Birodalmokról tudósíttya az Iró Olvasóját. Szóll az Assiriai, Persiai, Görög Birodalomról: azután a' Romai felől-is.

El-beszelli romlását: Nagy Károlytól eredett helyre állását: Rudolfnak az Auszriai Házból lett választatását. Mind rövideden. A' könyv nagy betüvel 13. árkusra terjed.

Auszriai
Eredet.

Habsburg

Az említett Tsászárnak eredetéről így szóll. Német Ország Hertzege Sigisbert Nemzet *Teobertet*. Teobert volt Urunk 638-ban *Habsburgnak* első Grófja. *Habsburg*, Helvetziának Bernai Vármegyéjében Ár-vize mellett lévő Vára. Teobert fia *Belbus*. Ennek fia *Rompert*; Ezé 786-dik esztendő táján *Gontrám*. *Gontrámé Lutard*: Ezé *Berzö*. *Berzöé Ratbod*. *Ratbod* után *Berengar* 1031-ben meghalván, az Uraságban hagyá *Ottót*. Ez után 1081-ben *Verner* következék. 1130-dikban a' Grófságot *Albertre* marasztá. Ez III-dik Konráddal a' Szent Földre ment hadakozni. Meg-halt 1192-ben. Második

dik *Albert* az elsőnek fia a' Szent Földre utazván ottan ki-halt, és Akkaróban temettetett 1228-ban. Ennek a' fia volt I. *Rudolf* Ts. Austriát el-^{1. Rudolf,}nyervén, azt *Albert* nevű fiának adá. Ki-is el-hagyván az Habsburgi nevet, magát Austriainak hívá. 'S ugyan ezen *Albert* (ki a' Tsászárok közt ezen neven első) lett osztán Tsászárrá; noha előtte Naffaviai *Adolf* választatott.

I. *Rudolf* Tsászársága 1273-dikban kezdődött.

I. *Albert* Ts. Akvisgránban 1298-ban koronáztatott-meg.

(Ennek hólta után *Lutsemburgi Henrik* = VII. azután *Bavariai Lajos*: Lajos után *IV. Károly*: Károly után *Ventzezló*, Károly I. fia. Ez után *Sigmond* Károly Ts. II. fia lett Tsászárrá 1411-ben. *Sigmond* Ersébetet édes leányát Ausztriai *Albert*-hez házasította; 's már az előtt *Albert*-et fiának-is fogadá. *Sigmond* hólta után.

II-dik *Albert* 1438-ban Tsászárrá vá-^{Ausztriai}lasztatott. ^{Tsászárok}

III. *Fridrik* Ernesztnek Ausztria Hercegének Fia Római Tsászárságra 1440-ben koronáztatott.

I. Máksimilián 3-dik *Fridrik* fia 1493-diktól fogva tsászárkodott. ^{Filep}fiá-

fiától született Unokája Makszimi-
liánnak, a' nagy nevü.

V. *Károly* Ur. 1519-diktől fogva vise-
lé a' Romai koronát. Azt végtére
tulajdon Testvérének ereszté. Ez
völt.

I. *Ferdinánd* Annának II-dik Lajos M.
Királynak Ura. Ki-is Magyar Or.
Királyjává lett. Utánna a' fia.

II. *Makszimián* következék 1564-ben.
Azután ennek fia.

II. *Rudolf* Tsászárságra 1576-ban vá-
lasztatott. Rudolf testvére pedig

I. *Mátyás* 1612-től fogva közöntetett
Tsászárnak.

II. *Ferdinánd* Ts. első Ferdinándnak
Unokája vala. AZ Attya *Károly*
völt Stajer Or. Hertzege I. Ferdi-
nánd fia. (Ezt *Haraszt* itt ki-ma-
rasztá) II-dik Ferdinánd 1619-től
fogva uralkodik. Utánna a' fia

III. *Ferdinánd* 1637-fogva. Ennek fia
pedig

I. *Leopold* 1658-tól fogva. Ki meg-
halván 1705-ben a' Birodalmat

I. *József* Tsászárra marasztá. Halála
1711-ben esett. A' Birodalom Ura

VI. *Károly* Tsászár lett. Utánna VII.
Károly.

I. *Ferentz*. II. *József* Ts. Mindenik Fe-
jedelemről adatik tudósítás. De mi
azt másutt meg-előztük.

CCLXXXIV. K Ö N Y V.

Olvasztatott illy Könyv: *Der Kinderfreund* .
siehender Theil. A' Kisdedek jó barátjok.
 7. Rész. Iratott, vagy nyomtatott
 Lipfiában 1777-ben

A z említett könyvnek elejét emle- Nevelés.
 getém a' Könyv-háznak II - dik
 Szakaszában. Méltó dolog, hogy ne-
 velésre tzeilyozó több mesterséget-is
 vegyünk észre belöle.

Az 66-dik lapon így oktat. „ A' A' szegény
kisdedek
ról.
 szegény kisdedeket meg-nem kell vet-
 ni ; söt az Isten kedvéért alázatos
 Szeretetet illik hozzájuk mutatni. Hall-
 játok, édes Urfiatskájim, úgymond
 Kronikel: erről egy példa-beszédet.

Sétálni méne bizonyos Uri ember Példa
beszéd.
 tulajdon kertébe, tulajdon fiatskájával
 szinte a' ki-keletnek virágzó eleje tá-
 ján. Virágzott már akkor a' sáfrány,
 fok egyéb növöténnyel egyetemben.
 Vetekedett a' virágok fejer, és piros
 szinek a' pázsit új gyenge zöldével. Vé-
 letlenül a' lugos-alá érkezének, a' hol
 a' szöllő-töt még a' szalma födé felí-
 ben harmadában. A' tö a' hol ki-
 látszott, otromba, borzas völt, 's
 hasonló a' ki-száradott fához. Fel-

IV. Szak.

B

kiált

kiált a' kiseded: ah! miért nem szagatják-ki, Uram Atyám! ezt a' rozsfát, 's nem vetik a' tüzre? néki-is ment egyetemben, rántzigálá; de a' gyökér erősebb volt a' gyermek kezénél. Felele az édes Atya: fiam, vagyon arra indító okom: hogy ezen törökök vesztég állyanak; leszen olyan idő, hogy meg-mondom, miért? De még-is, édes Uram Atyám, monda a' Kiseded: im' mi szép virágok vannak azokon a' fákon! (a' baratzk-fákra mutat vala) miért nem ilyenek mind? azok a' kertet el-rutittyák. Irtaffa-ki édes Uram Atyám! Az Atya erre: mondom fiam: abból semmi se lesz? Leg-alább egy idejig tsak ugyan így hagyatom őket.

Utazása érkezett az Uri embernek: el-vitte arra-is magával fíjatskáját: jó idő mulva meg-fordulván, ismét a' kertbe ballagának.

Fel-kiálta a' Kiseded, öszve-tsapván kezetskéjit: ó mi gyönyörű az egész kertnek tekéntete! Bizonyosan ki-irtatta Uram Atyám a' száraz fákat, 's másokat ültetett helyekbe. Mi szépen zöldellők mindenütt a' levelek! almát, körtvélyt, diót látok! ó mi tömötten függenek! az ágok-is alig birják. Imé a' lugoson mi gyönyörűen kelletik magokat a' szőlő gerezdek!

dek! vallyon jó izüek-é? Meg-kóftolta vele azokat az Attya; 's az álmélkodás még nagyobbá vált; midőn hallá: hogy azon gerezdekből szüretik az a' vidámittó ital, mellynek bor a' neve; 's mondá az édes Atya: fiam ha ezen tsudálkozol, tsudálkozzál még annál-is inkább azon, hogy ezek azok a' redves, goromba, otromba törsökök, mellyeket a' tavaszkor ki-kellett volna irtani, ha valaki néked szót fogadott volna. Ezek a' jó izü, gyönyörű gerezdek mind ezen törsökökből eredtek, nevedtek. A' mit pedig ezekről mondok, alkalmaztasd az emberi nemzet állapotjához. Láttál nem egyszer szegény, nyomorúlt, ügye-fogyott kisedet; 's az talán egyetemben árva-is vólt. Te az olyant meg-veted: kevélyen el-mészsz mellette: vigyázz fiam! ne tégy róla hirtelen ítéletet! ebben az hitván, rongyos testben nagy lélek lakik, melly talán valaha erköltsel, és böltseséggel az emberi nemzetre szép világofságot fog eresztetni. Ez most törsök, de kellemetes leszzen idővel a' gyümöltse.

72. A' gyermekeimmel egykor elmenék a' játék-hely mellett, a' hová a' nép tolakódva fiete. Ottan bolondoztak tudniillik a' szem-fény vesztök,

Játék
néző
hely.

gyógyító-szer, Orvos-olaj árulok: tré-
fáfan neveltető jövevények. Meg-szol-
lamlék Károly fiam, 's mondá: bé-ve-
töttem illy helyre én-is egykor; de
Isten örizz, hogy másodszor oda ki-
vánkozzam: vólt a' nép allyában ne-
vetség; röhögtek, kurjogattak; de
sem ez nem szép dolog, se nem mind-
tisztaságra vezérlő szavakból állott a'
mulatság. Tovább menvén láttunk az
ajtó felé fel-függesztett egy nagy ké-
pét. Azon le-valának irva a' kötélen
tánczoló, ugrók, 's több a' féle
mesterség-üzök. Károly fiam azonnal
fel-kiáltott: hogy fele sem igaz annak,
a' mit ott ígérnek: hogy valaki az
órrán hordozza az hegyes tör élet,
léhetetlen, 's így továbbá. Mondám
erre: miért volnának az ilyen mester-
ségek lehetetlenek? Nem nagyot vesz-
tünk, ha meg-tsalatkozunk-is; nosz-
sza ballagjunk-bé.

Kötélen
tánczoló.

Bé-mentünk, 's az első tekéntet-
re el-bámultak. Vólt a' ki a' kötélen
tánczolt, ugrált, mint a' lapos földön.
Vólt, a' ki a' fel-tartott palloft által-
ugrá: más egy legény órrán, homlo-
kán, fogán tartván a' palloft, tánczolt,
firgett, forgott. 'S így továbbá.

Ki-menvén, kérdém Károly fia-
mat: ha hiszi-é már, a' miről elébb
kétkedett; látván, mit vihet a' me-
ster-

sterség, próba, igyekezet végbe? igenis, úgymond Károly ('s már a' gyermekeimben fel-indult a' próbára való indulat: ugrani, nyújtózni: hátra tett kézzel, térdeplés nélkül egy hajlással kalapot fel-harapni igyekeztek; ellenzém) 's mondá Károly: Nagy dolog, fok idő, fok vesződség kell az ilyen tudományhoz. Kisded-korától fogva, mondám én erre: a' jó mester, a' nem alkalmatlan tanítványt, fok próba után kitsinyről nagyra viheti; 's ezekre, és másokra meg-tanithatja. Azomban keferves ez a' kenyér, 's bár gyakran rosz erköltsel ne járna. Én el-hitem magammal, hogy ez a' tudomány nemzetről, nemzetre (*familiáról familiára*) terjed; tsak a' kenyér kerefete kedvéért. Tartanak néha a' kezekben egyarányofságra vezető, vagy segítő póznát; de a' miatt gyakran kezeket, lábokat törik, örökös koldusokká válnak, sőt élteket-is vesztek. Ez a' vége. Azt az egyet méltó rajtok betsülni, hogy láttya az ember, mire mehet az iparkodás, és az hamar kezdett szüntelen való igyekezet.

Azomban, ha nem vólna, a' ki őket betsüllye, hamar jobb, és hasznosbb dologra fordittanák fáradságokat az ilyenek. Nagy Sándor eleibe állott egy olly ember, ki a' nagy vár-

Nagy
Sándor.

ró-tő lyukán hiba nélkül által tudta a' borsót dobálni. Egy véka borsót ajándékozott neki. Ez volt minden jutalma.

Következnek játékos látások, (Kómædiák) mesék, és beszélgetések által való más oktatások-is; természetnek, állatoknak, 's több a' félinek ismertetése kedvéért.

CCLXXXV. K Ö N Y V.

Forgattatott a' *Kisdedek Barátjoknak* 9-dik Szakaszsa. Már készen vagyon az 20-dik-is.

Esópus.

Ebben a' többi közt Esópus életét beszéli-el a' Tanító a' Kisdedek előtt Planúdesből, Görög Íróból. Ki, noha két ezer esztendő tájnyira távozik-el Esópus idejétől a' könyv, rendes tanításokkal irattatván jobbra, 's válogatva megérdemli az emlékezetet.

Következik tudósítás a' pókról. p. 91. azután Komédia-játék. p. 126.

Kevés a' mérges pók, leg-alább minálunk. A' tyukok, és madarak azokat ártalom nélkül eszik. -- A' pók Isteni gyönyörű teremtett állat. Minden póknak két része vagyon. Az

első

első a' fő, és a' melly; a' második az hátullya. Ezen két részek gyenge fonálkával vannak öszve foglalva. (Elé-hozott azomban, ezeket beszélvén *Papillon* Ur egy pókot, 's rendre mutogatá minden részét) Melleje ülének a' Kisdedek, 's jól a' fejére nézvé az egyik, mondá: Nékem úgy tetszik *Papillon* Uram, mintha több szemeket látnék ezen póknak egyetlen egy fejen. *Papillon*: úgy vagyok, 's ezek valóban mind szemek; a' póknak jobbra nyóltz a' szeme: ihol előre kettő; 's jobbról, és balról három, három = 8. Minek anyi, úgymond Lajos? arra, úgymond Károly, hogy ha ide, oda kapaszkodván, egyiket ki-fúrja, rajta egyéb szemei segítsenek. Henrik: nem hiszem. Hanem, imé, a' mint látom, ezen szemek nem mozdulók: hogy tehát jobbra, balra, előre láthasson, azért több a' szeme. Helyesen! fel-kiáltott módosfan *Papillon*. (Le-irattatik előre álló mindenik körmös lába. Nyóltz az olyan láb az egész pókon. Azokkal a' marványon, és a' fima tükör hátán-is találunk lyukatskákat, mellyekhez kapaszkodjanak. Azoknak az ő szövésében nagy hasznokat vesznek. Álmélkodásra méltó a' póknak hálója. Ha azt kinem terittené, mikép találna eledelt

szárnya nem lévén? A' hálóját tulajdon mellyeiből erefztett nedvefségből fzövi. Az olyan nedvefség adó öt mellye vagyon; 's azok mellett azon fellül még négy. A' mint azokat jobban vagy gyarlóbban meg-nyittya, annál több, vagy kevesebb nedvefséget erefzthet a' pók .'. Linnéus negyven hét külömbb - féle pókot rajzol - le. 's a' t.

CCLXXXVI. K Ö N Y V

Erdély Országáról.

Olvaftatott K. A. Benkö Jofef Urnak Erdély Országáról iratott egy pár Szakaszra terjedő 's Bétsben nyomtatott Könyve : mellynek egy kis toldalekkel im a' Summája.

Dátzia helye.

A' régi Dátzia (Dácia) az Európai Sztzithiának része, Tifzától az Eukfinusi Pontusig terjede. Annak része a' mostanyi Erdély Ország, néha napján közép földi Dátziának neveztetett. (*Dacia Mediterranea Consularis*) A' szomszédja, tudniillik a' Móldava, és Oláh Ország, Havasi Dátzia nevet vifelt. (*Dacia Alpestris*) Egyéb része a' mint Köröft, Moroft, Tifzát, és Dunát egész Eukfzinusig éri, Parti Dátziának mondatott. *Dacia Ripensis.*

Ex

Ex Autore Vet. Daciae Cl. Jof. Benkő
p. 5.

A' Dákusok Dávus néven-is (a' Eredete.
mint Strábo írja) ismértettek. Az
Afiái Szittyák közül verdöttek - ki.
Trógus Pomp. őket a' Geták atyokfiai-
nak mondja; sőt Dió szerént Lipsius
a' Géták népének nevezi. A' nyelvek Nyelve.
talán régi Tatar nyelv vólt; de Gö-
röggel meg-kevertetett néhutt; 's talán
Szarmátziabélivel-is. Ovid. T. 2. El.
7. et 2. L. Trist. el. 9. *Graiaque*
quod Getico mixta loquela sono est. Huc
quoque Mileto missi venere Coloni; Inque
Getis Grajas constituere domos. Nam
didici Getice, Sarmaticeque loqui. Emle-
geti Benkő Ur némelly Vulkánnak a'
Geta nyelvről írt könyvét.

A régi Dátziának Királyi (*apud* Dátziának
ó Királyi.
Fasching in veteri Dacia) ezek emle-
gettetnek. Nagy Sándor idejében Sár-
mis, Augusztus Ts. idétt *Cotiso*. Az-
után *Boerobista*, *Dorpáneus*, és a' kit
Trájánus Ts. meg-győzött, *Detzé-*
balus.

Hogy ezekről világosbb tudósítá-
sunk leheffen, vegyük észre: (*Ex* Illirikum.
Carolo du Fresne Illyric. vet. Pofon. p.
3. cet.) hogy a' hol most *Dalmátzia* Dalmátzia
tekszik Illirikumban, ott vólt az előtt
Illiris (Illyris): a' hol Horvát Ország,
Croatia; ott *Liburnia* fekvék: a' hol Horvát ó.

- Krányitz. a' Krányitzok laknak, ottan *Japydia*
 (Japydia) vala (*Carniolia in Japydia.*)
- Slávia. A' mostani *Slavonia*, a' néhai *Savia*
- Bósia. nevü *Pánnóniát* foglallya-el. *Bosnia*
- Servia. Mesiának *Dardánia* nevü részét futtya-
 meg: *Servia* a' felső *Mesiát*, *Bulgária*
- BulgárOr. az alsó *Mesiát* fekszi-meg.
- Mésia. A' felső Mésia Száva és Duna
 egybe szakadásától fogva *Ciabus* vi-
 zéig tart vala. *Iliris* és *Duna* közt.
 A' népei a' többi közt a' *Dardánusok*,
Skordiskusok, *Mesurok*, avagy *Misufok*
 's a' t. Az alsó Mésia *Ciabus*
 vizétől fogva *Dunának*, avagy *Isternek*
 a' tengerbe való omlásáig *Hémufig*,
Trátzia hegyéig terjede a' *Duna*
 partyától fogva. Hozzá tartozandó
 vólt a' *Dunán* túl a' parti, és közép
 földi *Dátzia*, *Dacia Rupensis*, item *Me-*
diterranea; ezután pedig alább a' *Duna*
 torkáig *Scythia Europea*: *Europai Stzithia*.
 A' népei a' többi közt *Ciabus*
 után a' *Tribállusok*, a' *Mésiai Trátzok*,
 a' *Szittyaiak*, avagy a' *Geták*
Isternek torka felé, *Peutzinusok* *Peu-*
tze Szigetében.
- Kádms. A' Régieknek bizonyságokból tud-
 juk, hogy *Afiából* a' *Fenitziabéliek*
Tirus, és *Sidon* határiról nem tsak
Afrikába, de *Europába*-is sereges köl-
 tözést tettek. (*Du Fresne ex Bocharto*
in Phaleg et Canaan. part. 2. L. 1. et
Boch.)

Boch. Geogr. sacra. L. I. c. 23.) Kádmus az ö Harmonia nevű házas társával együtt Fenitziái volt, 's Fenitziából Beótziaába költözött, a' mint a' Görögök írják (*Euemerus Cæus apud Athenæum. Dipnos. L. 14.*) Kádmus maradéki Beótziaából ki-hajtatván az Argivusoktól, Naro, és Driló Vizei közt a' tenger táján, az Illiriai népnek eredeti löttek. (*Phylarch. apud Athenæ. Apollodor. etc. apud Dufresne. p. 5.*) Noha pedig maga Kádmus tartatik az Illiriusok első Királyóknak; a' nevezet mindazáltal, úgy tetszik, Kádmusnak Illirius nevű fiától kereskedett. Kádmus hozá Beótziaába a' Görögökhöz Fenitziából a' betüket, tudományokat, mesterségeket, kereskedést, a' hajós tudományt, 's ki-hajtatván Beótziaából, ezen ismeretekkel Illirikumot gazdagítá-meg.

Illiris Kádmus fia, úgymond Apollodórus; (noha Appianus Polifémus írja) az ö unokáji által emitt a' Szigetekig, amott a' Dunáig szaporittá nemzetségét.

Illirius fiai: Akhilles (nem ama' Trojai) *Autárius*, Dárdanus és a' t. *Autárius* fiai pedig *Pannon* vagy *Peon*, *Peon* fia *Triballus* *Autárius*nak Illirikumban való országlásakor *Pannon*, vagy *Peon* Illiriai bizonyos néppel mind

Kádmus
fia Illi-
rius.

Kádmus
fiának
unokája
Pánnón.

Matzedónia szélyén, mind Sáván túl Segesta táján meg-szállott, 's új lakot épített. Ebből az új lakból két fele *Peon* nemzet származott. Az egyik Görög nyelvet, és szokást vállalván-fel, Mátzedoniában marada; a' másik meg-tartván ösi nyelvét, Pannoniának nepei közé keveredék; 's azon Országnek Pannon nevet adott. (*Du Fresne p. 8.*)

Pánonn
és Péon.

Péonla.
Pannonia.

Nagy
Sándor.

Filep K. Agist a' Péon nép Királyát maga hatalma alá-veté. Atheástól a' Szittyaiak Királyjától megfordulván az háboru után, (Atheás a' Duna torkánál uralkodott) a' Tribállufoktól meg-győzetett (*Plutarch. in Alexandr. Pausan. in Arcad. Justin. L. 9. cap. 7. apud Dufren. p. 9.*) Nagy Sándor pedig Mesiában a' Dardánufokat alázta-meg. Sirmust a' Tribállufok Királyját talpig győzé. Dunán túl egész a' Getáig nyargalt. (*Dufresn. p. 9.*) *Suplement Curt. p. 11. Alexander (ante bellum Perficum) Thracibus in monte Haemo victis Regem Triballorum Syrmum, qui in Peucen Istri insulam refugerat, ad petendam pacem coegit. Getas trajecto Istro superavit.*

Szirmust
meg győ-
zé.

Ezt a' Sirmust mondják némelyek Szerem építőjének, Sármissnak nevezvén egyetemben, azt tartják, hogy

hogy Sarmigethúsa Dátziának fő Várofa töle vötte nevezetét, nem mesz-sze a' Vas-kaputól. 's a' t.

Trájánus idejében Dátzia Romai tartománnyá lett: egynehány lakó helyekre Romai nép-is szállított. *Dio*, a' ki Sándor Ts. (*Alexander*) idejében élt Dátziában, négy olly új lakra mutat. Nevek: *Vlpia Augusta*, *Aquarum viuarum*, *Perendanesianorum*, *Apulensis*. *Vlpia Augusta* Szarmigetúsa helyére állított, 's Trajánustól nagyon felékesített: Hátzégen, Hunyad Vármegyében, a' hol most-is látszatos a' Romai maradvány. Máfok Romai több új lakra-is mutatnak. (*Coloniára*) fok Romai utak-is láttarnak még Dátziában: fok Romai pénz áfatik-ki: valamint Romai modu téglák is, melyeknek némellyeki két lábninál hosszabbak, és széllyeffebbek. Az Oláhok Romai maradékok. A' nevek-is *Ruman* = *Romanus*. Ur. 274-dik esztendeje táján, 's Gállienus, és Aureliánus Tsáfzarok idejében a' Romai hatalom Dátziában el-fogyott: mert szint akkor jöve Dátziába Skandináviából a' Gothus nemzet, 's a' Dákusokkal egy nemzeté lett; és így Gothiának-is neveztetett, Ur. 5-Századik = 500. esztendeje után pedig az oda vetődött Szittyai Gepidák miatt

Dátziában
Romai
új lakok.

Szarmige-
tusa.

Oláhok.

Gállienus
Aurelian
Ts.

Gottufok,
Gepidák.

Ge-

Gepidia nevet-is nyert. (*Benkö ex Jordan p. 35.*) Már akkor 454-dik esz-

Hunnusok tendőtől-fogva ezek közül némellyek az Hunnufokat szolgálták; de onnét az Hunnufok Ardáriktól a' Gepidák Királyától ki-verettek. Hanem az

Avar nép. Hunno-Avarok 550-ben Dátziát, avagy Gepidiát ismét el-foglalák Alboinnak Longobárd Királynak segitségével. (*Ibid.*)

Meg-érdemlené az Avarok dolga, hogy itt azt a' Magyarok ki-jövetelég vezessük. De mi Erdélynek leírására sietvén, azokról való tudósítás kedvéért Olvasónkat Szeverininek, és Práy Györgynek Irásihoz igazítottuk rellyes betsülettel.

Erdély
szélye,
hossza.

Erdély Ur. 1765-dikben M. Terésia Királynétól nagy Fejedelemségi méltóságra emeltetett. Szélyessége a' 45°, és 48° közt, hossza 46°, 's 49° között fekszik. Már holott az Egyarányosító (*Æquator*) karika alatt az hosszúságnak egy gráditsa = 15 német mérföld, a' golyóbis pedig, és így a' karikák a' földi golyóbisnak a' farkokig való kissebbedése miatt mind kissebbek, a' Rák Terítője alatt az hosszúságnak egy gráditsa = 13 mérföld; és így Erdélyben a' hosszúságnak 46. gráditsa alatt a' grádits csak 10. mérföld, és egynehány kis

ré-

részetske. Hossza Erdélynek 35. szé-
lyeisége 30. mérföld. Erdély a' 8-dik
Hajlás (*Clima*) alatt vagyon. Mert
mennyi a' fél órák száma, mellyekkel
a' leg-hosszabbik nap a' 12. óranyi
napot meg-halladja, szint annyi a' haj-
lás: holott pedig Erdélyben a' hol a'
leg-hosszabbik nap 16 = tizenhat ó-
rányi, nyóltz = 8. fél órával hosz-
szabb a' nap a' 12. óranyi napnál, ki-
tetszik, hogy Erdély a' 8-dik hajlás-
hoz tartozandó. Környéke a' kis Rusz-
sziai, Moldva, Oláhság, Magyar Or-
szág. Körülötte, 's benne temérdek
a' fok hegy.

Egy vizet se vészen magába más
Országból; hanem ellenben az öregi-
ből hármát ereszt-ki más Országokba:
Marost, *Szamost*, és *Olt* (*Aluta*) vi-
zét. Ezekbe szakad Erdélyi egyéb fo-
lyó viz-is. *Aranyas* nevü vizét (*Au-
ratus*) Erdély Paktólufsának lehet ne-
vezni: annyi az arany benne! azzal
Marost-is meg-gazdagittya. Ezekben,
és egyéb vizekben az aranyt a' Tzi-
gány Társaságok keretik: és holott ez
a' jövedelmes keretet a' Kamara vé-
delmezése alá tartozandó, ezen vé-
delmezésért az említett Társaság bi-
zonyos ádot nyújt esztendőnként
(= 100 *piseta*) A' viznél fel-állittatik
a' mosó pad: arra szörös posztó vo-
natik:

Vizei.

Aranyas
vizek.

Arany-
mo sás.

natik: reá öntetik a' viz a' fővénnel együtt: az arany a' posztón marad, 's a' fővénytől ki-választatik. Egy Tzigány meg-kereshet tsak magának egy hét alatt kilentz forintot: mert mindenik *Pisetért* három forintya élék. A'

Egyéb
vizei.

kuták, hév-vizek, kövé való vizek; sóval, timsóval, értzel, 's több a' féli-vel jeleskedő források, halas-tók bőven vannak azon Országban. Vannak olyanok - is, mellyeket a' Lakofok

Tenger
szemek.

Tenger-szemeknek hívják. Illyen a' Szent Anna nevü tó Tsikben a' Tusnádi Hegyek között: árad, apad, ki-nem foly, három-száz ölnyi kötél a' végén függő nehéz tzölönkkel fene-ket nem ér. Gyergyóban a' Piritske táji tón által nem repül a' madár éle-te veszte nélkül.

Termé-
kenysége.

Erdélynek a' földje életre valót bőven teremti mindent. Méltán írják a' Romaiak ama pénzekre: Tzerest a' gazdag kürttel (cornucopiæ) 's illy jelöléléssel: *Abundantia Daciae*. A' Természét három Országának adományi, mellyekkel Erdély bévelkedik, élé-
számláltatnak az 78-dik levéltől-fogva

Ásványok

a' 140-ig. Az Ásványok Országából meg-vagyon a' többi közt ottan a' tábla-kő (*Schistus tabularis*) tűz-gyözö-kő = *amiantus asbestus*. Silices: *Sardus*, *Opacus*, *Achates* etc. A' szem-só

tő-

töméntelen. A' sáletrom (*nitrum nativum*) mindenütt készíttethetik. A' Tifzító só (*Natrum fontanum, quod sal purgans, et amarum vocatur:*) bőven taláztatik harmintz helyen-is azokban a' sós kutakban, mellyek p. 80. elé-fzámláltatnak. A' Póris, = termés póris, értz olvasztó sóo (*Borax nudus seu Tincal*) melly eddig Kiuából, 's Nap-keleti egyéb helyekről hordattott, Besztertze mellett taláztatik, Gyálú Pópi hegyén, melly ha áfatnék, nagyobb hasznát hajtana a' bányász-nál. Ezen póris igen szükséges az értzek olvasztására, és öszve forrasztására. A' Borax málik neme nemes gyöngy. * A' Torotzkaiaknál dió nagyságu, által-látszó, megy-szinü granatok taláztatnak. Az előtt a' Tsi-kieknél elég volt a' fzekér-kenésre a' Zsidó-enyv (*Maltha*) de azok a' kutak most a' Moldvai Fejedelemhez tartozandók. Vagyon ásványos szén. (*Lithantrax*) bűdös-kő (*sulphur nativum seu pyrites nativus Linnæi.*) * * Sok a' tzi-

Tincal.
Borax.
póris.

Borax
gyöngy.

Zsidó
enyv.

* Benkö p. 81. Borax lapidosus, prismaticus, pellucidus Linnæo dicitur gemma mobilis, cuius varietates, Chrysolitus etc.

* * *Lithantrax vestigia ligni, e quo percoctus est, in stratis suis manifesta praeferit.*

tzinobrium, kéneső, piskoltz: a' tzin, és ón temérdek; szintén úgy a' vas, réz és a' t. Az Erdélyi aranyról hofszas a' beszéd. A' kövesedettek közül is fokféle számláltatik-elé: a' kövé vált lentse, borsó nem ritkán láttatik: vagy on ásványos elefant-tsont; pénz-forma kö böven. 's a' t.

Növötte-
nyek.

Dohány.

Szömörtse

Állatok.

Hölgy.

Jához.

A' növötenyek tömentelen száma a' 102-dik levéltől-fogva a' 126-ig terjed. Dohánynya Erdélynek most nevezetes, Uruak 1670-ben még nem volt szabad dohányt bé-vinni, 's a' ki dohányozott vagy 6, vagy 12, vagy 20 forintot adott büntetés fejében. Fridválszki Ur a' Skumpia, Szömörtse-fa (*Rbus cotinus*) fel-találásával nagy hasznot tett a' Timároknak. Az előtt nagy áron Havas-al-földről hozdatott; találtatik már az Hátszegi hegyeken.

Az Állatok Országá a' 126-dik levéltől-fogva adatik-elé. A' szarvas márha fok. Régenten egy-ökör egy markra = 4 Magyar forintra betsültett; egy font marha hús $1\frac{1}{2}$ xr. Hogy a' többit elé ne számlálljam, vagy on Erdélynek Hölgye (*Ermineum* = *Mustela alpina candida* = *Hermelus*) Jáhora, avagy erdei bikája. (*Urus*, *Silvestris bos*) Láttatott 1775-ben a' Füle Falunak Boroszlányos erdejében. Több volt,

vólt, míg a' szelek a' Gyergyóji erdöket nagyon ki-nem pufztitották. Ts. madár.
 Bévelkedik Tsásfár madárral (*Bonasia tetrao*) folyommal (*falco*) fiket fajdall (*Tetrao urogalus*) 's a' t.

Vagyon Dunából jött vizája (ritkán) Marosban fogott kötsögejét ettem én-is Branyiskán. (*acipenser sturio*)
 Vagyok ángolnája (*anguilla*)

A' Könyv folytatásában elé-tétetek az Erdélyi Fejedelmek. p. 143. Midön Arpád, Gyula, Kund, Szabolts, Urs, Leel, Verboltz, Magyar, és Erdély Országát el-foglalák, Erdély Gyulának jutott. Fejér várt építette. Ennek a' Gyulának azon nevü unokáját, holott háborut támasztott Szent István K. ellen, a' Szent Király meg-veré 1002-ban: Országát az ifju Zoltánnak adá; nem Vajda, hanem Hertzege névvel (*Dux*) Birák Erdélyt Szent István Királytól fogva a' Magyar Királyok Szápolya Jánosig.

A' Királyok Hertzegei, vagy Vezéri titulussal Erdélybe egynehány Fejedelmet állítottak (*Duces*) Ezen Vezérek közül Királyi névvel, 's hatalommal-is birtak Erdélyre, 's Magyar Országának részére nézve némellyek. Erdélyi Hertzegek
 p. o. I. Bela. V. István IV. Belának fia. Ezé ama tit. 1262-ben: *Nos Ste-*

phanus Dei gratia iunior Rex Hungarorum, Dux Transilvanus, et Dominus Cumanorum. Az Erdélyi Vezérek Királyi verből Zoltán után *Bela* (első *András K. öttse 's azután Király*) *Geisa*, és *Szent László* (testvérek Vezérekké első Belától tétettek; azután Királyok) *Almus* Geisa fia, (ki osztán *Szent Lászlótól Horváth Vezérré-is tétetett, Kálmántól ki - vákittatott*) *Vak Bela* *Almus* fia (azután Király) *László és István*, *Bela* fiai. III-dik *Bela* (ezen nevü 's rendü Király) II-dik *avagy Jerusálemi András* (3-dik *Bela* fia, egyetemben *Horváth Vezér*, azután Király) *Kálmán* (*Andás* fia 4-dik *Bela* testvére *Horváth Vezér*, ki 1207-ben *Fejér László* testvérét *Salomeát* házastársúl vévén *Halitziai Királyja* lett) *István* IV-dik *Bela* fia.

Erdélyi
Vajdák.

Következnek a' Vajdák, Székely Grófok, Vice Vajdák; és

Fejedelmek.

Az othon való Fejedelmek; Királyok: azoknak Történeteikkel egyetemben II-dik József Császárig: az 327. levélig.

Erdélyi
népek.

Az 357-dik levél laptól fogva az Erdélyi népekről tudósíttatunk. Azoknak része *Vnita*, az az: Egyesült; a' másik *Tolerata*, szenvedett. Az Egyesültek a' Magyar, Székely, és Szász Nemzetek. Az Erdélyi Magyar

gyar Nemzet egy a' Magyar Országival. Hét Vármegyét (de keverve az el-fzenvedett nemzetekkel,) foglalnak el; othon az 1. Fejer. 2. Küköllő. 3. Torda. 4. Kolos. 5. Doboka. 6. Belső Szolnok. 7. Hunyad. Magyar Országból 3. Vármegye-is oda való. 1. Közép Szolnok. 2. Kraszna. 3. Zaránd. Azon kívül a' Fogarási, és Kövári Megye (*Districtus.*)

Vár-megyeék.

Következik a' Székelyek eredete, határa 's a' t. A' Székely név, örízöt jelent. Ezeket Székely szóknak olvasom, *Livu* = töltser. *Tege* = tegnap, *Laposka* = teszta patza. *ünö* = tehén. *Kártya* = Káuna. *Üst* = Vas fazék. *Ofztovát* = szövö szék. *Rokolya* = Váfon Szoknya. *Laska* = metélt. *Kosolya* = Kosár. *Tzondra* = Szür. *Murok* = Sárga répa. *Gunya* = Ruha. *Kolosma* = Ing. *Vatzkor* = Vad körtvély. *Hoppa* = Lakodalom. De a' *hoppa*, *kosolya*, *kolosma* talán tsak némelly falujé. *Liu*, és *Livu* a' Vármegyei Magyaroké. A-zomban akár hová való Magyaroknál is találni különös, és nem Országos szózatokat. p. o. *Putok* = Párna. *Kárászó féreg* = Farkas. *Paprika* = Török bors. *Kondálló* = Kerék-vágás. *Pete* = Tőjás, tojomány. *Szike*, *porfoló*, *röstölő* = rántó lábos. *Tsóré* = Ordás leves (fajtból) *Tsóré* a' Székelyeknél

Szélyesség
székely
szókn.

= mezitelen. *Ereszkedő* = Lejtő. *Rög*, *Gaj* = Göröngy, grumus. *Bunda* = Kút. (*Rikkants* = Pásztor. *Lótza* = pad. *Pad* = Hiju. (*Szeprentze* = Venyike; vagy-is inkább rözse. *Hullám* = Hab. *Rivvants* = Jég-eső. *Tanya* = Pufzta. *Tzakó* = Gólya. *Kappant* = Kappany. *Koppantó* = Hamvévő. Késvel, kalánval = Kéffel, kalánnyal. 's a' t.) Szép szó a' Székelyeknél a' *Kegyelet* = Szivárvány.

Székely
nemés.

A' Székelyek Nemefek; az első Rendbéliek *Fő Nemefek*, a' 2. *Lófiiek*, *Lófejek* = Primipili. 3. *Köz népek*. 's a' t. p. 418.

Száfzok

A' 429-dik levéltől fogva a' Száfzokról. Azok II-dik Gejsakor jövének-ki leg-felettebb.

Oláh,

Az el-szenvedett népek. Oláh, Örmény, Görög, Morva, Lengyel, Orosz, Bolgár, Szerviai, Skláv (Tót) Tzigány, Zsidó. Első, úgy tetszik a' 12-dik Százban *Cinnamus*, a' ki a' *Blách*, nemzetet nevezi. *Talán* holt az Olasz a' Tótoknál = *Vlach*, ez a' szó az Oláh név eredete. Első Károly K. idejében az Oláh Oláhnak neveztetett. (Tegyünk ide egy gondolatot: Az a' nép Romai maradék. Az a' maradék a' Magyar jövetelekor *ó lakó* volt; 's az helyek *ó lak*) Illy népet ide-is, az Oroszok felé-is eleget

get adott Méfia, Bolgár, és egyéb Ország, a' hol az előtt Roma uralkodott.

Az Örmények első Apafi Fejedeleme idejében szakadtak Moldvából Erdélybe. Örmény.

A' Görögök a' Töröknek elhatalmazása után Erdélybe-is jutottak. Görög.

A' Morvaiakat (Anabaptistákat = új Keresztelők) Bethlen Gábor vezeté Alvintzre a' mesterségek kedvéért.

Lengyelek az előtt voltak, 's meg-magyarosodtak; de 1660-ban a' Szotzinilla Vallás miatt némelyek Lengyel Országból ki-hajtatván, új Lengyel számat szaporítottak. A' régiebb Bolgárok már az Oláság közé keveredtek. Leopold Ts. idejében Ur. 1688-dik után Sónia tájáról a' Cziprovátzi, Copilovátzi, Zelesnai, és Klifinai Bolgár Kereszttyének Erdélybe takarodtak, 's Alvintzen molt-is laknak. Lengyel
Bolgár

p. 543. Kolosvár két száz esztendőök előtt tsak Kolos, vagy Klutvárnak, de Claudiopolisnak soha sem neveztetett. Kolosvár

A' régi prédálló *Hajduk*, ökörhajtók valának. Azoknak kifogyasztások után Ur. 1600. esztendeje táján bizonyos rend-tartású más gyalótság

állítottatott az *Hajdu* név alatt. 'S Szabolts Vármegyében othon való Kapitány Vezérlése alatt, kit az Hadi Tanács erősít-meg, a' választás után, most-is hat helységgel bírnak. A' nevek: Vámos Pirts, Hatház, Nánás, Rátz-Böfzörmény, Szoboszló, Dorog, Polgári már az Egri Káptaloné.

CCLXXXVII. K Ö N Y V.

Írók.

Oláh E
PestiSilvester
Sereftely.Erdélyi
Miksa
Maximi-
lián Ts.

A' II-dik Szakas az Ország Gyűlésről, Táblákról, Katonaságról, Vallásról, Iskolakról, Tudósokról, 's több a' teliről. A' Katholikus Írók közt az 233-dik levélen emlegeti a' többi közt *Oláh Miklós* Ersek Attiláját, M. Országát: *Pesti Gábornak* Fejér-Vári Kanonoknak Ugotsai tö Esperellnek Bétsben 1536 ban nyomtatott Magyar 4. Evangeliomát. *Silvester* (Sereftely) Jánosnak Kolosvárott született, és Tsanádi választott Püspöknek, ki a' Tridentomi Gyűlésben jelen volt, Magyar új Testamentomát nyomtatott Abádi által Uj Szigetben Nadásdi Tamás költségével. p. 334. Emlegeti *Erdélyi Miksát* (Maximilianum Transiluanum) ki, úgy tesz, Erdélyi Szász volt. V-dik Károly Ts. szolgálatyára Spanyol Országba ment: ott meg-

meg-hazáfodott. Ezé az új Országokhoz való hajózásokról 1522-ben kiadatott levél. (Azt mi ezen Könyvháznak 3-dik Szakaszában eléadtuk) *Vérbötzi Istvánt-is Kükölyöji Erdélyinek téfzi.* Az Helvetziai Vallásbéliekhez számlállya *Gyulai Pált*, ki *Bátori Istvánt*, midön Királlyságra méne, a' Lengyelekhez követé. Onnét irá deákul Ur. 1581-ben *Sibrik Györgyhöz Nagy-Várad Kapitányhoz* ama nevezetes intő levelet, melly osztán az ujjónnan választott Kapitánynak elolvastatott. Azt Magyarra forditá *Tsepregi Turkovits Mihály.* *Heltai Gáspár Korónai* (Brasói) Száz Predikátor, öregségében, hogy a' *Kolosvári Dézmát* el-ne veszejtse, *Szent Háromság* tagadóvá lett. p. 340. *Fasching Ferentz* Jesuita 1725-ben midön *Kolosvár*ott tanitana: ki-adá az ó és új Dátziáról nevezetes Könyvét; de emezt 1733-ban. (*Vetus Dacia, nova Dacia*) *Illia András* 1730-ban nyomtatta ki *Dátziának Nemzetségről*, és *Vallásfiról* irt könyvét, mindenikből hofszas bizonyoságot ad-élé *Benkő Ur.* *Ortus et progressus var. in Dac. Gentium ac Relig.* A' Szakasz végén *Toldalékok* találtnak. 's a' t.

Vérbötzi.

Gyulai.

Heltai.

Fasching.

Illia.

CCLXXXVIII. K Ö N Y V.

Olvasztatott illy töredékü Könyvetske:

A' Régiségekről.

I.

Uger.
Magar.
Meg-írák a' Magyar Könyv-háznak
 második Szakaszában a' 15-dik, és
 17-dik levél félen; hogy ez a' szó:
 Uger, Ungar, Ujgur, Jugur a' Mungali
 nyelven *idegent*, 's *jövevényt jelent*: A'
Magor szó pedig *félelmet*. Azt kér-
 dezhetné itten valaki: ha vagyón-é
 ezekhez köze ama Pénus, avagy Kár-
 tágói szónak, *Magarnak* tudniillik?
 Használhat a' kérdés ki-végezésére
 az, a' mit Szervius ír Virgiliusnak
 ama szavait féjtegetvén: *Magalia quon-*
dam. Kartágo, úgymond, kettős Vá-
 rosnak láttatját mutogatá: a' belső
Birsának; a' külső, melly amazt kör-
 nyül vévé, *Magaliának* neveztetett;
 de Virgiliusnak *Magalia* helyett *Ma-*
gariat kell vala írnia: mert a' Pénus
 nyelven nem *Magal*, hanem *Magar*,
 falut jelent. *Carthago antea speciem ha-*
buit duplicis Oppidi, quasi aliud alterum
amplecteretur, cuius interior pars Byrsa
di-

dicebatur, exterior Magalia. Huius rei testis est Corn. Nepos in eo libro, qui vita Illustrium inscribitur. Haec Seruius in Æneid. 1. Pro, Magalia tamen et Nepos, et Virgil. debuit dicere Magaria, quia Magar non Magal Poenorum lingua villam significat. Ita idem Seruius in v. 421.

II.

Az első embereknek eredetöket tulajdon különös tartományokra há-
 rinták mind az Ægyiptusbéliek, mind a' Szittyaiak. Amazok azért: mert az élet táplálására mindennel minden egyéb tartományok fölött bévelkedik; emezek pedig azért: mert, noha hideg a' Szittyaiság, az az emberi ott születésnek, 's nevededésnek tsak azért sem árt: mert, valamint a' fákat, 's növényeket, szintén úgy az állatokat-is az helyek el-türéséhez alkalmaztatja a' természet. Továbbá: akár a' tűz, akár a' viz foglalta-el leg-először a' föld kerekseget; leg-először takarodott-el a' tűz a' Szittyaiaktól: melly meg most-is hidegebb a' többinél; leg-először a' viz-is, melly magassabb léven a' többinél, most-is Meótis tavába eregeti a' folyóit.

Az első emberek, rói.

Arról az Egyiptusiak, és Szittyaiak vetekedése

folyóit. Justinus (seu Trogus qui totius Orbis Historias latino sermone composuit Augusti Cæs. temporibus) L. 2. c. 1. p. 29. Lips. Ægyptii prædicabant .∴ initio rerum, cum aliae terrae nimio seruore solis arderent, aliae rigerent frigoris immanitate .∴ Ægyptum ita temperatum semper fuisse, ut neque hiberna frigora, neq̄ aestiui solis ardores incolas eius premerent: solum ita fecundum, ut alimentorum in usum hominum nulla terra feracior esset. Fure igitur ibi primum homines natos videri, debere, ubi educari facillime possent. Contra Scythae .∴ naturam ad locorum patientiam animalia generasse: sed et arborum atque frugum pro regionum conditione apte genera variata .∴ Si ignis prima possessio rerum fuit, qui paulatim extinctus sedem terris dedit; nullam prius, quam Septentrionalem partem hyemis rigore ab igne secretam: adeo, ut nunc quoque nulla magis rigeat frigoribus. Ægyptum vero, et totum Orientem tardissime temperatum; quippe qui etiamnunc torrenti calore solis exaestuuet. Quodsi omnes quondam terrae submersae profundo fuerunt, profecto editissimam quamque partem decurrentibus aquis primum detectam .∴ Cuncta flumina (in Scythia) nata in Maeotim, tum deinde in Ponticum, et Ægyptium mare decurrunt.

III.

Európai
Szittyaiak

A' Szittyaiak, a' Persáknak idejekor, Dunán-túl, a' hol most Bessarábia látszik, 's Meótis taván-túl, tellyebb-is, alább-is laktanak. Meótis tavára, a' mint Jusztinus emlétti, úgy mutatnak, mint Országoknak részére. Ezek Európai Szittyaiak. Ezek ellen Dárius Histaspis tábort vivén Asiából Európába, a' mint Heródotus írja, a' Bósforus nevü tenger-közet hiddal öszve akasztá (Herodot. 4. Polyb. 4.) azután hidat vetett a' Dunára-is ott, a' hol még ágakra nem szakadván, jó meszsze esik a' tengertől. Által vivé táborát, de abból nyoltzvan ezeret vesztett, úgymond Jusztinus 2-dik. K. Cornel. Nepos in Miltiade c. 3. p. 11. Cassou. ed. *Eisdem temporibus Persarum Rex Darius, ex Asia in Europam exercitu traiecto, Scythis bellum inferre decrevit. Pontem fecit in Istro flumine, quo copias traduceret. Eius pontis, dum ipse abesset, custodes reliquit Principes, quos secum ex Fonia, et Æolide duxerat. In hoc fuit tum numero Miltiades, cui illa custodia crederetur. Hic, cum crebri afferent nuncii male rem gerere Darium, premique ab Scythis. Miltiades hortatus est pontis custodes, ne a fortuna datam occasionem liberandae Graeciae dimitterent.*

Dárius K.
hidat vét
a' Dunára.Miltziades
a' Duná-ral

Afiai
Szittyaiak

A' Szittyai Birodalom Afiában-is meszszire terjedett. A' Rifeusi hegyek, és Fásis vize voltanak határi. Justin. L. 1. c. 2. p. 31. *Scythia autem in Orientem porrecta includitur ab vno latere Ponto, et ab altero montibus Riphæis: a tergo Asia, et Phasi flumine. Multum in longitudinem, et latitudinem patet.*

Szittyai
ország.

Ha Jusztinus el-hitethetne bennünket, a' Szittyai Birodalmat, az Aszsziriusi, és Egyiptusi Birodalomnál régiebnek kellene ismárnunk. L. 1. c. 1. p. 5. *Fuere quidem (Nino) temporibus antiquiores, Vexoris Ægypti, et Scythiæ Rex Tanæus: quorum alter (vexoris) in Pontum; alter (Tanæus) usque Ægyptum excessit (h. e. e patria processit) sed longinqua, non finitima bella gerebant; nec imperium sibi, sed populis suis gloriam quaerebant.*

Tánaus
Király.

IV.

Szittyai
hatalom.

Azon hitelü az-is, a' mit Jusztinus továbbá bizonyít: hogy a' Szittyaiak Afiából ezer öt száz eszten-deig adót takarították haza; 's hogy annak az adózásnak Ninus, az Aszsziriusok Királyjok vetett véget. Justin. L. 2. c. 3. p. 34. *His igitur*
(Scy-

(Scythis) *Asia per mille quingentos annos vectigalis fuit. Pendendi tributum finem Ninus Rex Assyriorum imposuit.* Ninus Affurnak, avagy Belusnak fia (Affur holta után Bélnek hivattatott, avagy Urnak) Semnek Unokája V. Teremt. 1890-dikében kezd vala uralkodni. (Katona in Synopsi Chronol. p. 17.) Mit tudott mind Trógus, mind Juiztinus a' régi idő rendhez?

V.

A' Gálliai népek töméntelen sokasággal othon el-nem férévén, hazájokból nagy sereggel ki-takarodtak: hogy az idegen Országokban könnyebben éllyenek. Három száz ezeren voltak, a' kik a' bújdosásra fegyveresen ki-rohantak. Justin. L. 24. c. 4. p. 379. *Galli, cum eos non caperent terras, quae genuerant, trecenta millia hominum ad sedes novas quaerendas, velut ver sacrum miserunt.* Ezeknek némelly részek Olasz Országban le-telepedett, Romát el-foglalá, 's fel-gyújtá. Justin l. laudato. *Ex his portio in Italia consedit, quae et urbem Romam captam incendit.* Liuius a' Gállusoknak Olasz Országba való költözéseket Tarkvinius Priskus idejére helyhez teti; es így két száz

Gálliai
Régiség
othon.

Románál.

elz-

esztendő folyt-el addig, mig az Olaszoknál meg-gyökeresedvén, Romára mertek rohanni; Roma építtetésétől fogva 364-ben, Krisztus Urunk előtt 388-ban. Liuius L. 5. n. 34. p. 465.

Illirikum-
ban Pán-
nóniában.

De transitu in Italiam Gallorum haec accipimus. etc. Azon költöző Gallusoknak más egy részek Illirikumba érkezett, Pannoniában meg-állapodott, 's magának Országos helyet vert. Just. L. 34. cit. *Portio (Gallorum) Illyricos sinus - - penetrauit, et in Pannonia con-*

Afiában.

sedid. Afiában, és Nap-keleti egyéb Tartományokban fok rablást el-követvén, szükségeseffekké tették magokat az ott lévő Királyoknak segítségekre. Bithiniában segítségül hivattatván a' Királytól, az Országát vele fel-oszták, 's azt a' Tartományt Gallogrétziának nevezék. Justin. L. 25. c. 2. p. 394.

Gallogré-
ziában.

In auxilium a Rege (Bythinae) inuocati, regnum cum eo, parta victoria diuiserunt, eamque regionem Gallograeciam cognominauerunt.

VI.

A' Szavá
vize torká-
nál.

Meg-verettetvén a' Gallusok a' Délfiaknál (*Bello aduersus Delphos infelicitè gesto*) rész szerent Trátziába, rész szerent Afiába futamodtak; 's a' merre jöttek, arra haza felé nyomodtak.

tak. Ezek közül bizonyos rész an-
nál a' toroknál, a' hol Száva vize a'
Dunába omlik, meg-állapodván, fész-
ket vert magának, és Skordiskus nép-
nek hivattatá magát. Justin. L. 32.
c. 3. p. 458. *Amisso Brenno Duce .: .*
ex his manus quaedam in confluenta Da-
nubii, et Sabi confidit, Scordiscosque se
adpellari voluit. Hogy a' Delfiaktól
meg-szalasztott Gállusok el-vesztvén
Brennus nevü Vezéreket, Bizantium
mellett le-telepedtek, 's a' Tráx népet
meg-verték, a' Bizantiumbélieknek fo-
káig fokát alkalmatlankodtak, emlegeti
Polibius 4-dik könyvében p. 320.
Megalópolis *Polibius* az ifjabbik Scipió-
nak, ki Kártágo Városát talpig rontá,
Tanítója, 's áthatatos Uti-tárfa vala.
Az első Penus háborutól kezdvén Tör-
ténet-írást, negyven könyvet hagyta: de
azokból csak az öt első marada-meg, és
a' következő tizenegynek hulladéka.

Skordis-
kusok,

Polibius
bizonyosá-
ga írta.

CCLXXXIX. K Ö N Y V.

Olvasztattak *Halikárnauszui Dienesnek* Köny-
vei. Im abból a' tudósító részetske.

Halikárnauszui Dienes Auguszttus Tsá-
szárnak idej-ben Romában hu-
szon-két esztendeig műnkálkodott azon
tudósítáfoknak öszve gyűjtésekben,
IV. Szak. D mel-

Halikár-
nauszui
Dienes,

mellyek a' Romai Történet - Irásnak (Historiának) el-készítésére szükségsek voltak. A' Pénusi első háboruig akará vezetni munkáját; de a' 83 - dik Olimpiásnál tovább, 's a' Romai Decemvirátusfágnak 3-dik esztendejénél meszszebb nem érhetett. Azzal végződik a' tizedik Könyve. A' következő 11-dik nem tartatik Dienesének lenni. *Dionys. Halicarn. Antiquit. Romanarum Libri vndecim. Lugduni 1563. Sigismundo Gelenio interprete.*

Ki - adatott Frankofurtban Görögül, és Deákul, *Gelenius Sigmondnak Sylburg* Fridriktől tett deáksága egyengetésével. 1686-ban; 's így ír:

Az Olasz Országi első népek Szikulusok,

Olasz Országának ismértes első népe Szitziliai volt. Azok laktak, ugmint ott termett népek azon az helyen, a' hol osztán Roma építetett. A' Szikulus népet az Aborigines nevéek hajtottak - ki. Ezek az hozzájok vetemedett Görögökkel a Liris és Tiberis közt lévő helyeket el-foglalák, erős Várokat építettek. A' Trojabéli háboru ideje táján azon népnek tsak a' neve változott - meg.

Látinusok

's Latinus nevü Királyjoktól Látinusoknak kezdének hivattatni. *Halic. L.*

Száturnus

1. p. 8. Græc. Lat. Jupiternek Országglása előtt, Olasz Országban Száturnus uralkodott, a' mint, úgymon

Ha-

Halikarnászusi Diénes, az othon valóknak mezézik. (*Antiqu.* L. 1. p. 28.) Azért Száturniának-is hivattatik. Mondják, hogy Száturnust emberi áldozattal kéllelék. Herkules arra tanitá öket, hogy oktalan állatokat tüzön áldozzanak: embereket pedig Száturnus kedvéért Tiberis vizébe ne vessenek; hanem azok helyett csak emberi képeket. Azt most-is meg-tartják a' Romaiak, 's emberi harmintz faragott képet a' hidról Tiberis vizébe eresztének Papi, világi nagy készüllettel, és pompával. (*Antiquit.* 1. p. 30.) A' Trojai háboru előtt Oenotrus számos néppel hajozván Arkádiából, Italiában meg-szállott, Peutzétzius nevü testvérével együtt; akkor Italiának jó nagy része Aufoniának neveztetett. Érkeztek oda Pelászufok, és Kretaiak-is; de ama költözés leg-első vólt. Itáliába költözött Tefsáliából a' Pelagus népnek jó nagy része, 's az Aborigines nevü néppel a' Szikulufok ellen hadakozott. Delfibe pedig Dézmát, avagy tizedet szokott küldeni az hajózással gyüjtött keresményiből. (p. 15.) *Delphos deo decimas ex maritimis prouentibus magnificas miserunt.* δεκάτας εἰς Δελφὸς ἀνήγον τῶ θεῷ. Lakni kezdének a' Pelászufok Villia mellett, melly az előtt Elia nevet viselt, mert a' ré-

Herkules.

Áldozat.

Enotrus.

Dézma.

Velia
Elia.

A' V, és F betűről. gi Görögök a' magán-hangzón, avagy a' Vocálison kezdődő szózatok eleibe 8. betűt, vagy F - et szoktak tenni. Igy támada Felia, avagy Velia, Felene, Fanax, Foikos, Faner. Kroton, és Pifa, Alfium Városit 's több a' félit azok az Aboriginefekkel rész szerént a' Szikuloktól foglalák-el, rész szerént építették. (pag. 17.) A' Szikulok által-hajóztak Szikániának, avagy Trinakriának Szigetébe Olasz Országból ki-veretvén. Akkor Szikániában a' Spanyolok laktak, oda nem régen hajtattván a' Ligur néptől (p. 17.) Az Olasz Pelászufokat Tirhénufoknak-is nevezék: mások a' Tirhénufokat othon termett Olasz népnek mondják, 's hogy a' nevek a' magas tornyokról nevedekett; holott a' roppant épületek őket jelesekké tettek. A' Tirhénufok, és Görögök a' kerített tornyos Városokat Tirfiknek hívják *τύρραις*; valamint Afiai némelly nép a' fa tornyuházakban lakván, ezen épületeket Mosfinaknak nevezi; 's magok Mosfinufoknak hivattatnak. (*μόσφινας, μοσφοίκοι*, p. 21.) Etruriában laktak, 's a' Romaiaktól a' Tirhénufok Etruskufoknak hivattattak, Tuskus nevek-is völt, 's a' vallásértéfe miatt *θεοσχευς* Oknak mondatának, minthogy pedig Raséna nevü Vezérek völt, magokat Razenáknak nevezék (p. 24.) A' mesék avagy a' régi seté-

tes hírek így vaunak a' Pelászufoknak Olasz Országi Izállásokról. A' Trójai háboru előtt mintegy hatvan esztendővel, hamar a' Pelászufok érkezefek után Evánder Mercurusnak és Themisnek fia Pallantiumból Arkadiának Városából ket hajóval ütött-ki az Olasz parton, 's az Aboriginesek' akkori Királyoktól Fáunustól ott nyere helyet, a' hol akkor miattok Pálantium, azután Pátium aliott, 's idővel Roma közepét foglalá-el. Evander Anyja, kit Themisnek mondánk, az Olaszoktól Kárméntának hivattatott: holott jövendőle léven Kármeneket, avagy verseket mondott. Az Arkádiabéliek fok innepet, 's a' többi közt *Hippius Neptunus* számára Hippokrácia nevü innepet szerzenek, mellynek a' neve a' Romaiaknál *Consualia*: akkor a' Romaiaknál a' lovak, 's öszverek dologra nem eresztetnek, hanem virágokkal meg-koronáztatnak. (p. 26.) A' betüknek, 's irásnak kelete, melly az Arkáfoknak nem régen mutattatott meg az előtt, mondják, hogy azon Arkádiabéliektől vezetettet az Aboriginekhez, a' musikához tartozandó szerfzámokkal együtt. (p. 26.) Az Arkádiabéliek után kevés esztendő mulva jutott Hérkules Itáliába; meg-gyö-zvén Spanyol Országig a' kegyetlen Fe-

Evánder.

Fáunustól

Temés
KárméntaNeptunus
innepe.Consualia
Ló innep.

A' Tudománnytól.

Hérkules.

jedelmeket. Görög Tárfaínak jó nagy részét az Olaszoknál hagyá. Akkoriban már Olasz Ország, melly az előtt Hespériának, Ausoniának, Saturniának hivattatott, Italiának neveztetett, vagy Italus nevü Királyjától, vagy Herkulesnek el-tévelyedett ökrétől, mellyet a' lakosok Italus, avagy Vitalus neven hajhászának. (a p. 26.) Ezeket beszélvén Dienes, meg-választya Herkules mesés történetit, a' valókhöz hasonlótól. (a p. 30.) Herkulánum Városát, melly most-is virágzik, Pompeji, és Neápolis közt Hércules építé. (p. 35.) * Eneásnak Olasz Országba való jöveletet kétségessé teszi Dienes; mindazáltal csak ugyan töle vezeteti a' Romaiakat; 's nyomról nyomra kíséri Olasz Országig. *Eneás* után *Askánius* országlott; azután Eneásnak, és Lávinianak Latinus Király leányának fia *Silvius*. Utánna *Eneás Silvius*, *Alba*, *Kápetus*, *Kápis*, *Kálpetus*, *Tiberinus*, *Agrippa*, *Alládius*, *Aventinus*, *Proca*, *Amúlius*. *Númitor*. Ennek második éltendejében, Troja meg-vétel után 432. éltendővel az Albánusok Rómulusnak, és Remusnak vezérlése alatt Romába lakosokat küldének az Olim-

Italia neve

A' mesék fejtése.

Herkulánum. Pompejánum.

Eneás volt-e Olasz Országban?

Rómulus előtt élő Királyok.

* Ez az a' Herkulánum melly a' földalól ásatik-ki, 's nagy leveles könyvekkel, és képekkel adatik-elé.

Olimpiai esztendőknék 7-dike elején. Hofzfas okoskodással bizonyította Diénes, hogy Roma az 7-dik Olimpiai esztendőnek elsőjében építetett. (p. 61.)

Az Olimpiai esztendők eleje.

A' miket a' Pogány Istenekről meséznek a' Görögök, tiukos értelem nélkül igen ártalmasoknak itéli lenni Hálíkarnászsusi Diénes. Antiqu. L. 2. p. 91. *In Græcorum fabulis exigua insunt bona, nec multis prosunt, nisi qui scopum earum accurato examine cognoverint, quae quidem sapientia paucis contigit. Ceterum vulgus, et philosophiae rudis turba tales de diis sermones in deteriore partem accipit: aut enim deos contemnit, tamquam multis inuolutus infortunis; aut a nulla iniquitate, turpitudineve abstinet, cum deos quoque his obnoxios videat.*

A' mesék fejtéfe.

Rómulus törvénye szerént bizonyos idökben az Istenkéknék a' gyümölcsöknek elejét zsengejét békellett mutatni. Antiqu. 2. p. 93. *Καρπον τινων ἀπαρχάς. fructuum quorundam primitias.* Együtt ettek ittak arra rendelt bizonyos házokban az áldozatkor, és innep napokon. *Ibid.*

Rómulus törvénye a' zsengek bé-mutatásáról.

Áldozat.

Az áldozatkor a' Romaiak Görög mód szerént (úgymond Diénes) először meg-mosdottak, a' marha fejére sós árpa lisztet hintettek: a' meg-

ölt marhának lisztel meg-hintett né-
melly részeit az Oltár tüzen meg-e-
meszték. 's a' t. (Ezeket azért emle-
getem : hogy ne tsak Görög rendü
fzokás juffon eszünkbe.) *Dion. Hal.*
Antiqu. L. 7. p. 479.

Szint a' felieket emleget Dienes
2-dik K. p. 95. *Romani quamuis hos-*
tiam igne adolendam respergunt farre.

Házafodás
az el o szol
hatatlan.

A' házafok esküttelek, 's leg-
tisztettségesebb öfzve-adások a' lisztes
áldozatkor méne végbe; 's az el-o-
szolhatatlan vólt. *Dion. Hal. L. 2. p.*
95. Nominabant autem prisca Romani
sacras nuptias vocabulo suo Farracia, a
communione farris; quod nos Græci Zeam
ζέαυ dicimus; et quemadmodum nostri ho-
mines antiquissimam hordeaceam frugem
rati τὸν κριθίνον καρπὸν hordeo victimas ini-
tiant ἐλάς illud, idest, molam salsam no-
minantes; ita Romani quamuis hostiam
igne adolendam respergunt farre. . . Hæc
sane inter virum et uxorem communio
primi et sacri quondam habiti cibi, atque
fortune quamuis opime, a communi far-
re nomen inuenit, vinculum efficiens in-
solubile; nec vlla res tale coniugium di-
rimere poterat. (superius dixit hæc a
Romulo instituta.)

A' Romai
Afszony
bort nem
ivott,

A' tisztetés miatt meg-parantso-
lá Romulus: hogy afszony bort ne
igyék. Ot száz húsz esztendeig soha
egy

egy Romai ember se vált-meg feleségétől. Első volt akkor Kárvilius, ki noha meg-esküvek, hogy magtalanságért erefzi-el házas-társát, gyűlölé a' tselekedetet minden ember. *Dion.*

H. p. 96. L. 2. Ant. Romába Rómulushoz nevezetes emberek-is folyamodtak, úgy mint Soloniumból He-truriai Városból *Lukumo* nevü Vitez egy Uri ember. A' Szabinusok ellen Rómulus húsz ezerből álló gyalog, 's nyoltz százból álló lovas sereget vitt-ki. Ezen seregnek egyik részét Lukumóra bizta, 's azt tette ez-res Kapitánnyává. *Dion. Halic. L. 2. p. 105.*

Lukumo.

Romulus
viréz népe

Numa Pompilius, ki Rómulus után országlott, Pithagorásnak (Cro-ton) Króton Városi Böltsekedőnek tanítványa nem volt: mert Numánál *Pithagorás* öt egész nemzetü idő rendel itjab volt. Holott *Numa* a' 16-dik = tizenhatodik Olimpiai közép táján lépett a' Királyságra; *Pithagorás* pedig 50-dik = ötvenedik Olimpiás után tanitta Olasz Országban. Krótont pedig *Numa* Országglása után öt esztendővel, a' 17-dik tizenhetedik Olimpiásnak 3-dik esztendejében építte Misztzelus. *Dion. H. L. 2. Ant. Rom. pag. 121.*

Numa
Pomp. Pi-
tagorás.

A' kik a' Történetek mese nélkül írják (*qui fabulis locum non relinquunt*

Numa
raafszága

in historia) azt bizonyították : hogy Numa azért hirdeté az ő törvényt *Egeriától* vött szabáfoknak, hogy környebben be - vetetődnének. Valamint

Minosé. Kretai Minos a' Diktéai hegyre járdogálván, a' hol Jupitert minapiban születetnek mondák a' Szigetiek, az ő törvényt Jupitertől adatotnak hirdeté. **Likurgusé** *Likurgus* pedig Delfibe utazván, úgy tettete, mintha a' melly törvényt szabott, Apollo parantsolattyából írta volna. *Dion. H. L. 2. p. 122.*

Sibilla. Kevély Tárkviniushoz R. Királyhoz némelly idegen aszszonyság járula, és a' Sibillaktól mondatott jövendölésekkel tellyes kilentz könyvet mutatott-bé néki bizonyos áron. Midőn pedig a' Király az árát fokallaná, hármát a' tűzbe vetett; 's viszsza jöven, az hatért színt annyit kért. A' Királytól ki-nevettetvén, hármát ismét el-égetett. Végtere a' maradék háromért tsak ugyan annyit adott, a' mennyit a' kilentzért kívánt az aszszonyság. A' pénzel el-mene, 's azután nem láttatott. Azon könyvek őrzésére Tarkvinus fő két embert, azután a' szabad Város meg-válogatottabbakat rendelt. Azokat mindennél a' mit szentségesnek tartának, vigyázóbb gondal őrizék; 's tsak a' tanás engedelmevel szabad vólt, a' Város nagy

nagy rémulésekor azokat fel-ütni. A' helyek a' Kapitolum all-bólthajtásában vala: ott örítették tiz embertől kö-ládában. 173-dik Olimpiás után a' Kapitolummal azok-is elégtek. A' melly könyv most (Augusztus idétt) a' Sibillák neveit viseli, Asiának Erithra nevü helységéből hozatott a' féle irá-fokból áll, mellyeket a' tanáts parant-solattyaából az oda küldetett Köve-tek öszve szedtek. Hozattak toldalé-kok az Olasz Városokból, és más hely-ségekből-is a' közönséges emberek ál-tal. Vannak ott nem Sibillák mondafi-is, a' mint a' versek elejei mutatják. *In quibus inueniuntur quaedam supposititia, quae deprehenduntur acrostichidum, quas vocant discrimine. Sequor autem hic Terentii Varronis auctoritatem, qui ista prodidit in Commentariis Theologicis.* Ε' τῆ θεολογικῆ πρᾶγματεια. *Dion. Hal. L. 4. p. 259. 260.*

Dü Fidii = $\pi\iota\sigma\iota\varsigma$ $\delta\iota\omicron\varsigma$. *Dion. H. L.* Vejusok.
A' város
nagysága.
9. p. 617. Vejit, a' Vejus nevü nép Városát Romulus idejében az Hetrus-kufok birák. Athéna Városánál nem vólt kissebb; 's magas meredek kö-sziclán állott. *Dion. Hal. Ant. L. 2. p. 116.* Ezt a' Vároft Roma épülése után 359. Ur. előtt 393. esztendővel rablották-el a' Romaiak, Kamillusnak Diktatori, 's hadi fő vezérlése alatt; minekutánna tiz esztendeig ostromlot-

ta volna azt a Romai erő. Akkor-is csak all-ásánál lehetne véletlenül a Romaiaknak a Várba 's Városba be-ütni. Temérdek volt a kintse. *Livius L. 5. c. 22. p. 448. Hic Vejorum occasus fuit, Urbis opulentissimae Etrasci nomini magnitudinem suam vel ultima clade indicantis, quod decem aestates, hyemesque continuas circumfessa, quum plus aliquanto cladium intulisset, quam accepisset, postremo iam fato tum denique urgente, operibus tamen non vi expugnata est.*

Ismét a'
Vejusok
Városáról.

Olly nagy, és olly alkalmatos volt Veji Városának méltósága, nagyságára, 's pompás épületire nézve, hogy mind egy esztendő múlva, (minekutánna el-foglaltatott, midőn még Romát fenki se bántaná) mind öt esztendő múlva, minekutánna a Gállusok el-égeték; el-hagyván Romát, oda kívánkoznának menni a Romaiak örökös lakásra. *Livius L. 5. c. 24. pag. 450. Dicebant Vejos, agrumque Vejentanum in conspectu esse, vberiozem, ampliozemque Romano agro. Urbem quoque Urbi Romae vel situ, vel magnificentia publicorum, priuatorumque tectorum ac locorum praeponebant. Et L. 5. c. 49. p. 491. Noha csak Superbus Tarkvinius idejében-is, ki Kapitolumban Jupiternek oda való Tempломát,*

Roma
épüleri.

's a' moslék-vezető tsatornákat építé, olly roppant épületekkel tündöklött Roma, hogy azokat Livius tsudálkozva emlegetné. *Livius L. I c. 55 p. 93.* (Tarquinius Superbus) *intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe: qui cum haud parvus et ipse militiae adderetur labor, minus tamen plebs grauabatur, se templa Deum exaedificare manibus suis; quae posthac et ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto maioris, traducebatur opera, foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum Urbis, sub terram agenda; quibus duobus operibus vix nova haec magnificentia quidquam adaequare potuit.*

Glareanus Henrik (in inelyta Friburgenfium Academia publicus Professor) Ferdinánd Tsászárnak, és Magyar Királynak 1532-dik esztendőben bé-mutatá Halikarnaszusi Diénesnek, és Eusebius Krónika Könyvéből füzött Idő rendit, 's azt a' Sz. Iráshoz egyezteté. Trója meg-vételének idejétől fogva Roma állásának háromszáz tizenkettődik esztendejéig. Im a' polda belöle.

Trója veszte után 3-dik esztendőben az Olaszoknál Eneás tsak a' vele

Halik.
Diénes,
Glareán.

A' Trojai
idő után
való Kró

lévő

nika Ro-
mának el-
ső Polgár
mesterüg.
lévő Trojánusok Királyjok volt, *La-
tinus* engedelmével, kinek leányát *Lá-
viniát* véve házas-társul. Az ipája
holta után a' Látinusoknak-is Fejedel-
mekké vált.

Sámson.
Askánius
idétt.
Troja után 8-dik esztendőben, a'
Zsidóknak *Sámson* Birájok idejében,
Askánius Eneás fia uralkodott a' Látin-
usokon, Attya után.

Dávid Ki.
Kártágó.
Troja után 106-dik esztendőben
az ötödik Látinus Király *Eneas* után,
's azzal együtt, *Latinus Szilvius* va-
la. *Dávidnak* a' Zsidók Királyjának
idejében. *Szilvius* országlásakor épít-
tetett *Magnésia Városa* Afiában, és
Éfeszus, Kuma az Olaszoknál, *Kártá-
go* Afrikában, némelyek számlálása
szerént Troja veszte után 137-ben,
Szilviusnak 32-dikében, *Dávid* Király-
nak 31-dikében.

(Meg-
veti Halikárnaszusi Dienes
Szitziliai Timéusnak bizonyosságát, ki
Romának, 's Káthágónak egy azon
időbeli épületeket emlitti az első O-
limpiás előtt 38. esztendővel. *Dion.
Hal. L. 1. p. 60.*) Róma előtt Kár-
tágo építését *Jusztinus* a' 82. eszten-
dőbélinek írja. *Jusztin. L. 18. c. 6.
p. 316. Conditā est (Carthago LXXXII.
annis antequam Roma.*

Sardana-
pálus.
Troja veszte után 346-dik esz-
tendőben, uralkodni kezd vala *Sarda-*

napálás Afzfirius Király akkor a' Látinufoknak 13-dik Királyjok Aventinus vala.

Trója veszte után 432-dikben, az 7-dik (hetedik) Olimpiásnak első esztendejében, *Oseásnak* Israel 18-dik Királyjának, negyedikében: *Akbáznak* Juda 14-dik Királyjának 6-dikában, építettett *Roma* Városa 6. esztendő múlva Israel fogsága következett.

Roma állásának 114-dik esztendejében Romai 4-dik Király *Ancus Mártius*; *Ostia* Városát építte, *Aventinumot* és *Janiculumot* Romához foglalá. Akkor élt *Tháles Milesius*.

Romának 138-dikában Romai 5-dik Kir. *Tarquinius Priscus*. *Kapitoliumot* építte. Ő idette élt *Pittakus*, *Sapho*, *Solon*, *Esópus*, *Krészus*, *Cyrus* Kir. az 56-dik Olimpiás 1. esztendejétől Romának 197-dikétől fogva.

Tárkvinius Priskus idejére tétetik a' *Babilóniai fogság* eleje.

Roma 220-dikában a' 61-dik Olimpiás 4-dikében kezdett *Tarquinius Superbus* uralkodni. *Tzirus K.* 24-dikében. *Amintásnak* Macedonai 9-dik Királynak 17-dikében.

Roma 245-dikében első Polgár Mesterek *Brutus*, és *Tarquinius Collatinus*;

Róma épülete.

Ánkus R. K.

Tháles.

Tárkvin. Prisk. Kapitólium.

Babil.fogság.

Kevély Tarkviu. Tzirus K.

Első Polgár. M.

's helyibe hamar Valérius. 'S így továbbá.

Halikarnaszusi Dienesnek *Tutzidides* historiájáról való hosszúsas íteletét, melly tiz árkusra terjed, Görögből Deákra *Dudits András* tette által. Inter Opp. *Dionysii Hal. Gr. Lat.* a p. 241. Ezeknek tolytatásokra Polibiusnak, és Liviusnak Történetes könyvei használynak. *Livius* nem kevés hála-adással tartozik Polibiusnak. 'S ugyan-is.

Dudits
András.

Liviusnak
és Polibi-
usnak,
egyezteté-
sek.

Mi szép hasznát vette Polibiusnak *Livius*, tessék eme töredekekből észre venni. Bátran ír az a' Megalopolisi Historikus (Történet-író) ki szüntelen késérvén helyről helyre az ifjabbik Sztzipiót, ki Kárhágót eltörlé, mindent tudott, a' mi Annibál háborújához tartozandó; sőt az Havafokat (*Alpes*) meg-is látogatá, hogy látná, minemü útja vólt azokon Hännibálnak. *Polybius Historiarum Libr. 3. pag. 272. Quibus de rebus nos quidem eo audacius scribimus, quod et ab his didicimus, qui ea tempestate rebus interfuerunt, et ea loca ipsi vidimus, ob eam solummodo causam eo profecti, ut alpes conspiceremur.*

POLYIUS. L. 3. a P. LIVIUS. Lib. 21. a
214. edit. Lat. pag. 44.

Annibal) con- Annibal ab Dru- Annibal-
scendere alpes cœ- entia campestri ma- nak Romai
pit. Vbi mox maxi- xime itinere cum utazáfa
ma pericula oblata bona pace ad Al-
sunt. Nam quamdiu pes incolentium ea
campestri itinere loca Gallorum per-
progressi Carthagi- uenit. Tum .: ex
nientes fuerant, du- propinquo visa mon-
ces Allobrogum cum tium altitudo, niues-
bona pace tranfire que prope coelo im-
omnes permifere ; mixtae, etc. terro-
partim equites ve- rem renouarunt. E-
riti, partim praefi- rigentibus in primos,
dium comitantium agmen, cliuos, ap-
Gallorum. Vbi ve- paruerunt imminen-
ro et illi domum tes tuauolos infiden-
reuerfi, et hi loca tes montani ; qui,
aspera, difficiliaque fi valles occultio-
conscendere coepe- res infedissent, co-
runt, congregata orti in pugnam re-
Allobrogum multi- pente ingentem fu-
tudo ingens, oport- gam, stragemque
tuna praeoccupat dedissent. Annibal
loca, per quae ue- consistere signa iu-
ceffario tranfire An- bet, Gallisque ad
nibalem oportebat. uisenda loca prae-
Qui fi in valles oc- missis, postquam
cultiores infedis- comperit, tranfi-
sent, coorti repen- tum ea non esse, ca-
te in pugnam, ma- fra inter confrago-
IV. Szak. gnam E fa

POLYBIUS.

L I V I U S .

nam profecto fra- sa omnia, praeru-
gem Cathaginiensi- praque, quam ex-
bus dedissent. Sed tentissima potest,
visi procul ab Han- valle locat. Tum
nibale, non tam ho- per eosdem Gal-
stibus, quam sibi i- los, haud sane
psis obtuere. Ete- multum lingua,
nim cum aspexisset moribusque abhor-
Annibal oportuni- rentes, quum se im-
sima quaeque loca miscuissent collo-
tenere barbaros, con- quibus montanorum,
sistere signa iussit, edoctus interdium tan-
castrisque inter con- tum obsideri saltum,
fragosos ac praeru- nocte ad sua quem-
ptos saltus locatis, que dilabi tecta,
quosdam ex Gallis, luce prima subiit tu-
quos secum habe- mulos, ut ex aper-
bat, ad visenda lo- to, atque interdium
ca, explorandam- viam per angustias
que hostium inten- facturus. Die dein-
tionem, atque o- de simulando aliud,
mnem adparatum, quam quod paraba-
praemisit. Per quos tur, consumto,
quum comperisset, quum eodem, quo
hostes interdium tan- constiterant loco,
tum in his locis castra communif-
consistere, nocte ve- sent, ubi primum
ro in propinquam degreffi- tumulis
Vrbem ad sua quem- montanos, laxatas-
que tecta dilabi, ta- que sensit custodias,
li consilio usus est. pluribus ignibus,
Pri- quam

POLYBIUS.

L I V I U S.

Prima luce aperte quam pro numero cum omnibus copiis manentium, in specubiit tumulos, tam- ciem factis, impe- quam vi interdum dimentisque cum e- per medios hostes quite relictis, et erupturus. Cum ve- maxima parte pedi- ro hostibus adpro- tum, ipse cum ex- pinquasset, castra peditis, accerrimo eo loco diligentissi- quoque viro rap- me munivit. Tum tum angustias eu- vbi, prima facta no- dit: iisque ipsis tu- cte, digressos tu- mulis, quos hostes mulis montanos sen- tenerant, conse- fit, plurrimis igni- dit.

bus accensis, maio Jam montani si- rem partem exerci- gno dato ex castel- tus ibi reliquit. I- lis ad stationem so- ppe cum expeditis litam conueniebant; acerrimo quoque quum repente con- milite, raptim an- spiciunt alios arce- gustias euadit; et occupata sua super in iis tumulis, quos caput imminentes, hostes tenerant, alios via transire confedit. hostes. Vtraque si-

Quo, facto vbi mul obiecta res occu- primum orta luce lis animisque, immo- id conspicati sunt biles pa um per eos Barbari, immobiles defixit: deinde vt parumper consistere. trepidationem in an- Deinde videntes iu- gustiis, suoque i- mentorum, equi- psu tumultu mi- tum- E 2 sce-

POLYBIUS.

LIVIVS.

tumque multitudi- sceri agmen videre,
nem in angustiis o- equis maxime con-
mne agmen turba- sternatis, quidquid
re, quid quid eis adiecissent ipsi ter-
roris adiecissent, roris, satis ad per-
fatis fore ad perni- niciem fore rati,
ciem arbitrati, per peruersis rupibus
inuias rupes e diuer- iuxta inuia ac de-
fis locis concurrunt. uia aſueti decur-
Tum vero non tam runt. Tum vero
ab hoſtibus, quam ſimul ab hoſtibus,
iniquitate locorum ſimul ab iniquitate
Carthaginienſes op- locorum Poeni op-
pugnabantur; equis pugnabantur; plus-
maxime iumentis- que inter ipſos (ſi-
que ingentem ſtra- bi quoque tenden-
gem hominum ac te, vt periculo pri-
rerum facientibus. us euaderet) quam
Nam cum praeci- cum hoſtibus certa-
pites, ac diruptae minis erat. Equi
vndique anguſtiae maxime infeſtum a-
effent, multa iumen- gmen faciebant; qui
ta ex immenſa alti- et clamoribus diſſo-
tudine cum ſarcinis nis, quos nemora
inſtar maximae rui- etiam, repercuſſae
nae deciderunt. Si- que valles augebant,
quidem icſti aut vul- territi trepidabant;
nerati equi, partim et icſti forte aut vul-
terrore, partim do- nerati adeo conſter-
lore vulnerum con- nabantur, vt ſtra-
ſternati, incredibi- gem ingentem ſimul
lem ho-

POLYBIUS.

L I V I U S .

lem turbationem in
tanta locorum angu-
stia faciebant.

narum omni ge-
neris facerent: mul-
tosque turba, quum
præcipites, deru-
ptaeque vtrimque
angustiae essent, in
immensum altitudi-
nis dejecit, quos-
dam etiam armatos;
sed ruinae maximae
modo iumenta cum
oneribus.

*Majd tsak nem szórúl szóra egyez
Livius továbbá-is Polibiussal. Emesz, hogy
Annibál etzettel repesztette a' kösziklákat,
nem emlétti.*

CCXC. K Ö N Y V.

A' Régiségekről Petaviustól való Toldalek.

Kézfűlet.

A' Régiségek' vizsgálására térjünk vizsgálom azokat, irván a' Régi Feles Épületekről, a' Babilóniai Toronynak, Egyiptusnak, a' Görög, és Khinai épületeknek alkalmatofságával; de további elmélkedés kedvéért, méltó még ezeket észre venni Petávius Dienes Irásiból, kihez, kár hogy az új nyomtatáskor idegen kéz ártalmas toldalékokat is raggatott.

Petávius.

Semiramis
Abrahám.

Petávius Semiramis Királynénak 23-dik esztendejére helyhezteti Abrahám születését. *Rationarii* p. 9. Mások más időre.

Szitzion
Ország.

Szitzion Országának (*Regni Sicyonii in Peloponeso non longe ab Istmo Corinthiaco*) elejét Abrahám idejére vetik némellyek; mások Mójzesére. Petávius a' többi közt így szól: p. 9. *Ægyptiorum, et Sicyoniorum Origines fabularum licentia corruptit.* Azokban fok a' mese. Peloponésusnak Argos nevü Országát Inakus állitá Abrahám holta előtt hat esztendővel, úgymond

Argos
Ország.

Petá-

Petávius (p. 15.) a' foltozója pedig máfokkal Mójtes idejére hallasztya azt-is. Talán ez a' szó Inakus Feni-tziából erede; holott a' Fenitziusok magokat *Enakim* fainak mondák, 's Elejékről hatalmas nagy dolgokat be-széllettek.

Inakus
Énakim,

'S ugyan - is a' Fénitziusok, a- vagy Kananéusok Josuetől ki-veret-vén, Görög Országba-is el-hatottak; 's ök vezeték oda a' tudományokat, és mesterségeket. Azomban a' Görögök nem tudván okát adni fok féle eredetöknek, mésével segítették magokat, a' világ nagy ártalmára, a' mint Halikárnáffusból-is észre vettük.

A' Feni-
tziusok
Görög
Ország-
ban.

Jósue halála előtt való idő táján a' Trójai Országat Dárdanus építte. Veszedelme Ur. Születése előtt 1184-ben = ezer száz nyoltzvan negyedikben esett, midön a' Zsidóknál *Jair* vala Biró. *Petav. Ration. p. 51. Clades ista (Trojana) certissime incidit in eum annum, qui est Periodi Julianae 3530. ante Christ. 1184. sub Jaire Hebr. Judice.*

Trója
épülése.

Midön Jánus Olasz Országban u-ralkodnék, Jupitertől tulajdon fiától Száturnus ki-verettetvén, Olasz Országba érkezett; Jánus uralkodása eleje Ur. előtt 1330-dik esztendőre esik.

Jánus.

Indidemque constat, quanta sit vetustas

A' Görög *gentilium deorum. Petav. Rat. p. 52.*
 bálványok
 eredetinek
 ideje. 'S ebből nyilván való, mi régiek a'
 pogány bálvány Istenek.

Mert, holott Száturnus Jánuffal
 élt, Krisztus Születése előtt mintegy
 1330. esztendővel, Jupiter nem fok-
 kal elébb születvén, *Aodnak* Israel Bi-
 rájának Uraságakor jött a' világra.
Petav. ibid.

Homérus.

Homérust Petávius a' Trójai há-
 boru után való 168-dik, Uruuk előtt
 mintegy 1000 = ezerdik esztendőre
 helyhezseti, *Salamonnak* Zsidó Király-
 nak idejére. Noha abban minden Iró
 (meg-vallya Petávius) meg-nem e-

Hesiodns.

gyez. *Hesiodus* azon idő táii; noha
 ki ellébbinek, ki utóbbinak állittya.
*Pet. Rat. p. 59. Hinc (Homero) tem-
 pore, et ingenio, famaue suppar Hesio-
 dus vixit . . . Æqualem fuisse, ex Arctu-
 ri ortu, quem Poeta iste describit, eru-
 diti artis illius colligunt. (Laudat hic Lon-
 gomontan. Petav.)* Hárduinus, kit kár
 mindenbe gyaláznai, *Hesiodust* idősebb-
 nek teszi, *Asának* Juda Királyjának 27-
 dikére Uruuk előtt 929-re állittya *He-
 siodust*; *Homérust* pedig utóbb, azon
Afa Királynak 40-dikére Uruuk előtt
 916-ra, *Akáb*nak Israel Királyjának 3-
 dikára; *Pliniustól* kérven bizonytságot.
De Pliniusból nem tanulunk mást, ha-
 nem hogy előtte mintegy ezer eszten-
 dővel

dövel élt mind amaz mind emez.
Plin. L. 14. Sect. 1. Ante millia annorum, inter principia literarum, Hesiodo praecepta agricolis pandere orso. Idem L. 7. Sect. 16. Ante annos prope mille vates ille Homerus. Hard. in Chronol. p. 538. Scribebat Plinius anno Christi 77.

A' Trója Városi veszedelem előtt egynehány esztendővel Thebét Görög Várost Alkméon meg-győzé. A' Vitézék onnét Tiréfiást el-ragadák; ki az úton meg-hólt. Mánto, máskép Dáfne nevü leányát azon Vitézek Delfibe igazították, 's az ott, úgymond Diodorus a' 4-ben, jövendőlo verfeket irt, mellyekből Homerus nem keveset szedegett-ki. *Petav. R. p. 49.* De ez tsak Diodórus mondása.

Tébe.

Tiréfiás.

Mánto.

Kártágo épülésének idejét Petávius Salamon Temploma épülése után való 144-dik esztendőre állittya, Trója Veszedelmének 318-kára Urunk előtt 868 - ra. És Virgiliust hibásnak mutattya. *Rat. p. 76. Minime itaque consentanea est Virgilii ratio, qui aequalem Aeneae Didonem statuit, quam trecentis fere annis postea vixisse, constat inter Annales. Quamquam enim Carthaginis conditum ante expugnatum Ilium quidam ex Antiquis adscripserint, non ii tamen auctorem illius fuisse Didonem ar-*

Kártágo.

bitrati sunt Pygmalionis sororem. Azt meg-engedi *Petav.* 2-dik Szakasz. p. 161. hogy Kártagónak Botsra, avagy Birsfa nevű Vára elébb épült, 's 21. esztendővel utobb *Carthada* avagy Karthágo maga.

Olimpiai
kezdet.

Az Olimpiai esztendőknek elejét Urunk előtt 776-dikra határozza *Petavius*, *Harduin.* 12-vel előbre.

Régi köl-
teménye-
sek.

A' nevezetes hét Böltsék idejek előtt élt Arkhilokus Poéta; mintegy vélek Stésikhorus, Alkman, Altzeus, Theognis, Hipponax; 's a' többi Böltselkedők közt, Epimenides; Siriai Feretzsides 's a' t.

Peloponé-
susi hábo-
ru,

Sok Irónak ismérte a' Peloponésusi háborunak idejétől függ. Arról fő képpen Thutzidides ira. Forrott az a' háboru az Athénasbéliek és Peloponésus Urai közt, Longimanus nevű Artákserskesnek 34-dik esztendejétől fogva, 27. esztendeig; az az kezdetétől fogva az 28-diknak elejeig. Kezdeté Urunk előtt való 431-dik esztendővel, a' 87-dik Olimpiásnak eisőjével egyez. *Pet. Rat. p. 134.* Az alatt veszték-el az Athénabéliek Szitziáát. Abban az háboruban forgott Perikles, Altzibiades.

Dárius,
Asvértis,

Dárius Histápsis, más néven Asvérus, Vásztinak, avagy Atofzszának, és Eszternek Ura (kiről méltó Katona

Kró-

Krónikáját meg-tekénteni p. 32.) Marathonnál a' Görögöktől meg-veretvén 2. száz ezeret vesztett. Vil. T. 3514-dik esztendejében. *Petav.* p. 117. ita: *anno 3. Olymp. 72. Per. Jul. 4224. ad Marathona pugnatum est.* (NB. *Reges Roma exacti an. 4. Olymp. 67.*)

Dárius Hist. után fia *Xerxes* országlott Világ Teremt. 3519-től fogva Thermopiláknál Spártai Leónidástól meg-győzetett: Athenáft el-égeté. Vele a' fia *Artaxerxes Longimanus V.* Teremt. 3531-től fogva uralkodott. Hogy a' mit szana-szént tevének, akadékra ne talállyon lenni; im a' Perfiái Királyok következése. Az Olim. 60. esztendőnek 4-dikében. I. *Cyrus* (Tzirus) V. Teremtésének 3468-ban 2-dik *Cambyfes.* 3-dik *Smerdis.* 4-dik *Dárius Histaspis.* 5-dik *Xerxes.* 6-dik *Artaxerx. Longiman.* 7-dik *Xerxes.* (2-dik) 8-dik *Szogdiánus.* 9-dik *Dárius Ochus.* 10-dik Világ Ter. 3620-dikától fogva *Artaxerxes Mnemon.* 11-dik *Artaxerxes Ochus.* 12-dik *Arfes.* 13-dik V. T. 3668-tól fogva *Dárius Codománnus,* kit V. T. 3674-ben *Eufratesen,* és *Tigrisen-tul Arbélánal Nagy Sándor* talpig győzött, mellyben *Dárius* meg-is hólt.

Xerxes.

A' Perfiái
Királyok
di Ren.

Az 60-dik Olimpiástól, és Tzirusnak Babilóniai Urasága elejétől fog-

va Dárius holtáig, és Xerxes elejéig nevezetes költeményesek (Poéták) a Görögöknél ezek voltak: *Simonides* *Éschilus* (Ceus Lyricus.) *Anacreon*, *Éschilus* (*Æschylus*) ki Marathonnál vitézkedett-is. A' Böltselködök közt azon idejü *Xenófanes*, *Pithágorás*. 's a' t.

Pithágorás *Petav. Rat. p. 121.*

Böltselködök. A' Persáknak Görög háborujok, és a' Peloponésusi ütközetek idejek közt nagy nevü tudósok, a' Böltselkedök közt *Demókritus*, ki Szokratesnél esztendővel idösb volt. Születvén 77. Olimpias 3-dikában. *Meto* az Tsillag-nézök közé tartozandó. A' Poéták közt *Pindarus* Xerxesnek Görög Országi járafakor 40. esztendös volt, 65. Olimpiásban született. Sófokles, ki *Éschilus*nál 17. esztendővel ifjabb. *Petav. Rat. p. 133.*

Pindarus. A' Peloponésusi háborunak kezdetekor *Hellanikus* (Történet-Iró) havan öt esztendös volt; *Heródotus* ötven-három: *Thutzidides* negyven. *Isókrates* 86. Olimpiásban született, a' Peloponésusi háboru előtt öt esztendővel. Tanítványa volt *Theópompus* (Historicus.) Azon idö táji *Aristófanes*, *Eúpolis*, *Krátinus*.

Heródotus
Tutzidides Ezeket nem találni-fel *Daude*, és *Katona* Kronikájokban; a' többit bőven.

A' miket Petávius az idő Rendről, ^{Idő.Rend.} kerék számokról (de Periodis) és nevezet szerént a' Juliánus nevü Periodusról elé-ád (Tom. 2. *Rationarü* p. 11.) fel-találtatik *Katona* Ur Kronikájában szépen a' 10-dik levéltől fogva; és *Daude* első Szakaszszában a' 10-dik laptól fogva, egyéb oda való tudósítáffokkal egyetemben. Itt azok az okok-is elé-számláltatnak, mellyek-de nézve a' Julianus nevü Periodust némelleyek óltsályák, 's haszontalan-nak állittyák. p. 12. *Vt e-im dissimulemus Periodos, imo etiam Julianam a* A' Juliánus nevü Periodusról. *Saliano inter entia superflua numerari; certe sua incommoda habet haec Periodus, etc.*

CCXCI. K Ö N Y V.

Olvastatott Nieportnak A' Romai régi Szokásokról írt Könyve.

A' Romai régi Szokásokról bévséges ^{Készület.} tudósítást ada Grévius, Gronov, Lipsius, Kantélius, (hogy másokat ne említsek :) tettem én-is azokról elég elé mind a' Régi Jeles Epületekről irván, mind ezen Könyv-házban Halikarnászfuszst, és egyéb Irót emlegetvén; de holott olly most az Hivata-

talom, hogy az ilyenekre emlékezetemet ismét vizsza kell szállittanom; noha azokon fiatal koromban eleget motoztam, imé Niepoort Summája a' Romai Régiségekről a' Nagy-Szombati nyomtatás sizerént.

Quirites.

Rómulus a' Szabinus néppel öszve állitván Romai tulajdon népét, a' Polgárokat *Quirites* néven hivattatta a' Szábinusfoknak *Cur* nevü Városokról; vagy leg-alább azért: mert ez a' *Cur* szó dárdának a' neve lévén; erőt, 's nevezet sizerént Romai erőt jelent.

Tribus
Nem.

A' Romai Birtokot azon első Király három felé osztá: az *Elsöt* a' Templomi szolgálatra: a' 2-kat a' Városi közös szükségre: az 3-dikat a' Polgárok jövedelmire. Ezen jövedelmü közönség három *Nemre* osztatott. (*in tres Tribus*) Neveik: *Rhannesium*, *Tatiensium*, *Lucerum*. Idő jártával a' Nemek meg-szaporodtak; 's némellyek Városi, némellyek pedig paraszt Nemeknek mondottak. *Tribus Urbanae*. *Tribus Rusticae*. A' fő emberek végtére a' *Paraszt* nembe tétettek: és így betstelenség völt a' *Városiba* által-tétetni. pag. 9. A' *Paraszt* nemzet-is egynehány féle völt? (*Romilia*, *Fabia* etc. *Nomen tribus additum saepe Inscriptionibus*, vt C. SEPTIMUS T. F. QUIRINA.)

Har-

Harmintzra szaporodtak a' Romai ³⁰ Nem Nemek; 's valamellyikbe bé-volt ir-va Romai mindenik Polgár, akár hol volna lakása. Romulus a' Nemeteket tiz Kuriákra osztá; utóbb ez a' szám- is 30-ra méne. Nevek talán az áldo- ³⁰. Curia zati gondtól került (*a curando sacra.*) mert vólt mindeniknek Templomi kü- lönös szolgálattya. Hasonlók vóltak az ö módjok szerént a' mostani Plébá- niákhoz. Fő-Tíztek: *Curio Maximus.*

A' Romaiakat Romulus három Rendüekké tette. Az 1. a' Pátritziu- ^{Patritius} foké: A' 2. a' Lovafoké. 3. a' Népe, ^{Eques} = *Patritii, Equites, Populus.* A' Pá- ^{Nemes} tritziusok az idősebb, gazdagabb, 's ^{Populus.} nevezetesbb emberekből állottok, 's e- zekből száz fő ember választatott a' Tanátsbéli Uraságra. Nevek: *Patres, Seniores* = Atyák, Tanátsbéliek. Tar- ^{Senatus.} kvinius Priskus K. idejéig már 300-ra szaporodtak; 's a' Népből nevezet sze- rent 100-at állított Tárkvinius. *Fa- ctio haud dubia Regis, cuius beneficio in Senatum venerant.* Livi. 35. De ezek alább valók vóltanak. *Senatores mino- rum gentium* a' többi: *maiorum gentium.* Kevely Tarkvinius a' Senatorokat ki- pusztitá: Valerius Poplicola a' Neme- sek rendiből a' szamat helyre hozá. Ezeknek a' nevek: *Patres conscripti,* ^{P. C.} melly nevezet másokra-is ragada.

Idő

Ezet Tanáts-béli.

Idő-jártával a' Tanátsbéliek száma még nagyobbra szaporodott. Gyulának, még nem Tsászárnak idejében ezerre ment a' szám: *ut Triumvirorum potestas magis firmaretur.* Augusztus Tsászárra hat százra szállította az otromba sokaságot.

Tanáts választás.

A' Tanátsba való személyeket először Rómulus nevezé; és a' többi Királyok; azután a' Polgár-Mesterek; 's noha egykor a' végre *Diktátor*-is állítottott a' Kánnai veszedelem után; de jobbára a' *Censorok* dolga völt a' választás. A' Tsászárok három Uri embert rendeltek a' Tanátsbéli Urak választására. A' kinek a' nevét először kiálta a' választó *Censor*, az a' Tanátsbéliek feje vala. *Princeps Senatus.* De az hatalomnak a' nevezete nem völt; noha azt a' Fejedelmek is fel-vállalták. Minden *lustrum*, avagy Római számadás idejekor ki-szállithattá a' *Censor* a' roz ember a' Tanátsbéli Uraságból; de azért betstelenné az olyan ember nem vált. *Nulla adscripta nota, Senatu motus habebatur.* Cicero var. locis.

Jobbára a' Nemefek közül völt szokás választani. *Equestris ordo semiminarium Senatus* Livius. L. 43. Legalább 30, vagy 20 ezer taller jövedelmü elemetes, és már Tisztben for-

gott

gott embernek kell vala lenni a' le-
jendö Tanátsbéli Urnak. *Spectabatur
genus, ordo, census, ætas, magistratus.*
Nemelly Tisztek bé-mehettek a Tanáts-
ba, noha valóságos tagjai nem vól-
tak; de juffok nem vólt a' végezésre.
*Sed, ut pedibus irent in aliorum senten-
tiam, dicti pedarii.* Gell. 3. et Cicero
in Verr. 2. noha Gellius itt egyben
külömböz.

A' Tanátsos Ur ruhája 1. Szélyes
piros perémmel jeleskedett, *tunica la-
ticlavia purpurea.* 2. fekete tzipellö,
melly közép szárig ért. 3. fél höldhoz,
vagy C. betühöz hasonló jel a' tzipel-
lön. Az százat jelentett; mintha mon-
danád. Száz közül való: mert an-
nyon vóltanak elejintén a' Tanátsiak.
4. Azoké vólt a' mulató helyeken az
első rend. *In orchestra = prope po-
dium.*

Prémes
ruha,

Öszve parantsolhatták a' Tanátsot
a' Királyok, Polgár-Mesterek, Fö-Bi-
rák (*Prætores*) a' nép védelmezö fejei
Tribuni pl.'s a' t. A' Gyülés helye a'
Templom vólt, melly a' Madár-nézök-
töl fel-szenteltetett *ab auguribus con-
secratus locus.* Veszának temploma a'
madár-nézöktől fel-nem szenteltetett:
hogy oda Tanáts ne gyűjtesék, a'
hol a' Szüzek laknak. Ha tsak orszá-
gos Gyülése nem vólt a' Városnak, a'
IV. Szak. F szük-

A' Tanáts
helye.

s. c.

szükségben mindeunap öszve ülhetek, 's öszve ültek leg-alább háromszor egy hónapban (*nisi dies comitiales essent*, az az: ha országos gyűlés az nap nem esett) *Senatus Consultum*: az az Tanátsos végezés nem tétethetett, ha elegendő számmal jelen nem voltak a' Tanátsiak. Sulla ideje előtt száz olly Uri ember arra elegendő volt. Augustus 4. százat kívánt; de megváltoztatta. A' ki akadékokot akart a' végezésben tenni, illy szókkal élt: *numera senatum*. Nem elegendő a' szám; Számláld, ha nem hiszed.

A' Tanáts
módja.

A' Tanáts gyűjtő Tiszt, a' *Curia* előtt (az-is *Templomos* volt) a' Tanáts-ház előtt áldozatot tett; 's úgy ment-bé. Néha esküvéffel kellett az Uraknak meg-bizonyítani a' végezésre ki-mondott ítéleteket. *Aliquando iurati Senatores dicebant sententiam*. Liv. A' ki-mondott ítélet után, a' Tanáts-ház bizonyos részére hordá magát a' Tanátsos Ur. *Ita S. Consultum erat per discessionem alii sequuti, pedibus iuere in sententiam*. V. Plin. ep. 8.

A' Polgár-Mester meg-tilthatta némelly dolgoknak a' Tanáts eleibe való mozdítását; *ne quid se in invito ad Senatum referretur*. De abban nem parantsolhatott a' nép Védelmezőjinek *Tribunis plebi*. Ha valaki több dologról

ról tett a' Tanátsban tudósítást, mindenik azt mondhatta néki: *Diuide*; tégy mindenikről különös tudósítást, ítéletet. (*Cicer. famil. Seneca*) Nagy mesterséggel éltek némellyek: hogy ketté ne leheffen a' tudósítást szakasztani. Így néha el-folyt az idő, 's akadékokot tettek. *Hoc erat diem dicendo eximere vel consumere, vel tollere.* CICERO var. locis. Mert tíz óra után új tudósítást nem lehet vala tenni: *noua relatio non poterat fieri.* (*SENECA*;) 's nap-nyugott után szabad nem volt Tanátsi vegezést tenni. *Senatus Consultum.* (*Cicero Philipp. 3.*) Ki-ki álva mondá az ítéletet. Néha ha végezö ítéletre *Senatus Consultumra* nem mehettek, leg-alább *Senatus auctoritas* a' Tanáts méltóságos szava tétetett-elé, *perscribatur.* A' végezésre a' neveket az Urak fel-írák. Az a' Tárházba tétetett. *In aedem Cereris, avarium, tabularium.* Az el-erésztetés így volt: *Non amplius vos moramur P. C.* Csak a' Tisztek választása, törvénytevés, és az háború vagy békeség végett nem lehetett tudósítást tenni a' Tanátsban: egyéb dolog oda való volt; de a' Tsászárok ezeket-is a' nép jussától a' Tanátsra által-tevék.

Száz ifjú legényt választott mindenik nemből Romulus, és így öszve-

Equites
Lovas
Nemesek.

ségesen három százat tulajdon teste őrzésére; és hogy lovon vitézkedjenek. Ezek neveik először *Celeres*, gyorsak; azután *Equites*, Lovasok. A' számok a' Királyok idejekor ezer nyoltz-százra ment: azután a' *Censorok* (az Erköltb-birák) azon számba tehetek másokat-is; noha nem vitézkedtek. És így nem minden Patritzius volt e' féle Lovas nemes; hanem a' kinek lovat ajándékozott a' Cenfor. Vóltak, kik magányos költséggel szerzett lovakon vitézkedtek. Mintegy 18. esztendősnak kellett lenni, és bizonyos jó értékű legénynek, a' ki azon Rendre választatott. *Census 400. HS. florente Republica.*

Jelei.

Jelei 1. AZ adott ló: *equus publicus*. 2. Arany gyűrű. 3. Keskeny prém. *Augustus clausus*. Szemre lépni betstelenség volt mind a' Tanátsinak, mind a' Lovas Nemeseknek tulajdon jelei nélkül. 4. A' látó, mulató helyeken a' nekik rendelt 14. padon ültek. *In quatuordecim gradibus proxime iunctis Orchestrae*. Horat. Suetonius.

A' Lovasok Tiszte

Arendások

A' Lovas Nemesek 1. Vitézkedtek. 2. Birák vóltak. 3. Bizonyos tárfaságokba álván öszve, áréndáskodtak, kereskedtek. *Hi Scripturarii, Publicani* ∴ *Florem Equitum Rom. publica-*

*orum ordine contineri ait Cic. pro Plan-
cio.* Méltóságos voltok mindjárt a'
Tanátsiak után való volt; ezekből vá-
lasztattak amazok. *Senatus Semina-
rium: Minor ordo. Splendor.*

Minden esztendőben Julius kö-
zép táján az külső Városi *Honor* vagy
Betsület Templomából bé - lovagoltak
a' Kapitoliumban. Gyönyörű betsü-
let volt ez az *Annua transuectio*: szép
ruhába öltöztvén, mellynek a' neve
toga palmata, vel trabea, fel-ültek a'
lóra; fejekre olaj fa ágból koszorút
tettek (*coronam oleaginam*) 's kezekben
tarták azokat a' szép ajándékokat,
mellyeket a' fő Tisztól a' vitézke-
déskor nyertenek. *Ornamenta militaria
virtuti data ab Imp.* Ez minden esz-
tendőben véghez méne. Minden ötö-
dik esztendőben pedig mustrájok volt.
Le-ült *in sella curuli* hintó-székben az
erköltsi bíró, *Censor* a' Kapitolium e-
lött. A' lovas nemes le-szálván a'
lóról eleibe ment lóvával együtt. Ha
rosz életünek taláztatott akkor, vagy
hogy jövedelmit el-fetséllette, vagy
ha lovát roszszúl tartá, ki-szállítta-
tott a' nemes rendből, lovát el-adatta
véle. *Hoc erat iuberi equum vendere,
impolitiae vel incuriae notari, ordine eque-
stri moueri.* (Livi. Cic. Halicarn. etc.)
Ha tetszett a' Lovas, el-vihette a' lo-

Transue-
ctio.
Által ke-
lés.

Mustra.

Princeps
Juventu-
tis.

vát: *equum traducere iubebatur*. Akkor el-olvasá az Erköltsös-bíró a' Lovafok neveiket; 's a' kit először nevezett, az ifjuság fő emberének neveztetett. *Princeps Juventutis*. A' Tsászárok idétt az a' titulus a' Birodalom örököséjé lett. A' lovasok ifjak mind nem voltak. Agrippa, Attikus köztök meg-venhedett. Az ifjak ideje a' Rómaiaknál 45. esztendő korig tart vala. *Seipsum adolescentem vocat Cicero Philip. 2. cum iam esset Consul.*

A' népről.

Római
nemefek.

Plebs, populus, nép. Így neveztetett a' sem nem Tanátsi, sem nem Lovas nemességü; de változtatással. Hogy a' többit ne emlétsem. a' Rómaiaknál nemes Rend vólt. 1. a' *Pátritzius rend*: ide valók, a' kik noha Tisztet nem viseltek, de régi Római fő rendből eredtek. 2. A' *képes rend*: a' mellynek jussa vólt a' képek ki-tevéséhez. *Ius imaginum habebant*. Ezek vóltanak, kik vagy magok viseltek hintós székü tisztséget, *Magistratum curulem*, vagy az Elejki. A' képek viazból mellyig-valók: almáriomban tartattak, innepen ki-nyittattak. Némelleyek a' *Pátritzius* rendből a' nép rendibe által-mentek: hogy (Tribunusokká) nép-védelmezők-ké tétetvén, ellenségeket amott ostromolhatnák. A' kik valahonnét Római

Vá-

Városbéliségre emeltettek; nem a' Pátritzius, hanem a' köz nép számába irattak. A' kinek pártfogása segített a' Városi illy betsületre valakit, annak a' nevét maga *vexeték* nevévé tette. Idővel az Urak Tisztségei: közikbe való házasodás, Polgár-mesterség, 's több a' féle a' népnek jufára-is által-tétetett.

Hogy a' nép, 's az Urak közt ^{A' nép tulajdoni.} közös köteletség lenne, (*nexus*) Romulus törvénye szerént, mindenik köz ember az Urakból Pátrónust választott magának. Ez annak *Cliese* vala. A' Patrónus ezt törvénykedéssel, 's tellyes atyai gondal, segített. Egész nemzetek-is vöttek osztán Romában illy Pátrónusokat. A' Szikulufok a' Martzellufok pártfogása alatt éltek 's a' t.

Szabad vólt a' néphez apellálni, *provocare*, ügyét mozdítani a' károsnak; még a' Király elől-is. A' fenyték veszfzöket a' nép előtt meg kellett hajtani. *Submittere fasces. Unde constat maiestatem penes populum fuisse.*

A' Gyülés az egész népnek Gyülekezete vólt bizonyos végezésre. ^{Comitia Gyülés.} *Ad ferendum suffragium.* A' piatz bizonyos helye, a' hová néha gyülésre ment a' nép, *Comitium* nevet vifelt. Azomban a' Tiszt választásra való Gyülés Márs mezein esett min-

denkor: más féle okok a' Kapitoliumba-is hajták a' Gyüleést. A' Gyülésnek olly szabad napnak kell vala lenni, hogy az nap a' néppel bánni lehetett legyen. *Dies Comitiales, quibus cum populo agere liceat.*

Comitia
Curiata.

Comitia Curiata Fára szerént. Ha 16. Fára meg-egyezett; vége volt a' Gyülésnek: holott 30. volt a' Fárak száma. A' helye *Comitium*: az eleji *auspicium* vala; véghez nem mehetett a' Iatáts hire nélkül, *sine auctoritate Patrum, seu Senatus*. Oka az vól., hogy némelly Törvények tettefenek, vagy némelly Papok valasztallanak. s a' t.

Centuriata

Comitia Centuriata. A' forok Századjai szerént végezö Gyülés. *Cum populus per Classium Centurias ferebat suffragia*. *Classis* = for a' Censusból ertessék meg.

Census.
szám-sze-
dés.

Census = száamazás nem egyéb, hanem az egész népnek számba ízedése, és jövedelminek ki-tudása, *enumeratio cum aestimatione facultatum*. *Servius Tullius Király* rendelése szerént, hogy minden ember vallya-meg magának 's az hozzá tartozandók nevét, jövedelmivel együtt. A' ki hazud ebben, veszfzöztesék-meg 's veszfze-el mindenét. *Bona publicentur*. A' jövedelem nagyobb vagy kisebb vólta szerént,

rént, hat forra *in sex Classis* osztatott a' Város; mindenik for, bizonyos századra, *in Centurias*. Az első *Classis* vagy for leg-erősebb, tehetősebb, vala, 's a' végezéskor, vitézkeskor, fegyverrel, mivel jeleskedő. Az ötödik forban *Proletarii*, *capite censi*, azok voltak, kiknek semmiük se volt. *Proletarius sermo = vilis apud Plaut.* A' szárazás oka az volt, hogy a' végezéskor minden erő a' gazdagabbaknál légyen. Ezeknek a' Századjok száz volt; a' többieké kilentzven három. *Cum in Comitiis Centuriatis singularum Centuriarum singula valerent suffragia, reliqui aduersus horum suffragia nil poterant.* A' 2-dik ok az volt: hogy az adó terhe a' gazdagabbakra esék: holott nem fej számra pusztán, hanem jövedelem szerént vettetett-ki az adózás. *Pro ratione Censuum tributum pendebatur.* 3-dik ok: hogy a' gazdagabbak viselleyék a' vitézkesedés terhét is: mert, holott kevesebben voltak a' többenél, 's még-is több századra voltak osztva a' többenél, örökké vitézkeskedtek; 's így hivebb Katonák voltak: *Cum ditiorum magis intersit saluam Rempublicam esse.*

Azon Tullius szerzé a' lustrum-Lustrum mot-is. Minden ötödik esztendőben lustrum öszve szedé a' Cenfor az arendából

adandó pénzt. *A luendo, quia vestigalia a publicanis luebantur — solvebantur vel a lustrando, quod Tullius R. populum sue, ove, tauro maclatis lustravit. Lustrum = 5 anni. Olimpias = 4.* Akkor az egész Varosi nép száma summába fzedetett. Az első lustrumkor a' Varosi emberek száma nyoltzvan ezernek taláztatott lenni.

Comitia
Centur.

A' százas Gyülés *Comitiorum Centuriatorum* oka három. 1. Hogy fő Tisztek választassanak. *Consules, Praetores, Censores, Rex sacrorum.* Az így választott személyek a' jövendő esztendő számára *designati* = választottak voltak. 2. Némelly Törvények itt-is tétettek. 3. Itelet tétetett a' közönség Varosi ellensége ellen. *Judicium perduellionis. Perduellis = hostilis in Rempublicam animi.* Illyen volt a' ki Királyságra vágyódott: vagy a' ki Varosi embert szolga módra megölt. *Maiestatis crimen*; méltóság ellen való vétek amattol különbözvén, az vólt, midön a' táborban támadás indíttatott, vagy midöu valaki a' fő Tisztnak ellene állott. Öszve hívhatta ezt a' százas Gyülest a' fő Tiszt, Polgármester, Dictator 's a' t.

Méltóság
ellen való
vétek.

Nem minden, a' ki Varosi jussal birt, birt egyetemben illy Gyülésbéli végezö szóval. Gyula törvénye ezt

a'

a' just Olasz minden Városra terjeszté. *Pleno iure Ciues Romani, qui jus suffragii habebant.*

Tizen-hét nap alatt, az az : há- Gyűlés
rom vásárkor, *per trinundinum* ki-hirde- hirdetés.
tetett a' Gyűlés lejendő napja: hogy
a' kik Romában nem vóltanak, elé-jö-
hessenek. Ha Törvény-tevésre ké-
szültek, annak a' tulajdonát-is meg-
jelenték: hogy reá, vagy ellene ké-
szülhessenek; 's előre ékes beszéddel
érette vagy ellene készítették-is az
halgatók. A' Gyűlés előtt madár-né-
zés *auspicium*-is vólt. A' néző *Augur*, Augur.
ha némelly jel nem tetzett, a' napot
el-hallaszthatta, mondván: *alio die*.
A' Városon kívül Márs mezein a' nép
fegyvereffen, vagy (utób) a' ki-állí-
tott tábor előtt, úgy hogy Jániku-
lum hegyén ki-tett Zászló alatt a'
fegyveresek ör-állásban legyenek; a'
többi nép fegyver nélkül öfzve-gyüle.
Ha valakit a' nyavalya ki-tört, vagy
a' nép védelmezője, tilalmazta a'
Gyűlést, mondván *veto*, vagy ha égi
háboru kerekedett, el-ozlott a' Gyű-
lés, de a' választott Tiszteknek az
nem ártott. *Jam creati vitiosi non red-
debantur.*

A' ki Tiztséget kértek tündöklő Candidati
fejer öltözetben elé-jöttek. *Candidati*. Tiszt vá-
Vóltak az ilyeneknek Pátronusi; in- iasztás.
töji

töji = *nomenclatores*, a' kiktől megtudták a' Városiak neveiket: *Ofztóji* kik által azokra pénzt ofztottak. (De az gyakran tickos vólt) A' Városiak kezeiket-is ölelgeték, *prensabant*.

Rend-rar-
tás.

Az Elöl-Járók a' néptől kötélvonással, es hidatskával valának elválasztva Adatott a' népnek 's ofztatott olly tábla, mellyre a' Tiszt-kérok neveik valának írva. 'S igy könnyü vólt szó nélkül-is végezéit nyújtani. Ha Törvény-tevés vólt, 's az nem tetszett, bé-adá a' Városi ember azt a' táblátskát, mellyen A. vólt = *antiquo*. nem tetszik; ha tetszett; amazt, mellyen U. R. vala = *uti rogas*, a' mint kívánod; nem általlom. *Hinc formula: Coss. populum iure rogauerunt, populusque iure sciuit.* A' vétkest ha kárhoztatá valaki, a' tablát C. betüvel adá-bé. C = *Condemno*; ha nem; A. betüvel = *absoluo*, punctumos táblakkal is éltek. A' Századok rendre jövének-elé. Az első század neve = *prærogatiua*. Tiberius idejekor ezen Gyülések már erőtleneké váltak.

C. Tributa

A' Nem szerént való Gyülések által *per Comitia Tributa*, némelley Tisztek, Papok, törvények, itéletek tettek: aprób Tisztek tudniillik: fő Pap *Pontifex M.* mert egyéb Papok *a suis*

suis Collegiis tulajdon társaiktól tétettek. Így sokáig.

Ezt a' Gyüleést a' Polgár-Mester, vagy fő rendü más Tiszt hívá, 's tartá. Leheté azt tartani a' Tanács engedelmé nélkül, 's azt a' madár-nézök nem akadályozhatták. A' helye hol itt, hol ott. Meg-szünt amazzal. *Kalata Comitia* = öszve hívott gyűlés, mikor főképpen a' Fárai Gyűlésbe a' testamentom tevésere *hivattak*. *Calata non faciunt novum Comitiorum genus.*

Az előtt a' Tisztek a' Pátritziu-
fokból tétettek, azután a' köz nép-
böl-is kellett Polgár Mestert, Diktá-
tort, és Cenfort is tenni; addig vi-
tatta azt a' köz nép; tsak *Interrex*
Köz-Király a' népből soha sem állit-
tatott. Vólt esztendös kor mindenik
Tiztségre szabva; de arra nehéz mu-
tatni. Polgár-Mester senki se lehe-
tett 43. esztendös kora előtt; a' Tsá-
fzárok idejekig. Rendet-is kellett tar-
tani: *ne quis Consulatum ante Præturam;*
ne Prætura ante Questuram gerat. A'
Tiszt fel-emeltetése után, leg-alább ö-
tödik nap, a' Törvényre meg-eskü-
vék, 's a' Tiszt viselés után az alatt
tett hibáiért bé-leheté vádolni. *Diem*
dicere.

Magistra-
tus, Tisz-
ti hivatal.

Királyok

Először Királyok voltak. Vólt koronájok, páltzájok, fejjérel keyert piros palástyok, *Trabea*; hintó-székek elefánt tsontból, *sella curulis eburnea*, tizenkét poroszlójok, egy nyaláb' veszfzövel, és fejszével. Azután a' fö Tifztség *Consulatus* a' Polgár-Mesterség vala. *Consul* = *Consulens Reipublicæ* (*Pompon*) *vel ut Quintilianus ait* = *iudicare*. *Prætor* = *præiens iure et exercitu*. Kettő vólt; hogy egyik a' máfik fogyatkozását helyre hozza. Egy esztendeig tartott az Uraság: ha az alatt ki-halt, a' ki helyébe állittatott, *suffectus* vezeték nevü vólt.

Consul
Polgár
Melter.

Jelei Király módra, a' koronát ki-véven. Köntöfsök, palástyok, nem *trabea*, hanem *toga prætexta*, az az: piros prémü: a' *sceptrum*, Királyi páltza helyett, elefánt-tsontból való páltzát vífeltek a' Polgár-Mesterek: hintós székek, 12. poroszlójok veszfzökkal, fejszékkal; de a' kötésből ezeket a' Városban ki-vetette *Valerius Poplicola*; oda-ki nem. Egyik hónapban egyik Polgár-Mestert késérek (egyenként elötte menven) a' máfikban a' máfikán a' poroszlók. A' kinek poroszlóji nem vóltak, vóltanak más szolgai: *accensi* = *ministri publici*.

Accensi
szolgák.

1. Minden egyéb Tiszt a' Polgár-Mester alá vólt vetetve. *Omnes Magistratus subiecti*; a' nép védelmezőjét, avagy Tribunusát ki-vévén, ki a' Polgár-Mester minden parantsolatit ellenzé, ha akará, szabadon. *actis potuit intercedere.* 2- A' háboru idejében a' Polgár-Mester parantsolt, 's egynehány hadi Tisztet ki-vévén, mind a' Polgár-Mester tette a' többit. 3. Parantsolt a' Romai Tartományokban, 's az ott lévőket elé-hivhatta, büntethette. 4. A' Tartományokból a' levelek, Követek ahoz küldettek. 5. A' Tanátsot öfzve gyüjté. 6. Az esztendő töle vötte nevét. Gyula Tsászársapodni kezdé a' Polgár-Mesteri hatalmat; (de nevek az esztendőre terjede Urunk 587-ig. *Petav. Rat. Temp. p. 121.*) A' Tsászárok egy esztendőre több Polgár-Mestereket-is állítottak ama közönséges ket-tön kívül, kik vagy *suffectus* vagy *Honorarius* nevet viseltek.

Néha a' Polgár-Mesteri hatalom Diktátor erejü vólt a' végső veszedelem idejekor; midön a' Tanáts illy *Senatus Consultumra*, végezésre fakadt: *Viderent Consules, ne quid Respubl. detrimenti caperet.*

Az előtt talán Mártziusban; de végtére első Jánuáriusban kezdék a' Pol-

A' Polgár
Mester
hatalma.

Polgár-Mesterek a' Tisztet. A' Polgár-Mesterek helyibe némelly esztendőben más más Tisztek állítottak: úgymint: *Tribuni militum Consulari potestate.* etc.

A' Tsászárok Polgár-Mesteri Tisztséget adtak néha 6, néha 3. hónapra, söt egy két napra, egykét órára; hogy a' Fejedelem többeknek kedveskedhetnék.

Prætor
fő Biró.

Városi
Vidéki
fő Btró.

Leg közelebb érte a' Polgár-Mesteri méltóságot fő hatalommal a' *Prætor*, fő Biró. Majd 4. száz esztendeig a' nélkül volt Roma: hivatalya a' Polgár-Mesteré volt. Azután első dolga volt a' *Prætornak* fő Birónak a' pervegezés, ítélet-tevés. Roma 510-dik esztendejében két Biró tétetvén az egyik *Vrbánus* Városi, a' második *Pe-regrinus* vidéki fő Biró volt. Ezek a' Tartományok szaporodások szerént többen többen voltak, 's a' Birokodásra a' Tartományokba hordozóskodtak. Nem szinte minden per mozdított hozzájuk; hanem ki volt végezve, mi illeffe őket, mi az egyéb Birákat: mert voltak mások-is. *Cognoscebat Prætor vel e Tribunali, sive per decretum; vel de Plano sive per libellum, diebus tantum fastis, a fando ita dictis, quibus effari licebat* τα: Do, Dico,

Ad-

Addico = *do iudicem, actionem, iudicati exequendi potestatem.* etc.

Egyéb hivatallya a' fő Birónak

1. Némelly pompás játékok elő-mozdittása. *Ludos edere v. g. megalenses* etc. A' fő-Biró vitte végbe a' Polgár-Mester Tisztét annak jelen nem léteben. 's a' t.

Jelei 1. Hat porofzló. 2. Prémeköntös, *toga praetexta*. 3. Hintószék. 4. Biró-ház = *tribunal in semicycli formam, ubi sella curulis*. 5. Dárda, es Kard.

Ædilis = Város Gazdája. (*Ædilis plebeius* = a' nép Védelmezőjének társa. *Ædilis cerealis* Gyula idejében a' Város életes házára viselt gondot.)

Ædilis curulis. Hintó-székű Városi Gazda a' Város minden épületire, Templomira, palotájira, víz-vezető tsatornájira vigyáz vala; sőt a' Városiak különös házaikra-is: hogy helyesek legyenek, ne rondák, hasadtak, 's a' t. 2. Vigyáztak az utakra. 3. A' kortsmákból, 's egyéb helyekből a' roz', tsúnya életüeket irták. 4. Hogy ártalmas állat ne tartassék: idegen vállás bé-ne tsufszson. 5. A' vásár-biroság, a' mértékekre való gond, 's az igaz ára mindennek ezen Gazdáké volt. 6. Tzeres Templomában őrzék a' le-tett törvényt. Némelly pompás

játékokat - is ök készítették. *Zelek:*
Hintó-szék: prémes köntös. Kép-tar-
tásra jus. 's a' t.

Nép Ispá-
nyi.
Tribunipl

Tribunipl. A' Nép Védelmező fő
Tisztei. A' fok hadakozás nem en-
gedte a' népnek, hogy othon jószá-
gát gyarapithassa. Azért adótságba,
's tömlőtzebe jutván, Roma épülesé-
nek 259 - dikében Szitziniuffal pártot
ütvén, az Uraktól el-szakadott, 's vé-
delmezőt nyert. Mondjuk azt ezu-
tán Köz - nép Ispánnyának. Vóltak
osztán Kamara, vagy Pénz-Ispányok-
is, kik a' katonákat fizeték. *Tribuni*
erarii, alii scholarum, voluptatum seu
ludorum Trib. etc. A' nép Védelme-
zőji a' Tanáts végezését fel-bonthat-
ták, mondván: *Veto:* meg-nem enge-
dem. A' kit rabságba akartak ragadni,
ha az házába szaladt, ment vólt.
Azért az éjjel nappal tárva nyitva
vólt, 's a' Város bástyain kívül len-
ni néki szabad nem vala. Sokat ga-
rázdálkodtak Romában, a' mint Li-
viusban láthatni. 's a' t. Augusztus
Ts. és utánna mások ezt hatalmas
tisztséget magoknak tarták.

Quæstor.
Kamara fő
Tiszt. vagy
Gazda.

Quæstor. Kamara-Gazda. Ez a'
Tisztség talán még Romulustól szár-
mazott. Idövel meg - szaporodtak.
(*Quæstores a conquirendo pecunias publi-*
cas dicti) Kettő vólt, a' ki Romában

vifelt a' pénzre gondot. *Quæstores Urbani curam ærarii fortiebantur.*

A' Városi Kamara-Gazdák Szátur-nus Templomában őrizék a' Birodalom pénzét: azt oda gyűjték: onnét ki-adák, szám-adás alatt. A' Törvényt, és a' Tanáts végezéseit- is ottan tar-ták: a' zafzlókat onnét ők adák-ki a' háborura: az hadi zsákmányt ők tették pénzé: a' külső Országi Köve-tekét ők fogadják; szállásra azokat ők helyhezteték.

Quæstores Prouinciales. A' táborigazdák a' Polgár-Mesterekkel az háboruba mentek: ők vifeltek gondot a' Gnast.
Prouinc.
Tábori
Gazdák, Katonák eleségére: azokat ők fizeték, vagy a' Kamara Ispányival fizetteté, az adót ők szedék: a' zálogra, a' Katonák le-tett pénzeikre gondot vifeltek; véghez vittek egy szóval min-dent, a' mit a' fő Tiszt reájok bizott, azért azt Attya gyanánt tisztelé. *Cicero in Verr. I.* Ez vólt az első lépés Tifztségekre; bé-mehetett a' Tanátsba; noha Tanátsbéli nem vólt. Elegendő vala a' vifelésére 27. esztendöskora a' személynek.

Triumviri Capitales Al-birák, kik Triumvir
varii. a' nép allya perével vesződtek; neha ki-is végzék a' világból.

Triumviri Monetales. A' pénz-ve-rök Tifztei. (*Præfecti*) AAA FF = Au-

ro, argento, ari flando. feriundo. Numularii = Pénz-Nézök, Próbálók.
Triumviri nocturni = tűzre vigyázók, iftráfa látogatók.

Dictator.

A' Renden kívül való fő Tisztek közt első a' *Dictator*. Parantsoló. Más neve *Magister populi, Praetor maximus*. Akkor tétetett, midőn vagy támadás esett, vagy félelmes háboru érkezett; vagy más nagy ok vetődött-elé. A' Tanáts parantsolatjára a' Polgár-Mester szokta a' Parantsolót tenni, nevezni 's jobbára a' volt Polgár-Mesterek közül, éjjel. Az hatalma szinte Királyi volt, sőt annál is nagyobb. Akkor egyéb Tisztek parantsolatja meg-szünt, de meg-nem sünt a' nép Védelmezó Tiszt. Tsak fél esztendeig tarthatott: Szulla, Tzészár azt örökösfen meg-tarták.

Ezres Kapitány.

Magister Equitum = Ezres Kapitánynak mondhattyuk. Azt minden *Dictator* maga nevezé vala. Ennek az volt a' kötelessége, hogy a' Parantsolónak tanátsal, szolgálattal, minden hivséggel segítségére legyen.

Censor Számbiró

A' *Censor*. Szám-Biró, nem mindenkori; 's így a' közönséges Rendűek közé némelyektől heába tettek. A' *Censusról* és *Censorról* már szolánk; 's *Erkölts-Birónak* hívánk. Eleintén öt esztendeig, azután tsak másfé-

félig tartott hivatalyok, 's méltóságok. Kettőt szoktak választani: ha egyik meg-halt, a' másik helyébe-is más állittatott. Eleintén csak a' fő méltóságú Urakból, azután a' nép-közüls-is választattak. Tekéntetre nézve minden Romai méltóságot meg halladott ez a' Tisztség. *Κορυφαὶ τῆς τιμῆς* (Plutarch.)

Az egyik hivatalyok abban állott: hogy meg-betsüllyék kinek kinek jövedelmét: a' másik, hogy meg-visgályák minden embernek erköltsét.

Az Erkölt
Bírák hi-
vatallya.

Æstimatio 1. *Facultatum*. 2. *Morum*.

Márs mezein hintós székekben ülven, elé-hivának a' szám, vagy Erkölts Bírák Nem, és rend szerént minden embert. Kiki meg-vallá nemét, nemzetsége számát, véghez vitt dolgait jövedelmit: a' ki itt hazudott, vagy magát el-szikkasztá, meg-vefzföztetven, el-adatott; jószága a' városé lett. A' külső Városi Romaiak (*Cives in Coloniais*) az oda való szám Biráktól szedettek illy rántzba; 's a' szám a' Romaiakhoz küldetett-bé: hogy egy tekéntettel lássa a' fő Rend az egész Birodalom erejét. 2. Ezen szám-bírák a' jószágot, jövedelmet árendába adák. *Arendás* = *Redemptor*. *Arenda* = *Redemptura*. Arendásoknak, Redemptoroknak hívom itt akkori szokás szerént

rént azokat-is, kik bizonyos pénzért valaminek tsinálását, véghez vitelét magokra vállalták.

Egyetemben az Erköltsét-is megvizsgálák az embernek: nem a' menyire fulyos büntetésre vala az erdemes, hanem p. o. nem verte-é magát adóságba? nem hibázott-é a' háboruban, nem fogyatekos-é a' szántásban, vetésben, házi gazdagságában? nem vétkes-é az esküvésben? A' büntetés gyalázatból állott. *Ignominia notatus.* És így a' Tanátsbéli Ur az ilyenekért Tifztéből ki-hullott: neve azok közt nem olvaftatott. A' nemes lovát el-vehették: (*equum publicum.*) alább való Rendbe szállithatták; (a' parasztiból a' Városiba) mert amaz be-tsületesbb volt emennél. Ide nem kellett Prókator, egy ember bizony-sága, sőt a' számbirónak magányos tudománya elegendő volt az ilyen büntetésre: számat senkinek sem tartoztak adni. Egyik számbiró a' máfikát meg-büntethette; egyik a' másik dolgát akadályozhatta. A' Tifzt-viseles elejen meg-esküttek, hogy igazán vizsik végbe hivatalyokat személy válogatás nélkül. A' Polgár-Mester tífztes jeleivel mind birtak; ki-vévéu a' veszfzös poroszlókat. A' ki tölök meg-büntettetett, ismét vizfsza nyerheté

té Tisztét; sőt szám-biróvá-is lehetett idővel.

Interrex. Köz-Király. Midőn Királyt, Polgár-Mestert, vagy Parantso-
lót nem leheté hamarjában állittani, Interrex.
Köz-Ki-
rály. Köz-Király állittatott öt napra: az to-
vábbi öt napra mást állított 's így to-
vábbá *Prodebat = creabat Interregem.*
Hatalma Királyi, vagy Polgár-Mestéri
vólt. Ez az egy hatalom soha se
szállott a' köz népre.

Præfectus Urbis. A' Város fő Bi-
rája az előtt Város Præfektusának hi-
vattatott; és így a' *Prætor* Tisztsege
előtt Romában Prefektusok vóltak; a'
fő Birák állittatása után tsak a' Deák
nép innepire viseltek jobbára gon-
dot. *Præfectus Urbis = Feriarum Lati-
narum.*

*Præfectus Urbis ab Augusto institu-
tus.* Augusztus Tsáfszár egy olly Vá-
rosi Prefektust állított, a' kire egyéb
ő Tisztek hivatallyát bizá.

Præfectus Prætorio. A' Test-öri- Præfectus
Prætorio.
zök Vezére. Az ezres Kapitány he-
lyébe tétetett, úgy tetszik, eleintén
Augusztus által. Azután két olly Ve-
zér állittatott: hogy egyik a' másik-
nak akadeka lenne; ha félelmesé a-
karná magát tenni. *Sejanus* Tiberius-
nak Tsáfszárságakor a' Vezér tisztét
hatalmassabbá tevé: a' Városon el-szél-

lyedett Test-örzőket egy sátor-várba fzedé (*in una Castra conduxit*) A' következendő Tsászárok ismét két olly Vezért állittának. Azok lettek ofztán fő Birákká-is. Nagy Konftántinus négy olly Vezért igy ofzta az Országokra. Egy olly Vezér Nap-keletre: a' 2-dik Ilirikumra: 3-dik Olasz Országra: 4-dik Gálliaira, Hispániára, és Britanniára vigyázott; ki-vévén a' Katonákra való gondvifeléft: (mert ez a' Tifztség a' Katona-Mesteré lett, *Magistri militum*) majd minden egyéb hivatal, és Tifztség a' Pretoriumi Prefektufoké vólt. Az illy Vezérnek *Vikáriuffa* Hely-tartója szokott lenni. Az illy Vikárius fok Városfokból 's Anya Városfokból álló megyére vifelt gondot.

Præfectus annonæ. Mikor nagy vólt a' szükség, tett Életes gazda-is különöffen. *Præfectus annonæ.*

Tifzsemélyü Tabla. *Decemviri Legibus scribendis Consulari potestate.* Tiz szemelyből álló Tabla. Méltóságok Polgár-Mesteri: hivatallyok az vala: hogy, holott majd három száz efsztendeig bizonyos törvényre Romának nem vólt, hozafanak-el Drákó és Solon törvényei

A'R. Törvény eredete. Atenásból, 's az a' tiz ember azokat hirdeffe-ki. Meg-lett Roma Várofa építettése után 302-ban. Két új tabla ira-

iratott a' következendő esztendőben tele törvénnyel ismét: holott ama tiz nem vala elegendő: a' vegre tehát ismét hasonló hatalmu tiz személy nevezetett. A' törvény jó vólt: az emletett Urak pedig el-akartak hatalmazni. Le-vettettek. Ez az a' Romai törvényes 12. Tábla *XII. Tabula, iuris publici, priuatique per Orbem Romanum norma, ac fundamentum.* Cicerónak idejéig azt az egész törvenyt minden nemes ifjú bé-téve tudta. *Cic. leg. 2. 23.*

Néha Romában a' Polgár-Mesterek helyett Ezres Hadnagyok, vagy Kapitányok tétettek azok hatalmával. *Tribuni Militum Consulari potestate.* Három, négy, hat - is választatott egy azon esztendőre.

Ezres
Hadna-
gyok.

Gyula Tsászár meg-öletése után három személy állott az Ország dolgára: *Lepidus, Antonius: Caesar Octavianus = Triumviri Republicæ constituende.*

Quinqueviri Mensarii = adótság sürgetők. 's a' t. *Prouincia.* Győzödelemmel nyert Tartomány. Olasz Ország olly Tartományok közé soha sem számláltatott. *Proconsul = Proconsule,* olly Tiszt, ki Romai Polgár-Mestersége után valamelly Tartomány vezérlésére k idetett. (igy esett rend szerént) *Proconsul cum potestate.* Az illyen

Vajda,

Tisztre más bizatott de nem háború. *Proconsul cum imperio* olly Tartományos Tiszt, kire a' háboru dolga-is bizatott; 's annak hadi sereg, zsold, utra való szabatott-ki: adattak mel- léje tanitvány Urfiak-is. Az illyet Vajdának lehet nevezni. Ki fel-vévén a' tábori Vezérhez illendő köntöft *paludamentum* 's a' Kapitolumban áldozatot tévén el-méne a' Tartomány- ba, a' hová veszfzös porofzlókat-is vitt magával; 's ott Városi, tábori minden fő dolog azé vólt. Midön több illyen Vajdát állított Roma, a' választott Tisztek forsra bizták a' Tartomány választását: *Provincias sortiti sunt, vel comparabant*. Egy esztendeig tartott a' Vajdaság. Azt végezvén, vagy úgy jött haza, mint köz-ember: vagy Bellóna Templomába ki-hivá a' Tanátsot, 's Triumfust, gyözedelmes bemenetelt kért. A' ki jó viselte magát, annak betsületére a' Tartomány néha innepet-is rendelt.

AI-Vajdá.

Pro-Prætor. *Al-Vajda*. Hasonló ama' Vajdák Tisztségéhez; tsak az, hogy némelly Tartományok *Proconsulra*, némellyek *Proprætorra* bizattak. (Augusztus végtére némelly Tartományokat a' Tanáts igazgatására bizott, másokat magának tartott = *Provincie Senatoriæ*. Emezek *Imperatorix*. Mind

a'

a' két Vajdának vala *Legatissa*, avagy Hely-tartója; személy viselője. Egynek három szokott lenni.

Néha a' melly Tanátsbéli Ur a' Tartományba maga dolga végett költözött, illy Legátusi nevet nyert a' Tanátsból: hogy nagyobb legyen oda ki a' betsüllete. Ennek a' neve *Legatio libera* = szabad követség, vagy helytartóság.

A' Tisztek szolgáji 1. *Scribæ* Író-Szolgák.

Deákok. 2. *Accensi ab acciando dicti* =

Elé-hívó, idéző szolgák. 3. *Præcones*.

Hirdetők. A' bálvány szolgálatkor

tsendefiségre inték a' népet. A' kótya-

vetjét ki-kiálták az árával együtt.

A' kótya-vévő neve *Señtor*. Kótya-

vetye = *auctio* vagy *señtio*. A' Gyü-

léskor halgatást parantsoltak. A' Tör-

vénnyt el-olvasák. A' Birákhoz idéz-

ték a' bűnöst. Ott és a' Tanátsban

leveleket-is olvastak. Pénzes embe-

rekké lettek. *Coactior* = A' kótya-ve-

tyés pénznek bé-szedője: vagy: dúló,

adó-szedő. 4. *Lictores* Romulus ide-

jétől fogva. A' veszfző közt fejszét

hordozó porofzlók. A' Tisztek előtt

utat készítvén, mondák: *Si vobis vide-*

tur, discedite Quirites. Félre Romaiak,

ha tetízik. O reájok bizatott a' bün-

tetés illy szókkal: *I Lictor adde vir-*

gas reo, et in eum lege age. A' bün-

nöst

Kótya
vetye.

Duló.

Porofzló.

nöft meg-vefszözték, 's fejszével levágák. Al-rendü emberek vóltak. 5. *Apparitor*. Város hajduja. 6. *Viator* Utazó. Ki - küldetett az Utazó a' Mezöre: hogy onnét hijjon-bé valamely Urat. 7. *Carnifex* az all-emberek hóhéra.

CCXCII. K Ö N Y V.

Nieupoort Folytatása.

Törvény-
kedés.

p. 235. *De Judiciis*. A' törvénykedésről. Az vagy magányos, vagy nyilván való vólt. *Privatum*, vagy *publicum*. A' magányosban a' magányos per végeztetett. *Controuersia de rebus privatis*. Sok az ága boga. De főbb rendi emezek.

Annak a'
kezdeté;
othon.

1. Ha egymás közt nem végezhettek a' peresek. A' fel-peres, az al-perest ad Biróhoz citalá, idezé: *rogabat, vt se ad Prætorem sequeretur*. Ez vólt a' *Citatio* = idezés. A' 12. táblás törvény szerént nem tsak kérhette az al-perest, hanem nyakon ragadva vihette, *obtorio collo*, de éléb valakit bizonyságúl kellett hinni e' dologra: *antestari* = *testem aduocare*. Azután az meg-változott; 's a' ki a' Biró eleibe nem akart menni, kezeft, vagy más elégséget kellett adni: *satis-*

tisdare debeat, hogy idővel elé-áll. Ha nem adott, el-ragadák. Ha othon lappangott, parantsolat függesztetett háza ajtajára: ki-nem vonatott (*quia sua domus tutissimum cuique refugium*) Ha szót nem fogadott a' harmadik parantsolatra, tiz, tiz nap után, jó-szága el-adatott.

2. Elé-jöven a' peres, meg-mon-dá: miféle actióval, per-mozdittással akar a' dologhoz látni. *Edebat, qua actione uti, et qua ex causa agere vellet.* Mert egyben neha több rendü-is vala. *V. g. in caussa furti poterat agi rei vindicatione, vel ad pœnam dupli in furto nec manifesto etc.*

A' Biró házánál.

3. A' fel-peres Törvényt kért; az al-peres Prokátort *aduocatum*.

4. A' fel - peres kezest kért, hogy elé jö az al-peres harmad nap-ra. *Vadimonium petebat: vadabat reum.* Az al-peres azt meg-igére: ha meg-nem tartá, *Vadimonium deserere dicebatur.* Ha meg-nem egyeztek, a' Biró harmad napra elé hívá őket, 's a' ki elé nem jött (ha a' nyavalya nem bán-tá) el-vezté a' peret. *Causa cadebat.* Így vólt a' törvénykedés eleje. A' futamatya e' képpen.

1. Elé-jöven a' Peresek, bizonyos törvényes szókkal éltek, mellyektől csak egy körömnnyire se vólt szabad el-

A' Tör-vény kez-detének futamatja

el-állani; sem csak egy pénzel-is többet kérni. Azokat a' szókat Konstantinus ki-vezte. 2. A' fel-peres ügyéhez tartozandó Birát kért a' Praetortól a' kihez tudniillik előre mentenek. Az a' Biró vagy valóságos Biró vólt, *Judex*, vagy *Arbiter* közben-járó. (*hic cognoscebat de causis bonae fidei, seu arbitrariis.*) annak eleibe *Compromissum* nevü pénz-is tétetett-le. A' Biró az említett Birákon kívül lehetett *Recuperator*-is: adótság vizsgáló vagy *Centumvir*. A' száz személyü Tábla birája. 105. személy választatván az 35. Romai nemből, és így három mindenikből, öszve ült roppánt egy palotában *in Basilica* kitett dárda előtt, tevé itéletet. *Judicium Centumvirale* *Judicium basta*. 3. A' Birón meg-kellett egyezni. *Ita Judex convenire dicebatur*, a' peresek az adott személyt Birójának ismerek, irás által ha a' száz személyü táblánál folyt-is a' per. 4. A' többi közt el-kellett a' per-állapottyát beszélni. Ez az a' nevezetes *Litis contestatio iudicium conceptum*. 5. Ez meg-lévén, harmad napra elé-jövést parantsolt egyik peres a' másiknak: *in diem tertium, seu perendinum*. Azért az a' nap szabas = *Comperendinatio, vel conditio*. Ha egyik a' nyavalya miatt *ob morbum*

A' Perle-
kedés de-
ték dolga.

bum fonticum elé nem jöhetett, *dies diffindebatur*. Ha ok nélkül elé nem jött; két parantsolat után a' Biró *edictum peremptorium* végső erejű parantsolatot olvastatott reá. 6. Midőn jelen vóltak, meg- esküvék a' Biró, hogy igazán törvény szerént fog ítéletet tenni. Meg- esküdt mindenik peres-is, hogy tsalárd váddal, és melözéffel nem él. *Furabat, se non frustrandi, aut vexandi causa litem suscipere*. Ez a' hires *iuramentum calumnie*. *Calumnie nempe vitandæ, Calumnia = vexa, frustratio*. 7. A' Biró maga melle törvény- tudókat vett. 8. Igy lévén a' dolog, a' per-állapottyát szokás vólt vagy *rövéd okoskodással* fejtegetni, védelmezni, ellenzeni (Ennek a' neve *Causæ coniectio*) vagy pedig hofzszas folyó beszéddel: illyek Tzitzerónak egynehány ékes beszédi, szótevéfi. A' melly Prokátorok heába való szószóllással ide márták magokat, *Rabula*, vagy *Morator* nevet viseltek. 9. Meg- halgattattak a' tanúbizonyosságok, elé- vetettek a' bizonyosság levelek.

Ha a' Biró által nem látta az igazat, vagy le- tette arra néző tisztét, *iudicatu illo soluebatur*, meg- esküvén, hogy nem ért hozzá: *sibi non liquere*; vagy hallasztá a' végezést: *ampliabat*.

Ha

Végezés.

Ha végezést tett, így szólla, ha bizonyos volt-is benne: úgy tétszik, így vagyon a' dolog. *Videri rem ita esse, vel non esse.* 10. A' vegezés után némelykor meg-engedtetett a' *Restitutio in integrum*, az elébenyi állapotra vissza-lépés. 11. A' hamis Bíró, ítéletének, avagy a' költségnek meg-adta az árát. *Litem suam faciebat = veram litis aestimationem praestare cogebatur.*

Más rendű Törvénykedés

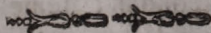
A' nyilvános ítéletben a' nagy vétekről volt a' kérdés. *Publica iudicia quærebant de crimine v. g. Repetundarum pecuniarum:* midön p. o. valamely Tartomány panaszt tett, hogy némely Tiszt igazság ellen azt megfosztá. Illy ítélet alá vala vetve az *ambitus*, gonosz módu Tiszt-keresés, méltóság ellen való vétek. (*V. Comitia Centur.*) 's t. a' f. Vót az ilyen ítéletben vádoló, védelmező. A' vétkes az ő atyafiával hitvány ruhában jöve-elé, in habitu sordido: Vótak tanuk, vót tzigázás = *Quæstiones, seu testimonia a seruis tormentis expressa:* de Ura ellen nem. *excepta causa incestus, vel coniurationis.* 's a' t.

Némely ítélet tevésék a' néphez valának tartozandók. *Iudicia popularia v. g. Iudicium perduellionis comitiis centuriatis.*

p. 256. Romai büntetések. Töm-^{Bünteté-}
 lötz: verés. *Verberatio virgis ante ex-*^{sek,}
tremum suplicium, fustuarium praesertim
in castris. Talio a' XII. tábla szerént
 a' tsonkító büntetése; ha a' károffal
 meg-nem egyezett. *Ignominia* Gyalá-
 zat = Tiszt - vesztés. *Exilium* szám-
 kivetés az ugyan nem neveztetett,
 hanem a' helyett *Interdictio aquae et i-*
gnis: tüztől vitzől való el-tiltás; és
 amaz ebből következett. Augusztus
 annak helyébe a' *Deportatziót* állítá.
 A' *relegatio* még gyengébb büntetés
 vólt. *Szolgálatra* el-adatott a' ki a'
 Szám-Biró Censor előtt nevére nem
 vallott, vagy a' ki hivattatván, a' Ka-
 tonák közé nem állott.

A' kit le-vágattak, elébb meg-ve-
 szöztették. A' szolgák magok vévék
 a' keresztet: vittek a' nyakokon tsen-
 getöt-is (*nolam. Plaut. pseu.*) *ne ob-*
viis infaustus occurfus fiat. Scale gemo-
nia. Tiberis. etc. Az ítélet Márs me-
 zein, vagy a' Kapitoliumban, vagy
 nagy palotában ment véghez.

CCXCIII. K Ö N Y V.

Niepoort Folytatása. A Szokásokról.

Bálványok

A' *Balványokról.* a p. 260. Rettentetes dolog, még a' vétkes indulatokat-is tisztelték Templomokkal. p. 320. *Vitia etiam et res noxie diuino honore sunt cultæ.* Tullus Hostilius a' félelemnek Templomot állított *Liv. L. 1.* A' Bátorságnak 's Félelemnek áldozatot tett *Sztzipió Appian. Alex. Punic. 2.* 's a' t.

Négy száz húsz Balvány Temploma volt Romának. (*Notitia Imperii Thef. Græv. Tom. 7.*) Sok tsunyaságis ment végbe a' bálvány tiszteletkor, Iſis tiszteletében.

Balvány
Papok.

p. 323. A' Bálvány-papok egyéb Városi emberektől különböző személyek nem voltak: néha pentelyes gyerköltzék -is; *prætextati, Septemviri Epulonum.* Némelly Papok *nulli certo numini additi,* akár mellyik Papi szerbe avathatták magokat. Ezeket hívjuk közös Papoknak; némellyek ellenben különös bálvány inafi vóltanak.

Közös Papok: (*Pontifices, Augures, Quindecimviri. Aruspices, Aruales,*

Cu-

Curiones, Septemviri Epulonum, Feciales, Titienses, Rex sacrorum.)

A' többi magányos, különös Ize-
rü: (*Flamines, salii. etc.*)

Pontifices Fő-tehetők. a *posse face-*
re, vagy *Hid-tsinálok*: mert holott a ^{Bálvány} ^{fő Papok.}
falábu hidon, *ponte sublicio*, leg-több
marha vezetett az áldozatra, a'
fő hatalmu Papok gondja volt annak
meg-tsinálása. Sok volt az ilyen fő
rendü Bálvány Pap: már Numa ide-
jében-is négyen valának; azután nyol-
tzan, ('s ezek főbb Rendüek, *maio-*
res.) végtére tizen-öten, de hét belö-
lök apróbb rendü vala. 'S tulajdon
társ gyűlésektől-is választattak; neha
más Gyűléssel. Az ő dolgok volt a'
Papok törvénye, ítélete, büntetése;
de a' Szám-Biró eleibe kell vala né-
kik-is állani. *Censura nota obnoxii.*
Ezeknek fő Urok volt a' *Pontifex*
maximus a' leg-nagyobbik fő-tehető
Pap. Kit az Ország Gyűlése választ-
ott *per Comitia tributa*. A' Keresz-
tyén Fejedelmekre-is harintotta azt
osztán Roma egy idejig; minekutánna
Augusztus fel-vállalta.

Augures Madarak röptéből, 's e- ^{Madár-}
véfekből, a' menykö esésből jöven- ^{nézők,}
dölök. A' kik azok éneklésekből tet-
ték a' jövendölést. *Augures ex osci-*
ribus. 's a' t. Már Cicero sem betsül-

lé öket. *Auspicia fingebant verius quam obseruabant.* Cicer. fam. 1. 2. etc.

Bél-nézők *Aruspices* Az áldozat marhájának beliből, füstiből 's t. a' f. jövendöltek. Tágés Hetruscus tanitá erre a' kábaságra a' Romaiakat. Hasonló babonaszfer volt amahoz.

Sibilla. *Quindecim Viri sacris faciundis.* Tarkvinius két emberre biza Sibilla könyveit. Azok helyébe állittatott tiz ember = *Decem Viri sacris faciundis.* Sulla ötöt adott hozzájuk. Ezek ama XV. V. S. F. A' Fejek = *Magister Collegii.* Ezek a' Tanáts parantsolatjából Sibilla könyveit olvasák; ha valami szörnyü ideje támadott a' Városnak; 's a' szerént Áldozatot, és száz esztendőre esztendő játékot rendeltek-el. Ezek a' XV. emberek nem vitézkedtek, mind egyéb Papok.

Mezeiek. *Fratres Aruales.* Mezei Atyafiak. Laurentzia Romulus dajkája 12. fia közül egyiket el - veszté. Rómulus a' helyett magát fogadtatá fiának. Azokkal *Ambarvalia* nevü áldozatot szokott tenni, a' jó termékenységért. *Larentalia* neve-is volt az áldozatnak.

Curiones. 30. vólt Romulus idétt. A' nemek szerént való Áldozatokhoz láttak. A' Gyülés-háza *Curia.*

Septemviri Epulonum. Az áldozati vendégségre vigyázók, 's annak elrendelői. Az előtt három volt *Tres Viri Epulones.* A' vendégség nagy szokott lenni. *Saliares, Pontificales, Augurales epulae* = nagy tobzodás.

Feciales = *federis* vagy *pacis factores.* Háboru, 's béketség, szövetség hirdetők. Huszon voltak. Vigyáztak: hogy a' háboru igaz okból származzék. Ha Roma megbántatott, *Fecialis* küldetett az elégtétel kérésre. Ha nem adatott, véres dárdát vetett a' földjökre. Nagyra terjedvén a' Birodalom, egy Romai földet, elenség földének neveztek. *Hostilis ager*; 's ott méne véghez az említett szokás. Az a' *Fecialis*, a' kire illy dolog bízott *Pater patratus* nevet viselt; mert esküvést tett *iuramentum patrabat* a' nép nevével.

Rex Sacrorum. Áldozati Király. Holott némelly áldozatokat csak a' Királyok tettek. Hogy az ki-ne fogyon, áldozat-tévő Királyt választának; de a' fő Paptól függött. Az Áldozást végezvén, el-kellett néki szaladni.

Flamen & Filo quasi Filamen, pantlikás feju Pap, *vel a flameo, seu apice, capitis tegmine aperere* = *vincire.* Három

féle vólt a' Flamen, de több fegítő tárfaik-is valának.

Jupiteré.

Flamen Dialis. Jupiter Papja. Vólt porofzlója, hintós fzéke. A' tanátsba mehetette. Ló háton nem vólt néki szabad járni: szabad vólt a' rab, ha hozzá szaladt: a' ketskét, babot se nem evé, se nem nevezé. Papi süvege nélkül ki-nem mehetett. *Sine apice.* kovászos tésztához nem nyúlhattott: halothoz nem nyúlt 's t. a' f.

Mársé.

Flamen Martialis. Márs Papja. *Quirinalis Romulusé.* *Salii Martis* Numa idejétől fogva. Mennyeinek költötte egy réz paizst, az hogy el-ne veszfzen, hozzá hasonló tizen-egyet tsináltatott; ama paizsban helyheztetvén Roma elé-menetelet. Mártzius első napján énekelve, tanzolva azokat paizsokat a' Városon hordozá 12. ifju, kiknek Attyok Anyyok életben vóltak. *Juvenes patrimi, et matrimi.* Az ének neve: *Carmen saliare* = affamenta: azt Horátzius idétt kevesen érték. Quintiliánuskor a' Sálius Papok sem. Az Fejedelmek *Præful* = Magister. *Salii subsuli* = *ludii, saltatores.* etc.

Páné.

Luperci Pán Papjai, ki a' Farkafok ellensége, ketske bört keritvén magokra, korbátsal jártak, 's másokat veregettek. 's a' t. *Potitii, pinarii,*

vii, *Hercules* Papjai Evander idejétől fogva.

Vestales, Tüz-öriző Szüzek. 7. 8. V. Szüzek
 9. esztendőskorokban mentek a' Kalafstromba. Numa idejétől fogva, 30. esztendeig kellett Veszta áldozatiba foglalatoskodni. Azután férhez mehettek. De az ritka volt. Örökös tüzre vigyáztak; a' melly gondatlansága miatt el-aludt, a' fő Paptól megveretett. Vesztnak áldoztak: a' Páládiumot örizték. Jószágosok voltak, 's nagy volt a' betsületek: a' látó-helyeken betsületesbb székek volt. A' melly meg-szeplösített, elevenen le-áfatott, a' rontója hóltig vefszöztetett.

A' Papok szolgái = *Camilli*, *Camille*, *Romulus* idejétől fogva. *Æditui* vel *æditunii*, Templomra Vigyázók, Siposok, Trombitások. Marha-ölök = *Victimarii*, et *Popæ*.

Fictores. Báb-tsinálók. Kenyérből, ^{Sábofok.} viaszból az áldozatra való állatok képeit ki-tsinálták; 's azok az áldozatkor az igaz helyett mutottatának be. *Simulata in sacris pro veris habebantur*. Polluc. onom. *Designator* = Temetés-Rendelő. *Præcia* = Flamen előtt kiáltó afszony. *Vespillo*. Szegényt-temető.

Templo-
mi rend-
tartás.

Delubrum = Templom, vagy Tem-
plom előtt álló mosdó-hely. A' Ro-
mai Bálvány tisztelet. Imádság *Preca-
tio* bé-borított fejjel, *Capite plerum-
que velato*. A' Pap imádkozott a'
néppel *verba praeibat*. Imádkozván ke-
zeket a' kis óltárra tevék; valamint
esküvén-is, vagy a' bálvány térdeit
illeték: forgának-is az imádság alatt,
in gyrum se convertebant. Plin. Hist.
Nat. II. 45. Szájakhoz-is érteték ke-
zeket: ez az *adoratio*. A' bálványo-
kat azon közben így nevezék: *sive tu
Deus, sive Dea es*. Hitték, hogy a'
faragott képekben lakik a' bálvány-I-
stene: azért azokat-is Isteneknek hi-
vák. *Arnob. Liv 27. 16*. Száz hetven
esztendeig Roma faragott képek nél-
kül tisztele az Isteneket. *Varro apud
S. August. Civit. 4. 9*.

Supplicatio = *supplicia* Templom nyi-
tás a' könyörgésre. Akkor *lectisternia*
ágyok vettettek a' bálványok száma-
ra, 's étkek tetettek-ki számokra, az
ágyok vánkoffal valának meg-rakva, =
puluinaria. *Deabus ponebantur sella* =
sellisternia.

A' ozat. = Aldoizat-tevés = *sacrificium*. Oda
először Aldoizat-tévő személy *Persona
sacrificans*. 2. Aldoizati állot, *animat
immolandum* = *Hostia*, *cum in hostes
eundum*; = *victima*, *se post victoriam*.

3. Áldozás módja. *Modus sacrificandi*, kellett.

p. 354. Az Áldozat-tévő személynek ez volt a kötelessége. 1. Tisztának kellett lenni lelkére nézve, *a venere abstinendo*. L. XII. Tab. *Ad Divos caste adeunto*. 2. Meg-kellett először kezeit mosni, *Favissa* nevű edényben. 3. Ruhájának tisztának kell vala lenni. 4. Koszorut viselt a fején a bálvány tiszteletére szentelt fágából. 5. Az áldozat előtt imádság volt.

A' marhának egészségesnek, és szépnek kellett lenni. A' Papok az ilyeneket krétával meg-béllyegezek. *Hinc hostiae lectae, eximiae, egregiae*. 2. A' bálványhoz illendőnek kell vala lenni. Az áldozat alatt halgatás parantsoltatott, illy szókkal: *Hoc age. Fauete linguis*, a' gonoszok ki-hajtatnak, *procul este profani*. 2. *Mola salsa* sóval kevert piritott liszt hintetett az állatra, ez volt az *immolatio*. 3. *Libatio, simpuvium* nevű edényből bort kóstolt az áldozat-tévő, másokkal is meg-kóstoltatta, azután tálból a' marha szarvai közé önté a' többit. 4. Egy marok szört ki-vont a' marha szarvai közt lévő homlok részéből, 's a' tűzbe veté. *Hæc sunt libamina prima*. VÉR-is öntetett a' tűzbe. Sok-

szor vólt kelete az áldozatban a' tömjénnek, méznek, viznek, téjnek, olajnak. Tűz rakatott; oda állítottott a' marha, hoszszú porázan vonatván; hogy mintegy szabadon jöjjön. Fejszével vagy tsákánnyal agyon ütöttett, kéffel vére vetetett, az a' tüzre hintetett: meg-nyuzatott, elvagdaltatott, 's néha egészen elégettetett; jobbára pedig része elégettetett; a' többit az áldozó jó Barátival meg-ette. A' *Popák* a' Bálványoknak jutott részt othon el-adák. Hinc *Popinae*. Az Aruspexek, Bél-néző Papok meg-nézék a' marha belseit, ha az ő babonájok szerént jó jelűek vóltak, meg-vólt az áldozat, *litasse se dicebant; et factos voti compotes*. Az illy áldozat nevei *Hostiae praecidanae*. Ha rossz jel adatott; más *succidanea* nevű Áldozat következett. A' jó jelű áldozat máskép *litabilis hostia*. Az égi, és pokolbéli bálványok számára más más mód szerént öletett az állat. Vóltak bizonyos innepi Áldozatok = *stata, vel solennia*. *Expiatoria* a' temetésekor. *Novendialia* tsudálatos dolog történetekor. Vólt familia rendű-is, 's az örökös tartozott azt véghez vinni.

Edények. *Acerra* tömjenező. *Guttum* = tsepegtető. *Aspergillum* vizhintő ló-fark. *Candelabra, olle, etc. Al-*

ta-

tare áldozat-égető. *Ara* = füles vagy nyeles kis Oltár: hogy az imádság alatt kezét az imádkozó arra tegye. 's a' t.

p. 368. *De tempore.* Az időről. A' Romai időosztása
 Azt Gyula Tsászár meg-egyengeté. *Kalendae* első nap. Az nap a' Pap *kalando* = *vocando* új holdot hirdett (Varro) gondolom az igaz napjára vigyázzván. *Nonae* = 6-dik nap Martzius, Majus, Julius, October havában; a' többiken 4-dik nap. *Sex nonas Maius, October Julius et Mars.* *Idus* (a *diuidendo mensis foris*) kilen-tzedik nap vizsza a' Nonáktól szám-lálván p. o. Maius 6-dik napja *Nonae* 15-dik *Idussa* Majusnak; Januar 4-dik napja *Nonae*. 13-dik napja *Idus*. Es így *Pridie Idus Jan.* = 12. nap. *Pri-die Non. Jan.* 3. nap. *Kalendis* = 1. nap. *Prid. Kal. Jan.* = utolsó *De-cemb.* A' nap, 's éjtszaka 12. órá-nyi vólt, akár hosszabb vólt, akár rövédebb. Nap-kele = első óra.

Feriae *Innep* = festum. *Profestus* *Innepék.*
 = nem innep. *Nefastus dies*, melly-ben nem vólt szabad a' Birónak ezen szókat mondani: *Do, Dico, Addico*, az az: Biráji köteletségéhez látni. *Dies tristi nomine infamis; licet proprie non nefastus* = *improprie nefastus*: böl-dogtalan nap. p. o. mellyben Alliánál Roma meg-győzetett = *Allienfis*.

Dies

Dies Comitialis = Gyülésre való.
Nundinae. 9. d. *Nouendinae*. Vasár nap
 minden kilentzedik. 's a' t.

Játékok.

377. *Ludi*. Játékok, mindenik valami bálványos inneplés volt. *Circenses*. Priskus nevű Tárkvin Királytól építtetett nyargaló helyen. Több volt olyan azután: ennek a' neve *maximus Circus*. Bele fért 150. ezer ember. Állásit, 's egyéb tulajdonit tetsék a' régi Epül. 9. K. meg-tekénteni. Közép része hosszát fal foglalá-el. = *Spina*. A- azon gulyák, képek, gomolyák 's t. a' f. Azt kerülték - meg ló - háton, vagy kotsin nyargalva, nyereséért. Mert a' Tzirkusi játék hat féle volt. 1. *Cursus* = nyargalás? *Lucta* = *certamen gymnicum*, birkozás. Máskép *Athleticum certamen*. 3. *Ludus Trojae*. 4. *Venatio*. 5. *Pugna equestris*. 6. *Naumachia*.

Kotsifok.

A' Nyargaló helyi kotsifok közt, kik al-rendü emberek voltak, míg Tisztöket a' Tsászárok meg-nem kívánták, tzéhek valának = *Greges*, vel *societates*, vel *factiones*. 1. *Albata*, fejer. 2. *Ruffata*, veres. 3. *Venata*: kék, 4. *Prasina*, foghagyma színü avagy zöld ruhát viselt. *παύσον* = *porrum*. Ezen tzéhekre a' versengésre ofzlott Város pénzt vesztegetett a' végre, hogy a' nyargalásban ez vagy
 amaz

amaz nyertes legyen. etc. p. 382. A' ^{Birkózók,} birkózók közt voltanak Pofozók - is *Pugiles*, a' kik bőr keztyüs kézzel (*caestus* = *chiroteca*) mellyen néha ón vagy vas bellésetske-is vala, pofozák egymást. A' birkózás helye *palæstra*. Azok olajjal szokták kenni magokat: télen födeletlen helyen (in *Xyfto*) próbálgaták magokat. Vólt a' birkózók közt tántzoló-is, és labda-vető. Így, a' ki ezen öt módú Birkózásban: (*Cursu, caestu, ludta, saltu, disco,*) nyertes vólt, meg-nyeré azt a' játékos ditsőséget, mellynek a' neve ^{πένταθλον.} *quinguertium*. A' nyargalás vagy kotsin, vagy ló-háton, vagy gyalog-is méne véghez: a' kik a' lovakkal versent futottak, *Parabate* nevüek vóltak. A' kik a' nyargalás közt egyik lóról a' másikra ugrottak, nevek, *desultorii*, az ilyen embereknek.

Ludus Troja. Gyermek lovaglás. ^{Vadászat.} *Venatio*, vadászatnak hivattatott a' vadak viadala; ha egy más ellen, vagy emberekre eresztettek, vagy tsak megmutattattak. A' végre a' nyargaló hely ki-vólt néha fákkal rakva. Metellus V. C. an. 503. adott első illy vadászatot, a' Kártágobéliektől nyert 142. élefantból, mellyeket holott tartani, 's el-ajándékozni nem akarták, meg-ölték *penuria consilii*. Volt a' *Circus-*

cusban lovas, és gyalog igaz tábori forma viadal, vólt tengeri hajós diadalom-is, pugna *pedestris*, *equestris*, *navalis*. Nagy költséggel sátor-vár, tenger, gallyák 's t. a' féliek állittattak a' Tzirkusba.

Baj-vivök.

Gladiatores. Egymás ellen hartzó-lók. Baj-vivok. Az hallottak kedvéért adatni szokott játékos ajándék. *Munus*. A' ki illy kegyetlen játékot állított, annak a' neve *Munerarius* = *Editor*. Az illyen editor, akárki vólt, addig még a' játék napjai tartottak, a' Tisztek ruháját viselé. Az előtt tsak a' nagy Urak lelkei engesztelésére; azután tsak multság fejébe ment ez a' gyilkosság végbe: mellyre az Etruskufok tsak rabokat szántak hajdan. Indittattak illy szörnyü játékok a' Fő-Tisztektől, 's egyebektől. Megvóltak a' Tartományokban-is. Romában vagy a' halotnál, vagy az amfiteatrom nevü néző helyen. Trajánus száz huszon három nap alatt tiz ezer illy gyilkos baj-vivót állított-ki. Tanittatak egy más ölésere; a' Tanító neve *Laniſta*, a *lanio*: a' tanítás közbe tompa kardal éltek. h. e. *batuere*.

Titus Amfiteatrumába bé-fért 87. ezer ember. Az ollyan hely tsivéken illatokat eresztett, patyolattal-is néha egész-

egészlen bé-vonatott a' verőfény ellen nagy mesterséggel.

Eleinten tsak rabok, vagy a' végre vett, vagy kárhoztatott emberek; azután szabad emberek-is, aszfszonyok-is önként fel-adák magokat erre a' szörnyüségre, 's a' t.

A' ki nyertes volt meg-ajándékoztatott: el-eresztetett: *pileo, rude, donatus, arma Herculi appendit.* 's a' t.

Ludi Scenici p. 399. Másféle Játékok. p. 405. *Megalesia = Megalenses in honorem matris Deum prid. non. April.* Az a' játék Teatromi mulatságból, Komédiából, 's több a' féliből állott. *Consuales*, Confus avagy Neptúnus számára. XII. Kal. Septemb. Századik és tizedik esztendőben *Ludi Seculares*. Apollo és Diánna tiszteletére a' Birodalom meg-maradásáért: 3. nap, 's 3. éjszakán tartott. Hangzotak akkor a' Teatromok, áldozat volt minden Templomban. 3 dik napon 27. gyermek, 's leány, kiknek attyok, annyok élt, éneket mondanak *Carmen seculare.* 's a' t.

409. *A' Romai Katonákról. Delectus =* Katona-szedés, vagy fogadás. Vitézke-
dés Kato-
na-szedés.

1. A' Romai othon való szedés végett ki-ültek a' Fő-Tisztek, *Tribuni militum*. Elé-hivaták a' Romai Nemek, Rendek seregít egyenként, 's ki-válogaták

gáták a' legényeket (tudván a' Szám-Biró Irásból, hány, mindenik nemben arra való.) A' végső szegény számból nem szedtek Katonát sokáig; míg arra nem szorúltak; végtére nem tsak a' szabadofokat, de még a' rabokat-is bé-ereszték. Más különben betstelenségnek tartatott, ha valaki katonává nem lehetett. Az illy szedéskor zászló tétetett-ki a' Kapitólumban, mint most Ló-fark a' Török Tsászárság Palotája előtt. Néha nagy rend-tartás nélkül hamarjában-is gyűjtetett katonaság. Ezeknek a' nevek; *subitarii*, *tumultuarii*. Ha valakit ki-nem mentett a' vitézkedéstől öregsége, (*vacatio, quam habebat ab aetate, magistratu, sacerdotio* etc.) vagy elvégzett hadi szolgálattya (*emerita stipendia*) nyavalyája, 's még se ment Katonának, meg-veretett, jószága eladatott. A' Tsászárok idejében nem illy rendü völt a' szedés, hanem erőszakos. Az-is oka völt a' romlásnak.

2. A' szedett Katonák meg-esküdtek, hogy Hadi-Fejedelmeknek szót fogadnak, a' zászlót el-nem hadják. 's a' t. Így völt a' Romai gyalog, és lovas szedés.

Más féle fogadás.

A' második szedés Olasz Országban másutt méne véghez. A' kik ott szedettek, Társ nevet viseltek = *Socii*. Ezek.

Ezeknek csak búza adatott; egyébként magok költségekkel vitézkedtek. Az 3-dik szedett sereg a' külső Országiakból állott. Ezek segítő nevet viselének = *Auxiliares*. A' 4-dik gyűlemény a' szolgálatból ki-állott Katonákból szedetett öszve, kik vagy ki-szolgálták idejeket, vagy 40. esztendőskorokat meghalladták. *Ex Emeritis Evocati*. Önként mentek, betsület volt a' dolgok. Mind százados Tisztü (*Centurio*) rendü tiszteletben voltak, 's venyéke botot viseltek. *Vitem*.

Ordines. Vitéz-Rend. Az utolsóban voltak a' *Velites*, a' szegényebbekből szedetettek. 2. Azoknál felyebb való Rend, a' *Dárdás Rend*, *Hastati*. 3. Még annál-is felyebb valók az első soron hartzolók *Principes*, *ab*, *in principio*. 4. *Triarii* = *Pilani*, *quod pilis uterentur*.) Leg-nagyobb próbákban forgott vitézek, *usu exercitatissimi*. Amazok mind *Antepilanus* neven ismertettek.

Mindenik Rendben 10. volt a' *Manipulus*. (*a manipulo feni, qui olim pro signo*.) Mindenik 120. emberből állott, az az két százból. Egy száz, ha 40. héjjával volt-is = *Centuria*. A' *Triariusok* falkája nem szokott hatvaunál több személyü lenni. Három falka, *tres manipuli* = *Cobors*

IV. Szak.

I

= 420

Vitéz-
rend.

Velites.

Hastati.

Principes

Triarii.

Manipu-
lus.

Centuria.

Cohors. = 420 viri. Tíz *Cohors* = egy *Legio*
Legio. = 4200. *Viri*. Néha több-is; de úgy
 hogy jobbára 6,000 = hat ezerből
 állott. Ezek mellé 300. lovas ada-
Ala. tott = *Ala constans* 10. *turmis*, seu 3.
Decuriis. *Adeoque Equitum tres De-*
curiæ = 10. *Turma* = 1. *Ala*.

**Társ-
Rend.**

A' *Socius* Társ-Rend még nagyobb
 számu volt. A' háboruban az othou
 való Romai sereg közép Rendben ál-
 lott; emezek amannak jobb és bal
 végén álván *Szárny* nevet viseltek,
Ala úgy védelmezvén a' Romaiakat,
 mint a' madárt a' szárnya két felől.
 Talán azért-is: hogy ha roszakodni
 akarnának, egy csoportban ne legye-
 nek. Tartott közülök maga mellett-
 is a' Fő-Vezér, vagy *Consul*. Azok
 neve *Extraordinarii*. *Ablecti* 's a' t.

Ha öszve szedjük a' számát, Pol-
 gár-Mesteri egy sereg táborban volt
 Romai 9000. Társai 9600 = 18600.
 Tizennyoltz ezer hat száz.

**Hadi
Tisztek.**

Az *Hadi Fő-Vezér* neve: *Dux*,
Imperator, qui suo auspicio rem gerebat.
 Ruhája. *Paludamentum*, seu *cblamys*
coccinea. 2. Az hely-tartója (kinek
 több, kinek kevesebb volt) *Legatus*
 nevet viselt. 3-dik foru Tiszt = *Tri-*
bunus. Sok volt ez-is. 4-dik *Centurio*.
 5. *Urag*, vagy *optio* vagy *sucenturio*.
 6. *Signifer* zászló-tartó. 's a' t. p. 417.

Tela

Tela = Vivő fegyverek. *Arma* ^{Fegyverek}
 = védelmező fegyverek. *Levis arma-*
tura vel Ferentarii, Velites, Funditores,
Facultatores etc. A' *Velites* nevűek
 fegyvere Spanyol kard: *gladius Hispan-*
nicus: azzal élt minden rendű Katona;
 mellyel vágni, és szúrni lehetett: hét
 vékony dárdája volt minden veles-
 nek, *hasta velitares*. Ezeké 's a' töb-
 bieké a' fok fele paizs, pántzély,
 bőr-süveg, vas, réz, tollas, sisak,
 melly vagy hagyott, vagy nem ha-
 gyott nagy nyilást az artzán, dárda.
 's t. a' f. A' paizson néha vászon
 vala, arra jeleket irtak: (*hinc arma*
gentilitia.) Más az *umbo ferreus pau-*
lum protuberans: hasas paizs. A' dár-
 dák nemei: *Hasta, Iula*. A' lovon se
 kengyel, se nyereg, ha tsak ruhát
 nem vetett a' legény maga alá. *Lo-*
vica alia hamata, imbricata etc. Poli-
 bius idétt a' Spanyol kardot a' jobb
 oldalon hordozák. A' vivő szerzsa-
 mokhoz tartozandó a' *Testudo*. Fej-
 felett sűrűen tartott paizsok, úgy
 hogy vég felé mind alacsonyabb ren-
 di válnék. *Crates, vinea, platei, fa-*
veszsző 's egyéb féle mozduló falak,
 mellyek alatt a' fal felé igyekeztek
subrepebant. *Turres lignea* = *phala*, fa-
 tornyok: kerekék vettettek alájok.
Aries fal-verő eszköz; minek - előtte

azt néki lóditták, fel-adásra ösztönöz-
ték a' Vároft: mint most *Catapulta*,
ballista. Azok lóbálóji, vetőji = *Li-*
bratores.

Az ütkö-
zetkori
Rend-
tartás.

p. 427. Az ütközetre való Ren-
delés = *Aciei forma*. A' jel az előtt,
egy fürt széna a' dárdán, azután far-
kas, ló, vad-kan; Márius ideje után
Sas a' dárdán; alatta tányéron bálvány-
képek. Konstantinus Császár Urunk ne-
vét téteté - fel. A' Lovások mostani
forma lobogókkal is éltek. *Vexilla* =
flammulae. A' pólzról e *Tribunali*
meg-szóllítá ösztönözve az ütközet
előtt a' Fő-Vezér a' fereget. Az
ha nem félt, kiáltással jó jelt ada.
Azután testamentomot tettek. *Testa-*
menta facta in procinctu, nuncupativa.
A' jövendő ütközet jele veres dol-
mány a' Vezér sátora előtt. Ez volt
a' valóságos *vexillum*. Meg-szóllam-
lottak a' Trombiták, *Classica*, *Tuba*,
egyenes trombiták: *Litui* = horgas
trombiták. A' fuvók = *Aneatores*. Dob
nem volt, hanem csak othon a' Tzi-
belle Gállus levü Papjainál. Ütközet-
re menvén, rikóltottak, paizsokat
dárdájokhoz verék, *Barritus* = Hadi
kiáltás. A' sátor vár formája p. 432 =
Castra. A' Katonákat háromra szok-
tatták: terh viselésre, dologra, és
fegyverre. *Exercitium Oneris, Operis,*
Ar-

A' Kato-
nák szok-
tatása.

Armorum. Az uton magoknak szá-
mokra vitték az eledelt p. o. a' bu-
zát, vagy kétszer sült kenyeret; a'
szerfzámát, kofarat, fejszét, 's mást
a' mire a' főzésre, sántzolásra, vagy
rontásra szükségek vólt; károm négy
tzöveket-is hordozának (*vallos*) 's vég-
tére a' fegyvert; azokra nem úgy mint
terhekre, hanem mint tagokra néztek.

Terh.
hordás.

*Arma militi non onera, sed quasi mem-
bra.* Illy teherrel hofzszas utakon
által-estek. Szolgájok tsak a' tehe-
többeknek vólt. *Calones. Lixæ* = Ke-
reskedők, a' táborban. Rendes se-
regben utaztak. Midön valamelly
helyről el-indultak, jel-adatott = *va-
sa conclamabantur*, 's a' Katonák ösz-
ve szedték jószágokat = *vasa collige-
bantur*. Előre küldettek az Hely-vá-
lasztók. *Metatores.*

A' mi a' dolog-tevést illeti, *exer-
citiium operis*, álmétkodásra méltó dol-
gokat tettek, még a' békeesség idejé-
ben-is: útakat, házokat, városokat
(v. g. *Lugdunum in Gallia*) árkokat,
kerítéseket 's t. a' f. készítettek.
Meg-tanulták a' dolog-tevés közt az
áts, kováts, 's más mesterséget; no-
ha a' féle Mester-embereik-is vólta-
nak. *Præfectus fabrorum.*

Katona
dolog.

Fegyver-emeléffel, járással, fu-
tással, árok ugrással, uszással, nyil-

Vitéz
próbák.

vetéssel, lóra ugrással, vágdalkodással mindennap télen-is szoktatták a' Katonákat az háborúbéli viadalra, s utazásra.

Hadi engedelmesség.

Disciplina militaris. Az Hadi rendtartás, engedelmeség, nagy volt. A' ki csak egy ezüst pénzetskét lopott-is, bottal meg-veretett, *poena fustuarii.*

Katona zsold.

Stipendium Zsold. Az előtt magok költségekkel; a' Város épülése után 347-dik ezteendő-től fogva: azon Birodalom fizetéséért vitézkedtek. Julius Császárig a' köz embernek mindennap fizetése 5. *assis* = 2. *obolus.* Azután nevedett. Buza-is adatott mindenik számára. Azt el-nem volt szabad adni; a' mint só-is, vetemény, sós szálánna. Nem volt szabad enni, míg arra jel nem adatott. Az kétfzer esett napjában. Délben jobbára fötelent ettek, abból-is keveset, és csak állva. Vatsorakor jól lakhattak; de az étkek magok készítették magoknak. Itallyok a' viz, vagy a' *Posca* = etzettel kevert viz.

Évés ideje.

Tábori ajándék.

Az érdemesek meg-ajándékoztattak. Az ajándék vagy *hasta pura* volt az az vasatlan dárda vagy karperetz = *armilla*, vagy függő. Az ha hofszan logott a' mellyen = *phalera*; ha rövédebben = *torquis.* A' Katona: *obsidionalis*, *civica*, *muralis*, *navalis.*

Ob-

Obsidionalis, ha a' Várost, melly Romához tartozott, fel-szabaditá, a' meg-szállott Városban termett gyöppből. *Civica* tölgyből, a' *muralis* aranyból. 's a' t.

A' Fő-Vezér pompás bé-menetele = *triumphus*, nagy ajándék. p. 449. *Ovatio*. 1b.

A' *Triumphus* (mellynek némelly példáját meg-tartja a' Török) így volt. 1. A' nyertes Fő-Vezérnek *Imperator* név adatott; azt a' nevet meg-tartá egész a' triumphus idejéig. Illy magányos rendű *Imperator*, *Sejānus* volt az utolsó. 2. A' győzödelem után *supplicatio* az az hálaadás az Istennek. 3. Ha öt ezer ellenséget le-vágott a' Vezér, meg-engedé a' Tanáts a' triumphust. 4. A' ki-szabott napon az *Imperator* a' naphoz illendő ruhába öltözvén, laurus koronát teve a' fejére, 's négy fejer lovas drága szekérbe ült. 5. Vitetett a' Városon a' Fláminiusi, és a' leg-nagyobb nyargaló helyen által egész a' Kapitóliumig: előtte a' Tanáts járula, utánna a' nép, mind szép ruhában. 6. A' Vezér előtt vitettek, 's mutattatak az hadi Zsakmányok, *Spolia*: a' meg-győzött Városok képei: a' meg-győzött Királyok, Vezérek, Attyokfiaikkal egyetemben, arany, vagy ezüst lántzon.

7. Azokat a' Vezér midön a' Kápitólium felé hajlott az útja, meg-ölette: az apró rendü rabok el-adattak. 8. Vitettek egyetemben áldozatra szánt marhák. 9. A' Vezért nyomban késerék az attyafiai, nyertes tábora, kezekben hordozá a' vitézek a' nyert ajándékot. 10. Laurust viselvén akkor a' Katonák-is, egyebek-is ezt kiálták: *io triumphe*: mondának pajkos verseket, vagy énekeket-is egyetemben, a' Vezér ellen-is: hogy el-ne bizná magát; söt egy azon szekérbe a' Vezér mellé szint azért szolgát-is ültettek: függött, logott a' kotsijáról korbáts, *nemesis* babonája. 11. A' Város drága illatokkal füstölgött. 12. A' Kapitoliumban Jupiter ölébe tevő laurufsát, Klitumnusnál nevededett fejér ökröket, vagy bikákat áldozott-fel. Hivá a' vendégségre; a' Polgármestereket: de kéré-is: hogy ne jöjjenek: hogy az nap ő legyen az első személy. Az hajós triumphus először *Duilliusé* volt, ki Kartágot meggyözé - -

Az *Ovatió*kat vagy gyalog, vagy ló-háton pompáskodott a' Vezér: juhót áldozott. *Ovatio*, *ab ove.* 's a' t.

CCXCIV. K Ö N Y V.

Azonnak folytatása.

A' Romai Ruhákról p. 457. A' Görög ruha = *pallium*. Romai ruha = *Toga*. Azért *Togatus* nem más, hanem Roma Városi ember. A' *toga* olly szoknya, melly a' nyakba vetteten, földig ért. Ujja nem vólt, hanem a' jobb kar ki-nyújtására lyukas vólt: a' bal kéz azt alól emelvén tartá. 'S így esett rajta a' *sinus*, ránzós öl. Szörből, fejér színü, bő tágos szokott lenni. *Alba* = fejér. De nem *candida*, *cretata* = *splendida*, az az: nem tündöklő. A' gyász idejében feketés vólt. *Toga praetexta* = piros prémü. Azt a' gyermekek tizen-hét esztendő korokig viselek; s azon kívül a' nyakokon, ha Urfiak vóltak, arany gombot, *bullam auream*, vel *scorteam* = *lorum pendulum* hordoztak. *Per antiphrasin verba praetextata* = *obscena*, *coram praetextatis non proferenda*. Azt a' prémes szoknyát 17. esztendő korokban le-tevén, emberhez illendőt vettek magokra = *virilem*, *liberam* = *puram*. Tíró nevet nyertek, a' Városi tisztségekhez nyul-

Romai
Ruhák.

tak. *In forum veniebant = forum attingebant.*

A' tóga alatt lévő ruha *tunica =* majd csak nem bokáig érő, 's szörből tsinált hosszú dolmány volt. Annak fe volt eleintén újja. De idővel lett. Ez volt férfinak, aszszonynak othon való ruhája: mert a' tógát csak akkor veték magokra, alája bűván, midőn a' Városra mentek. Azon tóga ha him varással, arannyal, 's piros fonalakkal ki-volt ékesítve, az győzödelmes Vezéreké szokott lenni. A' neve *Toga picta*, vel *Toga palmata*, ha ez a' Királyok, bálványok, Madárnézök számára való volt, arany helyett csak piros fonalából álló. A' neve *trabea*. Im a' toga: 's a' *tunica* a' tóga alatt.

A' dolmány *= tunica* felső és alsó volt, szörből mind a' kettő: A' belső az aszszonyok számára *= indusium*: a' férfiak számára *= subucula*. Azt a' betsületes emberek övvel magokhoz szorították. Lennek, kendernek a' ruhában kelete nem volt. Azért a' piszok miatt sokszor fürdének.

A' dolmány mellye hosszán a' Tanátsbéliek hosszú piros szeles pantlikát viseltek *= Latum clavum*, *hinc tunica laticlavata*. A' Nemefek keskenyebbet *= angustum clavum*. *Tunica pal-*

palmata = piros aranyos prémű dolmány, *tunica recta* = öv nélkül való. (fors.)

Sagum gr. *Chianys*. Katona ruha. a' toga helyett azt veték nyakokba az utazók, és Katonák: bé-lehetett kaptsolni, gombolni. *Lena*, vel *Chlæna* = bunda, bélelt mente, téli ruha. *Lacerna* = hosszabb mente; de ez későn vétetett-bé.

Stola = afzszonyi, földig érő újjas dolmány *Instita*, a' stolának alsó préme. *Stola, et instita pro castimonia matronali*.

Palla = az afzszonyi ruhára vetett gyenge pallast. *Mitra*, *reticulum*, *vitta*, *flammeum*. Az Afzszonyi főnek kötőji, ékecségi.

Calceus mulleus = horgas órru tzipellő.

Pero = botskor, 's ez vólt eleinten Romai tzipő. *Calcei alti cum corrigiis* = száron-fellül érő botskor.

Solea = talp. ezt köték ujjukhoz, bokájokhoz. Ez vólt a' Városi közönséges tzipellő, talán a' barát sándaliák módjára: mert az evéskor az ágyban könyökölvén, le-rugák. Harisnyájok *tibialia* eleinten nem vólt, hanem szárokat bé-pólyázták a' kényesebbek. A' Romai vendégségben: ágy vólt (több-is) ha egyen hárman kö-

könyökölték, az *triclinium* volt. 2. Kerekés kis asztalon elejekbe tétetett az etel. *Monopodia*, vel *mensæ cum ferculis apponebantur*. Az olly ágyon a Polgár-Mester utolsó volt; hogy ha kellett, az értekezövel könnyebben beszélhetne. A' Vendég-késérök *umbrae*. Előbb meg-mosdottak: *Syntbesis* nevü ruhát vettek-fel; szolgájokat lerugák. (Az előtt ülve ettek.)

Az első része a' vatsorának *gustatio* = nyalánkság, egyepetye kedvéért. *Ova* = tojás = *anticenium*, *promulsis*: mert először mártzat ittak. *Hinc prov. ab ovo ad mala, promulsisde conficere*. Már előre jól tartani. Azután következett a' *Corpus cæne*, az eszem-izsom. Volt ott *structor, captor*, rendelö, metelő, *Taliarchus*, kotzkával választatott ivás-biró. Volt az alatt virág-hányás, néha tántz, v. játék-nézés: *spectaculum pantomimorum gladiatorum* etc. Mások könyvet olvastattak. Jobbára egy volt az evés, dellest három órakor. Roma romlása bé-vezeté a' regveli, déli, dellesti, vatsorakori, 's vatsora után való eddegelest, dezselést. *Fentaculum, prandium, merendam, cænam a cæna comesationem*. Okádással gyözek, *quibus omnibus vomitandi consuetudine sufficiebant*.

Convivia tempeſtiva = hamarább való étel, *intempeſtiva* = fokáig tartó. Az ital borból állott, mellyet vízzel keverték, néha fű ſzerſzámmal. 's t. a' f.

A' mi a' Romai pénzt illeti, 'm' Romai
pénz. a' *ſeſtertius*nak ismerete, *ſeſtertius* = $2\frac{1}{2}$ numi = nummus ſemilertius. (Jól mondá Páriſp. *ſeſtertius*, gen. *ſeſtertii*, harmad fél Romai aſſis, melly téſzen öt Magyar kis pénzt = nummus Romanus, $\frac{1}{4}$ denarii Romani. A' denarius tehát grésla: ezüſtből. (Noha abſolute a' nummus = egy arany = 25. denarii.)

Más a' *ſeſtertia* = *millia ſeſtertiorum nummorum*: adeoque 2. *ſeſtertia* = 2. *millia ſeſt. num.* Ha *ſeſtertium* olvaſtatik, reá és melléje értetik annyiſzor ſzáz a' mennyi a' *ſeſtertium*. És így 40. ſeu *quadrageſies ſeſtertium* = $40 \times 100 = 4000$ *ſeſtertiorum* = 4×5 20.000 Hung. *groſſorum*. Itt Nieporttal a' Pápaiſt vetém egybe; de talán hiba is vetődött közbe.

Nagy volt a' Romai kints a' Nemeſſéguel-is. A' ſzegény Filóſofus Seneka 7. és $\frac{1}{2}$ = fél millio pénzzel birt. etc. p. 477. *Talentum*. A' *Talentumot* P. Pápai mint egy hat ſzáz arany forintra magyarázza; de arról hoſzſzasbb tudósítás kívántatik.

Nu-

Nuptiae p. 481.

Menyegző

A' kéz-fogás után, vagy vsu, vagy leg-országosbb szokás szerént *confarreatio*ne, mellyről Hallikarnaszusból szöllek; vagy *coemptio*ne, adással, vevéssel méne végbe a' menyegző. A' mikor az Ura házából vitetett a' leány, a' szolgálok a' rokkát, guzsalt, takáts eszközt utánna vitték: mert kötelesek voltak a' ruha készítésre; 's azt nem általlák a' nemesebb aszfzonságok-is, *Augustus* Tsászár nem könnyen vett magára más ruhát, hanem a' melly feleségétől, hugaitól, leányától, 's unoka leánytól készítetett. *Sueton. Aug. 's a' t.*

Romai
Nevekt.

A' Romai nevek, sok tóldalékból állottak. v. g. *P. Cornel. Scipio Africanus*. Itt a' P = *Publius* praenomen, *Cornelius*, nomen, *Scipio* cognomen, *Africanus*, agnomen. A' név avagy a' nomen különös tselédes gazdájé. *Cognomen* vezeték név különös nemzeté, a' praenomen ezen különös nemzetnek egyik tselédes gazdájától eredendő bizonyos személyé volt. Itt *Publius Cornel.* fia *Scipio* familiájából. Adatott név az el-eresztett szolgának-is. v. g. *Tiro Cicero* szabadosfa. = *M. Tullius Tiro*.

Rab szol-
gák,

p. 494. Temérdek sok rab-szolgát tartanak a' Romaiak (vehettek a' trium-

triumfuskor) Azoknak két féle kép- Szabadu-
pen adtanak szabadulást. lás.

Iusta, vel minus iusta manumissione. A' *iusta* főbb rendü szabadítás így völt. 1. A' szám - szedő eleibe vitte az Ura a' szolgáját, 's a' Városiak közé iratá: vagy 2. *Per vindictam*, így szolván a' Fő-Biró előtt: *Hunc hominem liberum esse volo iure Quiritium.* Ezt az embert szabaddá akarom tenni R. törvény szerént. Ha a' Biró az okát jóvá hagyá, így felele, *vindictam = virgam* veszfzöt tévén a' fejére: *Hunc hominem liberum esse dico iure Quiritium.* Egyet fordúlt, 's szabaddá lett, el-mehetett. 3. Testamentom által-is tétettek némellyek szabadokká. A' *minus iusta*, szokatlanabb fel-szabadítás vagy az asztal felött, vagy levél által lett-meg. A' fel-szabadáltak nyérett fejekre kalapot tettek. Az völt a' szabadság jele.

De patria potestate. p. 497. Az atyáknak gyermekeikre való hatalmokról. Az rettenetes völt: meg-ölheték, háromszor el-adhatták. 's a' t.

A' Temetésről. Igen nagy gondjok völt a' Regieknek közönségesen a' betsületes temetésre: mert a' lelket halhatatlannak esmervén, azt gondolák, hogy nyugalomra nem eresztetik, míg a' test el nem temettetik (az

Temetés.

ge-

égetés után-is.) Azért leg-alább üres temetőt tettek = *Cenotaphium*; de az nem volt szentnek tartatott hely. Ha el-nem temetett testet láttak, földet, vagy követ vetettek reá; 's a ki azt nem tselekevé, vétkesnek állittatott; 's emét tartozott az áldozatra vinni. Arra nézve leg-inkább rettegtek a' vízbe-eséstől; és még életben gondjok volt előre a' temetőjökre.

A' temetés így volt. Az haldokló utolsó lélegzetit az atyafiak tulajdon szájokkal szitták; a' leg-közelebb szeméit bé-tevék; 's három négy szakasz időtske után azt kiáltak. *Oda* vagy *conclamatum est*. 2. A' test a' földre terítettett. Azért *Depositus* = *mortuus*. Meleg vízbe meg-mofatott, a' *Polinctor*-tól meg-kenetett. A' *Libitinarius* Libitina Venus Templomában arulá az halottak kenőtséjet, 's egyéb temető holmit. 3. Leg-szebb ruhájába fel-öltöztetett. 4. Egy pénz tétetett a' szájába *Charon* számára. Korona a' fejére, 's ki-tétetett a' ház küszöbéhez = *porrectus*, *compositus*: az artzája az utza felé helyezettett. *Cupressus* állittatott a' ház eleibe; hogy a' fő Pap bé-ne talállyon menni.

Nyoltzad napkor (úgy tetszik) a' kiáltó ki-hirdete a' temetést. Elé-
jöttek fokban = *magno concessu*. Né-
ha a' fő Rendek hordozák a' testet
betsület fejében. Vólt akkor *designa-*
tor = rendelő: *sticen* = fipos. *Næ-*
nia = halottas ének, az halott di-
tséretére. Néha trombita-is. A' fo-
gadott *Præfikák* Siratók. Vóltak viasz
gyertyák, szövetnekek. Vitettek ne-
mének, tiszteinek jelei: Elejinek ké-
peji: késérek a' testamentombéli sza-
badofok, atyafiak: a' fiak borított
fejjel, a' leányok födetlen fejjel, bor-
zas vagy folyó hajjal, feketében; a'
ruhák hafogatottak valának. A' nagy
Urak teste a' piatzon le-tétetett, ha-
lottas ditséret mondatott folyó be-
széddel. A' temető helyre vitetett
innét a' test; az előtt kiki othon te-
mettetett; de a' XII. Tábla a' Váro-
son kívül való helyre parantsolá a'
temetést. A' Vestalisok, 's némelly
egyebek a' Városban-is temetkeztek.

Az előtt el-temeték a' testet: az-
után égetni szokták. A' tiz szemé-
lyü (× *virales leges*) törvény sze-
rént-is. A' ki hét esztendő nem
vólt, tsak temettetett.

A' test égetésére hegyes rakás
fa állittatott, *Pyra*. Reá tétetett a'
test, jó illatu szerekkel. Némelly

atyafiak, ortzájokat el-fordítván fá-lyákkal meg-gyújták. Szép ruháji, fegyveri utánna vettettek; tömjént, és jó baráti avagy-is inkább atyafiai el-metszett hajok fürtyét színt azon tűzbe hányák. Azomban ember vér (rab vér az előtt) végtére bajvivó vér-is öntetett a' tűz mellett. Ezen bajvivók nevek *Bustuarii*, a' le-üllepdedt tűz *bustum*, az hely *ustri-na*: mellette tzedrus fák.

A' tűz borral, utóbbi szokás szerént vízzel oltatott-el. Az holott hamvai, tsontyai szekrénybe szedettek (*in urnam*) vele, 's melléje fű-szerfzám, jó illatu virágokkal. A' jelen állók vízzel meg-hintettek. El-takarodván, mondák *salve, et vale, eternum vale. Nos te ordine, quo natura iusserit, cuncti sequemur.* Valaki így végzé: *Ilicet* el-mehettek.

A' Szekrényre titulus iratott, és *votum* kívánság: hogy könnyü legyen rajta a' föld = *mollitur ossa cubent.*

Azután förödö, tor, mellynek neve *filicernium*, vagy *evisceratio* nyers-hús osztás 's a' t.

CCXCV. K Ö N Y V.

A' Gondolat Mesterségéről, készülő
Tudósítás. Irá M. J.

§. I.

Készület.

I. A' gondolatnak helyesége, nem
egyéb, hanem annak a' való-
val egyezése; (a).

A' helyes-
ség, egy-
gyezés.

2. A' gondolat mestersége *ars co-
gitandi*, olly reguláknak gyüleménye,
mellyekhez mérettetvén a' gondolat,
egyez a' valóval. Régi neve ezen
mesterségnek, *Logica*.

3. A' miat pedig, vagy ered
a' gondolat, vagy terjed, négy ren-
dű. 1. Az elmebéli látás, vagy
elme-kép: egy szóval, ige. *Idea*.
2. Itélet, *iudicium*, bizonyító, vagy
tagadó ige. 3. Okoskodás, *ratioci-
natio*. 4. Az el - gondolatból kö-
vetkező több gondolatoknak abból az
egyből való ki - vezetése. Ennek az
vezetésnek mestersége, *methodus*.

Négyren-
dű gon-
dolat.

4. Az *Igéről* (*Ideáról*.) Az, a'
miről gondolkodunk, a' gondolatnak
tárgya, *obiectum*. Ennek a' tárgyának

K 2

el-

(a) Veritas = Conformitas cum obiecto. La-
tine, Conformatio.

elménkbe tünö képe *idéa*. Elme béli látás. Ha ez a' látás egyez azzal, a' mit lát; az az: ha annak, és úgy látja azt, a' mint az magában vagyon, meg-vayon ezen kezdődö gondolatnak a' valósága, helyessége. Mert minden gondolatnak, és így az Igének-is az ö valósága, (*veritas*) a' valóval egyezése.

Az Igének egyengétele.

2. Már az itt a' mesterség, hogy tudjuk, mikép kellesek ezt az egyezést bé-szerezünk. I. Tehát igyekezzünk, hogy meg-tudjunk akár mi tárgyat-is a' többitől választani tulajdon választó jelei által. És így II. Ismérjük ezen választó jeleket, és billyegeket (a).

Az Ige Tárgyairól.

6. Midön az elme minden-némü jel és billyeg szerént ki-határozott tárgyat képzél; akkor *individuum*, vel *obiectum singulare*, vel *determinatum* bizonyos magányos tárgy vagyon elötte. p. o. II. *Jósef Tsászar*. 'S valóban minden, és akármi tárgy-is, bizonyos, magányos. És így meg-vayon a' mi gondolatunk nélkül-is. Ellenben ha elme szerént a' tárgyból
vala-

Magányos vagy bizonyos nem.

(a) *Notæ* = *characteres*, vel *qua itates*, vel *perfectiones*, vel *determinationes rei*, quas inter alia *notæ* sunt *modi*, alia *relationes* etc.

valamit el-tsipünk *abstractione*, az a' tárgy, minthogy hozzá tartozandó valamitől meg-fosztatott, úgy nintsen a' természet Országában a mi elménken kívül; 's ott a' neve az ollynak vagy *genus*, vagy *species*. Az az: ha a' tárgyat (el-tsipvén töle egyéb billyegit) csak azon tulajdonságok szerént képzeljük, mellyek által a' közös természet miatt hasonlóvá tétetik a' tárgy egyebekhez, ez a' *gondolom tárgy, species, al nem*: p. o. ember, orosz lány, eb: dió-fa; ez mind *al-nem*, avagy *species*: mert ezek mind elé-adják azt a' tulajdonságot, mellyel mindenik *bizonyos, magányos, individuum*, Péter, József, 's a' többi, közös természet szerént bir. Ha pedig (a' többit el-hagyván) csak olly *fő-nem*, billyeg szerént gondoljuk a' tárgyat, melly billyeg minden *al nemmel* közös, az a' tárgy *fő nem = genus*. P. O. *Állat*, ez közös minden oda való *al-nemmel*: holott állat mind az okoskodó, mind az oktalan állat. Az a' billyeg, vagy jel, mellyel egyik tárgy a' másiktól különbözik, *Differentzia* *Külömböztető* nevet visel. p. o. *Állat, fő nem okoskodó, különböztető, differentia*: mert okoskodásával különbözik egyik *al-nem* a' másiktól, p. o. az ember az Oroszlánytól. Az, a' *Forma*.

mivel egy valami mástól különbözik, formának-is mondatik. Ez nem külső, hanem belső tulajdonság. (*)

Távolabb
lévő fő-
nem.

Vannak pedig távolabb lévő fő Nemek-is, mint az állatra nézve, távolabb lévő fő nem az élő. Ebben foglaltatik mind okoskodó, mind oktalan állat; 's még amannál-is fellyebb, vagy távolabb lévő fő-nem a' lévő: mert minden élő igen-is hogy lévő (a) Rövédebben:

7. A' fő-nem, *Genus* az, a' mi magában foglal közös tulajdonságban egyező, de más tulajdonságban elhasznált, és különböző al-nemeket.

8. Az al-nem, *species* az, a' mi a' fő-nem alatt foglaltatik.

9. A' bizonyos, magányos, *individuum* az a' mi minden képen ki-határozottatott. p. o. *Allat*, fő-nem, ló, al nem, *Butzéfalus* avagy Nagy Sándor lova, mindenképpen ki-határozott egy bizonyos magányos ló, mellynek neve *Butzéfalus*.

10. Ezekről azért szóllánk: mert mindenik elme képnék a' tárgya vagy fő-nem, vagy al-nem, vagy bizonyos magányos nem; vagy akár mellyiknek jele, billyege, módja. 's a' t.

(*) Meg-botsásson az Olvasóm, hogy kívánsága szerént ki nem tehetek mindent magyarosabbban.

(a) *Genera, inter supremum et infimum, seu proximum interiecta vocantur subalterna.*

11. Az elme-kép mind magát, mind tulajdon tárgyát eleibe téfzi az elmenek (a).

12. Az Ige, vagy az elme kép ^{Az Igek küömb-ségei.} fok féle 1. Eredet szerént. 2. Belső tulajdonok szerént. 3. Tárgyok szerént.

13. *Eredet szerént* más az érzékenyseg által érkező ige. (*adventitia, vel adveniens idea*) ilyen a' melegnek, hidegnek, iznek, szagnak a' képe, vagy belső látása, ismerete; más a' költött ige, mellyet az elme magának költ. *Factitia vel facta idea.* p. o. arany hegy. ^{Eredet szerént.}

14. *Belső völta szerént* más a' világos, *clara*, más a' fetétes, *obscura*, más ismét a' különböztető *distincta*, és a' keverékes ige, *confusa* ^{Világos ige.} *idea.* Világos, ha olly jelek által ismérteti a' tárgyat, mellyek elegendők a' tárgynak egyebbek közül való kiismerésére, és különböztetésére; 's a' billyegeket, és jeleket-is mind ismérteti egyetemben: az ollyan ige ^{Külömböztető ige.} világos-is, különböztető-is: *clara, et di-*

K 4

di-

(a) *Idea reflexa* = *sensus intimus, vel conscientia*: nam *idea et se et obiectum menti exhibet; atque adeo scientes et conscijsimus vtriusque, cum notio menti adest.*

Not. Differentia individuorum = *numerica, sic cet.*

distincta. p. o. az hold világnak elme képe világos: mert olly jelek által ismérteti ezen kép az hold világat, mellyekkel elegendőképpen meg-választom a' naptól és tsillagoktól; de színt ezen kép nem különböztető (*non est distincta idea*) mert minden leg-kiffebbik különböztető jeleit billyegit (*notas*) ez a' kép elé nem teszi. Azért világos de keverékes, *clara, sed confusa*, fetétes *obscura* az ige, midön olly jelek által ismérteti a' tárgyat, mellyek nem elegendők annak egyebektől való meg-választására. p. o. A' struttz madár képe. Ha tsak madarat gondolok, 's képzelek, arról gondolkodván, igen fetétes az elme képem.

Telleyes Ige.

Telleyes (*completa, et simul adequata*) az ige, midön a' tárgy minden leg-kiffebbik jeleinek, 's billyeginek világos különböztető ismértetésével szolgál.

Különös Ige.

15. *Tárgyak szerént* a' többi közt különös bizonyos (*singulis*) ige az mellynek a' tárgya ki-határozott különös bizonyos nem, p. o. Pláto, Hold-világ, nap 's a' t. Rész-béli (*particularis*) ige az, mellynek a' tárgya különös bizonyos, de határ-nélkül tétetik elé p. o. némelly ember, némelly állatt, némelly tsillag, *aliquis homo, ali-*

Közös Ige

quod animal. etc. Közös ige (*communis*)

nis idea) a' fő nemek képe. p. o. állapot, közönséges ige *universalis* midőn a' fő nemet az al nemekkel együtt leg-alább keverékiesen (*confuse*) képezelem: p. o. minden ember, egy állapot sem. *Omnis homo, nullum animal.*

16. Együgyü képet (noha az együgyőség különbfeleképpen hárintatik az igékre) az teszi, midőn az csak egy jelet képzele a' tárgynak.

17. Ezekből a' gondolat mester-ségére nézve az következik; 1. hogy kívánnunk ismérni minden a' féle tudományt, melly hivatalunkhoz képest az ige tárgyait ismerteti. 2. Hogy vigyázással lássunk az ítélet tévés előtt az elme képeire. 1. Rend szerint. 2. A' tulajdonokat meg-tekéngetve. 3. Tsendefen; ne igen sietve.

§. III.

A' Szókról.

18. Az Igének jele vagy jelentő eszköze a' szó, avagy a' szollamló eszköz. *Terminus vocalis.* Kerülni kell az értelen szókat. 2. A' ki tsapott szókat. 3. Az himezetteket; ha nintsen illendő helyek. (*translata meta-*

phorica) 5. A' kétséges. 6. Hafzon-
talan, üres szókat. Így a' holdot I-
sten-kalátsának mondani, a' tsirkét
pizsenek, a' nyeret nyugodalom tö-
kének, mondani, nem illik. Újjítani
se minden embernek szabad. De a'
Magyar szó ugyan még kéntelen vele,
hogy azt el-szenvedje. Nem igaz Bi-
ró, a' ki ezt kárhoztatja, 's a' nyelv
szükölködését mint egy szüksége-
teszi. *Quintilian. L. 8. c. 3. Iniqui
indices aduersus nos sumus, ideoque pau-
pertate sermonis laboramus.*

19. Gyakran az elmé képét, fő
képpen ha világos, és különböztető,
egy szóval ki nem mondhatjuk. Az-
ért több a' féle szó kívántatik, melly-
nek egybe kaptolásával azt ki-ma-
gyarázzuk; vagy *Határozás*, vagy
Számítás által.

Határozás 20. A' *Határozás (Definitio)* olly
mondás, melly a' tárgynak természe-
tét meg-fejti. 1. Vagy rövid tellyes-
séggel. 2. Vagy hosszabb rajzo-
lással.

Annak
törvén-
nyei.

21. I. *Rövid tellyeséggel* az ha-
tározandónak csak természetét adván-
elé a' leg-közelebb való fő nem, és
külömböztető által. p. o. ki kell ha-
tároznom az embert. A' fő-nem, az
állat, az egyéb állatoktól különböz-
tetője, az: hogy *okoskodó*. És így

az ember: okoskodó állat. Szint azon rövid tellyességü lészén az határozás, ha a' külömböztető egy szózat helyébe többet tesztek, mellyekkel szint az, és tsak az jelentetik az határozandónak változhatatlan billyegi által. Így Tzitzero az okoskodó helyébe ezeket tevő: előre gondolkodó, mindent észre vevő, 's a' t. (Magyar Könyv-ház Tom. 1. p. 200.) De ha a' változhatatlan billyegek helyibe változókat helyheztetek, az a' határozás.

22. 2. Hofszusz rajzolása lészén mellynek a' neve *Descriptio*. Le-írás. Némellyek minden határozást, melly több szóból áll, hogy sem szükséges, le-írásnak hívják.

23. Az Határozás törvényei. 1. Világosb légyen az határozotnál. Es így olly szóba ne foglaltassék, mellyekhez új határozás kell. Az határozandó tehát bele ne kevertessék az határozásba:

2 Tsak a' határozandóhoz illyék, nem máshoz. (*Conveniat omni et soli definito*) így nem jó ez a' határozás: az ember két lábu tollatlan állat. (Magyar Könyv-ház Tom. 2. p. 227.)

3. Rövéd légyen. Mindent véghez vísz. a' ki a' leg-közelebb lévő
fü-

fő-nem, és különböztető által határozza-ki a' tárgyat.

4. Tagadóképpen ne adafsék-elé. *Ne sit negativa.* Mert a' tagadás megmondja ugyan *mi nem a' tárgy*; de meg-nem mondja, az mi légyen. Néha m g-is hafzna vagyon.

24. Az heába való szók tehát maradjanak-ki. Néha maga-is hafzontalan az egész határozás, midön a' nélkül-is ismértetik a' tárgyat.

Ofztás.

25. A' Tárgyat számlálás, vagy ofztás által-is meg-ismértettyük. Az ofztás (*divisio*) olly mondás, mellyel az, a' *mi egész*, az ö részeire fel-ofztatik. Az egész 1. vagy *természeti egész* (*totum physicum*) azt *tellyeségü* egésznek - is mondhatni (*integrale*) mellynek a' részei egymástól különböznek valóban, 's az egésznek természeti tellyeségére szükségesek. p. o. ember, illy egész. Annak illy részei a' *test*, és *lélek*. 2. Gondolatbéli egész (*metaphysicum, logicum, morale*) melly vagy fő-nem 's a' részei az *al-nemek* (*totum genericum*) p. o. Erkölts, fő-nem, *al-nemi*, és igy részei: az igazság, mértékletesség, 's a' t. Vagy az olly egész *al-nem* (*totum specificum*) mellynek a' részei azok, a' mik alatta foglaltatnak. p. o. ember, al-

al-nem: az alatta valóji Péter, Pál,
's a' többi (a).

26. Az osztás törvénye. 1. Az: ^{Annak} ^{törvénye}

hogy *telles* legyen, p. o. A' világ kereksege így osztatik-fel: *Europa, Asia, Africa, America*. Ha valamelyik el-marad, nem *telles* az osztás. 2. Olly részek elé ne számláltassanak, mellyek az elé-adottak közt valamelyikben már foglaltatnak. p. o. A' világ kereksege *Europa, Asia*. 's a' t. és Magyar Ország. Ez Európában foglaltatik. 3. Rendes legyen. Az az: először a' fő-nemek tétéffenek-ki: azután mindenik fő nem osztásék az ál-nemekre; és így tovább. p. o. A' világ kereksege: *Europa, Asia* 's a' t. Európában vagyon *Lufzitia, Spanyol, Frantzia, Olasz, és egyéb Ország*.

27. Igéjinket nem tsak határozás, osztás által tehettük világosra, hanem hasonlatosság, környül-álló tulajdonok által, 's egyfzóval, mind azok segítségével, mellyek Ékeffen mondató helyeknek hivattatnak. *Loci Rhetorici*. De azokról máskor.

§. IV.

(a) *Totum morale nostro intelligendi modo habet partes, ut anima memoriam etc. Ideoque revocatur ad superiora.*

§. IV.

*Az Itéletről.*Az Itélet
ről.

28. Az *Itélet*, elmebéli olly bizonyíttás, vagy tagadás, mellyel az észre vett tárgyak között az egyiket a' másikhoz illőnek bizonyítjuk, vagy tagadjuk.

29. Az, a' miről bizonyíttunk, vagy tagadunk valamit, *subiectum*, tétemény; a' mit bizonyíttunk vagy tagadunk, *prædicatum*, mondatmány nevet viselhet. A' mondatmánynak a' téteményhez való illendősége, *concordia*; nem illendősége, *discordia prædicati cum subiecto*. Minekelőtte tehát valamit bizonyíttunk, vagy tagadunk; lássa az elme a' mondatmánynak a' téteményhez való illendőségét. p. o. *Isten*, tétemény, *jó*, mondatmány. Illik emez amához, bizonyítom tehát: hogy *jó az Isten*. Ez az itélet. *Iudicium*.

Az Itélet
tulajdoni.

30. Az itélet 1. vagy igaz, vagy hazug; 2. bizonyos, és világos; vagy bizonyos, de nem világos; vagy bizonytalan; vagy 3. merő kételkedés.

31. Minthogy az igazság, vagyis inkább a' valóság a' valóval való egyezés; igaz itélet, melly a' valósággal egyez, az az: mellyben a'
mon-

mondatmány valóban illik a' téteményhez, midön az az illendőség bizonyittatik ('s ellenben, ha ellenben) p. o. A' föld kereksege lapos, hazug itélet, a' mondott okra nézve.

32. *Bizonyos* az itélet, ha annak valósága felöl kételkedni, félelemben lenni nem lehet nyilvánosságos, *világos*, *evidens* lészzen, ha az a' bizonyofság a' téteménynek, 's mondatmánynak elme képeiböl mintegy ered; vagy ha az igazság maga magát úgy mutatja, mint a' szemnek a' nap-fény: ellenben bizonyos az itélet, de sötetes, *obscurum*. p. o. Kétszer kettő = négy, bizonyos, és világos itélet. Tudomány nevet-is visel.

Bizonyos,
vagy más
féle itélet.

33. A' bizonytalan itélet, vélekedés, *opinio*: ha félve bizonyít, vagy tagad. Ha a' bizonyittás, vagy tagadás függöben marad; az merő kételkedés, *dubium*.

34. Az *Hit*, *Fides*. Az hiteles méltóságra nézve való bizonyittás.

35. Az itt a' mesterség, hogy illendő vigyázással ki-kerefsük a' mondatmánynak a' téteményhez való illendőségét.

§. V.

Az Elé-adásról.

Elé-adás.

36. *Elé-adás* (*Propositio, Enunciatio*) A' szóval ki-mondatott itélet (hivatásék e' képpen) Három a' része, a' *tétemény, mondatmány, 's azoknak kaptok* (*copula = est, a' helyett a' Magyarban elegendü szó = az.*) p. o. *Jó az Isten.* Akár mi *elé-adást* is e' részekre oszthatni p. o. *Él a' Péter = A' Péter élő. Petrus est vivens.* De a' kapots a' Magyaránál reá értetik; 's ki sem lehet tenni hiba nélkül. A' tagadó ige = *nem* a' mondatmány mellé függesztesék: mert a' *tétemény* előtt álván bizonyítóvá, 's végzetlenné téfzi az *elé-adást*. p. o. *Tagadó elé adás* emez: *a' kenyér nem kö*: bizonyító végzetetlen emez; *nem a' kenyér kö.* Deákül ezen oktatás máskép tétetik-ki (a).

Az elé-
adás
tulajdoni.

37. *Az Elé-adás* vagy *Részbéli, particularis*, vagy *különös, singularis*, és így továbbá, a' mint a' 15-dik szám-alatt meg-íram; szolván az igéknek

---

(a) *Si lo non predicatum, vel subiectum afficiat, propositio est infinita. v. g. non panis est lapis, vel panis est non lapis.*

nek a' tárgyak szerént való külömb-
ségekről.

38. Méltó a' többi közt észre
venni hogy az elő adás együgyü,
Propositio simplex, ha tsak egy benne
a' tétetmeny, és mondatmány; de
azon kívül vagyon és-sel (vagy an-
nak ellenével *se-vel*;) vagyon vagy-
gyal, vagyon há-val járó Elé-adás.
p. o. Tanátskozni kell, és a' tanats-
kozás után fietni: Az ember vagy
szolgál, vagy uralkodik. *Ha* nem
eszel, meg-halsz.

39. Igaz az *éssel* járó (*copulativa*)
ha mindenik része igaz, valóságos.
Igaz a' vagy-gyal járó *disiunctiva*, ha
tsak egyik része-is igaz, valóságos.
Az *hával* járónak (*hypothetikának*)
igazságára elegendő, ha az eleje az
háttuljához illik.

40. Az ellenkező *Elé-adások*; vagy Ellenkező
elé-adások
ellent-mondók (*contradictoriae*) midőn
a' tagadó *se* többet *se* kevesebbet nem
tagad, hanem tsak annyit a' mennyi
a' hazuttalásra elegendő. p. o. A' Pé-
ter ájtatos: a' Péter nem ájtatos. 1.
A' közönséges bizonyítottónak ellene
mond a' részbeli tagadó. p. o. Minden
föld termékeny: némelly föld nem termé-
keny. 2. A' tagadó közönségesnek
ellene mondója a' részbeli bizonyító.
p. o. Egy köszikla *se* termékeny: némelly

köszikla termékeny. Az ellent mondó elé-adásoknak mindenike igaz, vagy hazug egyetemben nem lehet; hanem egyik igaz, a' másik hazug (a).

41. AZ ellent-álló elé-adások (*contrariae*) két olly közönséges elé-adások, mellyeknek egyike közönségesen, 's tellyefséggel tagadja, a' mit a' másik bizonyít közönségesen. p. o. Minden *köszikla termékeny*, egy *köszikla se termékeny* (b).

Az ellent-álló Elé-adások (*contrariae*) együtt igazak nem lehetnek; néha együtt hazugok lehetnek. p. o. Hazug e' mind kettő: Minden ember barna, egy ember se barna.

42.

(a) 1. *Omnis, aliquis.* 2. *Nulla, aliquis.*
3. *Copulativæ contradicit disiunctiva; disiunctivæ copulativa.* v. g. *Petrus est altus et obesus. Petrus vel non est altus, vel non est obesus.*

(b) *Nota vniversim.* Propositiones oppositæ idem subiectum et prædicatum habent. Sntque duplices, *Contradictoriæ*, et *contrariæ.* Nam *subalternæ*, seu duæ affirmantes vel negantes, quarum vna sit *vniversalis*, alia *particularis* v. g. *Omnis Logicus disputat, aliquis Logicus disputat; reipsa non sunt oppositæ.* *Subcontrariæ* autem, nempe duæ *particulares* idem negantes et affirmantes de eodem, sunt reapse *contradictoriæ.* v. g. *Aliquis Logicus disputat, Aliquis Logicus non disputat.*

42. Az elé-adásban vigyázni kell a' *suppositióra*, avagy a' szónak szándékára: p. o. *Az állat fő nem.* Itt az állat nem olly szándékkal tetetik, hogy rajta ember, vagy marha értessek, a' mint magában, 's a' természet Országában vagyon; hanem a' mint az elmében forog, a' szerént, a' mit az 6-dik szám alatt mondánk. Arról az szándékról fok a' tanítás. Elég az itt egyszerre: hogy néha a' szó csak szó szerént, néha az általa jelentett eszköz jelentésére vétetik, 's adatik. p. o. Az a' mit ki-mondottál, az a' szódban volt. A' székér szó-szerént véteték-fel.

A' szó
szándéka.

(Vannak a' Gondolat-mestersége tanításában elé-forgó fok szózatok, mellyeket nehéz ki-magyarázni. Itt az igyekezet-is érdemes; fő-képpen midön nem szóra, hanem más belső hasonlra akarjuk az olvasót vezetni.

43. *Axioma.* Némellyek azt elöttem *esz-tsinnek* mondák. Olly elé-adás, mellynek igazsága az első tekintetre ki-tetszik a' téteménynek, 's mondatmánynak ismeretéből (*e cognitione praedicati, et subiecti*) máskép. *Propositio per se nota.* p. o. Az egész nagyobb a' részénél. Hasonló a' *postulatum.* Az az, a' mit okoskodás

Némelly
szóknak
meg-fejté-
sek.

nélkül ki ki örömeft meg-enged. p. o.
Az egészt részeire osztthatni (a).

CCXCVI. K Ö N Y V.

Azon Könyvnek folytatása.

§. VI.

Az Okoskodásról.

okoskodás 44. **A**z okoskodás, olly eszmélés (*actus mentis.*) mellyel az ismeretlent az ismeretesből ki-vezettyük, egyik itéletet a' másikhoz mervén; vagy-is inkább, egyik tárgyat két egyéb tárgyhoz méregetvén. p. o. nem isméréd, nem tudod: ha a' világosság,
test-

(a) *Theorema.* Olly elé-adás, mellynek igazságát okoskodással kell meg-mutatni. *Propositio speculativa demonstrabilis.* p. o. **A**tetőre ellent-álló szegletek, egyenlők, (*ad verticem oppositi*) *Problema.* Olly elé-adás mellynek igazságát munkával kell meg-bizonnyítani. (*Præpositio practica demonstrabilis.*) p. o. Az adott linéához egy arányum vonni. *Corollarium.* Olly elé-adás, mellyet az élébenyiből könnyü ki-vezetni. *Scholion.* Mulató félbe való hasznos oktatás. *Lemma* = *propositio ex alia disciplina petita, in subsidium nostræ demonstrandæ.*

testé? e' két tárgyhoz egyengeted az harmadikat, tudniillik azt a' létöt, a' melly illetésbéli érzékenységet okoz. És így meregeted öszve. Test az, a' mit órrunkát, vagy szemünket 's a' t. illetvén, éreztetik: illetvén pedig szemünket a' világosság, p. o. a' nap, vagy gyertya világ, éreztetik: a' világosság tehát test. Imé a' három tárgy, vagy három ige: imé a' két itéletből forrott harmadik itélet.

Az a' két itélet, melly a' két Az okoskodás részei. elme képnek, vagy igének a' harmadikhoz való illését magában foglalja, *Antecedens*: elé-alló nevet visel öszveségesen; az az itélet pedig, melly azokból következik; következőnek, *Consequens*nek mondatik. A' *Consequentia*, *illatio* következés. A' ki a' következést, a' *Consequentiam* tagadja, tagadja azt, hogy emez amazokból következik. Igaz lehet mind az elő álló, mind a' következő, de ha ez amabból nem ered, nem foly, az okoskodás hibás.

A' szóval ki-tett okoskodás deákul: *argumentatio*: még tsak az elmében vagyon, addig *ratiocinatio*, *

L 3

Ne-

* *Consequentia* non est propositio; sed connectio, adeoque non distinguitur; sed negatur, vel conceditur. *Consequens*, quia est

Az okoskodás segítségé

Nevezetes segítség az okoskodásnak ez az eztsin: A' mik valami harmadikhoz illenek, illenek egymáshoz is. *Quae conveniunt uni tertio, conveniunt inter se.* p. o. A' test érezhetendő, a' világosság-is érezhetendő. Im mind a' kettő illik az érezhetendőhöz: illenek tehát egymáshoz-is: a' világosság tehát test.

Az okoskodásnak nemei ezek: *Sillogismus, Enthymema, Epicheirema, Dilemma, Sorite, Inductio.*

Három izu okoskodás.

Syllogismus, három részű olly okoskodás, mellyben három itélet, három elé-adással tétetik-ki. Az első adás neve, *propositio maior*, nagyobb elé-adás, a' másik, *minor*, avagy kisebb: az harmadik következő, befejező, *conclusio, consequens* p. o. 1. Azt a' mi magában jó szeretni kell: 2. jó magában az Isten: 3. az Istent tehát szeretni kell.

Az a' szollalmó eszköz, *terminus*, mellyhez két egyéb eszköz méregettetik, köz = *medius terminus* nevű, a' többi *extremi*, végsők.

A'

---

est *propositio*, saepe *distinguitur*. *Vbi* *connexio* abest, *Sophisma* est, non *argumentatio*. *Cum* *antecedens* constat *duabus* *propositionibus* *certis*, et *evidentibus*; *argumentatio* est *demonstratio*. *Cum* *contra* est *argumentatio* *probabilis*.

A' két elsőben *csak* a' köz terminus tétetik-ki kétszer. p. o. jó, ama Sillogismusban (Hijjuk a' Sillogismust *Három izünek*, és értsük az okoskodást *reá*).

A' három izü okoskodás együgyü, ha az elő-adási mind együgyüek. (38.)

A' három izüben *csak* három szözlamló vagy ige-nyilatkozató eszköznek kell lenni, a' két végsőnek tudniillik és a' középnek. Mert a' két első tételnek *csak* az az hivatallya, hogy egyszer egyik, mászszor másik végső szözlamló (*terminus*) mérettefsék, a' közép *terminushoz*. Ha több a' *terminus* tehát, hibás az okoskodás. Ez a' hiba meg-efik, midön más más szándék szerént vétetik egy azon *terminus*. Valahányszor más más más értelmü egy azon szó egy azon három izüben, mind annyiszor több a' *terminus*. p. o. A' fias tyuknak szárnya vagyon. Vagyon az égen fias tyuk. Annak tehát szárnya vagyon. Egyszer a' fias tyuk baromfiat, mászor tsillagzatóc jelentvén, két féle értelemben vétetik, és így az emlétett három izüben négy a' szözlamló. (*terminus*).

Leg-könnyebb mondja az három izü okoskodás készítettésének: az hogy

az első iz vagy elé-adás közönséges légyen, 's így a' másodikat-is értelem fzerént magában foglalja: a' 2-dik légyen *részbeli*. p. o. Minden erkölts ditséretes (közönséges) az erkölts alneme vagy része p. o. a' mértékletesség, 's a' t. Mondjuk tehát: erkölts a' mértékletesség (im a' részbeli iz.) ditséretes tehát a' mértékletesség.

Az illy együgyü háromizűekben ha az egyik p. o. az első foglaltó (*continens conclusionem*) a' másik mutató (*ostendens contineri in ea conclusionem, = applicans*) helyes a' következés.

Az együgyüek egyéb törvények ez. 1. A' közép terminus a' következőbe ne menyen. 2. Ha mind a' két iz bizonyító, a' következő-is bizonyító. Ha egyik tagadó, a' következő-is tagadó. 3. Ha tagadó mind a' kettő, femmire kellő a' következés és a' t.

A' kötött
(compositus
névű)
fillogis.
musról.

A' Conditziós, avagy hával járónak ha az elejét bizonyítottom a' második izben, bizonyittanom kell a' végét-is a' következésben, ha pedig tagadom amott a' végét emitt tagadnom kell az elejét. p. o. Ez ha ló, négy lábu. (Ha ló: az eleje, négy lábu a' vége.) Ez pedig ló. Ez tehát négy lábu. Ha ez kenyér volna

meg-

meg-lehetne enni; meg-nem lehet enni
ez tehát nem kenyér.

Ezek a' leg-közönségesb törvé-
nyek; a' többit a' mélység járókra
bizom.

Enthymema. Két izű okoskodás; Két izű o-
koskodás.
mellyben az három izűnek egyik elé-
adása el-hagyatik, 's könnyen rea ér-
tetik. p. o. Minden erkölts ditsére-
tes: a' mértékletesség tehát ditséretes.
Tsonkás három izűnek-is neveztetik
Syllogismus truncatus.

Dilemma szarvas okoskodás. (Ci-
ceroni *cornutum.* (Az eleje vagy-gyal Szarvas o-
koskodás.
járó két olly elé-adással áll, mellynek
akár mellyike engedtesék-meg az el-
lenem állótól, a' következés minden-
kor ellene vagyon. p. o. Vagy ki-
tanúltad már ezt a' néked szükséges
könyvet, vagy ki nem tanúltad. Ha
ki-tanúltad, olvasnod kell, hogy el-
ne felejtöd; ha nem: olvasnod
kell: hogy ki tanullyad. Tehát akár
's a' t.

Itt vigyázni kell; hogy a' vagy-
gyal járóknak mindenike hazug ne
legyen. 2. Hogy mindenik izből az
az vezettesék-ki, a' mi onnet szük-
ségképpen ered. 3. Hogy vizsza-
ne leheffen az okoskodóra a' szarva-
kat fordítani.

Egy izü o-
koskodás

Epicherema. Egy izü. Egy iz-
ből álló olly okoskodás, melly a' ki
maradt izek erejét magában foglallya,
p. o. Te gyözd-é meg Herkulest? a'
te költeményed szebb-é Homerusénál?
Az erő ama szókbau, *Herkules*, *Homé-
rus*, *Tc.*, foglaltatik, 's három izüre
igy rendeltetik. A' melly embernél
erősebb nintsen, te azt meg-nem
gyözheted. 's a' t. A' melly költe-
ménynél szebb nintsen, annál a' tied
szebbnek haszontalan mondatik, 's a' t.

Halmos o-
koskodás.

Sorites. Halmos. Olly izekből
álló okoskodás, mellyeknek első elé-
adásbéli mondatmánya a' második iz
tétetmennyivé válik, 's így továbbá;
úgy hogy az első iz tétetmennyé
(*subiectum*) az utolsónak tétetmennyé-
vé vályék, 's abból az utolsó előtt
való iznek mondatmánya következék.
p. o. A' fősvény, fokot kívánó: A'
fokat kívánó, *nyughatatlan*. A' *nyug-
hatatlan*, *nyomorúlt*: A' fősvény tehát
nyomorúlt.

A' halom dongába dől, ha vala-
mellyik ize nem igaz; vagy bizony-
talan.

Számláló
okosko-
dás.

Inductio. Számláló okoskodás;
melly az al-nemek, vagy részek, vagy
hasonlók elé-számlálásából azt fejezi-
ki: hogy a' mi az al-nemekről, ré-
szekről, hasonlókról bizonyított, bi-

bizonyitathatik a' fő-nemről, egészfől, vagy ama más hasonlóról, p. o. Az arany el-olvad a' tűzben: tehát minden értz el-olvad a' tűzben. 2. Ebben az emberben meg-vagyon az igazság, mértékletesség, 's a' t. tehát minden erkölts. 3. Tűrve, szenvedve, magát meg-gyözvén lett derek emberre, minden nagy nevü Vitez, mives, tudós, 's a' t. tehát minden nagy nevü ember tűrve, szenvedve, magát meg-gyözvén, válik derek emberre.

Ha az első izben, minden, a' mi oda tartozandó elé-számláltatik, tellyes az *inductio*: egyébként héjjányos. Egyébb törvényt bizzuk a' Természeti Böltselkedőkre, kik ennek az okoskodásnak nagy hasznát veszik.

§. VII.

Ut-mutatás, vagy Találó mesterség.

Methodus igazság, valóság keresetere 's fejtésére vezető mesterség. Találó mesterség.
(*Ratio inquirendæ et explicandæ veritatis.*)

Az akkor vagyon, midőn egy gondolatból mást vezetek-ki. Két téle a' mesterség: *Bontó* és *Rakó* (*Analytica, et Synthetica.*)

Bon-

Bontás
által való
találmány

Bontó mesterséggel fel-találom az igazat, ha az egészet részeire osztom; ha az a' mi többől áll (*compositum*) az ő eredetire, elejére (*principia*) bontom, 's addig fészegetem, mig eredetet, 's okot nem találok. p. o. Szent Imre Attya Szent István, Sz. Istvané Geisa, Gejsáé Tokfus 's a' t. Igy mégyen a' bontásban az elme, mig mehet; 's eredetre. p. o. Noéra nem talál. *Más példa.* Az ágyuból ki-lövellet golyóbis addig hajlik, mig végtére a' földet nem éri, 's arra nem hull: vagyon tehát olly *erő* melly le-vonnya: mégyen pedig előre is: Vagyon tehát *erő*, melly előre mozditsa: hajlást vet: a' két erőnek való engedelmeség tehát több hajlásra kényszeritti, 's így továbbá. Több illy számlalásból az következik közönségesen: hogy minden test, és annak minden apraja enged a' mint lehet, több mozdittónak-is egyszerre.

Rakód által
való
találmány

A' *rakó* mesterség vizsgálós: és abban áll: hogy a' bontás által talált igazságot, okoskodva, *tanitva* az alnemü és onnét eredendő igazságok ki-nyilatkoztatására alkalmaztassuk. p. o. Eléb azt találok: hogy több mozdittóknak enged egyetemben minden test: ebből az okoskodás így tanit: midön a' Dunán által evezünk, ho-
lott

lott a' hajó mind az evező erejének, mellyel előre mozdittatik, mind a' víz erejének, mellyel le-fele indittatik, enged: nem egyenesen, hanem oldalast metszi a' vizet, 's nem az egyenesen ellenben álló parton üt-ki.

A' bontás, rakás. 1. világos légyen, 2. jó következésü rendet tartson: 3. szót ne szaporitson.

Vannak az igazságnak billyégi (Criteria) 1. A' világosság (*perspicuitas*) az abban áll: ha akár merre, 's akár hányszor vizsgálod a' dolgot, valónak tetszik: 2. ha az ember szívet mintegy magához ragadja: 3. ha a' tanultabaknak - is világosnak láttatott szüntelen.

Igazság
billyégi.

2. Bilyeg: a' Természetnek közönséges itélete. (*communis naturæ sensus.*) melly 1. tanítás nélkül 2. jobbára: 3. egymód szerént, 4. álhata-toffan uralkodik. Illyen az Istenről való itélet. Cicero L. 1. Tuscul. c. 13. *Omnes esse vim, et naturam Divinam arbitrantur: nec vero id collocutio hominum, aut consensus efficit: non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re consensus omnium gentium lex naturæ putanda est. Idem L. 1. c. 6. de Leg. p. 387. Nulla gens est, neque tam immansueta, neque tam fera,*

fera, quæ etiamsi ignoret, qualem habere Deum deceat, tamen habendum sciat.

3. Bilyeg. A' külső érzékenységink bizonyosága. *Testimonium sensuum externorum, rite applicatorum.*

4. A' bizonyítottónak hiteles méltósága *Auctoritas.*

A' tévelygés *error*: az hazug hitelé. Eleve való ítélet, *præiudicium*: minden fontolás nélkül.

Az helyes ítéletre, az helyes igék választása szolgál. Egyebek értésére: a' szavak, szokások ismerete vezet, 's az Irónak, szóllónak máfutt ki-tetsző szándéka. A' tanulásra segit az olvasás, emlékeztetés; és a' miket a' M. K. 69. Könyvében elé-adék.

CCXCVII. K Ö N Y V.

A Természet Három Országának rövid ismeretése, Kezdet gyanánt. Ird M. J.

§. I.

Elöl-járó Tudósítás.

- I. **A** Természet három Országa nem egyéb, hanem az Állatok, Növények, és Ásványok ismertető rendi. Bizonyos tudósító rend szerint ismertetnek mind azok, a' mik a' földön, vízen, levegőn, járnak, úsznak, röpködnek: mind a' mik a' földből vagy apróra, vagy magassábra feljönnek: mind a' mik a' földből fel-átszállnak.
2. Töméntelen sok az Író, a' ki ezekről vigyázó ismeret után tudósítást hagyott. Leg-nevezetesebb Linné. Sokan drága gyűjteménnyel-is rendre szem eleibe terjesztik ezen ismeretet. Vannak szép képek-is, mellyek azon ismertetésre szolgálnak.
3. Az első Ország, az Állatok Országa *Regnum animalium*. A' 2-dik Növényeké *Vegetabilium*. Az 3-dik az Ásványoké: *Mineralium*.
4. Az emberi Állat ismertetését ki-marasztom; egyebekről először közöl-

Mi a' Természet Országa?

Arról lévő Írók.

Linné.

Három az Ország

zönségesen, azután különösen adok rövid tudósítást.

§. II.

Közönséges Tudósítás.

A' Termé-
szeti ismé-
ret haszna

5. Nagy a' haszna ennek az isméretnek az élet táplálására, ruházatra, házi szükségre, orvosságra, mesterségre, kereskedésre, okoskodásra, 's legfőképpen az Isteni böltsefűség, és hatalom hirdetésére.

Az Állatok
fajzata,
eledele.

6. Minden állat vagy tojást, vagy elevent vetvén, szaporodik. Az eledelk vagy az állatok, vagy a' növények Országából vetetik.

A' szoptató
állatok, és
Madarak

7. Az állatok három Rendűek; szivekre, és vérekre nézve. Az elsőben azok vannak, mellyeknek szivek két fűlű, két kamarás: vérek, meleg, és piros. Ide valók a' szoptató állatok, 2. a' Madarak. A' 2-dik rendben azok állanak, mellyeknek a' szivek egy fűlű, 's egy kamarás; vérek piros de hideg. Ide valók a' Tsűszó, mászó állatok (*Amphibia*) és 2. az Halak. Az 3-dik rend azon állatoké, mellyeknek a' szivek egy kámárás, egy fűlű, de vérek helyett hideg gyengetség vagy (*frigida sanies*) Ide tartozandók

Tsűszó M.
áll.

Férgek,
kukacok.

dók a' férgek. Insecta. 2. A' Kukacok Vermes.

8. A' növények (*Vegetabilia*) <sup>Növéte-
nyek.</sup> érzékenytelen, és önként mozdúlhatatlan testek. A' nevedezésre való életet a' külső belső részeikben lévő sipotskák, avagy hézagok inak, és izek által szivogatják a' földnek, <sup>Hét félék
növény
részei.</sup> 's levegőnek nedvességéből. Hét része vagyon jobbra a' növénynek.

1. A' gyökér: 2. a' szár: 3. az ág: 4. a' levél; és a' támasz (*fulcrum*) 5. a' gyöngy: 6. a' virág: 7. a' gyümölcs.

9. Hét féle a' növény. 1. Gomba. <sup>Hét féle a'
növény.</sup> 2. Hinár. 3. Moha. 4. Perje. 5. Gabona. 6. Pálma. 7. Vetemény. *Planta proprie dicta.* A' veteményhez tartozandó ha önként terem is 1. a' fa. 2. a' magasb és aprób tsemete *Fru-
tex, suffrutex.* 3. a' fű.

10. *Mineralia.* Ásványoknak azok a' testek hívattatnak, melyek a' föld kebelében találhatók, 's nevedezésre való belső izek nélkül szü-
kölködvén, kemmiféle képpen sem élnek. ^{Ásványok}

11. Négy Rendbéliék az Ásványok. Az első Rendben vagyon mindenféle só: a' másodikban a' langaló (*phlogiston*) az harmadikban a' Föld. a' negyedikben az Értz. (*metallum*) <sup>Négy
félék.</sup>

A' sóó
két féle

12. A' sóó olly ásvány, mellynek ize vagyon, 's a' vízben el-olvad. Két féle: vagy savanyu, (*acidum*) vagy Alkalifos. Amahoz tartozandó mind a' közönséges sóó, mind a' timsóó. 2. A' Langalókhoz

A' Langaló
két féle.

azok az ásványok tartozandók, melyek könnyen gyülladnak, 's az olajban el-olvadnak. Illyen a' kenkö, 2. enyv.

A' föld
4 féle.

13. A' föld olly ásvány, melly se vízben, sem olajban el-nem olvad, lángat nem vet, 's magányoson izetlen. Illyen a' méz-föld. 2. A' kova-föld, ehez tartozandó a' kvartz, a' kvartzhoz a' gyöngyök. 3. Agyag föld. 4. Az öntbető föld (*terra fusoriae et fu-*

Az értzről

sibiles.) Az értz = *metallum*, olly ásvány, mellynek neheze, tulajdon fénye, nyúlhatósága olvadhatása, 's több a' féle tulajdonsága, vagyon. Ide való az arany, ezüst, és a' többi, a' mint majd bővebben meg-ismertetjük.

§. III.

Az Állatok I. Nemiről.

A' Szoptatókról.

A' szopta-
tó 6. féle.

14. Szoptató I. A' Fejedelem által. 2. A' Marha: 3. A' Barom. (*Brutum*)

tum et Bellua) 4. Gözü, öreg eger
(*Glis*) 5. A' vad. 6. A' Tzet hal.

15. Minek előtte a' Fejedelem Nem lévő állatok.
állatokról szóllok, arról tudósítom
Olvasómat: hogy némelly állatokat
heába gondol a' természetben. Nin-
tsen tudniillik *Tzentaurus*, avagy olly
állat, melly feliben ember, feliben ló
vólna: az tsak a' költeményesek kép-
zelések. 2. Nintsenek *Sztzillák*, a-
vagy kutyának 's embernek képéből
állók. 3. *Grifek*, sárkányok (ha tsak
valami más nemhez nem tartozandó
ijesztök.) *Khimérek*.

16. A' Fejedelem állatok, *Prima-* Majmok
tes, a' fok fele *Majmok*. Ezek olly
állatok, mellyek az emberi alkotmány-
hoz lelkeket ki-vévén, igen hasonlók;
tsak az, hogy mind lapos órruak,
rántzos homloknak, és sárga izörüek
egész testeken. A' nevek farkok kü-
lömbsege, és egyéb tulajdonság mi-
att különbféle. p. o. *Urang Utang*,
Pávion, *Midás*, *Didna*, 's a' t. Sok
féle szolgálatra lehet őket tanitgatni.

§. IV.

Házi Szoptatók.

17. A' Marhák (*Pecora*) ezek: Házi szoptatók
Bikák, *Tehenek*. 2. *Juhok*. 3. *Kets-*
kek.

Bika. 18. A' *Bikák*hoz, *Tehenek*hez tartozandó a' *Bial*, *Bubalis*. Használják mind: téjjel, vajjal, húffal, bőrrel, fagygyuval, szörrel, szarvval, ganajjal, fzekér, eke huzáffal; és egyéb szolgalattal.

Júh. A' *Juhok*hoz tartozandó az anyajúh, és a' kos (*mater ovis*, *mas aries*) az ürü (*castratus aries*) a' bárány. A' Magyar és Angliai Júh szarvas. Az ha tekert, 's egyenes, a' Tudófoknál a' neve (*Strepsiceros*) A' kos hátra vetett 's tekert szarvu szokott lenni.

Ketske. A' hasznok: A' juhnek gyapja; a' ketskének szöre, tej, vaj, fajt, bőr, hús, zsír, ganaj, 's a' t.

A' ketske fajtja, gödöllye. *Zoolog* p. 14.

Mas capra barbiger a est, hirci quoque nomine nota.

Femellas capras, et pullos dicimus hedos.

A' ketske-ször *Kamelot* posztóra való, ha szép. Mi használlyon arra? tetsék a' M. Könyvháznak 20. K. 175. levelén meg-tekénteni. Használ a' fő-rösztés, a' tsekély, és száraz eledel. A' ketske-bőr fujtatónak, olaj iszák-nak 's t. a' félinek való.

**Vad
kesske
Havasi
ketske.**

19. A' *Vad-ketske* (*Capra ibex*) és az *havasi ketske* (*capra rupicapra*) nem házi. A' *Vad-ketskének* a' szarva hátra áll, 's a' vége gombos. Abból sze-

szedetik a' *Bezoár*: nyóltz lábni magasságot-is által ugrik. Szakállá, körme, vére, bőre nagy hasznú. Az *bavasi* ketske, egyenes szarvú: öröllót rendel a' nyájából: hogy füttyel jelentse az ellenséget: tsoportban jár.

20. Vad a' *szarvas-is*. Az fok féle. *Cervus mas dama*. Kan-öz. Kifebb a' Szarvasnál: lapított szarvú azt, újjitya minden esztendőben. A' nőstény öznek nintsen szarva. *Cervus elaphus* szarvas ló-nagyságu: gömbölyü, ágos, minden esztendőben újjonnan nevedő szarvu. Abból hány esztendős meg-ismérhetni nyóltz esztendeig; de nem azután. *Ketske-szarvas* (*Cervus capreolus*) ketske kisdedségü: minden esztendőben újjuló szarvu: az ágos gömbölyü, fellyül két águ. A' nőstényének nintsen ágos szarva. Ezen nemnek rövid a' farka.

Minden szarvas neme ketté hasított körmü.

21. Vad a' *Teve-is* (de a' Napkeletieknel igen-is házi) kéro't rág: szarva nintsen: igen gyors, a' mint a' M. Könyvházban olvashatni: fok féle gömbölyü az háta. Azért külömbb nevezetü. A' nagyon futó, *Dromás*. A' Khili Országi *Paka*, és a' Peruviai

Pakra
Glá. na.

Glama-is ide tartozandó. A' Teve nem hafadt körmü.

Az emlétett marhák (*Pecora*) ökör, tehén, jüh, ketske, szarvas; mind hasított körmüek: kéröt rágna: négy a' gyomrok, a' végre: fellül fogok nintsen.

Baromok.

22. *Baromok* (*Bellua*) a' *Disznó*, és a' *ló*. Amahoz tartozandó az erdei. A' *lóhoz* pedig a' fogok miatt az *Öszvér* és *Szamár*.

Kutya.

A' mi házi állatink a' szoptatófok közül azok jobbára, mellyeket elé-számlálánk; és azoknak örizöjök a' fok féle *eb*. Az nálunk vadászatra is való; másutt a' szán húzásra, a' mint a' M. K. mutatja. A' matskáról, 's több a' féliről, minek itten a' szó szaporítás.?

Elefánt.

23. (*Brutum*) nagy barom az, a' mellynek nintsen vágó foga (*laniator dens*) hanem tsak örlő foga. Itlyen az *Elefánt*: és fok tengeri állat: kifebb barom (*bellua*) minden állat, melly a' *lóhoz*, és *disznóhoz* hasonló a' fogak tulajdonira nézve. Ezekhez tartozandó a' *Rhinoceros*. Szarvas örru, pántzélyos bőrü nagy állat. A' *Rósmarus* állat foga drágább az *Elefánt* fognál; és a' *Vizi lóé*, vagy leg-alább más tulajdonira nézve tekintetre méltóbb. *Hippopotamus* Vizi ló.

Vizi 16.

ló. Kis farku, elefánt lábu, fokban hasonló a' disznóhoz.

§. V.

Vad Szoptatók.

24. Első légyen itten a' *Matskák* Matskák Rendi. neméhez tartozandó fok fele állat. A' matska a' lába ujjaira nézve tsak abban különbözik a' kutyától, hogy körmeit bé-vonhatja; nem úgy, mint az eb. (*Matska = catus, vel felis.*)

25. A' *Matskák* neméhez tartozandó az *Oroszlány, Pardutz, Tigris, Párda is, Onka.* Ezek külső Oroszlány, 's a' t. Orizágiak; 's jobbára tsak a' szörök, makulájok, kegyetlenségek, különböző. Az ichon valók közül *Matska* nemü a' *Hiuz (Linx.)*

26. A' *kutyák* neméhez tartozandó a' farkas, és a' Róka. A' *Görény mustella* nemében foglaltatik a' *Büdös görévény (Putorius) Vidra (Lutra) Nyest. (Martes) Tzobol, (Zibellina) Hermelin (Erminea)* Mindeniknek az első lábai újjas; 's a' vidra ugyan, és a' *büdös görény* öt láb-úju: némellyeknek újjaik hárttyával vagynak öszve eresztve. Kutyák, Rendüek. Görény Rendüek.

A' *tzobol görény* kis matska nagyságu; drága bőrü.

Medve
Rendűek.

27. A' Medvék közt vagyon a' mi medvének, és a' Borz = *meles, aliter Taxus*. Mások az öreg egerhez (*glis* nevühöz) hasonlóbbnak tartják, de ennél negyvenszer nagyobb. Sertvélyes inkább, hogy sem szőrös.

A' mi a' vakandokot (*talpa*) patkányt (*forex*) sül disznót (*Erimaceus Histris*) illeti, láthatja a' képeit.

Görü
Rend.

28. Az öreg egerhez, *avagy gözüböz (Glis)* a' felső és alsó állakon lévő két közép fogok miatt, mellyek az örlöktől megszűntek állanak, hasító (*lanarius*) fog nélkül, 's újjas lábaik miatt, tartozandó a' félenk nyúl (*lepus timidus*) a' tengeri nyúl (*cuniculus*) ez csak nem meztelen fülü: a' hufa igen édes; de meg-eszik néhutt. Ide való a' Hód-is (*Castor Fiber*) a' feje majd négy szegletü: a' vízben három, négy rétü házat épít fából: hátulsó lábajinak újjai hártyával vannak öfzve eresztve: hosszú és pánztélyos a' farka.

Egér
Rend.

29. Az Egér neméhez való a' házi eger (*mus musculus*) tengeri malatz (*mus porcellus*) rofög mind a' malatz, nintsen farka: némelylek meg-eszik. Hortsök: (*mus cricetus*) két tarisznya függ a' két pofáján: azokat búzával, rotszat teli-tömi: hortyagó eger (*mus marmota*) kis matska nagyságu, igen

igen szőrös lábu : sok hónapig úgy aluszik, hogy ha metéled, sem ébred fel. (*mus rattus*, Hausratze. Mást hit-tam elébb patkányuak, de ez-is azon nevü) Amerikából hozatott: a' mats-ka nem bír vele. Ide számlálhatni a' mókuft, avagy az Evetet-is.

30. A' Tzet-hal goronba nagy-^{Tzet-hal.}ságu (Tetsék a' képére nézni) Egy sip vagyon a' tetejeken, mellyen vizet lönek-ki. A' *Balin-tzet* két olly fippal lövi a' vizet. Tzet rendü a' *Monodon*, *Pózna fogu*; illy hoszfzú! *Delfin*'s a' t. szoptatnak, meleg vé-rüek: két fülü szivüek: a' tengert lakják.

§. VI.

A' Madarokról közönségesen.

31. Tsak abban különböznek a' A'madarak ismérere, szoptatóktól, hogy tojásból szaporodnak. Szivek két kamarás, két fülü, vérek piros, és meleg. Hogy két lábuak, szárnyosok, tollasok, az isméretes. Ujjaik kinek több kinek kevesebb, elől is hától-is: némelye-két hártya foglallya öszve. Vagyon érzékenységek, mindenféle: a' kósto-lóról, avagy az izlelöröl kételkednek némelyek; hogy eledeleket nyelik jobbára; de nyelvek, torkok nyilván

az izlelésre-is adatott; mint a' fül az hallásra; noha a' fül tsak lyukatskából áll ki-álló hártya nélkül.

A' Tojás-
ról, Fés-
szekről.

32. Tsudálatos némellyekben a' tojás alkalmatofságára a' fészek rakás: hogy az ellenség nehezen érje; 's az eledelt közel ériék. Azon nemü állatok egy féle képpen rakják az ő fészkeket: a' ki egy gólya, fetske, tzinege fészket látott, hasonlónak tudhatja ahoz a' többi azon félit-is. A' hely választásban - is hasonlók. A' melly madarak az erdei matskától félnek, leg-magasbb fákat választanak.

A' für, a' mezei patsirta 's több a' féle madár a' szántó, 's kaszálló melé rakodik: mert ott közel éri eledelét. A' mellyek magzattyokat nem nevelik, leg-többet tojnak; a' ragadozók kevesebbet; némellyek, ha tó-jáfokat el-ragadják többet tojnak, 's egy azon madár két százat-is.

Az űlés-
ről.

33. A' tojás után, jobbára az anyák ülnek, melegítik, 's a' ki kelésre készítetik a' tojáfokat; némellyeket az ülésben a' kannya - is fegitti. A' kakuk nem ülhet a' tojásira, teste alkalmatlansága miatt. Egyéb madár tojásit tehát ki-hánya a' fészkekből: oda viszi helyekbe a' magajét, 's ki-költeti. Némellyek nem ülnek; hanem a' forró fővénybe tojnak. Szi-
nek,

nek, nagyságok a' tojásoknak különbözőlé.

34. A' gyenge tsirkét minden <sup>A' Táplálá-
lásról.</sup> anya nagy gondal táplálja: hogy az eledel ne ártson, azt tulajdon szájában, gegéjében meg-aprittya, meg-melegíti; úgy adja-bé neki: a' huffal élők, a' húft elébb a' nedvesen, melegen elébb mintegy meg-fözetik a' nappal; mintsem magzattyoknak általadják. A' Strutz madár ötven tojást is rak körös körül: hogy a' középre tett tojások, ha ki-kelnek, eledelt lellyenek azonnal: mert érezvén, hogy a' külsők meg-büszhődnek, mi-hent a' közép helyüek ki-kelnek, emezeket fel-töri, 's a' reájok szálló bogarakat tsirkejének eledelére fordítja.

35. Lakások különbözőlé: hegy, <sup>A' madár-
lakásról.</sup> erdő, víz, mező. Némellyek estve fzeretnek a' vízre telepedni. Némellyek bújosnak: mert emitt fogy az eledel, vagy a' nagy meleg el-hajtja őket. Vannak, mellyek el-rejtik magokat az advas fába, vízbe, hová; a' hol ki-nem párázván vérek, testek nedvét, eledel nélkül-is el-élnék fokáig; 's heába tartatnak bújosóknak.

36. Linne a' madaraknak rendre <sup>A' madár-
rak kü-
lömbségé-
ről.</sup> való osztásokban főképpen az örök-
ról

ról veszi a' külömbiséget (*a rostris*)
 Az ugyan mind szarv-tsontu (*cornéum*)
 de nagy a' külömbség hajlásokban, ke-
 rekes, lapos, és egyéb minémüségék-
 ben. Máfok másra-is tartanak szá-
 mat. Méltó *Polignákkal* észre venni:
 hogy a' vizet-járó minden madárnak
 az órra olajos: hogy tollainak pely-
 hes részeit azzal kenegesse; és így
 a' nedveség gyenge bőrökön által
 ne hasson a' hideggel együtt, se ne
 bánthassa belsejeket. *

37. A' madarak nemei ezek: 1.
 Ólyv (*Accipiter*) 2. Szarka. 3. Lúd.
 4. a' Mankó (*Gralla*) 5. a' Tyúk. 6.
 a' Veréb.

§. VI.

Ólyv. Szarka Rend.

Ólyvek.

38. AZ Ólyv orra vége hajlós,
 kampós, horgas. Újjai szömörtsö-
 köffek: (*verrucofi*) húffal élnek. Ma-
 gasra rakják fészkeket. Ide tartozan-
 dó

---

* (*Polignac*. L. 6. Antil. a v. 1400.

Infuper hoc etiam prouifum est, omnis vt ales
 Vndarum Ciuis, rostrum pinguedine quadam
 Præferat imbutum; quo fultas vellere denfo
 Sæpe liuat plumas, oleoso glutine inungens;
 Ne rorem accipiant inimicum, aut frigidus
 humor

Traiciat pellem madefactam, & viscera lædat.

dó a' faskeselyü (*vultur*) Halász sas (*vultur albiulla*) sólyom (*falco*) Kánya = *falco milvus*. Nemes sólyom = *falco gentilis*. Károly-madár = *falco nisus*. Ezek jók a' vadászatra. A' Bagoly = *strix*, item *strix bubo*, item *strix noctiluca*. Éjjel fok egértől megment bennünket. Nem jövendölo.

39. A' Szarka-is fok féle: úgy-^{Szarkák} mint a' publicán madár (*Psittacus*) Holló, varju = *cornix*. Tsoka = *corvus monedula*. Sajkó = *corvus glandarius*. Ide tartozandó a' sárga rigó = *oriolus galbula*, kakuk = *Cuculus canorus*. Harkály = *picus*. Büdös babuk = *upupa epos*: ökör szem = *trochilus*. Ide való több a' féle madár.

§. VII.

A' Ludak és Mankok Rendi.

40. A' Lúd. Tompa órru, börös, sok féle a' végén egy kis függöje vagy on: a' Lud, lábai ujjai hártváffak, uszásra való. Hufok, hájok, tollok haszna ismeretes. Ide való a' fok féle rétze, a' gödény = *pelecanus*; buvár = *mergus*: hattyu-lud = *anas cygnoides*: halász madár = *larus*: tengeri fetske = *sterna hirundo*.

41. A' Mankó avagy *Gralla* ren-^{Vizi ma-} dü madár az, melly a' vizeket, 's darak. fö-

föképpen a' tókat lakja. Ezen rendü a' fok féle Gém = *Ardea*: úgymint a' kalanas gém = *Platatea*, Daru = *Ardea grus*: Gólya = *ardea ciconia*: ezen rendü a' fok féle *scolopax*, úgymint: *Scolopax rusticula*: szalonka, Waldschnepf, az az: erdei Sneff: a' vizi tyúk = *scolopax gallinula* Wasserhühnchen: más nevü Sneffekkel együtt. Ezen rendü a' fok *Tringa*. p. ó. Bébitz = *tringa vanellus*: tarka bébitz = *tringa maculata*. Sártsa = *fulica alia fusca*, *alia atra*. Magas für = *Rallus Crex*. Túzok = *otis tarda*. Strutz = *Struthio*: Teve-strutz = *Struthio camelus*. Sok féle ezek közül asztali tsemege: a' gólya a' földet a' kigyóktól, és békáktól tisztitya: nem kell félni, ha tójáfit el-szedjük, hogy eleven szemet hoz, és az házat meggyújtja. A' strutz toll, daru toll, kalpag éketség. A' Strutz gyorsasága le vagyon irva a' M. K. Első Szakaszában.

§. VIII.

Tyúkok Verebek.

42. A' Tyúkok (*Gallinae*) fok fé-
 Tyúkok. liek: mind domboru órruak; 's alsó állók széllyeffebbek, az újjaik gomboffak. (*verrucis et tuberibus obsiti*) Ezen rendü a' Házi tyúk = *phasianus gal-*

gallus: a' pulyka = *meleagris gallo pavo*: a' páva = *pavo cristatus*. Fátzány = *phasianus colchicus*. Gyöngy-tyúk, vagy gor-tyúk = *Numida meleagris*. Siket fajd = *Tetrao vrogallus*: gatyás fajd = *tetrao lagopus*. Tsászár madár = *tetrao bonasia*: Fogoly = *tetrao perdix*. Közönséges für = *tetrao coturnix*. Keletek isméretes.

43. Veréb. (*Passer*) Leg-jobb hu-^{Verébek.} suak a' bogyóval élök. Sok hernyótól meg-szabadittanak ezen rendü fok madarak: némellyek gyönyörü éneklök. Ide tartozandó Linnéus ként a' galamb = *passer columba*: vad galamb = *columba palumbus*, alauda = patsirta a' gerlitze = *columba turtur*. Seregély = *sturnus vulgaris*: fenyő madár = *turdus pilaris*: sármány = *emberiza*: pintyöke = *fringilla*. Stiglitz = *carduelis*, a' kanáriai veréb = *fringilla canaria*: a' közönséges veréb = *fringilla domestica*, fülemile = *motacilla luscinia*: tzinge = *parus*, parti fetske = *riparia*: házi fetske = *hirundo* 's a' t. Mind hegyes, gömbölyü órru: vékony lábu, 's ugásra való.

§. IX.

Amphibia, Tsuszó, Mászó állatok.

44. Ezekről tetsék az 7-dik szám-^{Tsuszó,} ra vizsza nézven közönséges tudósí-^{Mászó} tást ^{állatok.}

táft venni. Vagy tojáft, vagy elevent vetnek. Irtóztató tekintetüek: némellyek mérgefek: nem tsont, hanem tsontos kemény izes hártya van benne; noha némellyekben valóságos tsont-is van: a' kölok nem tellyes, mihelyest ki-kél, hanem fok változáffal nyeri-meg igaz ábrazattyát: Jobbára a' lyukakat, 's advakat lakják télen eledel nélkül. Nem - is kell: mert nintsen gözölgések. Hol szárazon, hol vizen laknak némellyek. Három Rendüek.

Máfszók. 45. *Reptilia*, Máfszók. Ezek négy lábuak. Ide tartozandó a' Gyék, 's a' gyék al-neme a' *Krokodil*. (Mellyről a' M. Könyvház 3-dik Szakaszszámban *Eder* irásiból bő a' tudósittás) a' gyék al-neme a' *Bafiliskus*: melly hólyagos puffadt toroku, hal szárnyu forma farku, Egyiptusban és Brasiliában a' fákon ugrál 's egyikről a' máfikra röpdöz: a' vizet-is lakja. Gyék a' *salamandra*; de a' tűzben nem él. A' máfszokhoz tartozandó a' fok féle Tekenyös béka (*testudo*) mellynek nagyságáról szöll a' M. Könyvház. Végtére a' fok féle béka.

Tsúfszók. 46. *Serpentia*. Tsúfszók. Nintsenek lábaik. A' külső belső izek vonogatása segitti őket a' gyors mozgásra: tátott szájokkal, annak nyílása-

sánál nagyobb testet is elnyelhetnek. Pántzélyosok. Ide való a' fok féle ^{Kigyók.} kigyó. A' boa nevü temérdek kigyóról szollék az első, és 3-dik Szakaszban *Adanson*, és *Eder* irásiból. A' kigyók némellyek tojást, némellyek elevenet vetnek. Nem változnak egyéb formára; hanem minden esztendőben elvetik bőröket. Nem erővel rohanak az eleven eledelre; hanem mintegy igéztetéssel; úgy hogy a' szegény állat maga közelget a' torkába. Talán gyáva módra elbámáskodik ízemén, szíjén, 's más tulajdonságin. A' kigyó mérge a' fogainak hólyagiban vagyon: ha beveszi az ember ritkán árt; de ha mérge sebbel egyeledik, rettentő mérge.

46. *Nantia*. Úszók. Az Amphibion rendűekhez tartozandó az 7-dik számú okra nézve a' Viza, ketsege, ^{Úszók} ^{Viza, Tsik} tsik. Ezeknek vagyon tüdejek, az halaknak nintsen. Ide való a' *Rája torpedo* a' zsibbasztó. Arról *Eder* irási közt vagyon a' tudósítás. Kemfer azt írja: hogy nem zsibbaszt; ha még illetetik, lélegzetet nem veszen az ember; és ha nagyon megszorittatik, kevesebbet zsibbaszt.

§. X.

Halak.

47. *Halak.* Az 7-dik Számra tesék vigyázni. A' lélegzetre csak a' ^{A' Halakról közönsége-} ^{sen,} ^{ko-} ^N ^{IV. Szak.}

kopoltyujok szolgál: vagy héjjaffak, pántzélyosok, vagy sík mezitelenek, ezek takonnyal-is kenyőtséffek. A' tsonatok szálkálból és szálokból-is áll: fokokban szerte-szittt hevernek az husban, 's egyik a' máfikat nem éri. Midön az hal a' vizet szájjal fallya, a' kopoltyun ki-ereszti: a' vízzel együtt szíjja. a' levegőt vére segítségére. Megvagyon egyéb érzékenységek eszköze; de nem az hallásé, nyelvek tsak egy kis résznyire hufos. A' kénkőves hállót, hajót mindenkor kerülik, és így a' fejeken lévő lyúkak, szagló örrok. Az ángolnát ki-vévén (*mura-na anguilla*) melly a' szárazra-is ki-megy: a' többi viz nélkül el-vész. Ki-vévén a' kövi halat (*gobio cottus*) ikráját a' többi hal nem üli: a' nélkül-is ki-kél. Hallal, döggel, füvel, gazzal élnek az halak.

Az halak
Nemei,

48. Nemekre a' szárnyaikra nézve osztatnak. Némellyek szárnyatlanak *apodes*, úgymint az ángolna. Mások torok szárnyuak *iugulares*; p. o. a' meny-hal = *gadus lota*. Némellyek melly szárnyuak = *thoracici*, p. o. a' sügér = *perca* 's a' t. egyebek has-szárnyuak = *abdominales* p. o. a' hartsa = *silurus glanis*, hering = *chupea barengus*, ponty = *cyprinus carpio*:

tzom-

tzompa = *cyprinus tinca* vel *tringa* 's a' t.

§. XI.

Férgek = Insecta.

49. Tetsék az 7. számra visszafizetni. A' fejeken szárvatskájok vagy on; 's azok izzel mozdulók (*antennae articulatae*) leg-alább hat lábuak: noha kettejek néha nem igen láttatik: némellyeknek a' szájok a' mellyeken vagy on: (*in thorace*) nintsen szem-födlek, szömöldökök: se nem egy a' szemek, hanem több: a' hasok apró lyukokkal bévelkedik: ezeken szíjják a' levegöt a' lélegzetre: a' hasok vége hegyes, vagy sörtvényes.

A' Férgek-ről közönségesen.

50. Lakó helyek a' föld, levegő, viz; de még az állatokban-is laknak, a' fákon vetemenyeken. Szamok számlálhatatlan. Jobbára tojást vetnek: néha elevent-is. Oda tóznak, a' hol közel az eledel. A' hideg ellen hártjajok, enyvek vagy on: a' tojás három változásu ábrázolásra válik. Sokra hasznosok: p. o. a' madarak eledelére, festekre, felyemre, 's t. a' f.

51. Hét féliek I. Bör szárvuak = *coleoptera*. p. o. tseve-bogár = *Scarabaeus melolontha*: moly = *dermestes*

Hét féle férgek.

pellio : zsiszik = *curculio*. 2. Félig
 bör szárnyuak = *Hemiptera* p. o. p. trü-
 tsök, *grillus*. Sáska = *grillus locustá*
 tsak ennek az al-neme 17 féle: pa-
 latzka = *cimex*. 3. *Lepidoptera*. Hal-
 héj szárnyuak. p. o. Hernyó = *eruca*.
 pille = *papilio*. Ennek a' neme 273.
 féle. 4. *Neuroptera* = Hártya szár-
 nyuak. p. o. hofszsas pille = *Libellu-*
la. 5. Hártya szárnyuak hegyes al-
 fellel = *Hymenoptera* p. o. Darás =
vespa: Méh = *apis*. 55 féle: here =
fucus mutilla. (ez szárnyatlan méhe)
 hangya = *formica*. bögöly = *oestrus*.
 6. Előre hartyás két szárnyuak; há-
 tul úgró lábuak = *Diptera*. p. o. vi-
 zi pók = *Tipula*: légy = *musca*. 129.
 féli: más bögöly = *tabanus*, szunyog
 = *culex*. 7. szárnyatlanok = *Aptera*,
 p. o. tetü = *pediculus*: balha = *pulex*:
 szoba-pók = *phalangium*: pók = *ara-*
nea: Skorpio. Rák = *cancer*.

§. XII.

Kukatzok. Vermes.

A' kuka-
 tzokról
 közönsé-
 gele n.

52. Ismét az 7. számon kell a'
 tudósítást kezdeni. Nintsen tsontyok:
 minden! izek egy ponttól függ: testö-
 ket öszve húzhattyák, és ki-nyújt-
 hattyák kinyek szerént. érzékenysé-
 gek minden eszközt meg-nem tapasz-
 tal-

talhatni: se fejeket, se lábokat nem láthatni: Elejek szarvatskás (*tentaculis non articulatis praedita*) mozdulások a' ki-terjesztődésfel mégyen végbe: enyvesek; 's azzal fellyebb alább ragaszkodnak: szájjal-is segittik némelyek magokat a' mozdulásra: lakó helyek a' viz, föld: vagy tojást, vagy elevent ellenek: akár hány felé vágattassanak, új kukatzra éllyednek.

53. Öt Rendüek. 1. a' Bél kuka-Ór féllel.
tzok = *Intestina*, ilyen a' geleszta: *lumbricus*: az eleven kákó: *hydra*: Ezt kákónak gondolhatná az ember, de hol tsillag, hol levél formára változik. 2. az héjjatlan tsiga = *mollusca* p. o. téntás féreg = *sepia officinalis*. Linnéus ezeu rendünek írja a' tuskés héjju tsigákakat p. o. tuskés féreg = *echinus*. 3. Héjjas tsiga = *testacea*. p. o. gyöngy házos tsiga = *mya margaritifera*: közönséges tsiga = *limax vulgaris*: béka teknyő (enni való) *mutilus*. Vannak két ajtós tsigák = *conchæ*: vannak tekertsefek, nem nyílólok = *cochleæ*. 4. kö-termésüek = *Litophita*. 5. Zoophyta állat termésüek. (Ide valók a' korállók 's a' t.)

CCXCVIII. K Ö N Y V.

§. I.

*A' Növötények Országán.*A' növöte-
nyekről.

54. **A'** Növötényekről való közön-
 séges tudósítás a' 8, és 9-
 dik szám alatt foglaltatik. A' mi az
 ott ele-fzámlált részeket illeti, im a'
 nevezet szerént való értekezés. *A'*
gyökér eledelt ad a' növöténynek; ad
 egyetemben a' fok lyukatskos levél-
 is; mert azokon a' levegő nedvessé-
 ge a' növöténynek táplálására szivat-
 tatik. Azért a' ki azoktól meg-fosz-
 taná a' fakat, ki-is száríthatná. *A'*
gyökér nevekedvén, követ, falat
 hafogat: ha a' fa teteje, ága a' föld-
 be hajtatik, és áfatik, meg-gyökere-
 fedik: némelly növöténynek elegen-
 dö más fának a' törsoke: minden
 gyökérben vagyon közep helyen hosz-
 fzasb egy gyökér, szörös, a' vége
 gombos; ha az el-váogatik, a' többi
 keveset használ: fok féle orvofságra
 való némelly gyökér.

A' gyö-
kéről.Egyéb
részek.

55. A' növötény dereka, *trun-*
cus fok részü, a' külseje bör nevü =
cutis: ez alatt vagyon az haj, avagy
 héj = *cortex*: bellyebb ismét az héj
 alatt

alatt hártya = *liber*: ismét ez alatt az hártya fehére = *albarnum*: a' közép hely körül a' fa = *lignum*: magát a' közép helyet a' velő foglallya-el, avagy a' bél = *medulla*. Ha a' fát határ arányában (horizonti parallele) el-vágjuk; a' bél körül fok tzikalmat, avagy rétet tapasztalunk. Abból meg-mondhattjuk, hány esztendőben egy egy réttye terem: éjszak felé tömöttebbek a' rétek; mert délfelől a' meleg azokat meg-ritkittyá. Es így tsak ebből-is tudhatni, merre vagyon a' dél, 's az ellenében lévő éjszak: azok a' rétek a' meg-keményedett héjből támadnak: *e durato cortice*. A' töröknek, avagy a' növény derekának fok féle a' neve: az ha magán tartja a' levelet, a' neve *torfa* = *caulis*: ha magán virágot visel, szál a' neve = *scapus*: A' gabona rendüeknek szárok vagyon = *culmus*. A' gomba, perje szára deakül *stipes*. A' növény szárából-is igen fok féle az orvofság.

56. A' növény levele igen hasz-^{^levélről}nál arra, hogy mozdúllyon, mozogjon; 's így a' szopó tsivéji nyillyanak, 's alkalmaztalfanak a' nedveség szivására. Azokból fok az orvofság.

p. o. a' zsállya levél, tserfa levél
's a' t. fok féle segítésü.

A' Támaszokról.

57. Vannak a növény részeinek támaszai, mellyekkel vagy kapafzkodik, vagy virágít, 's egyéb részeit tartja: a' babnak körmös száljai (Cyrribi) mindenkor jobb felé kapafzkodnak; fok más tsak balra. A' támasz neve deákul: *pediculus*, *stipula*, *pilus*, *arma*, *peduculus*, *bractea*, *cyrrbus*.

A' virágról.

58. A' virág az a' szép illatozó rész, melly a' gyümölsöt a' növényben meg-elözi. A' virág részei a' tok = *calix*: a' korona = *corolla*: fonál = *stramen*: kölü (másutt küllö a' neve a' kerék fugárinak = *radii rotæ*) itt a' kölü = *pistillus*. (hafonló a' mosár-töröhhöz.) A' kölünek részei a' szál = *stilus*: a' petsét = *stigma*: a' magzat = *germen*. A' fonál részei (*partes staminis*) a' szálkák = *fila*: a' liszt-láng *pollen item anthera*.

A' Gyümölsőről.

59. A' gyümöls vagy mag, vagy magvat tart magában. A' mag-tartó toknak fok féle a' neve: közönsegesen mag-ruha = *pericarpium*. A' tok = *capsula*, üres mag-ruha, akarom mondani: hézagos = *pericarpium cavum*. Abban a' mag hol fellyül, vagy alól, hol középen, vagy mellyékefen áll: ilyen tokja vagyon a' lennek, máknak, dohánynak; az ilyen tok

egy

egy két, 's több rétü. Hasonló hézagatos tok a' *siliqua*, *folliculus*, *legumen*. A' melly tsontos magot hus környékez, a' huft pegig külső bőr, annak a' neve *drupa succulenta*: Illyen a' tseresnye, baratzk, szilva, ha pedig a' tsontofság kívül esik, bellől az enni való mag, annak a' neve: *drupa sicca*. Illyen a' dió = *inglans*: a' mandola = *amygdalus fatiua*. Az illy tsontos tokban lévő 's enni való magnak magának a' neve *nux* = dió, az osztán akár házi dió, akár mandola 's több a' féle légyen.

A' nyiló busos tok, mellynek belfjében vagyon a' mag, *alma* = *pomum*. Illyen a' körtvély, 's akár melly alma. A' bogyo = *bacca* nyiló 's nedveségben jobbára egy magotkát foglal. Illyen a' ribizli, a' vagy tengeri szöllő = *ribes* spárga, naspolya, szöllő: pántzélyos tok = *strobilus*. Illyen a' fenyő mag-tokja.

60. A' magnak-is magának több A'Mágról
a' része. A' szive ha ki-vetetik, femmire kellő. Annak órra 's tolla vagyon = *rostellum*, *pluma*. Akár mint ültesse az ember a' toll mindé-
tig fel, 's az órr alá-fordúl; ebből válik a' gyökér. A' mag néha tok nélkül való (leg-alább az elébb elé-
számláltattak közé nem tehetni né-

melly magot) p. o. ilyen a' búza,
rozs, árpa, 's a' t.

A' gyöngy
rül bim-
bórol.

61. A' gyöngy = *gemma* olly fakadé-
k, mely a' fának, ágnek vagy
végső tsuttsán, vagy oldalán tolyya-
ki magát: vagyon hártája = *squama*:
enyves: magában mag rendü erőt foglal
(*sicut femem novam in se plantam continet.*)
Más a' fejetske = *bulbus*: ez a' föld
alatt terem: ilyen az hagyma-fej,
liliom-fej. A' gyöngy a' velőnek,
avagy a' bélnek ki-terjedése: a' tél
a' nevedését meg-állította; a' viz-
sza érkező tavasz ismét neveli. Öt
esztendő kell a' tellyes fesülésére.
(*Piller pag. 9. fn.*) A' gyöngy bim-
bó nevet visel jobbára: ka ki-vetetik
az helyéről, 's más fa hejába szer-
keztetik (*inoculatio* = fa szem ol-
tás: bimbó rejtés) de úgy hogy a'
bimbó még ki-nem levelezett, az ő
idegen helyén ki-fesül (*se euoluit*)
's új ággá, fává válik. Már ha a'
bimbó a' hol termett, ággá vált, 's
más fának hejába oltatik (*infatio*) ott-
is új fa válik belőle. Illy oltová-
nyokkal szokás jobb jobb fákat ne-
velni. A' hasonlót, hasonlóba olt-
juk: mert ha igen különbözök, ho-
lott különböznek a' belsejek (*interna
structura*) nem tsuda, ha nintsen hasz-
na az igyekezetnek. Mind a' fejek-
től,

től, (*a bulbis*) mind a' bimboktól különbözik az al-hajtás, al-jöves = *turio*: az a' föld alatt terem a' gyökérből; egy szóval, gyöker-hajtás. Ez illyen ág nem oltásra való: se szaporításra, se jobbításra nem való az olyan hajtásnak oltása.

62. Igen szükséges a' növénynek érésere a' virág pora, lisztlángja = *pollea*, *anthera*: ha azt a' zápor le-mossa, oda vagon a' búza, 's több a' fele. A' szél egyik fáról a' másikra, egyik veteményről a' másikra hordogatvan azt a' port, másutt-is használ: de néha kortsot vet. Sokszor a' magot a' szél egyik tartományból a' másikba röpétven, ott új növényt ad. Így terem a' tornyok, 's épületek tetején-is az ott lévő nedves porban, a' mit oda nem vetettünk. Minden hideg, meleg Országnak vannak tulajdon növényei, mellyek az ott lévő ég alkalmatlanságát el-birják. Tetsék a' M. K. Sibiriáról, Grenlandról, Kamtsakáról, Peru felől, 's más Országokról értekezni. A' *Phytologicon* nevű könyvben a' növények fok szép egyéb tulajdonit adám-elé az 21-dik leveltől fogva.

§. II.

A' Gombákról.

Gombák. 63. A' gomba, száron álló süve-
ges növény: a' gyökere a' fok szál-
ka: a' magva a' husában vagyon
hintve. Sok az ártalmas gomba; 's
némellyek tsak azért - is: mert lát-
hatatlan férgekkel telyesek, vagy leg-
alább a' hol ki - keltek, ott ártal-
mas nedveséget szittak magokhoz.

64. Egy nap, 's egy éjszaka e-
legendő a' gomba ki - kelésére: föld
szint, föld alatt, fán, 's egyebütt-is
terem: fok azokból taplóra való; no-
ha a' fekete ürömből lehet taplót ké-
szíteni. (*Artemisia vulgaris.*)

§. III.

Az Hinárról.

Hinár. 65. Az hinár (*Alga*) gyökérből,
levélből, szárból álló bokros növé-
vény. Jobbára a' viz a' termő he-
lye; néha a' kö, és törsök-is; gya-
kran az eleven fából-is fakad. Ha a'
forró meleg ki - szárította, két eszten-
dő múlva-is meg - éllyed: virit az ár-
nyékon-is a' hová a' sugár nem ér:
el - borította a' kö - szikla hatát: a' ho-
vá ha a' szél fa magot hajt, erdőt
állit elé, némelly hinárt meg - eszi a'
mar-

marha: némelly fésztékre való: a' spongiát hinárnak tartják némellyek; mások az állatokhoz számlállyák.

§. IV.

Moh. Muscus.

66. Zöld levelü, porral tele fe- Moh.
 jü minden szálán: földön, vizen, kö-
 vön terem: ha el-szárad, elevenység-
 re vissza tér: jó arra, hogy a' kö-
 zel lévő növénynek árnyékkal 's
 nedvességgel szolgállyon; 's ugyan
 azért azzal fődözgettyük a' füvet,
 gyökeret, ha ki-nem akarjuk száraz-
 tatni: Az hajó hasadékát azzal hasz-
 nosan tapasztyuk. Más féle hasznai-
 is vannak. A' piszok = *mucor kü-* Piszok.
 lömbözik a' mohtól. A' piszok apró
 gomba.

§. V.

Perje. Filix.

67. A' perje szára, vékony tzer- Perje.
 na: a' levele tekertses eleinten, de
 azután ki-terjed: irtóztató szagu.
 Perje a' tál mosó-fü = *equisetum ar-*
vense, aliud flumiatile, aliud hiemale.
 V. Indic. Phytol.

§. VI.

§. VI.

Gabona. Gramen.

Gabona.

68. A' gabona szára térdes, gombos: hoszfű hegyes hüvelybe foglaltatik. Ide tartozandó a' köles = *phalaris canariensis*: az olasz köles = *panicum Italicum*, aliud, *panicum miliacium*: a' manna fü, vel manna kása = *festuca fluitans*: a' zab = *avena sativa*: a' vad zab = *avena fatua*: a' borda, vagy feddő nád = *arundo pbragmitis*: az homok nád = *arundo arenaria*: a' rozs = *secale cereale*: az árpa = *hordeum distichon*, az örzi árpa *hordeum hexastichon*: tavaszi búza = *triticum aestivum*; a' tavaszi tar búza = *trit. aestiu. spica mutica*: az őszi búza = *triticum bybernum*: a' fejeér alakor = *triticum monococceum*: a' tönköly vagy pirok alakor = *triticum spelta*: a rizs köles = *oriza sativa*. a' tzirok, tziroköles. Erdélyben tatárka *bolcus sorgum* vagy *milium arundinaceum*: a' tatár haritska = *Polygonum tataricum*: a' pohánka = *polygonum fagopyrum*: a' Török búza = kukoritza = *zea mais* mézes nád = *sacharum officinarum* 's a' t.

§. VII.

Pálma.

69. A' Pálma nem Europai, kivén egy *Chamærope* nevüt. A' külső es mezf-

mezsfze lévő népeknél egy azon páлма a' levével itat : más leve olaj : gyümöltse eledel : ád egyéb részeiből, töt, és fonalat : ruhára valót, a' fája hajóra jó : gyümöltse kereskedésre. 's t. a' f.

§. VIII.

A' fákról.

70. A' fa az önként hulló mag-<sup>A' fa ter-
wéle.</sup>ból terem : terem oltással, bujtással (immerfione) 's t. a' f. módon. Jobbá válik által-ültetéffel : annak az ideje a' tavasz, és ősz, de a' föld alkalmatos légyen.

71. Az erdei fák vagy fzélyes ^{Erdei fák.}levelűek, mellyek télen le-hullanak, vagy hegyes levelűek, mellyek az hidegben-is a' fán zöldellenek. Némelly fa puha fáju, némelly tömött, erős : gyümöltsel, maggal, fával, levéllel embernek, marhának szolgálnak.

72. Nevezet szerént a' fenyő épültre-is alkalmatos : a' gyalog fenyő = *juniperus vulgaris* bogyójával étel készítésre, a' ki tud hozzá, és a' füstülésre használ : a' terpentinas veres fenyő = *pinus larix* : terpentinat ád orvofságra : 's a' t.

73. A' füz-fa mi nagy haszonnal szaporittatik, tapaszttallyuk : annak ülte-

tetésével a' homok futást-is meg-lehet állítani. A' tser-hej a' timárokknak való: a' fzőmörtze fa, fzalában, és Buda mellett találhatik (*Rhus cotinus*, vagy *coccigria*) az hajával, ha törsökéről tépetik, sárga festéket ad; ha a' gyökeréről, tüzes sárgára fest.

A' nyirfa
leve,

A' nyirfának a' leve a' tavasz elején vetetik; 's igen jó a' méh serkésztésre, és másra. Mit mondjak a' fákból eredendő fok egyéb hasznorról, orvótságrol? a' leveleknek a' marhák eledelére válogatva szerzendő hasznáról, 's t. a' f. főképpen a' fok fele gyümöltreől? A' Török mig nálunk lakott, valahányszor az erdőre ment, a' tsalmájában szeléd fa ágokat vitt az erdőben való oltás kedvéert. Szolhatnak az hizlaló makról, a' festő gubatsról, a' por készítésre való szénről, abrontsról, a' fán termő pamukról, a' selyem bogaraknak való levelekről; de láffuk már a' kerteket-is.

Török
szokás.

Kerti fák.

74. A' kerti fa ki magas, ki törpe = *nana*. Azok közül némelyek almás fák = *pomifera* ilyen az alma fa = *pyrus malus* al. *pomus sativa*. Mintegy harmincz nemü, a' melly a' gondviseleést jobban meg-érdemli: tartóssabb a' hufok a' körtvélyenél: de ennél későbbben érnek jobbara: ide

ide való a' körtvély-fa = *pyrus communis sativa*: 80-nál több a' neme; nem egy időben érnek; némellyek érésére el-tevés kell. Nyersen, főve, szárítva élünk a' gyümölcseivel, itál-
ra, etzetre-is való a' leve. A' fája szép, és kemény: igen helyes tüzet, szénét ad; esztergára, aszталos munkára kívánatos. Ezen rendü a' bis alma = *pyrus cydonia*: ez a' neve a' hozszabb nemének-is; nálunk: bis körtvély, főve, bé-tsinálva igen jó. Bele szokás oltani a' közönséges körtvélyt.

75. A' Tsont magu gyümölcösök fák = *arbores trupiferae*: kívül a' gyümölcsök hufos; belől a' magvok tson-
tos: ilyen a' szeléd tseresnye = *prunus cerasus*; majd 12. féle. Leg-előre érik. A' Spanyol nevü nevezetes: a' tseresnye a' tseresnyébe oltatik: szép és kemény a' fája: gyönyörű eszkö-
zre való. A' vad, avagy erdei tseresnye ha fekete = *cerasus silvestris nigra*, ha sokáig lassan főzetik a' gyümölcse, 's üveg, vagy ón mintába (formába) öntetik, ott meg-száradván, Khinaí ténta helyett szolgál. Ezen rendü a' Kajszí barátzk = *prunus armeniaca* 7. vagy 10. a' neme: ha mondolába oltatik, mondják, hogy édesebb. Ezen rendü a' szilva-fa, *prunus dome-*
IV. Szak. O stica,

stica, több hús félínél: ki magva való, ki nem: ki gömbölyü, ki hofzszas magvu. A' fája szép szerfzámra, edényre való, jobbára piros. Szint ide való baratzk-fa = *amygdalus Persica*: több a' neme 40-nel, ki tzörös, ki sima, ki magva való, ki nem.

76. A' dió héjju fák = *arbores nucifera*. Ide való a' mandola = *amygdalus communis*: egyik nemnek gyenge, a' másiknak kemény a' haja, kinek édes, kinek keferü a' magva: a' tavasz elején virágzik: ismértetik a' mandola olaja. Ide tartozandó a' mogyoró = *corylus avellana*. A' piros nagyobb, es jobb izü. Vagyon két akkora mogyoró-is, mint a' mienk = *corylus colurna*: Konstantzinápolynál nem ritka; nekünk az Olaszoktól hozatik. A' diónak-is itt az helye = *Juglans regia*. Ez a' neve a' mienknek; Amerikában több a' neme.

77. A' bogyo-fák deakul = *baccifera*. Tetsék az 59. számra viszfza nézni. Illyen a' szöllő, Ribisli. 's a' t.

§. IX.

A' Tsemetekről, 's a' Füvekről.

Tsemeték 78. Az apróbb tsemeték = *suffrutices*; a' és Füvek = *herbae* tsak abban kü-

külömböznek, hogy a' tsemetének törsöke, vagy szára fás; a' tüé gyenge, ki vad, ki kerti; de amaz-isszé válhatik gyakran.

79. A' kertiek közé azok számlálán-^{Káposzta.}dók 1. a' mellyeknek leveleit eszszük; ide tartozandó a' fok féle káposzta p. o. a' zöld káposzta = *Brassica oleracea viridis*: a' veres fejes káposzta = *Brassica ol. capitata rubra*: a' veres leveléng káposzta = *B. O. lacinata subrubra*, a' téli kék tsipkés káposzta: = *B. O. sabellica* &c. 2. A' Mellyeknek tövét eszszük p. o. tövés répa = *Brassica napus* retek. 's a' t. 3. mellyeknek a' fejeket eszszük = *bulbos.* p. o. a' fok féle hagyma. 4. A' faláták. 5. A' mellyeknek hejjas a' gyümölcsök = *legumen.* Illyen a' borsó, bab, s a' t. 6. Az ugorka rendűek, p. o. *Cucurbita pepo* = Tök, disznó dinnye: *cucurbita citrullus* = Görög dinnye: *Cucumis melo* = Dinnye: *Cucumis sativus* = ugorka, *huborka. 7. Következnek azok mellyek az eledelre az ő első hajtásokkal kedveskednek = *Turiones* p. o. Spárga, nyúl-árnyék = *asparagus officinalis*. 8. A' virágzó részekre nézve ételre valók (*Disci, seu florum receptaculis esculentis*) p. o. ártitsóka = *Cynora scolimus*. 9. A' bogyo-

fak = *baccifera* p. o. eper. 10. Fűszerfajúak p. o. mustár, bors. 's a' t.

80. AZ orvosságra, ruhára, fűtőkre, 's egyébire való tsemetek és fűvek hasznát ki-vegye számba rövededen? A' dohány, len, komló, Sáfrány ismeretes. Sok a' mérges fű-is. Ezekről 's több a' feliről meg-vagyon *Phytologicon* nevű Könyvem.

CCXCIX. K Ö N Y V.

§. I.

Ásványok Mineralia.

Az Ásványok ismeretése közönségesen.

81. Ezekről előre a' 10. 11. 12. 13-dik rész ad tudósítást. AZ ásványok vagy folyó, vagy poros, vagy kemény állapotban találtatnak: külső színek vagy. rendes figura nélkül való (*amorpha*) vagy lapátos fel-törjükis (*spatosa*) vagy kristályos (*crystallifata*) mellyeknek színek bizonyos rendű szegleteket vet: vagy görgő, golyó-bis, tójas formájú. A' különböztetésre nem elegendő fokszor a' szem; kóftolással, szaglással, kell egyetemben az ismerethez látni; 's arra vigyázni, emez amaz mint viseli magát a' tűzben, vízben, levegőn, oszlató-ban

ban (in menstruo?) A' belső szövevényre-is számat kell tartani; 's látni, apró részei minéműek: tömöttek-é? lapátosok-é? (*alia lamellosa*, *al. spatosa*, *al. schistosa*) mák-szemnyieké? *granulata*? pántzélyosok-é? *squamosa*: atzélyosok-é? *Chalybea*. Az akkor vagyon, midőn a' test szövevényye igen apró részetskéjü.

§. II.

A' S ó k r ó l.

82. A' s ó n a k az eredete (*principium*) vagy az *acidum* tsipös jószág, vagy az *alkali*: melly ama tsipöffel ellenkezik. A' s ó n a k n e m e i.

83. A' T s i p ö s s ó k n e m e i (*salia acida*) Ezekből, ha mesterséggel kivetetik a' tsipös rész (*acidum*) a' növények kérségét *pirosra* festi. 's a' t.

Az a' tsipös jószág három féle: *muria*, *vitriol*, *faletrom* rendü: *muriatricum*, *vitriolicum*, *nitrosum*. És így három féle a' tsipös só, *muria*, *vitriol*, *faletrom* rendü, nevü.

84. A' *muria* nevü vagy közönséges, vagy állandó *ammoniacum* rendü, vagy repülő *ammoniacum* nevü. (a) Az első közönséges, konyha, és asztali sóó. A' bányákban töredik (azzal Közönséges sóó.

O 3

Er-

a, Sal ammoniacum = Szalamia.

Erdély, Maramaros, 's Vielitzka bévelkedik) vagy a' vizből szedetik, úgymint sóvárnál: tüzzel gőzölögtetik-ki a' nedve: az allya sóó. Igy készítettik a' tenger vizéből-is. A' kö sóó, ha tiszta, szép, *szem sónak*-is mondatik = *sal gemma*. A' mire böven hintetik, meg-nem rothad (A' 2-dik, 3-dik máfok gondja légyen.)

Vitriol,
gálitz,

1. A' vitriol nevü sóónak ha az ágya (*basis*) értz = *metallica terra*, tsak vitriol, avagy gálitz nevet visel. A' zöld gálitz-kö deákul, *vitriolum martis, vel ferri*, ez a' varga ténta, jó a' deák-téntára-is, vagyon vasból piros-is, fejer-is. (V. *Oryctolog.* p. 17. *Schol.*) a' kék gálitz-kö = *vitriolum veneris* vel *Cyprinum*. A' gálitz a' fát a' rothadástól meg-tartja: a' бүдös férget el-üzi.

2. Midön a' sónak ágya gálitz és sóós agyag = *salino argillosa basis*, timsót vet = *alum.n.* Találtatik a' timsó, úgy a' mint születik, haj szál formában; de ritkán; ki-huzatik pedig mefsterséggel a' tábla-köböl (*e schisto*) az ásványos szénből, az agyagból.

A' sóó
haszna.

Jó a' timsó a' festőnek. 3. A' vitriollal, tsipöffel, alkalival való keverék, vad sóót ád (*sal mirabilis*) Ez a' has-tisztító sóó. Debretzen tájában találtatik, egyébként Angliáj, és Tseh, vagy Glauber, vagy tsudálatos sóónak-

Tiszta ó
sóó.

nak-

nak-is mondatik, aliis *natrum fontanum* = favanyu sóó. 4. A' mi a' sálétromot illeti = *sal nitrum* tsak mesterséggel készítették; hideg izü: puska-porra való: sóó helyett-is szol-gál okkal és móddal.

85. Az Alkali nevü sóó. (*Salia alcalina*) Ide tartozandó a' szék-sóó = *natrum ungaricum*, al. *natrum apbronitrum*. al. *natrum murorum*. Fejér-vár táján Sz. Agathánál eleget lát-tam. Jó a' szappanyra. (V. *Oryctol.* p. 27.) Ide tartozandó a' poris = *tincal*. Erről tefsék *Benkönek* Erdélyről való írásiba tekénteui.

§. III.

Langgaló Phlogiston. 1. Kénkő.

86. A' 12. szám alatt meg-va-
gyon erről az első tudósítás. Ezen
rendü először a' kénkő = *sulphur*. Ha
tiszta, hamar gyullad; 's tisztá lau-
gu. 1. A' kénkő nem más, hanem a'
gálitzkö favanyu tsipöfsével (*acido
vitrioli*) kevert éghető: azért az el-
égett kénkő után mindenkor marad
illy favanyu folyadék. 2. Ha a' kén-
kö értzel kevert (*saturatum*) *pyrites*
a' neve; mintha mondanám *tüzelő*,
al. *Drusa pyritacea*, *Pyrites crystallinus
Linnei*. A' kénkő a' kénkőves hév-

vizekben, 's a' tüzellő hegyeken-is szedetik. Nálunk Sepes, Selymetz eleget ád.

§. IV.

Langaló (*Pblogiston*) 2. Bitumen. *Enyv*.

- Enyv Olaj** 87. Az enyv-helyibe talán jobban illenek az olaj, a' mind majd meglátjuk. Elég az, hogy ide tartozandók az *olajos testek*. Olaj nintsen a' kénköben. 1. Itten a' Török-vizi-olaj = *Naphta*: jó illatu: a' földből szedetik: zöldes színű; néha színtelen: az aranyt magához kaptasolja: Perfiában, és Olasz Országban elég vagyon. A' Káspium táji vizi olaj kútait emlegetém a' M. K. elébbi szakasziban. 2. Ezen rendekben a' kövi olaj = *petroleum officinarum* hasonló a' Frantziáknál a' vizihez; sárga, vagy veres. Helvetziában a' kövek hafadékiában találtatik. 3. Zsidó enyv. = **Maltha**, *Maltha*, enyves, nyulós, olyan, mint a' fekete szurok színére, és szagára nézve; ez, úgy tetszik, mintha sűrű kövi olaj volna: hasonló chez sepef-ségben a' földi szekérkenyő. Az igaz Zsidó enyv az holt, és Káspium tengerben szedetik. 4. Ha a' kövi olaj (*petroleum*) igen megkeményült, úgy hogy simittani leheffen, hegyi szurok a' neve = *asphaltum*. Vagyon Hel-
- ve-

vetziában, Alfatziában, 's másutt. 5. *Asphaltum.*
 A' puha asphaltum földi szurok =
ampelites al. pix montana. 6. Az *Ambra* Ambra.
 fetét enyv; de nyúlós, jó illatu: fok
 féle színü: ha igaz, a' tüzes vas el-
 enyészti, úgy hogy a' vason maradé-
 ka nem láttatik. Találtatik a' tenger-
 ben, és a' balin halban. 7. Az ele- *Gyánta.*
 ctum, vagy gyánta = *succinum ele-*
ctricum, vel electrum tiszta, és erős
 enyv: vagyon tulajdon illattya: fejér,
 vagy sárga, vagy sárgás véres: ha
 dörgöltetik, magához vonnya a' kön-
 nyü testeket. Borussia földén, tenge-
 ren mintegy othon lakik. Vagyon
 Karpatufon-is: találtatik benne féreg,
 növötény, hal, 's több a' féle mara-
 dék. Talán folyadékos elejintén, 's
 az olyanokat magához kaptsollya,
 midön meg-keményedik. 8. Az ás-
 ványos szén = *lithantrax*, vizből, *Ásványos-*
 földből, és olajból áll. A' leg-drá- *szén.*
 gább neme *Gagátes, electrum*: simitta-
 ni lehet: az vízben le-nem ül: talál-
 tatik Pétsett, másutt még több. 9. Va-
 gyon ásványos fa-is = *lignum fossile.* *Ásványos-*
 Az fekete, és enyves. Hogy az igaz *fa,*
 valóságos fa volt, innét bizonyodik:
 mert, noha igen fekete, az esztendő
 szerént növő karikájit meg-mutatja:
 Vannak fához illő ereji, ágai, kövi
 olajjá váló haja: és így a' fa olajos,
 O 5 enyves

enyves illy testté idővel vált. Anglia, Stajer, Holland Ország eleget ad: ha tüz-kövel üttetik szikrákat vet. Nemellyek ezen ásványos fa bizonyos nemét kénkő-tüdőnek mondának = *hepar sulphuris* az ő szaga miatt. 10. Tüzes föld = *turfa*. Olly zsombékos gyökeres föld, melly az enyvét magában kapsollya: fejer, vagy sárga: a' fekete leg-jobb: a' motsáros haságot szereti. Sziget vára alatt sokáig égett szemem láttára. 11. Vagyon ásvány fagygyú = *fossile sebium*: fejer, vagy barna: a' viz hátán lebeg: vagyon aygaggal kevert, kövér, mellyet fzeletelni lehet: mondola olajban elfozlik: könnyen ég. Elég vagyon Tirólisban. 12. Vagyon Idriában éghető eleven keneső = *Mercurius inflammabilis*.

Turfa.

Ásványos fagygya.

A' langa lok haszna.

88. A' langalók haszna fok féle. A' kénkő a' puska-porra: bor-tartásra is való: a' füst a' férgeket öli; de a' vetemény szivét ha meg-járja, kinem kél. A' Zsidó-enyv, és a' földi szurok = *maltha, et pix montana* szer-kényőre szolgál. Az ásvány szén tüznek hasznos: a' vizi tüzes föld = Turfa ha meg-nem tisztítatik, a' tüzre alkalmatlan, fojtó gözü.

§. V.

Földek. *Terræ.*

89. A' valóságos föld olajjal, viz-
 zel fel-nem bontatik: nints igaz ize: A' föld
 ismérete.
 nem ég: értz-virág = *regulus* ki-nem
 kél belöle akár mi tüzön-is. a) Az
 igen kemény, 's morzsolhatandó föld,
 kö nevet visel.

90. A' közönséges hafznú föld, Kö.
 poros: az ha *fekete*, kertinek mon-
 datik: a' *veres*, Damaskusi néven is-
 mértetik. Kevert jobbára a' föld.

91. A' földnek 4. rendire mutat
 a' 13-dik szám. A' föld, mellyben *Al-
 cali* vagyon, vagy *meszes*, vagy *mag-
 nesia* nevü föld.

92. A' meszes föld = *terra cal-*
carea. Ide való 1. a' Kréta. 2. a' Már-A' Meszes
 föld ne-
 mei.
 vány. 3. Spat. 4. Kristal. 5. *Tsont for-
 rasztó* = *tophus*. 6. a' Máz = *Gypsum*.
 7. Alabastrom. 8. Anya-föld = *marga*.

93. A' *meszes földet* a' tüz *mészszé* Annak
 tulajdoni.
 változtattya: ha viz öntetik reá, tel-
 forr: fejer részekre omlik: fővén-
 nyel kevertetvén, meg-keményedik.
 2. Ha a' meszes földet simittani lehet,
márvány a' neve: ha porrá válik, *Kré-
 ta*.

---

a) *Oryctol.* p. 29. Purior et medio feruentis
 in igne metalli
 Splendidus reliquis candens pars *Regulus* audit.

Kréta. *ta.* A' *kreta-por* = *lac lanæ* vel *Agaricus*; más névén köszikla téjnek-is mondatik; ha folyadékos viz-formán; egyébként olyan a' tekintete, mint a' gyönyörű lisztnek. Külömbözik ettől igen-is a' *cerussa* = görög fehér kendőző. Ez az önnak féjéréből áll-

Márvány. elé, midőn az etzettel önnét ki-vetetik. 3. Az a' nemes márvány = *nobile marmor*, a' melly kovához üttetvén, szikrát nemád; 's ha meg-fimittatván, tündöklő fényel villog, ha a' favanyuban el-öszik tellyeséggel. Vagyon hazug márvány. *Oryct.* p. 32.

Spát. 94. A' *Spát* rombus formájú:
 Kristaly. vagy fetétes, vagy által-tettfő, 's az alatta lévő teltet, a' szemnek ketőztetve mutatja. *Islandi* kristaly nevet-is visel: ha dörgöltetik gyántázó ereje vagyon = *vis electrica*. 2. Kristallal tele vagyon *Selmetz*: a' termézfete, vagy földi = *indolis terrea*, vagy mázi *gypsea*, vagy kovai = *silicea*, vel *quarzoza*, úgymond *Skópoli* (*Oryct.* p. 34.) a' formájok vagy tornyos = *turrita*, vagy lapátos = *lamellosa*, *rbombea* &c. vagy hat szegű, *hexagona*, vagy más igen különös tekintetü. 3. A' *Tsont-forrasztó* kö = *tophus*, hegyeken, és az hév-vizekben találtatik: a' nedveség a' levegőben a' meszes földet sok formára

Tófus.
 Tsont-
 forrasztó.

mára

mára nyomván, adja e' követ. 4. A' gálitznak favanyujával kevert meszes föld, Máz = *gypsum*. Az ha kemény, *alabastrum* a' neve; ha *Kristaly* forma, *Kristaly* nevet visel; ha által-tettség, Mária jegének-is mondatik = *glacies Mariae*. a) Az *alabastrum* nem mindenkor, de jobbára feje: a' nemes *alabastrum* = *nobile alab.* midön a' földből ki-vétetik, azt a' kéffel könnyű mettszeni: apró golyóbifotskákat mutatgat belseiben szép renddel; gyakran által-tettség: de akár mint simittsuk, nem tündöklik. 5. Az anya föld = *marga*: agyaggal kevert meszes föld.

95. A' *Magnesia* (95.) Alkalival kevert: a' favanyuval forr: az üveget gyöngy színre festi: elég nagyon M. Országban - is. Az talán értz: mert *Régulus* támad belöle.

§. VI.

96. A' föld második Rendi a' Kovás földeket foglalja magában. 1. a' *Kvarcot*. 2. Az igazi *Kovát*. 3. A' *Fáspist*. 4. A' *Szikrázó spátot*.

97. A' kovás föld = *terra silicea* minden egyéb földnél keményebb: mi-

---

a) *Terra calcarea phlogistica pura* = *Lapis suillus foetens*. *Alabastritis fibris*, & paucis signis differt ab *alabastrum*. *Vlum calcarearum* V. *Oryct.* p. 35.

Kvartz.

midőn alkalival kevert: üveggé válik. az atzély tüzet üt-ki belőle: megmelegszik, ha dörgöllyük; 's néha a' könnyüt magához vonnya: a' tűzben meg-tüzesül, ha vízzel hintetik. Szólyunk az első neméről a' *Kvartzról*. Az ha tiszta, a' levegőn el-nem oszlik: a' töredék részei élések, üveghez, kristalyhoz hasonlók: A' kvartz vagy közönséges, vagy nemes = *commune, aut nobile quarzum*.

Nemes kvartz Gyöngy.

Gyöngy.

Gyémánt.

98. A' nemes kvarzok merő gyöngyök = *Gemmae*. Ide való a' gyémánt = *Adamas*: *Rubin*: *Karbunkulus*: *Sáfr*: *Smaragd*: *Turmalin*: *Krisolit*: *Jáztint*: *Topás*: *Berill*: *Grándt*: *Ametist*: *Kristaly*. A' nemes kvartzok, avagy a' gyöngyök, tiszták, világosok, tündöklők, igen kemények: által-tettségök (*pellucet: ea vis aqua gemmae dicitur*.) A' gyémánt = *adamas* jobbára fejer: keménységgel, es világossággal egyéb gyöngyöt meg-hallad: ha posztóhoz dörgöltetik, a' setétben fémlik: tsak a' domboru vagy öblös szerzám tüzellőjében olvad-el; vagy ahoz hasonlóban (*in foco dioptrico, vel catoptrico*) Mennél nagyobb, 's tisztább, annál drágább. A' Nap-keleti legjobb: leg-több nálunk a' Brásiliai: még nintsen 400 esztendeje, hogy simittatik: vannak a' Királyok kintshá-

házaikban, mellyek egyeffen tizszer száz ezer forint áruak. Másutt-is, de nevezet szerént Maramarosban vagy on elegendő *fattyu gyemánt* = *pseudodamas*; de igen apró. Néha az igaz gyemánt a' rubinnál és sáfirnál gyengébb.

A' *Rubin* veres: nagy tüzet el-áll.

Egyéb
Gyön-
gyök.

A' *Kárbunkulus* nagy és véres színű *rubin*.

A' *Száfir* kék: a' magyar egyéb Napkeletinél gyengébb.

A' *Smaragd* zöld tüzes színű: a' melegben meg-kékül.

A' *Turmál* hasonló a' *Smaragdhhoz* valamiben.

A' *Topász* jobbára sárga; néha veres.

A' *Berill*. zöldellő kékes.

A' *Krisolith*. zöldellő sárga.

A' *Fátzint*: veres; de sárgás-is.

A' *Gránát* viola színű pirosos: tüzet ad.

Az *Ametist*. viola színű.

A' *Kristaly* külömbféle formájú.

A' nemtelen közönséges kvartz a' kovákhoz tartozandó. A' gyemánt üveget mettsz.

Kova.

99. Az igaz kova = *terra filicea proprie talis*. ha törik, a' ízéye fetetlen tetszik által. Ide való az *Opál*, *Karneol*. *Krisóprász*: *Kaltzedon*, *O-niks*. *Ákát* 's a' t. *Oryctol*. p. 42.

Kova-
gyöngyök

Jáspis.

100. A' 3-dik rendü kova, *Jáspis*. Ha töredékét nézzük, apró fővényes. A' 4-dik rendü kovás föld szikrázó spát = *spatum scintillans*. tüzet ad ha atzély üti. Elég vagyon Erdélyben. *Oryct.* p. 44.

§. VII.

Agyagos föld.

101. A' földek 3-dik Rendi az Agyagos földeket foglalja magában. Ide való a' *Portzellán agyag* = *argilla porcellana*. 2. *Smektis*. 3. *Lithomarga*. 4. *Bólus*. 5. *Schistus* = *tábla-kö: mika*. 6. *Talcum* = veres kréta. 7. *Asbest*. 8. *Tripolisi föld*. 's a' t.

Agyag aenei.

102. Az agyag = *argilla* ollyas föld, melly a' tűzben megkeményedik a' téglára való = *plastica* vízzel gyuratik: a' téglavetőben veressé, néha sárgává válik. A' *portzellán agyag* a' tűzben színét nem változtatja: üveg formát veszzen-fel, ha igen égettetik: az atzély tüzet üt belöle: 2. A' *Smektis* a' vizet bé-nem veszi. 3. A' *Lithomarga* a' vízben oszolván fifereg, pattog. 4. A' *Bólus* a' tűzben megfeketül. 5. A' *tábla-kö* = *Schistus* fekete vagy más színü írásra, födéltre való. *Mica* hajlós lánatskák-ból áll: fikos: vékony táblákra osztatik: ablakra szolgál az hajokban;

's

's ott azt az ágyu durrogás sem ha-
 síttya-el. Elég vagyon Sibiriában: a'
 mienk apró. Az arany és ezüst por
 = *mica auri etc.* porzóra való. 6. A'
 veres kréta = *talcum* a' tüzet el-ál-
 lya. 7. *Asbest*: úgy terem, mint a' Asbest
 fonásra való tzerna: vagy hártya
 számra; mint a' bőr, vagy papiros;
 más nevén *amiantus*. Vagyon Gyö-
 mörben Toplinánál. Ha köves, meg-
 töretik: lugba tétetik: onnét papi-
 ros tsináltatik, 's t. a' f. 8. A' *Tri-*
polisi föld bé-izsza a' vizet: az ize
 mint a' krétaé: jó a' simittásra; akár
 mi keménységü legyen a' mi simitta-
 tik. Arra való a' jól ki-égetett a-
 gyag-is.

§. VIII.

103. A' Földek 4-dik Rendi. 1. ön-
 tö *fusoria terra* = fluor. 2. Öntethető Öntő föld.
 = *fusibilis terra*. Az öntő, a' melly
 maga a' tűzben nem olvad, de más
 földekkel kevertetve azoknak ott foly-
 hatált, és könnyebb olvadást szerez.
 Sok Angliában; Magyar Országban
 kevés: mikor a' borzas, tisztátalan
 értz olvasztatik, nagy hasznú: és
 kedvez a' szénnek. Tetsék a' képét
 látni leg-alább. 2. Öntetődhető = *fu-*
sibilis terra. Ide való a' *Lazu*: kek: Lazul.
 e' szín a' tűzben-is meg-marad: ön-
 IV. Szak. P net

nét kék festék-is töretik: a' réz a' tudatlanoknak magát Lazulnak mutatathja. Azomban öntetődhetőknek azokat mondjuk, a' melly földek a' tűzben vagy üveggé, vagy üveges kohává válnak (*in scoriám subvitrescentem abeunt se solis*) A' Lazulon kívül ilyen a' básált, vad gránát: *Skorill.* 's a' t. *Oryct.* p. 48.

§. IX.

Az Értzokről.

Nemes
Értz.

104. Az Értz két féle: tellyes, és nem tellyes = *perfectum*, et *imperfectum metallum*. Tellyes, azon fellyül nemes = *perfectum et nobile*: 1. az arany: 2. a' platina: 3. az ezüst: tellyes nemesség nélkül a' tzin = *stannum*: réz, ón, vas. Nem tellyes, 1. a' kéneső = *mercurius*. 2. zink. 3. a' piskoltz = *antimonium*, *aliter*, *stibium*: 4. az értz-méreg, vagy egér-kő = *arsenicum*. 5. a' kobalt. 6. a' vismuth = *vismuthum*. 's a' t. A' tellyes értz a' tűzben el-nem röpül: ütéssel, és más-kép-is ki-lehet nyújtani: nagy a' neheze, és tündöklése. A' nem tellyesben semmi e' féle nintsen. Bizonyos méz-is vagon az értzekben. Azzá a' nemes értz nem változik. (*Oryctol.* p. 51.) Minden értzet (ki-vévén a' kénesöt)

Tellyes

nesöt) el-olvast a' tüz; de akár mi gyenge tüz nem mindeniket.

105. Külömbféle formában, te-
 kéntetben találtatik az értz, az ö Mi for-
 mában is-
 látatik az születése helyén (*in loco suo natali*) 1. Értz!

Találtatik született mezételességben (*nativum nudum*) az akkor esik, midön olly tekintetben találtatik, a' minémü az, a' melly a' tüz, és más mesterség által adatik néki, midön a' hozzá ragadt egyéb részeketől ki-tisztattatik. (Oryct. et Pill.)

Nativum nudum est, quod citra usum ullius artis Tale est, qualc artis, de matrice obtinet usus.)

Igy találtatik mindaha a' Platina; gyakorta az arany; néha az ezüst, és réz; ritkán a' vas, és tzin, örökétig ugy találtatik a' keneső nevü *hydrargirum bismuth*, és az értz-méreg = *arsenicum*. 2. Találtatik az értz született ál-ortzával, = *larvata nativa*. Az akkor esik, mikor az anya kebelében (*in matrice*) az ö tellyes állapottyában hever ugyan; de attól tüzzel, vagy más mesterséggel kell el-választani. Igy találtatik az arany, ezüst, és a' *mercurius* nevü keneső. 3. Az értz találtatik *mineralizált* állapotban, midön úgy vagon, mint a' kenkötől meg-olvastott mész. Igy találtatik az ón, réz, vas. . . 4. Mész formá-

P 2 ban

ban találtatik az értz (= *metalla calciformia*:) midön az értzes földnek olly állapottyában találtatik, melly az ö langalójától meg-fosztatott. Így nem emlittetik az arany, ezüst, platiná találmánnya. 5. Az értzes mine-ra = *minera metallica* az, mellyben akár mi formában, akár mi értz találkozik. És így az értz anya = *matrix metalli* külömbféle, és talán akár mi féle föld; de jobbára illy anya a kvarz, meszes föld; 's a' t.

Arany.

106. Az *Arany* minden értz közt leg-nemesbb. Ki-vévén a' *Platinát*, mindeniknél nehezebb: leg-nyúlósabb: sárga: még a' tüz sem emészti-meg; ki-vévén a' sugárt midön a' tüzellőben öszve-gyűjtetik (*in foco catoptrico vel dioptrico*) Minek előtte folyadék-ká válik, meg-tüzesedik, 's ha el-olvad, tenger színü: nem pötzkölödö; vagy igen gyarlón (*parum elasticum*) nem hangos (*mutum*) magányoson. 2.) Midön született mezételenül találtatik, *nativum nudum*, az anya-ágyon, *in matrice*, vagy por formán, mint a' Spanyol dohány; vagy morzsalékosan (*granulatum*) találtatik: így fekszik a' kvartzban, meszes földben, a' piskoltzban. De olly kitsinyek a' morzsalékok, hogy ha tsak mosással öszve nem takarittatnak, nem láthatni:

ni: találtatik az anya ágyon született mezételenül lánnatska, vagy haj-fzál módra-is. Elég vagyon Amerikában, Afiában, Magyar Országban; 's máfutt-is. Adék példát a' M. Könyvházban. 3.) Az ál-artzás arany ágya (*larvati auri minera*) az veres, vagy fejér ezüst minerája; 's a' t. A' Nagy ági nevezetes. *Vid. Pill. p. 55. et Oryct. p. 53.* 4.) Az arany ofztó eszköze (*menstruum*) a' Királyi viz, *aqua regia.* 5. Kelete a' pénzben, ékeiségben 's t. a' f.

107. Az ezüst. Nemes értz: tündöklő fejér: az arany után leg-nyulósb. A' tűzben valami része elvész: a' született mezitelen az agyagban-is találtatik, a' meszes földben: kuartzban: jobbára egy kis kénkövel vagyon keverve: attól a' fejérsége sárgás: találtatik lánnás, fonalas, ágos, kristalos, golyóbifos, és több a' féle állapotban. 2. Az ál-ortzás ezüst fok féle ágyu. (*Pill. p. 57.*) 3.) Az ofztója (*menstruum*) az *acidum* = savanyu sálétromos; bizonyos móddal a' muria sóó, és gálitz-is ofztya. 4.) Kelete a' pénzben, edényben, 's t. a' f.

Ezüst.

108. *Platina* Amerikai nemes értz: nehezebb az aranynál: a' tűzben sem ofzlik-el, úgy hogy el-enyészék; azért némellyek azt fejér aranynak

Platiná.

nevezék = *album aurum*: nem nyúlós: nem szabad hozzánk hozni: hogy az aranyba ne kevertessék, és így az nehezebbé, 's nyulatlanúvá ne vállyék: Ha az eleven szénre tétetik, dörög.

Tzin.

109. Tzin = *stannum* nemtelen, de tellyes értz: fejer, de kékre hajló: nem nyuló: ha hajtod, tsikorog, 's hamar törik: hamar olvad: született (*nativum*) úgy tetszik, nintsen: Európában, úgy tetszik, Angliában, Szász, és Tseh Országban találkozik. Vagyon Erdélyben-is. Asztali edényre való, és arra, hogy a' vas fizek belől azzal tapasztaffanak; de az veszedelmes, ha az értz méregtől (*rsenikumtól*) ki-nintsen tisztitva; vagy, ha ónnal kevertetett: egyéb értzekbe kevertetvén a' tzin, azokat nyuláfoktól meg-fosztja.

Ón

110. Ón, vagy olom = *Plumbum*: fejer, de fetét kék egyetemben: hangatlan: igen puha: hamar olvad. Az ónnak meszéből tsináltatik a' glét vagy ezüst tajték, vagy máz = *Lithargyrium*. Magyar Országban fok az ón: 2. Az haszna az aranyak és ezüstnek az ágyától való el-választására szolgál (*in metallurgia, et docimasia ad aurum, et argentum e mineris eliciendum*) használ a' golyóbisra: a' víz-vezető tsatornákra: a' forrasztásra,

ra, 's a' t. ha tziannel kevertetik, or-
gona fipokat állit-elé.

III. A' Réz veres, hangos, a' le- Réz.
vegön lassan ofzlik: Minden féle kép-
pen taláztatik: ha a' gálitz savanyuja
benne vagyon, Venus gálitzának, kék
gálitznak mondatik. A' mi a' szület-
rezt illeti, (*nativum*) némellyek il-
lyenek tsak a' tzement (*cementarium*)
nevü rezt tartják: az a' kék gálitz-
nak, a' vas, vagy martzialis föld ál-
tal lett ofzolásával, üllepefztetik ér-
tzes minémüségre. Tzement réz elég
vagyon Besztértze Bányánál. Sok
edényre való a' réz: föképpen ha ke-
vertetik. V. *Pill.* p. 63. *Oryctol.* p. 63.
Ha főző fazék készittetik belöle, bé
kell tziannel vonni (*stannu*) mert
minden zsir fel-ofzt felöle valamit,
és így a' benne lévő méreg (egér-kő
= *arsenicum*) az ételbe, ugorkába mi-
be keveredik.

112. A' Vass, ismértetik közön- Vass.
ségesen. Kemény, pötzkölödö. A'
mágnes azt magához vonnya, és vo-
nó mágnes erejüvé tétethetik a' vas-
is. A' kovából tüzet üt: született
vasat (*nativum*) Pállás Sibiriában ta-
lált. 2. A' mágnes vonó vas = *fer-
rum attractorium*. Vagyon Magyar
Országban-is. 3. (*Ferrum retractorium*
= *ochra ferri.*)

Fél-
értzek.

113. A' fél-értzek közé való az *Eleven kénösö* = (*mercurius, hydrargyrum, argentum vivum.*) a' szine tejér, ezüst forma: igen folyó. Talál-
tatik mind alakos, mind a' nélkül va-
ló. *Larvatus et natus.* Emez (*natus*) al. *virginus*, találtatik Idriánal Kránitz Országban. (= *in Carniola*)
2. Ide való a' tzinobriom = *Cinnabaris.* 3. *Vismuthum.* 4. *Zincum.* 5. 6. *Antimonium, arsenicum.* 7. *Cobaltum.* 8. *Nicolum.*

114. Vannak a' föld alatt kövé vált fok féle testek - is. Mellyekről másfzor. *V. Oryctologicon fn.*

CCC. K Ö N Y V.

Forgattatott Linne Károlynak illy Könyve: *Systema naturae per Regna tria naturae. Editio 13. Vien. 1767.* A' természet három Országiról.

Linne is-
méretése.

Az említett Országoknak ismerete a' Tudófoktól, és tanulóktól Linnéusnak ezen Könyveihez alkalmaztatik. Négy szakaszra terjed. Le-
írja Rend, sör, fő és al-nem szerént minden Állatnak, Növöténynek, As-
ványnak szörét, szálát, izét, majd minden morzsáját.

Mi

Mi móddal? im a' példa az Al-
latok Országából.

Elöre által-esvén a' közönséges tudósításkon, mellyeknek jó nagy részek ezen Köny-házban a' 297 - dik Könyvnek elején foglaltatik, így rajzollya-le a' szoptató állatokat (*La-* Szoptató állatok.
stantia. Linnæo: Mammalia.) Homo, Simia.

55. l. *Mammalia. Feræ. Phoca.*

56 l. *Mam. Feræ: Canis. Kutya.*

Ennek kilentz féle fő nemeit emlegeti Linné. Az első a' házi (*familiaris*) 2. *Lupus* = Farkas. 3. Hyena. 4. Róka. 5. az *Alopex* nevü Róka. 6. Lagópus nevü Róka. 7. Aranyos Farkas (*aureus*) 8. Mekszikumi kutya. 9. Thous nevü kutya.

Az házi kutyáknak tizen egy al-nemét számlállya-elé. Közönségesen, a' kutyának elő foga fellyül hat: a' mellyékes fogai hosszabbak, egymást nem érik a' középsök hüvelyesek (*lobati*) az alsó fogai hatan vagynak, a' mellyékesek hüvelyesek: a' vágó fogaji (*lanarii*) magányosok, görbék. Örlő foga hat, vagy hét, (*pluresve, quam in reliquis.*)

A' házi kutyáknak ezek az al-nemei. (De előre tudni kell, hogy mindenik farka balra görbült) 1. az igaz házi kutya = *domesticus*. Annak fü-

lei fel-állanak: a' farka allya (subtus) gyapjas. 2. A' visla, füttyézfő - eb = *Canis sagax*, a' füleji le-állanak: az hátulsó szárain fattyu újja vagyon. 3. *Grajus*. C. *Gesnero*, *Canis scoticus venaticus*, farkas nagyságu, a' dereka horpadt: a' szája vége féle vékonyodott. 4. *Molossus* komondor, farkas nagyságu: ajaki két felől le-fityegnek: izmos tagu: *Gesnero*, *sagax sanguinarius*. 5. *Canis aquaticus (mibi)* buvár kutya: hofzszu fodros szőrü, mint a' juh. 6. *Meliteus* akkora mint az evet. 7. *Fricator*, lapos orru: függő fülü: négy szegü testü (*corpore quadrato*) 8. *Vertagus*, agár, vadászó - eb hajlott lábu: hofzszu dereku, sokszor pettegetett. 11. Egyiptusi C. *Ægyptius* mezételen; nintsen szöre.

A' kutyák
természe-
te.

Igy le-rajzolván a' többit-is, illy tudósítással szolgál Linné: a' kutya az emberekkel lakik: húft eszik, döngöt, liszteffet; de veteményt nem, (*olera*), meg-emészti a' tsontot-is: füvet eszik, 's okádván, meg-tisztúl. . nyalva iszik: a' száglása fő rendü, tsatakos orru: oldalast szalad: az újjain jár: alig ha izzad: ha hevül, a' nyelvét ki-veti, aluvásra menvén, az helyét meg-kerüli: ha aluszik, jobban hall, álmodék. . nagy a' hívsége: hizelkedik, ha Ura közelit hozza:

zá: nem szenvedheti, ha attól meg-
 üttetik: az uton előtte járul; a' ket-
 tős uton vizsgálva néz: könnyen tanul:
 az el-veszett jószágat meg-találja:
 éjjel őrt áll: a' jövevényekről hirt
 ad: a' jószágat őrizi .: az ökröket,
 's juhokat a' vadaktól védelmezi: a'
 vadakat kergeti .: Sibériában a' szán
 eleibe fogatik; a' Frantziáknál a' nyárs
 forgatásra: koldúl az asztalnál: a' kól-
 dus ellensége: ha lopott, le-hajtja fél-
 ve a' farkát: a' podágrát (száraz nya-
 valyát) és a' sebeket nyalyva-gyógyit-
 ja: a' musikára ugat orditva: a' neki
 vetett követ harapja: ha égi háboru
 érkezik, beteg, és bűdös: a' dühös-
 sége ragadó: meg-vakúl, 's magát
 rágja: az Amerikai el-felejtí az uga-
 tást. 's a' t.

58. l. *Canis lupus*. Farkas, hajlott Farkas.
 farku: Európa erdejét lakja: seregeffen
 jár: a' marhát, lovat, ebet, kutyát
 meg-öli: az erdőben igen gyanakodó,
 keveset mer: ha az ember kötelet
 húz, attól fél: az ajtóhoz nem mé-
 gyen, de a' sövényt hágja: a' trom-
 bita szózatot nem tűrheti (*tuba sten-*
toriae sonitum) a' nagy éhségben, és
 hidegben a' maga nyája belit, és az
 embert-is meg-támadja kegyetlenül: az
 éhséget fokáig el-tűri: bé-vont köröm-
 mel jár: könnyen fordithatja a' nya-
 kat:

kát: éjjel ordit: *Lichene vulpino occiditur.*

Róka.

C. Vulpes. Róka. Egyenes a farka: annak a vége feje: Lakik Európában, Ásiában, Afrikában: barlangokat és: igen ravasz: a juhokat, ludakat, tyúkokat fogdozza. ∴ az állatok ganaját eszi: a szöllő hizlalja: nem ragad egy könnyen abban az helységben, a mellyben lakik: a ki-sült puskát, és a puska-por szagát nem tűrheti: füsttel el-veretik. A teste verhenyös: a fülei fel-állok: első lábai feketék: a farka töve felölt illatozó (*ambrosiaco fragrat odore*) 's a t. Így irattatnak-le minden Állatok. p. o. a 60-dik levélen. A matska *Felis*, mellynek al-neme. 1. az Oroszlány. 2. Tigris. 3. Párdutz. 's a t. Láffuk, mint írja-le a Madarakat.

Madarak.

115. l. A Rendek Billyegi (*Ordinum Characteres*) Az orrokról, 's több egyéb részekről. Az I. Rendben vannak az ölyvek. (*Accipitres*) Az orrok vonó, görbe: szájok fellyül fogas: nyilott az orrok lyuka 's a t. Lábaik rövidekek, erőfiek: az újjaik térdesek, varasak, hajlottak, 's élesek. *Fek*, és *nyakok* inas (*musculosa*) bőrök erős (*tenax*) tisztátalan. *Eledelek* ragadomány és dög. *Fészkek* a

Ölyvek.

ma-

magafokon: tojások mintegy négy. II. Szarkák.
Rend Szarkák. Az órrok ék-forma,
 fellül kés modu (*Cultratum dorso con-*
nexo) 's a' t. III. *Rend Ludak.* Anfe- Ludak.
 res. IV. *Rend Mankók, Grallæ.* V.
Rend Tyukok. VI. *Rend Verebek.*
 (Egy kis külömbséggel adánk ezeket
 elé az Allatokról irt Könyvben.)

Az ölyvek közé számlálván a' Sólyom.
 Sólymot, *Falconem*, annak 32. al-ne-
 mét, vagy külömbségét írja-le. A'
 Falkók közü teszi a' kánnyát-is (*mil-*
vum) ha a' felhök föle röpül, jó időt
 jelent: kiáltással esőt. A' sólyom va-
 dászatra tanittatik: 's akár mi nevü;
 tanításra való. Olly magassan repül,
 hogy a' szem elöl el-vész. Látások
 kiváltképpen való élefségü: midön a'
 zsákmányra fellüröl rohannak, olly
 sebesen esnek reá, mint a' nyil: az
 éhséget fokáig el-fzenvedik: ha ke-
 nyérrel tapláltatnak el-vesznek.

139. l. A' szarkák közt első ná- Publikán
 la a' Publikán madár (*Pfittacus*) Az ma dár.
 47. féle. Szokása szerént le-írja min-
 denik tulajdonát, és házáját. Továb-
 bi rendü, az Holló. (*Pica Corvus*)
 az 19. féle. A' közönségesen ismé-
 retes hollónak a' neve nála. *Corvus*
corax. döggel él: tolvaj: szóllani meg-
 tanul valamit tsátsogó. *Corvus Cornix*
 = Varju: a' feje, toroka, farka feke-
 te,

te, egyébként hamu színü. Európát lakja: a' tsigát, bekát, férgék alakit eszi, a' réteket ki-tisztittya: a' szélnek ellenébe ül. (*Lin. p. 156. Corvus corone apud nos relegata; at inaudita: quum purget prata a larvis Phalænæ calamitosæ, graminumque radicibus subjacentibus larvis Tipularum lepede capitur cucullo papyraceo in nive*) *Corvus frugilegus*. Vetés-evő holló: fekete: de az homloka hamu színü: a' farka kerekeshöz hasonló. Európában lakik: seregeffen jár: a' szántó földeken kártevő: a' meg-szokott fán többen együtt meg-hálnak: azért könnyen meg-fogatnak.

Gödény. A' Ludak közé számláltatik a' *Pelekán*. A' *Pelekánok* közé a' *Pelecanus onocrotalus occidentalis*; a' mint le-iratik, igen hasonló a' mi Gödényünkhöz. (*V. Zoolog.*) vagyon a' torkán tarisnyája.

Sárkány. 349. A' Tsúszó-mászokról el-vezven a' közönséges tudósítást, úgy a' mint mi másutt meg-irtuk; a' *Tekenyös* bekák után a' sárkányt emlegeti. Az tsak két féle egy kis különbséggel; tudniillik négy a' lába, vagyon farka, és szárnya; de ez a' hal szárnyához hasonló; ('s egyik fáról a' másikra ugrál) a' mint *Zoologi-*

con nevü Könyvemben fel-jegyzém. Másféle sárkányt *Linné* nem ismer.

El- végezvén az halakról, 's egyéb állatokról az első szakaszt, a' másodikat a' férgekéről írja *de Insectis*. Férgek.
 Tsak a' tsere bogarak külömbségét 87-nek mutatja lenni. (*Inter Coleoptera*) 1. *Scarabeus*. A' neve az elsőnek *Herkules*. Ez Brafiliai a' 10-dik *Scarabeus Lunaris*. Holdi tsere - bogár. Négy a' szarva, de a' két középső tompa, 's két águ ∴ Európában lakik. (Ha nem a' mi közönséges szarvas bogaruak-é?) 2. A' Lukánusok közt (*Insecta Coleoptera Lucanus*) hét az al-nemü külömbség. 3. A' *Dermestes* nevüek közt 30 félit számlál. A' 4-dik *Dermestes Pelle* = Moly. Moly. Fekete: annak bőr szárnyain tejér két pont láttatik. Európában az etkek, és bőrök - között lakik. (Ebből vegyük észre, hogy nem tsak a' tsere bogár féli férgek bőr szárnyuak.) A' szalonnás moly = *Dermestes lardarius*. Európában az állatokban, szalánnában, a' konyhai maradék húsban minden szokott lakni, akár láttyuk, akár nem (Im' mi szükséges a' tisztaság az egészségre) *Dermestes paniceus* = kenyér moly. Európában a' kenyérben lakik: köles nagyságu: gesztenye színü, gömbölyü forma (igy értem ezt

a' szót *obtusus*, 's nekem úgy tetszik azt látni, midőn a' kenyér morzsálós kosár fel-fordittatik, az ábroszra üttetik: mert akkor jobbára fok illy kenyér - molly pizseg, futkároz a' szem előtt) alig, ha szőrös, veres szemü.

Szú.

4. *Ptinus* = Szú. 6. féle. A' 2-dik al-nemü (*Inter Insecta Coleoptera*) *Ptinus pertinax* = akaratos-ízú, fűrke. Európában lakik. Altal-furta, úgy mond Linné az 565-dik levelén: és meg-rontotta a' székeimet. Ha meg-fogatik, öszve huzza magát: meg-nem mozdúl, semmi féle kinzáffal te lehet szaladásra, vagy mozdulásra indítani. (*Attelabo formicario eradicator*)

Zsizsik.

A' zsizsik 95. féle. p. 619. et p. 606. *Insecta Coleoptera Curculio. Antennae subclavatae, rostro insidentes. Rostrum corneum prominens.* Illy forma tudósítás minden al-nem és fő nem előtt találtatik. A' 15-dik búza zsizsik = *Curculio frumentarius*. Európában lakik, a' fokáig álló búzának nagy ellensége. A' 16-dik szem-zsizsik. *Curculio granarius*. Az héjatlan zab szemet lakja igen gyakran, 's a' börtökök partikájit-is szereti. Tizen hat és több ponttal pettegetett zsizsik akkora mint a' ló-darás, Indiában lakik. *Curculio 16. punctatus.* 's a' t.

A'

A' félig bör szárnyuak között-is Pterüsök.
 temérdek fok a' fö, és al-nem. p. o.
 tsak a' pterütsök 61. féle. *Cicada*
 (*Inter hemiptera*) A' félig bör szár-
 nyu fémlök között (*Hemiptera Fulgo-*
ra) igen nevezetes a' *Laternaria*, fény-
 lö Amerikai bogár. Az homloka éj-
 jel igen eleven világofsággal szolgál.

Az hal-héj szárnyak közt (*Lepi-*
doptera) tsak a' Pille 273. féle; 's
 ki lovas, ki Helcionius, ki Danaus
 vagy egyéb nevü Pille. A' Lovas
 (*Eques*) nevü Pille 49. féle. A'
 Lovas pillek közt 1. a' *Priamus* pille.
 2. *Hektor* Pille. *Paris* Pille. 's a' t.
 Mindenik le-rajzoltatik.

Pille.

Igy folytattya Linne továbbá az
 ő nagy hafznu és Tudományu mun-
 káját.

A' ki valamelly állatot ismérni Miképpen
kell Linné
könyvé-
ből akár
mit is
meg is-
mérni.
 kíván, az akár-mi féle nagy, apró,
 külső belső Országi légyen, *Először*
 tudja-meg az Allatoknak, mellyik leg-
 főbb rendihez légyen tartozandó. p.
 o. A' ki valamelly tsigát vészén a'
 kezébe, veszi észre, hogy állat, 's
 hogy az eddig adatott tudósítáfok
 szerént a' kukatzokhoz tartozandó.
 (*Vermes*) Ott 1. rendü a' bél-kukatz;
 illyen a' geleszta. 2. Az héjhatlan
 tsiga; láffa, ha ide való-é. 3. Az
 héjjas tsiga. (*Vermes. Testacea.*) Ha ide
 IV. Szak. Q tar-

cartozandó, üffe-fel Linné 2-dik Szakaszát, léfzen mit olvasni az 1159-levéltől fogva az 1262-ikig. Ott az héjjas tsigának fok a' fel-neme, fok száz az al-neme. p. o. p. 1165. *Vermes. Testacea. Conus.* Ennek az al-neme több negyvennél. *Conus. Animal Limax. Testa univalvis, convoluta turbinata. Apertura effusa, longitudinalis, linearis, edentula, bafi integra, Columella lævis. Conus (Truncati.) 1. marmoreus Conus. Testa conica fusca, maculis ovatis albis: spiræ anfractibus canaliculatis. 's a' t.* Így meg-lehet Lineusból minden szarvas, tollás, héjjas, állatot; akár mi tsúszót, mászót, úszót ismérni, minden férget, kukatzot. Ha szinte fel-nem találhatni Linneusban, új nevet szokás neki adni.

Tár-házok.

Már a' nagy Uraknál, Tudófoknál, és a' fő Iskolák Palotájiban a' Természet három Országinak minden kintsit rendre ki szokás rakni, és szem eleibe teríteni gyönyörű külömb-séggel. *Budán*, a' Királyi Palotáknak felső hoszszas rétiben látni e' félit, mellynek nem tsak Magyar Országban, hanem még fok külső Országokban sem látni mását. Az *Piller Matyás* Urnak néhai Jesuitának, most a' Természetiek Országához tartozandó

Tu-

Tudomány Tanítójának gyűjteménye. Az első roppant Palotának négy oldala szélyén hofzszán láthatni egynehány négy lábu állatot, és nagy számu fok szép madarat. Azok mind a' fö, és al-nemek szerént tulajdon termetekkel, tollokkal, 's egyéb tulajdonságokkal kedveskednek a' szemnek, és elmének: a' jövevényeknek meg-mutattatnak. A' Lud és rétze sor tulajdon szép helyét, a' szarka-sor, a' mankó, avagy vizi madár-sor, az ölyv-sor, egy szóval mindenik az ő magányos helyén jeleskedik. A' közep részén nagy helyet foglal-el *Maria Annának* a' Felséges Tsászárnak II-dik József Testvérének a' Természet három Országiból ki-tett gyűteménye. Melly már a' Budai Mindenefsége (*Univerfitásé*) A' Paloták egyéb részeiben Természet egyéb Országinak kintseit szemlélhetni.

CCCI. K Ö N Y V.

Olvasztatott *Plinius* Természeti Historiája Nat. Histor. Basiliae 1549. Most nintsen a' kezem alatt, a' mint *Harduinus* ki-adá; nem is kívántatik. Azt több izben olvasván, értem hová kell a' vigyázás. Tsak azokat szedem itten ki, a' mik bizonyosabbak szebbek szándékomra hasznosbak.

Korintusi
bürrü.

A' Korintusi tengernek bürrüjét, szárazból álló köz-földét (*isthmum*) az hazójás kedvéért fel akarák ásatni némelly hatalmasok; 's igyekezett-is azon Demeter Király, (*Expugnator, Poliorcetes, qui post Alexandrum regnavit*) Tzésár Diktátor. C. Fejedelem, Domitzius Nero. Mind haszontalan. *

Jerusálem

Jerusálem Városa nem tsak Judeának, hanem egész Napkeletnek leg-nevezetesb városa. **

Ezszénusok.

Az Ezszénusok nötelenségben, pénz nélkül már egynehány ezer ezstendőtől fogva üzik a' magányos életet. ∴ Tirus sziget volt néha napján, de Nagy Sándor idejétől fogva már

Titus.

* Pl. H. Nat. L. 4. c. 4. p. 51. Infausto, vt omnium patuit exitu, incepto.

** L. 5. p. 72. Hierosolyma longe clarissima Urbium Orientis, non Judææ modo.

már nem az. Ö szülé eme nevezetes Városokat: Leptit, Vtikát, Kártágót, Gádest. Sidon az üvek-mivesek mestere, és Beótziai Tebának anyja.*

Pálmira tekéntetes Város helye- Pálmira,
re, tartománya gazdagságára, gyönyörű vézeire nevezve: szántó földeit temérdek kerülettel homok közé szórittá. A' Romaiak, és Pártosok vég-helyeiket éri. **

Olly szük a' tenger ama két Bos- Bósforus,
forusnál (a' Trátziai, és Tzimeriainál) hogy ott az ökör-is által úfzhatik. Egyik partról a' másikra a' kakas szó, és az eb-ugatás által-hallatik; sőt szólhat egyik ember-is a' másikkal ellenben által; ha tsak a' szél nem akadék. ***

Meótis tava táján a' Tuffageták, Meótis
Turkok, és egyebek laknak. Tá- Turkok.
náisnak a' neve a' Szittyaiaknál *Sil*;
Meótisnak *Temerind* ∴ Selucus Niká-
tor a' Tzimérius nevü Bósforust egy-

Q 3

be

* pag. 73. Tyrus ∴ olim partu clara vr-
bibus genitis ∴ Sidon artifex vitri.

** Pl. H. N. L. 5. p. 74. Palmira vasto
vndique ambitu harenis includit agros.

*** L. 6. c. 1. p. 82. Ad Bosphoros
duos vel bubus meabili transítu: vnde no-
men ambobus ∴ vocis etiam humanæ com-
mercia, inter duos orbes manente colloquio,
nisi cum id ipsum auferunt venti.

be akará szakasztani a' Kaspium ne-
vü tengerrel .: A' Szittyaiak ne-
vek a' Persáknál *Saca*; a' régiéknél
Aram. A' Szittyaiak a' Persákat Khor-
sárokknak hívják; Káukaszus hegyét
Graukásnak, az az: a' hótól feje-
nek. *

Khorsár.

Szerefek.

A' Kaspium tengeren-túl a' merre
a' Szittyai nagy Tenger Napkelet fe-
lé hajlik, Sztziták kegyetlen embe-
rek, puzták ismét Sztziták, azután
a' Szerefek következnek. (úgy tet-
szik, a' Sinaiakat lehet ezeket érteni:
vagyon arra való ok az 6. Könyv
22. részében-is) Ezek a' Szerefek a'
pamuk kereskedés miatt nevezete-
sek. * (Ganges táján emlegettetnek
a' Brachmán nevü nem Böltselkedők,
hanem népek.)

Arabia.

Arabia Tzilitziától, Siria köze-
pétől az Egyiptusi paron túlig való
helye-

* L. 6. p. *Tanain annem gemino ore in-
fluentem (in Mæotida) incolunt Sarmatae,
Medorum vt ferunt, soboles; et ipsi in mul-
ta genera divisi. Primo Sauromatae .: Thuf-
fagete, Turcae vsque ad solitudines saltuosas
conuallibus asperas. Cet. L. 6. c. 11. etc.*

** *Pl. H. N. L. 6. c. 17. (Inde) primi
sunt hominum, qui noscantur, Seres, Ianicio
silvarum nobiles, perfusam aqua depecten-
tes frondium caniciem. Cet. c. 6. p. 91. 93.*

helyekig megszűzire terjed. Egy nép-
nél sem alább való. *

A' Kánáriai Szigeteknél tovább
valókat nem ismért, úgy tetszik, Nyú-
gat felé Plinius. **

Tsak az embert ruházza a' ter-
mészet egyebek jószágival; a' többi-
vel ruha-is tüzetik ∴. Az ember a'
riváffal jö a' világra; azonnal öszve
költöztetik, az a' ki majd másoknak
parantsol. Ezekre nézve, balgatagság
azt gondolni, hogy kevélységre szü-
letett az ember. Az az első tehetsé-
ge, hogy négy kéz láb tsűz mász. 's
a' t. *** (fok fele az érzékenység kü-
lönös rendü tulajdona. Mi éles szem-
nek kellett lenni arra az Irásra: hogy

Az ember-
nek né-
melly ta-
lajdoni.

Éies
látás.

Q 4

Ho-

---

* L. 6. c. 28. p. 97. Arabia nulli gen-
tium postferenda. ∴ (ait) Sabæos ditif-
simos siluarum fertilitate odorifera, auri
metallis (V. Niebuhr.) Arabes mitrati de-
gunt, aut intonso crine, barba abraditur,
præterquam in superiore labro; aliis & hæc
intonsa.

** L. 7. c. 32. p. 103. De fortunatis In-
sulis ∴. Canariam vocari a multitudine ca-
num ingentis magnitudinis ∴. apparentque
ibi vestigia zdificiorum (Et supra) Juba de for-
tunatis ita inquisiuit: Sub meridiem positas
esse prope occasum. etc.

*** L. 7. c. 1. p. 105. Jacet manibus
pedibusque devinctis, flens, animal ceteris
imperaturum.

Homérus 24. Könyve egy dió héjba szorittasék.) Homérus egész Iliássa börrre iratott, és egy dió héjba rekesztetett; úgymond Tzitzero. Némelly *Strábo* Szitziliának Lilibéus nevü hegyéről Kártagó felé nézven, látá, 's megmondá, hány hajó indúlt-meg, ki-kötő partyáról.

Homérus.
Plátó.
Sibilla.
Kegyesség

Homérus elmejénél, úgy tetszik, nagyobb nem vólt ∴ Plátó a' Böltsef-ség Fejedelme ∴ A' Sibillának Istenni titkok látási adattak. * Sok a' kegyesség példája; de az Romában tsudálatos: hogy némelly aszszony a' tömlöztbe rekesztett édes anyját tulajdon tejével táplálta; midön béeresztetett ugyan a' látogatásra; de nem eledellel. (L. 7. c. 36.) Azután az hoszszas életről. **

A'

---

* C. 20. p. 114. Ingeniorum gloria quis possit agere delectum ∴ nisi forte Homero nullum felicius extitisse convenit, siue operis fortuna, siue materia aestimetur ∴ Plato sapientiae Antistes ∴ Divinitas, et quaedam Coelitem societas nobilissima, ex foeminis in Sibylla fuit. - -

** *Plin.* Hist. Nat. L. 7. c. 48. p. 121.

Annorum
computan-
dorum ra-
tio etiam
mensura,

Xenophon in Periplo maritimorum Regem DC. atque, vt parce mentitus, filium eius DCCC. (annorum fuisse scribit) quae omnia incitua temporum acciderunt. Annum enim alii aetate vnum determinabant, et alterum

hie-

A' Találmányokat jobbára a' Gö- Találmá-
rögöknek, Egyiptusiaknak, es Fénitzia- nyok.
bélieknek tulajdonítja Plinius. Kár,
hogy a' Sz. Irásról semmit se tudott.
A' betük nékem úgy tetszik, min-
denkor Afriabéliek voltak. A' Babi- Égi
lonbélieknél írva vólt az égi észre- laistrom.
vételek laistroma, melly hét száz húsz
esztendőt foglala magában, 's téglakra
metstettek .: A' négy kerekű szekér
Frigiai találmány. Ez a' nép két lo- Négy
vat, Erichtonius négyet kezdett bé- kerekű
fogni .: A' Britániai tengeren most- négy lo-
is látni ágokból fonyt hajókat, mel- vas kotsi.
lyekre bőr vagyon vonva .: A' Hajó
Klepsidra (viz eresztéffel jelentő óra) vezéből.
Roma állása után 495. esztendővel
vezettetett e' városba. *

Plinius 8-dik Könyv az négy lá- Állatok:
bu Állatokról beszéll, 's először az E-
lefántról; azután egyebekről. A' 9-
dik az balakról. A' 10-dik a' mada-
rakról. A' 11-dik a' férgekéről, méhek-
ről. A' 12-dik a' fákrol, növények-
ról.

Q 5

hieme : alii quadripartitis temporibus , sicut
Areades : quorum anni trimestres fuere :
quidam Lunæ senio , vt Ægyptii : itaque
apud eos aliqui et singula milia annorum
vixisse produntur.

* L. 7. c. 56. p. 125. Literas semper Literæ
arbitror Assyrias fuisse .: In Græciam e Assyriæ.
Phœnicia Cadmus intulit sedecim numero. Cadmus
Dein adiectæ aliæ) etc. Phœniciz

ről. A' 17-dik végéig. A' 18-dik a' szántáshoz, vetéshez tartozandó gazdaságról, búzáról, 's több a' féleről. A' végen az idő jövendölesről fok fele a' tudósítás. A' 19-dik: A' fok fele *vetésről*; kert-béliekről. Az 20-dik ehez hasonló. AZ 21-dik: a' vi-

Virágok. *virágokról*. Ennek elején az a' monda: nagy intetése az embernek a' virágokból az: hogy a' mik leg-gyönyörűbben virágzanak, leg-hamarább elhervadnak. * 22-dik K. a' *Füvekről*.

Orvosság. Töméntelen fok mindenütt az orvosság. Bár magyarul mind ki-adatnának valamelly Tudósnak Plinius tudományához illendő új oktatásival. Azokról vagyon a' 23-dik, 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. Könyv. Jobbára tudniillik minden fele állat, fü, fa, lév-gyökérből készítettendő orvosságról, beszéll.

Bánya
béliek.

Az 33-dik Könyv a' *Bánya-béliekről* ∴ O ki-fitzamodott eszek! mi fok fele képpen tetézzük a' jószágok árát. Oda járulá a' kép-írás mestersége: 's az aranyt, és ezüftöt pontsolván, drágábbakká tettük. * *

Az

* L. 21. c. 1. p. 385. Magna (vt palam est) admonitione hominum, quæ ipestatiffime floreat, celerrime marcescere.

* * L. 33. p. 580. Aurum, argentumque, cælando, carius fecimus.

Az usora, kereskedő tunyaság.

Fenore questuosa segnitia. Plin. L. 33.

Az Egyiptusi Tálentom, Varro ^{Tálentom} bizonyosága szerent nyoltzvan fontot

üt = 80 pondo. Tzirus meg-gyöz-
vén Afiát öt száz ezer ezüst tálento-
mot nyert vala; 's azon fellyül övé
lett Semiramis Kánnája-is, mellynek a'
neheze 15. tálentomot nyomott. C.

Tsészár, az ő Városi háboruja elején
vitt a' Tár-házból aranyból vert hu-
fzon hat ezer téglát (táblát) és a'
vertből, avagy számláltból 300. fon-
tot. Nem-is vólt gazdagabb Roma

soha-is, mint akkor. Az arany a' <sup>Az arany
tulajdoni.</sup> tűzben semmi részetskéjét sem veszti-

el. Mennél többet ég, annál jobba
válik. Leg-jobb a' mellynek a' szine
leg-hasonlóbb a' tűzhöz; és ha leg-
nehezebben gyúllad: az égő szén a-
vagy eleven szén tüze meg-nem gyújt-
ja; polyvával leg-hamarább meg-gyúj-
tatik: és hogy tisztúlyon, önnal

főzetik. Egy kis morzsája (uncia)
750. egynehány olly levelre lapitta-
tik, mellynek szélye, hoszfza négy
újni: fonatik mint a' gyapju, 's gyap-
ju nélkül-is. Magam láttam Agrippi-
nán ő Felségén olly hoszfzu köntöst,
melly merő szövött aranyból állott
egyeb szörnek, selyemnek-minek, ke-
veréke nélkül (*indutam paludamento,*

auris)

Mikép
kenerik a
márvány-
ra?
Vendég-
ség.

Egész
Kártágó
ezüstyé.

auro textili sine alia materie.) A' márványra a' tójas fejeével mázaltatik.*

Bithiniai *Pithius* Xerxes táborának, az az: 788 ezer embernek vendégséget adott. **

Sztzipio (*Africanus*) a Kartagói győzelemből 4470 = négy ezer négy száz hetven font ezüstöt hozott Romába. Ez volt minden ezüstyé Kártágonak, melly Summa mofianság, egy vendégségen = mutogatatik. ***

L. Sztzipio Afiát meg-gyözvén pompás bé-menetelek hozott vala a' pontzolt ezüftből négy száz ötven ezer fontot. ****

A'

* Plinius H. N. L. 33. pag. 584. 585.

** *Plin. Hist. Nat. L. 33. c. 10. p. 592.*

*** *Ibid. c. 11. p. 593. Hoc argenti tota Carthago habuit, illa terrarum æmula, quod nunc in mensurarum est apparatus.*

**** *Asia primum devicta luxuriam misit in Italiam .: Eadem Asia domata (fors domita) multo etiam gravius afflixit mores .: immenso et Achaicæ victoriæ momento ad impellendos mores, quæ parta signa et tabulas pictas inuexit, ne quid deesset. c. 12. p. 594. Videret hæc Fabricius, qui bellicosos Imperatores, plus quam pateram, et salinum ex argento habere vetabat .: Heu mores! Fabricius nos pudet.*

Origo luxus Romaniani.

A' gyurott kép eléb való, idejére nézve, a' faragott képnél. *Mummius* Akháiat meg-gyözvén, ezekkel Romát teli rakta. Sokat hoztak a' *Lukullusok*-is. Apollo, mellyet Pontusnak Appollónia nevü Városából *Markus Lukullus* hozott, 30. könyökni, 150 taléntomban tellett: a' *Rodusi* faragott kép (a' Nap nevére) 70. könyökni vala a' magofságában: tsak az hüvelykét-is kevés ember ölelheti által. Az újjai nagyobbak, mint jobbra egyéb faragott képek egészen 12. esztendeig készült, a' mint mondják, 's 300. taléntomba került. (Mi arról a' régi jeles épületekről közt bővebben) A' *Korintusi* faragott képeket annyira betsüllik némellyek, hogy magokkal hordoznák, akár hová utaznának. (Itten fok száz nevezetes kép faragót, 's képét számlál-elé *Plinius L. 34. p. 600.*) *

Gyuro-vány-kép.

Görög Országból Romába hozott képek.

Rodusi ofalop.

Korintusi faragott képek.

Pe-

---

* *Plin. L. 34. p. 599. Plasticae prior, Sculptores qua statuaria fuit. p. 600. Pbidia Jovem Olympium nemo æmulatur. Polycletus solus hominum, artem ipse fecisse, artis opere iudicatur. Lysippus fecit et Alexandrum M. quam statuam inaurari iussit Nero. dein cum pretio periisset gratia artis, detractum est aurum, pretiosiorque talis existimatur.*

Statua Primum detraheo nuro.

Perillus *Perillust* fenki fem ditséri a' ki
bikája. a' bikából ember bögéft igért. Abba
maga rekesztetett. *Kallimakus* a' fa-
ragott kép tsinálásban fo ha magának
Kállima-
kus. eleget nem tévén, maga magát gya-
lázta. *

A' réz ha törültetik, jobban meg-
A' rézet
net örüld. rosdáfodik; ha tsak olajjal nem kene-
tik. Mondják, hogy a' folyó szurok-
ban leg-jobban el-áll.

A' vasat a' természet rozsdával
A' vas
büntetése büntette-meg. A' vékony vasat olaj-
jal kell oltani; hogy a' viz töredé-
kennyé ne tegye. **

A' meg-tüzesített vas, ha ütéffel
A' vas
tulajdoni meg-nem keményítettetik, el-romlik.
Ha meg-pirosodik, nem ütni való,
mig fejjérre nem válik. Etzettel,
vagy timsóval meg-kenetvén, rézhez
hasonló.

Mindenütt fok orvofságot emle-
get Plinius, akár miről irván.

A'

* *Plinius* L. 34. p. 604. *Callimachus*
semper calumniator sui; nec finem habens
diligentiæ .: memorabilis, exemplo adhiben-
di curae modum.

** *Naturae benignitas exigit a ferro ip-*
so poenas rubigine (cum sit infestissimum
mortalitati) p. 609. Ibid. seu L. 34. c. 14. p.
609. Tenuiora ferramenta oleo resingui
mos est; ne aqua in fragilitatem durentur.

A' Régiéknél nagy betsületü volt a' kép-írásnak mestersége; most azt tellyefséggel ki-tola a' márvány. * Márvány.

Aranyból, ezüftből, rézből kitétetnek a' Könyvházokban azok, kiknek halhatatlan lelkeik ottan szólnak; söt gondolom szerént-is készíttetnek ábrázatok; 's kívánságot gyulafasztanak a' nagy emberek ismeretére; a' mit Homerus képében tapasztalunk. Nagy szerentse, midön kívánnya tudni minden ember, ki minémü volt élteben. ** Könyv-házi képek.

Hivságos hazug kérkedés az Egyiptufoknál, hogy ök a' kép-írást hat ezer esztendőök előtt találták-fel. A' kép-írást találmánnyáról.

A' Görögök Szitzion vagy Korintus-béli találmánynak tartják, 's mind azt mondják a' kezdetnek, hogy az ember árnyéka lineákkal kerítettett bé. ***

Kép=

* *Pl. L. 35. c. 1. p. 612. Pictura ars quondam nobilis, .: nunc vero in totum marmoribus pulsa.*

** *Plin. L. 35. p. 613. Quorum immortales animae in iisdem locis ibi loquuntur. .: Pariuntque desideria non traditi vultus, sicut in Homero euenit.*

*** *p. 614. Aegyptii etc. vana praedicatione, vt palam est .: vmbra hominis lineis circumducta .: Extant certe hodieque antiquiores Vibe picturae Ardeae in aedibus sacris.*

Kép-írás Trója meg-szállásakor nem volt. És így egy mesterség se ment olly hamar tellyeségre, mint ez: most-is meg-vannak Románál régiebb: kép, és ép irások.

A kép-írás találmányáról.

A' kép-írás mesterségében utóbb találtatott-fel az árnyék adás, a' világozságtól különböző tündöklés, a' színről színre való által-keles, és a' t. * Sok itt a' tudósítás a' festékek-ről. Leg-nagyobb mesterség a' kép-írás-

---

cris, quibus equidem nullas aequae demiror tam longo aevo durantes in orbitate tecti, tamquam recentes. (fateamur) nullam artem celerius consummatam, cum Iliacis temporibus non fuisse eam appareat.

* L. 35. c. 5. p. 615. Se ars ipsa distinxit, et invenit lumen atque umbras: differentia colorum alterna vice se se excitante. Deinde adiectus est splendor, alius hic, quam lumen; quem quia inter hoc et umbram esset, apellaverunt tonon: commissuras vero colorum et transitus, armogen. c. 6. Sunt autem colores austeri, aut floridi. c. 10. p. 629. Descendisse (Parrasius) in certamen cum Zeuxide traditur. Et cum ille detulisset vnus pictas tanto successu, vt in scenam aues advolarent, ipse detulisse linteum pictum, ita veritate repraesentata, vt Zeuxis alitum iudicio tummens, flagitaret tandem remoto linteo ostendi picturam; atque intellecto errore concederet palmam ingenuo pudore; quoniam ipse volucres fefelisset; Parrasius autem se artificem.

Certamen Parrasii et Zeuxidis.

írásban a' szélyek végezése: úgy hogy az még azokat-is ígérje, a' miket nem vártunk. *

Noha nagy a' mesterség, azt az elme még-is fellül halladja ∴ A' föld-mérő, és számvető mesterség nélkül nem tellyes a' kép-írás ∴ Eddig 's ezután élő minden kép-író meg-győ-zött *Apelles*; ki az száz tizenkettődik Apelles. Olimpiásban annyira vitte a' mesterséget, hogy ahoz maga egyedül többet tett, mind együvé a' többi valamennyi. *Protógenest* abban feddé: hogy Prorege- végzeni nem tudott, soha magának nessel va- eleget nem tévén. Árt még a' nagy ló rendes szorgalom - is. *Protógenest* Ródusban véreke- meg-keresvén, midön a' bolytában a' dése. ki-tett képet Ura nélkül találná, 's az örizője némelly öreg Afzszony kérdené: kitsoda? egyet vonyt a' képen, 's azt felelé: Az, a' ki ezt voná. Meg-jöve *Protógenes*, és annak a' vonásnak közép hofzszára más egy véknyabb vonást huza. El-mene-tele után látá *Apelles* a' mesterségét; de még annak hofzszába - is mást és még

---

* Parrasius (p. 619.) Ephesi natus ∴ confessione artificum in lineis extremis palnam adeptus. Hæc est in pictura summa subtilitas ∴ Desinentis picturæ modum includere, rarum in successu artis invenitur.

még kartsuabbat eresztett. *Protógenes* magát meg-gyözöttnek vallá, 's Apellest fel-keresé. *

Nulla dies
sine linea.

Nem vólt az a' nap, ha valamit vonást nem tett vólna. A' mit a' Vargának mondott, nevezetes. *Ne ultra crepidam.* Sokszor meg-látogá Nagy Sándor, kit, midön ö-is beszél-lene arról, a' mihez nem tudott, alatomban meg-inte: hogy ne: mert ki-nevettetik a' festék-törő gyermekektől. Midön az áldozó Dianna ké-pét le-rajzoló, úgy tetszik, meg-gyözé Homerusnak arról beszéllő verseit. *Vicisse videtur Homeri versus id ipsum describentis.* p. 622. **

Nagy
Sándor
Apellesnél

Pli-

Thimantis
opera.

* *Plin.* 35. p. 620. In Thimantis operibus intelligitur plus semper, quam pingitur; ea cum ars summa sit, ingenium tamen ultra artem est .. Apelles deesse omnibus pictoribus *Charita* dicebat .. (Protogeni vitio dedit) quod manum de tabula nesciret tollere: mirabili præcepto, nocere sæpe nimiam diligentiam .. Apelles vinci erubescens, tertio colore lineas secuit, nullum relinquens amplius subtilitati locum .. (Spectauimus eam in palatio Cæsaris) nihil aliud continentem, quam lineas visum effugientes, inter egregia multorum opera inani similem, et eo ipso allicientem.

Manum
de tabula.

** *Plin. H. N. L.* 35. c. 10. p. 621.

Apelli fuit perpetua consuetudo, nunquam tam

Plinius az ö 36 - dik Könyvében, ^{Épületek.} minekutánna a' márványról, 's Épületre való egyéb kövekről szólott volna, az Egyiptusi, Hetruriai, és Romai tsudálatos Épületeket rajzollya le. Az Egyiptusi Labirintust, (töm-^{Labirinta} keleget) nem gyözi tsudálni. Dédalus Krétában ennek remek-képét követvén, tsak századik részét követette. (*centesimam tantum eius portionem imitatum*) A' regi jeles Épül. közt, és a' M. Könyv - Ház elebbi Szakasziban több arról a' szó.

p. 651. Mondják, hogy Tiberius idejében olly üveg tsináltatott, mellyet hajtogatni lehet vala (papiros levél módra) de, hogy a' Mester-embernek műhelye el - rontatott; hogy az illy

Hajlós
üveg.

R 2

üveg-

tam occupatam diem agendi, vt non, lineam ducendo, exerceret artem. . . p. 622. Unum imitari nemo potuit, quod absoluta ^{Ars Apelli} opera atramento illinebat ita tenui, vt id ^{propria} ipsum repercussu claritates colorum excitarret; custodiretque a puluere et sordibus; ad manum intuenti deinde appareret. Sed et tum ratione magna, ne colorum claritas oculorum aciem offenderet, veluti per lapidem specularem intuentibus e longinquo; et eadem res nimis floridis coloribus austeritatem occulte daret. Æqualis eius fuit Aristides Thebanus. Is omnium primus animum pinxit, et sensus omnes expressit, quos ^{Aristides} ^{Thebanus .} vocant Græci ethe.

üvegnél óltosabb, 's alább való ne légyen valaha a' réz, ezüst, arany.

Gyöngy.

Pliniusnak 37-dik, avagy utolsó Könyve a' Gyöngyökről beszéll. A' gyöngyöt a' szükre szorúlt természet méltóságának nevezi (*in arctum coacta rerum naturae maiestas*)

Pompeius
gyöngyei.

Pompejus, midön az ö harmad- szori pompás bé-menetelekor a' Tengeri haramiakról, Afjáról, Pontusról, 's a' nevezetes Királyokról vött gyö- zödelmi jeleit mutatná, hordatná, két gyöngyből készítettett egy jádszó táblát-is vitetett, mellynek szélyesé- ge három lábni, hoszfsza négy lábni volt. (L. 37. c. 2. p. 653. *alveum cum tesseriis lusorium e gemmis duabus latum pedes tres etc.*) vitetett gyön- gyökből készítettett harmintz koronát (*ex margaritis*) négy szegü egy nagy hegyet, melly aranyból készít- tetvén szarvasokat, oroszlányokat, minden féle almát, 's a' derekára ke- rített arany szöllö- töt mutogatott. Magának Pompejusnak a' kepe-is gyön- gyökből, gyemántokból volt (*ex mar- garitis*) Erre Plinius a' nagy Pompe- just így ortzázza. Nem szégyen- é abból tsináltatni ábrázatodat, a' mit viselni-is tsufság vólna benned. A' gyöngy aszszonynak, nem férfinak találtatott jószág. p. 654. *E marga- ri-*

ritis, Magne, tam prodiga re, et feminis reperta, quam gerere te, fas non sit, hinc fieri tuos vultus.

A' gyöngyökről végezvén ízavait Plinius, szöll az hazug gyöngyökről-is, és azoknak próbájok módjáról. c. 12. pag. vlt. *Veras a falsis discernendi magna difficultas; quippe cum inventum sit, ex veris gemmis in alterius generis falsas traducere. Sardonyches e cerauniis glutinantur gemmis, ita vt deprehendi ars non possit .∴ Extant commentarii Autorum - - quibus modis ex crystallo tingantur Smaragdi, aliæque translucen- tes. etc. Neque est vlla fraus vitæ lucrosior.*

Hazug
gyöngyök

CCCII. K Ö N Y V.

Olvasztatott illy Könyv. *Dissertatio de Columna Milliaria ad Eszekum reperta, quam Petrus Katancius O. S. Francisci Professor Hum. conscripsit. Eszeki 1782. A' mérföldekre mutató, 's Eszéken talált körül Kantants Péter Könyve.*

A' mérföldre mutató kö hol talál-
tatott Eszék táján, le-iratik az
első levéltől fogva. A' 9-dik levél-
től fogva pedig Eszéknek régi neve
tétetik-elé. Annak a' neve tudniillik

Eszék
Mufa.

Ptoloméusnál *Musia Colonia*. (Tab. Europ. V. c. 16.) Azután Aurelius Victor azt *Mursiának* nevezé: Sókrates *Mursának*. Antoninus utazásiban is *Mursa* a' neve. Hogy pedig Mursián, Mursán Eszéknek kell érteni, azt az Író mind a' bizonyosságokból, mind a' szélységnek, 's hosszúságnak gráditsiból mutatja - meg. Ptoloméus Murszát az hosszúságnak 43° , és $30'$ alá, a' szélységnek 45° , és $45'$ -alá helyhezsetti. Az, ha jól egyeztetjük az Írókat, Eszékre illik. Szint azt bizonyítja az Antoninus, és egyéb nevü utazás-is.

Murfa
Építése.

19. l. Hogy pedig Mursát nem Adorján TS. építette (a' mint Bizantziumi István helytelenül véli) azt az Eszéken talált Görög, és Polgár-Mesteri Romai pénzek el-hitethetik velünk.

Mérföldek

Az 24. lev. fogva a' Romai utakról, és a' régi mérföldeknek a' mostaniakkal való egyeztetésekről beszéll. 8. Stadium 1000 = ezer lépés, az az a' mennyit az hosszúság utban a' jól gyalogoló 20 = húsz minutum alatt el-járhat. Egygyez az az út hosszúsága 777. öllel = 777 *hexapedis*. Meg-próbáltam lépve, 's kevés küllömbözéssel szint arra találtam. És így egy Romai mérföld = 1000. =

ezer

ezer lépés = 8 stadium = 777 öl,
 mellynek mindenikében hat a' láb. p.
 33. = 777. hexapedis és 4 $\frac{2}{3}$ ped. 's
 így továbbá.

44. l. Az Eszéki könek irását Az Eszéki
 kövön lé-
 vő Irás.
 így olvassa: *Imperator Caesar, Caius
 Julius Verus Maximinus, Pius, Felix,
 Augustus, Pontifex Maximus, Tribu-
 nicia Potestate Bis, Imperator tertium,
 Consul, Proconsul, Pater Patrie. Et
 Caius Julius Verus Maximus Nobilissi-
 mus Caesar, Filius Augusti nostri Daci-
 ci, Germanici, Sarmatici, Imperatoris
 Moximi. Ab Aquinco millia Passuum
 certum sexaginta.*

Már hogy ó Budáig Eszéktől
 Romai száz hatván mérföld vagy on Eszékről
 ó Budáig
 való u-
 tázás.
 M. P. CLX; először azt mutatja-meg
 Schenvisner Ur ellen, hogy a' kö az
 ő igaz helyén taláztatott-fel. Azu-
 tán jobbára Schenvisner Urnak a' par-
 ti utról irt nyomait védelmezvén, egy
 két helyen el-üt vélekedesétől p. o.
 p. 69. *Ripa alta* Antoninus utazásiban Ripa alta
 Tolna.
 jobban illik, úgymond *Tolnára* mind
Paksra: mert ott az hegyek part gya-
 nánt szolgálnak 's a' t. p. 71. *Pente-
 le = Intercisa.* Földvár = *Anamatia.*
Vetusalum vagy *Vetusalina = Adony*
 mellett. *Camponát* az 74 levelén Te-
 tényre magyarázza; nem *Promonto-
 riumra.* *Kutyavár* Eugénus vadászat-
Tetény.
 Kutyá
 vár.

jára építettett kastélyotskának látszik lenni. Semmi régi maradványt nem mutat. Ezekről hofzszafan tanakodván, illy táblát ad-elé. p. 78.

AB Aquinco . .	Buda vet. . .	M. P.
Camponam .	Tetény . . .	XII.
Matricam . .	Supra Ertsin. .	XI.
Vetus salinas	Adony . . .	XV.
Intercifam .	Pentele . . .	XI.
Amnatiam .	Földvár . . .	XIII.
Lutfunium .	Kömlöd . . .	XX.
Aliscam . .	Sexard . . .	XIII.
Ad Statuas .	Batafzék . . .	XII.
Lugionem .	Szektső . . .	IX.
Antiana .	Baranya-vár .	XXIII.
Murfellam .	Laskafalu . . .	X.
<i>Murfam.</i>	<i>Eszék . . . .</i>	<i>X.</i>

CLXI.

Az Eszéki kö tudniillik a' mostanyi Eszéken kívül egy mérföldnyire taláztatott.

A' 80 dik levéltől fogva a' Murfai határon találkozó egyéb régi maradványokat teszi az elme eleibe; azután az Eszéki határon talált Romai pénzeket teszi ki Augusztnak Ts. idejétől fogva Jusztinufig. Így végzi a' 114. levelén Könyvét.

CCCIII. K Ö N Y V.

Ol. illy Könyv. *Caroli Du Fresne, Domini du Cange Illyricum vetus et nouum, sive Historia Regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae, atque Bulgariae, .: Pofonii 1746. Du Fresne Károlynak Illyrikumról irt Könyve. (Azt más Tudós a' mi időnkig folytató.)*

Az elől-járó Beszéd *Du Fresneről* így tudósítja az Olvasót: Du Fresne ismértefé A' régi Báro vérből eredvén az Ambiánusoknál Károly, minden örömét a' tudományokban helyhezteté. Minekutánna a' Deák, és Görög nyelvet tellyeséggel meg-tanúlta volna, és a' Régiségek tudományával nagy nevet nyert volna egyetemben, magányos életre szánta magát, ki-adván minden Tiszt, és Méltóság viselésén. Meg-elégedvén jószággal, minden igyekezetét a' közép idő Történetinek világosítására fordította: (*ad Historiam medii aevi*) Itt-is a' többi között a' Bizántziumi Történetekről, Tsászárokról, magáról a' Városról, a' Dalmatziai, és Török nemzetekről (familiákról.)

A' mi az előttünk lévő Könyvét illeti, először a' régi Illirikumot ismértefé Régi Illirikum.

Romai Tsászári szerént. Szűkebb határozás szerént a' régi Illirikum, úgy mond: magában *Dálmátziát*, és *Liburniát* foglalá. Ahoz tartozandó volt *Yapidia*: noha ezt mások Pánnóniához adják. Tágosbb határ szerént, a' mint Urunk 400-dik esztendeje után ismértetett, Napkeleti és Napnyugati részre osztatott; a' Napnyugati Illirikum az Olasz Országi Vigyázótól vezérelteten (a *Praefectio Italiae*) magában foglalá *Dálmátziát*, az hármás Pánnóniát, a' Szávaival egyetemben: a' közép, és Parti Norikumot (*Noricum mediterraneum, et Ripense*) A' Napkeleti Illirikum (*sub Praefectio Illyrici*) *Mátxedoniát* Akhájával, Tefsáliával, Epirusfal, és Krétával együtt kerítte tulajdon határába; azon fellül mind a' kökép, mind a' Parti *Dátziát*; továbbá *Mészziát* (primam) *Dardániát*, *Prevalitánát*.

(Ezeknek további ismértetését elé-adám ezen Szakaszban a' 286-dik Könyv elején. Benkö József Ur Könyvéhez egy kis toldalékot adván.)

p. 9. Nagy Sándor Illirikumot, és Méziát magáévá tette: az ott szedett néppel a' Pérsák ellen menvén temérdek győzödelmeket vett az elenségről. Mintha pedig a' Tótok az Illiriufokból eredtek volna, azoknak

em-

Nagy
Sándor
levele a'
Tótokhoz

emlékezetére Nagy Sándortól adatott egy levél költetett, és szóratott a' világra, illy tituluffal: *Nos Alexander, Philippi Regis Macedonum filius, Archos Monarchiæ figuratus, Græcorum Imperii Inchoator, magni Jovis filius nunciatus, Dominus, Bragmanorum, et Arborum etc. Nobili genti Slavorum, et eorum linguæ gratiam, pacem, et salutem .∴ Vobis damus, et donamus .∴ omnem terræ plagam ab Aquilone vsque ad ultimos fines meridiem versus. etc.* heába valóság!

p. 10. Illirikum Királyi Nagy Sándor után első *Pleuratus. Agron* Pleuratis fia. *Teuta* Agron házas koronás társa. *Demetrius Pbárius. Pinneus* Agron K. fia. Ezek után hamar el-hatalmaztak a' Romaiak (*Plutarch. in Alexandr. Polybius L. 2. Appianus in Illyricis. alii*)

Illirikum
Királyi

Következik a' 15-dik levéltől fogva Illirikumnak forsa a' Romai Császárok alatt.

És egyetemben elé-adatnak az Hunnufoknak, Longobardoknak, és egyéb nemzeeknek oda tartozandó tselekedetek.

Következik Dálmátziáról való tudósítás. a p. 31. Az együtt jár a' Serviáról való tudósítással. A' Szerbiai népnek a' Magyarokkal való esetei Gejsa idejében Ur. 1152. esztendeje

deje táján kezdődnek Du Fresne irási szerént. p. 51.

Neman
Szerviai
K. a' Ma-
gyarok
ellen.

Serviának 54. vagy 56-dik Királya 2-dik Neeman, vagy Nemagna, kit a' Pristinai Pátriárka koronázott meg, a' Magyaroktól Szeremet elfoglalá, az hozzá tartozandó Tartománnyal együtt. Azt akkor Uriza Afzszony bírá, ki a' Királyi Magyar vérből eredett. El-ragadtatott Szerviába; de a' Ragufabéliek kérésére, viszsza küldetett. (*Lucarius L. 1. Du Fresn. p. 56.*) Az 1270-dik táján esett, úgy tetszik. Du Fresne ki-nem teszi az esztendőt.

Szervia a'
Magyaroké.

Az 57, vagy 59-dik Szerviai Király *Vrosius cognomento Sanctus* al. *Milutinus*. Robert Károlynak Magyar Ország Királyának idejében, Ur. 1320-dik esztendeje után ezen Király, a' Magyar Királyt ismérte fő Urának. *Vrosius Hungarorum Regem, ut supremum Dominum, agnoscere coactus est, et eiurato Schismate Romanam Religionem amplecti.* p. 57.

Horváth
Ország
a' Ma-
gyaroké.

Az 72-dik levéltől fogva következik a' Dalmátziai, és Horvát Országi Királyokról való Tudósítás. Ott, az 78-dik levelén elé-adatik, mint lett Horváth Ország Sz. László Királyé. Tudniillik Svinimir Királynak hólta után, ennek koronás tárfa,
Szent

Szent Lászlónak testvér huga (vagy nénye) midőn megholt Urának el-
lenségétől nyomorgattatnék, Sz. Lászlótól kért segítséget. Nagy néppel bé-menvén, Horváth Országát el-fog-
lalá, mellyet, úgy-is magáénak tar-
tott örökség szerént, úgymint Zvini-
mirnek sógora. Orbinus pedig azt
irja: hogy Szent Lászlónak házas tárfa
Krestzimir Királynak Leánya vala.
(Krestzimir huius nominis III.) az
Horváth, és Dálmátzia Orzági Ki-
rályok közt XV - diknek olvasom.
Máskép XI - dik Péternek - is monda-
tik. p. 76.

A' Bolgárokról Du Fresne a' 87-^{Bolgárok.}
dik levéltől fogva ir. A' Bolgárok
neve leg-elsőzör Anasztáfius TS. ide-
jében hallatott. 511 - ben Trátziát bé-
lepek. Ur. 807 - dikében nevezetes Ki-
rályok vólt Crumus, vagy *Crumnus*.
Ur. 845 - ben *Bogoris* Bolgáriai 17 - dik
Király. Ur. 888 - ban, Leo Filósofus
TS. idejében 20 - dik K. *Simon*. Szent
István K. idejében *Bórixes* 21 - dik K.
más néven *Burich*. Vidint ez tette
magáévá. Utánna *Gábor* K. ki 1015 -
ben halt - ki.

p. 110. Ur. 1272 - ben Bolgár Or-
szág a' Magyaroké lett. *Sub altero*
postremorum Regum Bulgariae, Step-
hanus Hungariae Rex, qui biennio dunta-
xat

^{Bolgár}
Ország a'
Magya-
roké.

rat regnavit, a' Majo 1270, ad Jul. 1272, Bulgariam inuasisse, et expugnasse dicitur, hancque Hungaricis Regibus vectigalem fecisse. Ex quo ille, et Ladislaus V. Reges Bulgariae inscripti leguntur. 's a' t.

Bosnia.

Bosnia Magyar Országé volt már 1136-ban V. Hist. MS. et Du Fresne p. 118. sequ.

CCCIV. K Ö N Y V.

Olvasztott illy K. *Elé-menetele vezérlő mulatság.*

I.

Pánnóniában született Romai Tsászárok.

1. Decius **C** Mess. Quint. Trai. Decius, Szeremnek, vagy Szirmiumnak, Bubália, avagy Cibalis nevü falujában születtetett; és Ur. 249 - dikében Romai Tsászárrá tétetett. Élt 251-dikig. Ez volt a' Pannóniában született Tsászárok között leg-első.

2. Heren. Decius.

A' 2-dik a' fia vala, tudniillik Q. Her. Hetr. Mess. Decius. Ezt az Attya, a' Gothulok ellen háborura menvén, Augusztusá tette. Arutumnál Mészia helységénél veszett-el Urunk 251-kében mind a' kettő. Amaz támasz-

masztá a' Keresztyénekre az 7-dik üldözést. *Katoná in Chronolog. p. 29.*

Amaz első avagy öregebbik Dezius volt az, kinek tiszteletére illy követ tett az *Andautonium* nevü közönség *Respublica; Imp. Caes. C. Messio Quinto Traiano Decio. P. F. Aug. P. M. R. Pot. Cos. ir. P. P. Resp.*

Andaut. D. D. Blaskovics In Differt. (Blaskovits)

Zagrab *Andautonium*, melly Ptolemeusnál *Andantoniumnak*, Antoninus utazásában *Dautoniának*, vagy *Dautonának* roszszúl iratik, közönség avagy *Respublica* volt a' Szávai Pannoniában azon az helyen, melly *Suffednek*, és már közönségesen *Sztenevetznek*

mondatik, és Romai fok régiségeket mutat, a' hol az említett kö-is kiáfottatott; oda pedig nem másunnét vitetett, *Blaskov. p. 9. Siscia Andautoniumhoz 27. ezer lépés M. P. XXVII. pag. 80. Stenevetz Zábrágtól egy órányira fekszik Napnyugat felé. p. 94.*

Adautonumi közönség RP.

(Zábrág.)

Hogy pedig *Budalia*, avagy *Bubalia* = *Bubalia* Decius hazája egynek ne tartassék *Cibaliffal*, szépen ki-tet-szik Antoninus utazásából, a' hol *Szerem Várofa* taján különös helységnek mutattatik, mind *Cibalis*, mind *Budalia. p. 91.* Több e' féle tudósítá-fokat *Blaskovitsnál* tessék bővebben meg-tekéngetni.

3. **Hoftilian** Pannoniában született Romai III-dik TS. Hoftilianus, az öreg Décius fia, az ifjabbik öttse. Ur. 251-től, 252-ig. Utánna 9. esztendő alatt Volufián, Emilián, Valerian, Gallien. Romai Tsászárok. Ennek idejében 260-dikban ama nevezetes 30 = harmincz (Zenóbia) **Tiránus** tsászárkodott. Akkor volt nevezetes Odenátus, Zenobia, Palmira Várofa, mellyet osztán Aurelián Tsászárrontott-el.
4. **Aurelián** Pannoniai IV-dik Tsászárra *Aurelianus*, ki tsekély vérből Szeremben vévén eredetét Ur. 270-ben lett Tsászárrá.
5. **Probus.** *Próbus* szegény Szülőktől Szerem Városában eredvén Tsászárrá tetetett Ur. 276-kában.
6. **Herkulius.** *Diókletziánus* Tsászárra Dalmatziának Szalóná nevű Városában születvén, 's Tsászárságra jutván, *Herkulius*, ki Szeremben nemtelen ágból jöve a' világra, Tsászárságra emelé Ur. 286-dikában. És így Herkúlius vala az VI-dik ezen Rendben. Ennek a' fia *Mákszentius*, Romában Urunk 306-dik esztendejében tolá magát a' Tsászárságra.
7. **Maxentius.** A' VIII-dik e' Rendben *Joviánus*, máskep Joviniánus, ki Szingidunumban Belgráddal határos helységben (Magy. Könyvh. p. 274. 39. K. n. 26. (született, és Juliánus után Tsászárrá lett.
8. **Joviánus.**

Valentinianus Cibaliban származott, Tsászárrá Nitzeában tétetett, Ur. 364-dikében; ki-is az ő testvérét *Válenjet*-is magához hasonló Tsászárságra emelé.

Utánnak Ur. 367-dikétől fogva Grátziánus (*Váentiniánustól* édes At-^{11. dik} Grátzián.
tyától még ennek élteben tétetvén Tsászárrá) és így velek-is uralkodott.

A' Pannóniabéliek közül Romai ^{12. 2. Va,} XII-dik TS. II-dik *Váentiniánus*; kit ^{lentinián.} atya holtá után Acinkumban, az az, ó Budán a' Katonák Tsászárnak köszöntöttek. Vele orizáglott tehát Grátziánus. Len az a' köszöntés Ur. 375-ben. Szint ezen Grátziánus TS. Spanyol *Theodósiust*-is Ur. 379-ben Tsászárságra emele: hogy erősebb lehessen a' sok ellenség ellen. *Theodósius* Tratzában a' Gotthus, és Hunus népet annyira meg-alázta, hogy őket a' bekecségnek keresére hajtáná.

§. II.

Külömb-féle Ditséreték.

Miltziádest régi nemcsége, Eleji ^{Miltziádes} ditsöcsége, tulajdon mértékletcsége tette nevezetcsé. *Themisztokles* ön-^{Themis-} tókles.
nön ifjúsága roszcsaságát nagy erköltsökkal meg-jobbitá. *Liszándernek* hi-^{Lisander.} re neve szerentséből inkább, mintsem

IV. Szak.

S

jó

- Altzibia-
des. jó erköltsből kerekedet. * *Altzibiades-
ben* ** probára vette a' természet, mit
viheffen végbe. De ha az erköltsöt
a' szerentse nélkül vettyük a' mérték-
Tráfibúlus re, *Tráfibúlusnál* elébb valót nem tu-
dok áthatatóságra, lelki nagyságra,
's a' hazához való szeretetre néz-
ve. ***
- Kónon. *Kónon* az édes Attyától vött di-
tsőséget sok szép erköltsel meg-
tétzte. *Eúmenes* erköltséhez ha egyen-
lő szerentse szabta volna magát, na-
gyobb ember ugyan nem lett volna
magában; de jeleffebben tündöklött
Hannibál. volna tisztelete. **** *Hannibál* annyira

---

* *Cornel. Nep. p. 7. Milt. antiquitate generis, gloria maiorum, sua modestia vnus omnium maxime florebat. Themistoclis .: vitia ineuntis adolescentiæ magnis sunt emendata virtutibus. Lyfand. magnam reliquit sui famam, magis felicitate, quam virtute partam. Nep. p. 23. 59.*

** *Nepos p. 66. In hoc natura quid efficere possit, videtur experta .: Nihil illo fuit excellentius vel in vitiis, vel in virtutibus.*

*** *Nepos 90. Si per se virtus fine fortuna ponderanda sit, (Thrasibulo) neminem præfero fide, constantia, magnitudine animi, in patriam amore. Nam, quod multi voluerunt, pauci potuerunt .: huic contigit, ut .:*

**** *Nep. 132. Conon. .: a parte acceptam gloriam multis auxit virtutibus. Eumenis*

ra fellül hallada egyéb Vezéreket okofsággal, mennyire fellül hallada a' Romai nemzet egyéb nemzetségeket hadi vitézséggel. *

Attikus igen könnyü fejü, kelleme- Áttikus.
tes beszédü lévén kisdéd korában, hamar meg fogta, a' mire taníttatott. **

Homerusban az vólt leg-tsudálatosbb, hogy sem előtte nem találattott, a' kit követne: sem utánna, a' ki ötet követhetné. ∴ Azt ha valaki vakon születetnek véli, minden érzékenység nélkül szükölködik. *** Homerus.

S 2

Azt

menis si virtuti par data esset fortuna, non illi quidem maior, sed multo illustrior, atque etiam honoratior: quod magnos homines virtute, non fortuna metimur (simile Cic. ad Sex. ep. 5. 17. Te non ex fortuna, sed ex virtute tua pendimus.

* *Hannibal* tanto praestitit ceteros Imperatores prudentia, quanto pop. Rom. antecedit fortitudine cunctas nationes. N. p. 261.

** *Nep.* p. 100. Erat in puero (*Attico*) praeter docilitatem ingenii summa suauitas oris, ac vocis: vt non solum celeriter arriperet, quae tradebantur, sed etiam excellenter pronunciaret. Qua ex re, in pueritia nobilis inter aequales ferebatur; clariusque exsplendescibat, quam generosi condiscipuli animo aequo ferre possent. Itaque incitabat omnes studio suo: quo in numero fuerunt *L. Torquatus*, *M. Cic.* - -

*** *Veilei. Paterc. Hist. Rom.* L. 1. p. 5. Solus (*Homerus*) appellari Poeta meruit.

Athéna V.

Azt vélhetné az ember, hogy az elmék tsak Athéna Város falai közé szorúltak. *

Rut lius.

Rutilius a' Régiekéhez , és nem önnön idejének erköltséhez tartozando Uri ember vala. **

Drúfzus.

Drúfzus akár kinek itéletétől fe tartott, olly házat kívánt , mellybe minden ember kívülről be-láthatson, és tselekedetit szemlélheffe. ***

Frantzia
ékeffen-
izó.lás.

A' Frantzia ékeffen-szóllás , magas de nem hórihorgas ; vékony de nem kartsu ; méltóságos , de nem lafsu ; eleven , de nem türgentz ; kenyőtse nélkül tündöklő ; gazdag , vesztegetés nélkül. ****

Fle-

In quo hoc maximum est , quod neque ante illum , quem ille imitaretur , neque post illum , qui eum imitari posset , inuentus est . . . quem si quis cœcum genitum putat , omnibus sensibus orbis est.

* *Vellei.* p. 21. Vt . . . ingenia solis Atheniensium muris clausa existimes.

** *Vellei.* 2. p. 34. Publicum Rutilium , virum non seculi sui , sed omnis æui optimum , interrogatum lege repetundarum , maximo cum gemitu ciuitatis damnauerant.

*** *Idem* p. 35. Promittente Architecto immunem ab arbitris domum , tu vero , inquit : si quid in te artis est , ita compone domum meam , vt quidquid agam , ab omnibus perspici possit.

**** *Porre de Eloquentia* p. 10. Gallis eloquentia probatur . . . grandis sine proceritate

Fleschier Nemaufzi Püspök, hal-FleschierP
hatatlanságot szerezvén az halottak-
nak, magát halhatatlanná tette, és
egyebeket méltó képpen ditsérvén,
véghez vitte, hogy magát elegendő
képpen ditsérni ne lehesse. *

Le Fevre Anna, Dacier felesége Dátzierné
tanult édes Attyának tanultabb leánya,
tellyes tudományu férjéhez méltán il-
lendő házas társ, kinek a' Görög,
és Deák Irók nagy háláadással tartoz-
nak, hogy azokat Frantziákká tette,
meg-mutatá, mi tehető az aszszonyi
elme-is. **

S 3

Az

tate, sine exilitate gracilis, grauis sine tar-
ditate, sine leuitate viuida, sine fuco splen-
dida, diues sine luxu.

* Immortalitatem asserendo mortuis, fa-
ctus est ipse immortalis, fecitque digne lau-
dando alios, vt satis a nemine possit laudari.

** *Porre de vsu ingenii p. 137.* Mulie-
bre quid possit ingenium, satis exemplo suo
demonstrat illa docto parente filia doctior,
litteratissimo coniuge coniux dignissima, .
*Anna de Fevre. al. Dacieria. En eius Epita-
phion e MS. nostr. Hist. Eccl. L. 29. p. 137.*

Coniuge Dacerio, Tanaquillo digna pa-
rente,

Hic par ambobus, quæ fuit Anna, iacet.
Hæc et Aristophanem docuit, Latiumque
Menandrum,

Hæc et Mæoniden Gallica verba loqui.
Hanc igitur meritis pro talibus Attica posthac
Hanc Latia, hanc semper Gallica Musa
canat.

Holland.

Az Holland Közönség (*Respublica*) mint ama Romai, tsekély kezdetből eredvén, temérdek nagyságra terjedé: 's a' földnek egy kis szurdékába szorúlván, földön, tengeren megszire vitte az hatalmát: melly az új világnak kiutseit magához gyűjti, hogy az ó világtól szolgálat-alá ne vetessék: a' hol kevés ember terem, 's még-is a' Katona sereg töméntelen: Hollandia olly Ország, melly jobbára maga hasznára egyebek veszedelmével törekedik, mellynek azok a' leg-hatalmasbb védelmezőji, kiknek leg-tehetőbb ellensége. *

XIV. Lajos

Midön Frantzia XIV-dik Lajos az ő hadi seregét az ellenségre vezetvén, meg-állott, el-bámitta minden felől a' félelem minden Vároft: ha ment, ingott remegve minden Vár előtte: ki-tértek előtte mindenek: örömeft fogadák a' vizek az hidakat: utat nyitottak a' sűrű öreg erdők: te-tejeket le-lapították a' magas havafok:
vár

---

* *Porre Laud. Funebr. Ludov. M. p. 70.*
Quæ in angulo terræ posita .∴ terra inarique longe ac late dominatur: quæ opes novi orbis colligit, ne a veteri accipiat leges: quæ virorum infœcunda, nunquam non abundat militibus: quæ pro suis semper commodis certat, periculis fere alienis .∴ a nullis magis defensa, quam ab iis, quibus maxime infensa.

vár, és tanárok kapuit farkokból kiemelék a' Tartományok ∴ Tsudálta Görög Ország, hogy Demeter (*Poliorkétes*, ki nagy Sándorral élt) egyedül annyi Várt el-foghatott: hogy azért Vár-gyöző neve kerekedett. Lajos Király egy télen több erős Várt foglalt-el, hogy sem amaz egész életében látott. *

Örökös hirt nevet szerzett elmének. **

Ritka tisztelet hasonló a' mienkhez, kiknek illy a' Fejedelmek; de még annál-is ritkább az, hogy Könyvünk illy Fejedelemtől olvastatik. ***

Örökös
hirt

Anglia kapui a' ki-kötő partok, gallyák a' bástyáji: sátor-vári a' tenger: testek a' palánki, szivek a' Vezé-ri. **** S 4 Nem

Anglia.

* *Ibid.* p. 73. *Ludouicus* plures vna hie-
me cepit munitas Vrbes, quam (*Demetrius*)
tota vita viderit ∴ *Admiratus* est aliquando
Cæsar tantam in vincendo celeritatem suam,
vt, veritus, ne diutius narraret, quam
pugnauerat, tribus omnino verbis rem totam
comprehenderit: *Veni, vidi, vici.* *Ludouicus*
Batauiam vix dum ingressus, nondum viderat,
nondum venerat, iam vicerat.

** *Pbædr.* 3. 1. *Æternam* famam condi-
dit ingenio suo.

*** *E Sanaz castigato.* Rarus honor tali
se præside posse tueri. Rarior a tali Præside
posse legi (pro talis ibi summus.)

**** *Ex Audæno castig.*

Angelorum portæ sunt: mœnia Classis:
Castra æquor: valli corpora: corda duces.

Purgoma. Nem más a' *Purgoma*, hanem *Szátira*: Nem más a' *Szátira*, hanem hofzfú *Purgoma*. * α

Velentze. Nem más a' *Velentze*, hanem merő gazdagság.

Skáliger a' meg-vénhedett világ *esztendeit* helyre hozá; ki az, a' ki *erköltseit* meg-jobbítsa. * β

Leopold Ts. *Leopold* Tsászár végtére tsak önön hirével, és nevével-is elegendő képpen védelmezhetette az Országit. *

Stilting. *Stiltingus*, Bollandus után a' Szentek élete Írója, hasonló vólt igyekezetére nézve *Sollerhez*, Könyvei sokaságával *Papebrókhoz*. Hufzon öt esztente-

* α *Ibid.* Nil aliud satiræ, quam sunt epigrammata longa.

Est præter satiram nil epigrama breuem. Sic sunt Venetiæ nil nisi diuitiæ, et Sannaz. viderat Hadriacis Venetam Neptunus in vndis stare urbem, et toto ponere iure mari. Nunc mihi Tarpeias quantumuis Jupiter arces Obiice. et illa tui mœnia martis, ait: si pelago Tybrim præfers, Urbem aspice vtramque: Illam homines dicas; hanc potuisse Deos.

* β *Audæen.* cast. Scaliger annosi correxit tempora mundi:

Quis iam qui mores, corrigat, alter erit?

* *Carrara* . . . Maxime Regum,
Terrarumque caput Leopoldæ! ingentia Regna

Cuius fama potest, vbi desint arma,
tueri.

tendők alatt tiz nyaláb Könyvel gazdagítá-meg azt a' nagy gyüleményt.*

Philófosus.

A' régi Böltelkedés tudott nyelvél, mind rontani, mind építeni. ∴ tulajdon vélekedéseit a' természetnek törvényeivé változtatá.**

Kártágónak nemes a' régisége, mellyel Romát meg-halladja bóldog az ifjusága, mellyel a' Romai új lakot magába foglallya.

Harmadik *Eugenius*, ki mind Vá-
rosának mind az egész Világnak éke-
sége vólt, halálával keferüségére vál-
tozott mind kettőnek.***

III. Euge-
nius,

S 5

A'

* *In Stilting*, qui obiit 1762.

Cura Sollerius, scriptis Papebrochius alter:
Lustris quinque, tomis edidit Acta decem.

** *Tertullian*. de Anima pag. 342. Pame-
lii. Philosophiam ait, vti studio eloquii
quidquid struere, atque destruere eruditi;
magisque dicendo persuadentis, quam docen-
do ∴ Leges naturæ opiniones suas facit.
Idem de Carth. ∴ Vetustate nobiles, noui-
tate felices. *Idem* in Marcion. 1. p. 455.
Pontus ∴ quasi quondam barbariæ suæ pu-
dore secessit ∴ (Ibi) dies nunquam patens,
sol nunquam liber: vnus aër nebula: totus
annus hybernum: omne quod flauerit, A-
quilo est: Quis tam comesor mus ponticus,
quam qui Evangelia corrofit?

*** *Papebroch*. Conat. part. 2. pag. 22.

Vrbis, et orbis honor, sed iam dolor Vr-
bis, et Orbis.

Rektor in Orbe potens, pulvis in Vr-
be iacet.

Vitézek. A' Tsillagok közé irt ditsőség örökösiti a' Vitézeket: az idő a' többit le-veri. Udvar, ofzlop, Korona véget talál bizonyos időben. *

Fejedelmek. A' Fejedelmek halálnak születnek mint egyebek; de halhatatlanságnak-is egyebek felött.

Nemesfég. A' Nap régiségével vetekedő Nemesfég.

A' fő méltóságra méltónak iteltettel, minek előtte arra emeltetnél, 's Fejedelmednek izenő Tiszte lévén, mintegy meg-izenéd már akkor a' Világnak tennen felöled, a' mi meg-lett.**

III.

Egy idő táji Elé-menetelek, és Romlások.

Görög tudomány

Egy azon idő tájban éltek mind a' Görög Tudófsok, (a' mint e' Könyvháznak II-dik Szakaszszában Laertziusból

* *Sarbiev. L. 3. od II.*

Insculpta Coelo gloria sospitat

Heroas : anni cetera subruunt.

Aulæque, sceptroque, et columnis

Excidium sua dixit ætas.

** *Varii. Nascuntur et morti sicut ceteri, sed præ ceteros immortalitati .∴ Nobilitas Soli coæua .∴ Nuncius Pontificis, iam eras Nuncius tui, (At talia caute vsurpanda; nec nisi cum in syllogismo subsistunt; ac sine ludicro figuratum vsu.)*

ból érthetni) mind utóbb osztán Romában, Augusztus TS. ideje táján, a' kik a' Tudományban fő rendű ditsőségre emelkedtek. Hasonlót lehet észre venni Magyar Országban Mátyás Király idejéről; 's a' Frantziák-nál XIV-dik Lajos Orzáglásáról. Mi ennek az oka? még úgymond Vellejus, elegendőképpen ki-nem tudódott. *

Egy azon esztendőben rontá-meg mind Kartágó Városát Sztzipio, mind Akhájában Korintust L. Memmius Polgár-Mester. Mummius olly tudatlan volt, hogy, midőn Korintusnak elfoglalása után a' régi nevezetes Miveseftől készített oszlopokat általvitelné Romába, meg-mondatná a' bér-lő hajósoknak: hogy, ha azokat elvesztik, újjakat tartoznak elé-állítani. **

IV.

* *Vellej. L. 2. p. 18.* Res sæpe agitata animo meo, neque ad liquidum ratione perducta.

** *Ibid. L. 1. p. 15.* Mummius tam rudis fuit, vt capta Corintho, cum maximorum artificum perfectas manibus tabulas, ac statuas in Italiam portandas locaret, iuberet prædici conducentibus, si eas perdidissent, novas eos reddituros. Bár úgymond Vellejus, tudatlan maradott volna Roma: mert
a'

A' régi tábori Sokaság.

Dárius.

A' Török táborban lévő tömén-
telen fokaságot másutt elé-terém. Itt
azt vegyük észre, hogy Dárius Nagy
Sándor ellen három száz tizen egy
ezernél többet állított-ki. * Ez Ko-
doman nevü Dárius volt; amaz eléb-
benyi, avagy Histáspis nevü Dárius
fegyveres népe Marathon mezején
(Athénától mint egy tiz ezer lépés-
nyire) két száz tiz ezerből állott ide
nem számlálván öt száz hajóból álló
gallyait. Miltziades az Athénabéliek
közül tsak tiz ezeret vihetett ellene.
Már, hogy a' Persák fokasága ezt a'
tsoportot bé-ne keritheffe, hegy-alá,
ritkás erdők mellé vette magát a' Gö-
rög Vezér; 's ezzel az új mesterség-
gel a' Persákat meg-gyözvén, az ha-
jójokig verte, és kergette. **

Mi-

---

a' nagyok példája meg-nem rontotta volna
a' köz-népet. L. 2. p 22. Publicam magni-
ficentiam sequuta priuata luxuria est.

* *Curtius* L. 3. p. 30. Nec quidquam il-
li minus, quam multitudo militum deficit.

** (*Nep. in Miltiad.* p. 17. Hoc consilio:
vt et montium tegetetur altitudine, et ar-
borum tractu equitatus hostium impediretur;
ne multitudine clauderentur . . . Qua pugna
nihil adhuc est nobilius.

Midön Xerxes vizen földön egé'iz ^{Kserkses.}
 Európára háborut tamasztana, gallyái
 három ezer két száz hajokból állot-
 tak; a' földi gyalog Serege pedig hét
 száz ezerre, és négy száz ezer lo-
 vasra számláltatott. *

Midön a' Tatárok Magyar Orszá-
 gat el-rabolnák, öt száz ezerből álló
 néppel estek néki. **

V.

Oktató Mondások: Tudósittások.

Nem illik a' nevezetes Városok-
 ról, és fő hatalmu Személyekről ^{Írás}
 Könyveket vaktában írni. ∴ Azon ki-
 vül-is a' beszéd, az írás a' léleknek
 képe. ***

Néha önnön maga töri-meg magát ^{Hatalom.}
 a' nagy hatalom. ****

A'

* *Cornel. N. in Themistocle p. 26. Cum bellum vniuersæ inferret Europæ ∴ terrestres exercitus septingentorum millium peditum, equitum quadringentorum millium fuerunt.*

** *Rogerus L. de destructione Hung. per Tartaros. pag. 380. Schwandt.*

*** *Dionys Halicarn. Antiqu. Rom. L. I. p. 16. ∴ Oratio animi imago.*

**** *Liuius L. 6. n. 7. Hæc potestas suam ipsa vim frangit.*

Tisztség.

A' melly tisztség, és méltóság a' kérők viaskodásra erefztetik, az hatalmaffabbé válik. *

Tziruft, Pompéjuff (egyebeket) az hoszfzas élet fordította a' szerentsének lába-alá. * α

Rend-
tartás.

A' Matzedók a' Romaiak ellen támadván, az ő tulajdon nemzeteknek ferénységeket a' Trátzok erejekkel; a' Trátzok deltzég természeteket pedig a' Matzedóknak szoros rend-tartásokkal mértéklék. * β

Bátorittás.

Kámillus a' meg-döbbsent Katonákat e' képpen bátorittá: Mi busulás Vitézek, mi szokatlan kéfedelmesség ez? az ellenséget, vagy engem, vagy tennen magatokat nem ismeretek-é? Nem de, nem egyéb az ellenség, hanem vitezsegteknek, és ditsőségteknek örökös elzköze. **

Mi-

---

* *Liuius* L. 6. n. 37. Quoniam in certamine relictus (Consulatus) præmium semper potentioris futurus sit.

* α *Liu.* L. 9. n. 17. p. 257. Cyrum, Pompeium, quid nisi longa vita vertenti præbuit fortunæ?

* β *Florus* L. 2. p. 63. Thracas in suas vires traxerant. Atque ita industriam Macedonum viribus Thracum; ferociam Thracum disciplina Macedonum temperauerunt.

** *Liuius* L. 6. n. 7. Qua tristitia milites, quæ insolita cunctatio est? hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam

Mitridátés olly Király volt, hogy Mitridátés róla se szólni, sem halgatni nem lehet nagy gondos félelem nélkül. *

Márius az ő hetedik Polgár-me- Márius. ftersége után Szillától meg-szalasztatván, már 70. esztendősen lévén a' Marikai tóba rejté magát, 's onnét tsak az órra, szeme láttatott-ki. Azután a' Kártágói düledéken álló gunyhóba bujdosott. Tzinnától visszsa hivatott, 's házajának nagyon ártott. **

Urunk születése előtt 260. esztendővel, Roma állásának 488-dikában az 70. Magyarázok fordittások után, 's Árátusnak a' Tsillagok láttatványiról ki-adott munkája után is 9. esztendővel el-kezdődött a' Romaiaknak a' Kártágobeliekkel való első háború-

quam perpetua materia virtutis, gloriæque vestra?

* *Vellejus* L. 2. p. 39. 40. Mithridates neque filendus, neque dicendus sine cura .: consiliis dux, miles manu, odio in Romanos Hannibal.

** *Ibid.* Marius .: Oculis tantummodo, ac naribus eminentibus, extractus arundine, .: iniecto in collum loro in carcerem perductus est .: (Denique) inopem vitam in tugurio ruinarum Carthaginensium toleravit. Tum Marius aspiciens Carthaginem, illa intuens Marium, alter alteri possent esse solatio .: Marius pestifero ciuibus suis reditu intrauit mœnia.

Romai
gallyák.

rújok. A' háborura való Romai hajók olly gyorsasággal készítették, hogy hatvanodik napra attól az órától fogva, mellyben az erdöket vágni kezdék a' gallyák számára, már a' hajók, vas-matskán állának. Még is meg-gyözötte Duillius Polgár-mester a' t nult Pénusokat. *

R. Sajkák.

Utóbb Lutátzius Polgár-mester a' mi hajókat-é, vagy sajkákat vitt ellenek, azok olly gyorsak voltak, mint a' paripa: forgatni leheté evezőkkel azokat, mint zabolával, 's kötöfékkel a' gyors lovat: gyözedelmessé lett ismét Roma, 's Kártágot el-nem törle, melly a' tengeren elveszett azon kívül-is. **

Nagy a' világon a' viznek hatalma: a' földet el-nyeli: a' lángot megöli: fel-hágnak a' vizek a' magasra;

's

---

* *Florus* L. 2. p. 38. Intra sexagesimum diem, quam caesa silua fuerat, centum sexaginta nauium classis in anchoris stetit.

** *Ibid.* p. 43. Commeatibus, exercitu, propugnaculis, armis grauis hostium classis, et in ea quasi tota Carthago: quod ipsum exitio fuit. Romana classis prompta, leuis, expedita .∴ ad similitudinem pugnae equestris, sic remis, quasi habenis agebatur. .∴ Superuacuum est visum in arcem, murosque scire: quum iam in mari esset delata Carthago.

's az eget-is el-foglalván, midőn fel-
höre állanak, a' nap sugárit meg-fojt-
ják: égig futnak: hogy a' füvekre,
fákra ellefztő lelket onnét hozza-
nak. *

Az eső vízben leg-több a' mo-
tsok: leg-hamarább-is melegszik-meg ^{Eső viz.}
ugyan azért: leg-hamarább meg-rot-
had; 's a' tengeri hajozásban nem
tartós. Noha *Epigenes* azt írja: hogy
ha hétszer meg-rothad, 's meg-tisztit-
tatik, azután meg-nem romlik. Mert
az eső-fogókat (*Cisternas*) az Orvosok-
is haszontalanoknak vallyák lenni: ^{Eső-fogók}
holott a' hasat, és a' nyeldeklöt
a' vize meg-keményitti: leg-iszapof-
sabb, és alkalmatlan bogarakkal leg-
tellyesebb? Az igaz jó viznek sem
ízínének, sem szagának nem kell lenni.
A' könnyüséget fontolással nem le-
het észre venni. Az egyenlők között
leg-jobb, a' melly leg hamarabb fel-forr,
's meg-hül egy végben leg-hamarább.
Neró Tsászár találmánya az: hogy
a' viz meg-melegítettven, üveg po-
hárban az hóba eresztésék, az hűtés
kedvéért. Így meg-vagyon az hideg-
ségből eredendő kellemetefsége az hó-
nak

* *Plin. H. Nat. L. 31. Prooem. p. 552.*
In cælum migrant, animamque etiam herbis
vitalem inde deferunt.

nak ártalma nélkül. A' fött mindenkor jobb; 's a' fel-forott viz, jobban meg-hidegszik furtsa találmánnyal. *

Föld.

Azon álmélkodunk, hogy leszakad alattunk, vagy meg-indúl a' föld; mintha nem kellének néki bősönkodni, hogy annyit áffuk, véfsük: az halottak nyugadalmas helyében keressük a' kintset; mintha elegendő kegyefségét, 's böségét nem tapasztalnók a' földnek, valamerre tiporjuk. **

Gyűrű.

Homérus idejében gyűrű a' világon nem vólt; arról leg-alább nem emlékezik. Romulus faragott képe kezén gyűrűt nem látunk. A' régi Romaiaknál az *anulus* neve, *ungulus*. Tsak akkor adatott a' közösből a' Romai embernek gyűrű, midön a' külső népekhez követül küldetett; az aranyból vólt: othon tsak vasból tsinált gyűrűvel élhetett. Akár ki vette-bé először a' gyűrű szokását, félve tselekedte: mert bal keze újjára voná mintha ;

---

* *Ibid.* c. 3. p. 555. *Limus aquarum vitium est; si tamen idem anguillis scateat, salubritatis iudicium habetur .: Quidam statera indicant de salubritate, frustrante diligentia, quando perrarum est, vt levior sit aliqua, etc.*

** *Plini.* L. 33. Pag. 579. *In sede manium opes quarimus.*

mintha rejteni akarná. * (Midön már Roma 364. esztendeig állott volna, nem volt abban több arany két ezer fontnyinál. Noha a' szabad népe száma 152580-ra számláltatott.) Most, úgymond Plinius, ki-vévén a' kis ujjat, egyéb mindenik újba gyűrüt szokás vonni ∴ O mennyi földet, és tengert szerezhetett volna-bé Romának ^{Támadás,} az a' vér, melly az othon való háboruban ki-ontatott. **

Az a' mi igen nagy, végtére ön- ^{Nagyság,} nön magára dől. Az Isten minden örvendetes nevedezésnek határt szabott; 's meg-nem engedtetik, hogy felötte fokáig tartson az a' mi felötte nagy. ***

T 2

Im'

* *Ibid.* p. 580. seq. Nec Iliacis temporibus villos fuisse anulos video; nusquam certe Homerus dicit: et cum codicillos missitatos epistolarum gratia indicet, etc. ea colligata nodi, non anuli nota ∴ Quæ fuit illa priscorum vita, qualis innocentia, in qua nihil signabatur? At nunc cibi quoque ac potus anulo vindicantur a rapina.

** *Lucanus Pharsaliæ* Libr. 1. a V. 12.
Bella geri placuit nullos habitura triumphos.
Heu quantum potuit terræ, pelagique parari
Hoc, quem ciuiles hauserunt sanguine dextræ.

*** *Ibid.* V. 81. In se magna ruunt.
Lætis hunc Numina rebus
Crescendi posuere modum. Summisque negatum
Stare diu.

- Mulandóság. Im' a' magas tölgy-fa, melly hajdan zöldellett, Arnyékot törsökkel, 's már nem levéllel vet. a)
- Rontás. Szerette Gyula Tsászár, mikor rontva törhetett magának útát. b)
- Óriegség. A' fok dolog után, ha vérem el-lankad.
Hol lesz az az hajlék, melly engem bé-fogad. c)
- Félelem. Ki-szemlélhetné a' világ romlását tulajdon fziwe rettegése nélkül? d)
- Igyekezet. Gyula Tsászár soha se gondolá, hogy addig valamit tett, még volt; a' mit tenne. e)
- A' szél az erejét, ha meg-nem ütközik.

A'

a) *Ib.* v. 139. Quercus, quæ nudos effandit in aera ramos,
Jam trunco tantum, non frondibus efficit vmbra.

b) *V.* 150. Impellit Cæsar, quidquid sibi summa petenti,
Obstaret, gaudetque viam fecisse ruina.

c) *I.* v. 349. Conferet exanguis quo se post bella senectus,
Quæ sedis erit emeritis, quæ mœnia fessis?

d) *L.* 2. 287. Sidera quis mundumque velit spectare cadentem
Expers ipse metus?

e) *L.* 2. v. Nil actum credens, dum quid superesset agendum.

A' sűrű erdőben, el-veszti, el-
ofzlik. a)

Gyula Tsászárról oly bátor teken- Bátorság.
tetű volt, hogy méltó volt tőle fél-
ni. b)

Oly gyorsan ment az hajó, hogy Gyorsaság
még az a' szél sem érte utól, a' melly
előre röpitette. c)

Midőn Gyula Tsászárt Kleópa- Kleopatra
tra vendéglé, a' palota, mellyben kintse.
le-telepedtek, Templomhoz hasonlón
vált: ott minden a' fából vala, aran-
nyal vala vastagon bé-vonva: vala-
merre léptek, gyöngyöket tapodtak:
aranyban adatott-fel tengeren, Nilu-
son, földön, levegőn találandó min-
denféle éték. d)

A' fok idő vesztegetés után, a' Mulandó-
fokszor meg-tsalatkozott reménység ság.
után, mit reményljen az ember? im el-

T 3 her-

a) L. 3. 361. Amittit ventus vires, nisi
robora densæ

Occurrant siluæ, spatium diffusum inani.

b) L. 5. 317. Non metuens, vultu in-
trepidus, meruitque timeri.

c) L. 5. v. 433. Non valet ipsa sequi,
puppis quæ vexerat, aura.

d) Lucan. L. 10. a v. 108. Ipse locus tem-
pli (quod vix corruptior ætas

Extruat) instar erat: laqueataque tecta fe-
rebant

Diuitias, crassumque trabes absconderat au-
rum . .

153. In-

hervadott, és le-hullott az élet virága: míg eszünk, iszunk itt terem az öregség. a)

Nyomorúság.

Egynehány nap lakjál akár ki házában, 's ha onnét haza térsz, akkor merd magadat nyomorútnak mondani. b)

Bátorittás.

Jóság.

Dítsértetik a' jóság; bé-nem fogadtatik. c)

Óigazság!

Némelly emberek tulajdon gonofzságinak köszönik házokat, kertet, heverő ezüstöket. De azomban egy gonofsz ember fe bóldog. d)

Az

153. Infuderé epulas auro, quod terra, quod

aer,

Quod pelagus, Nilusque dedit, quod luxus

inani

Ambitione furens toto quæsiuit in Orbe.

a) *Juvenal. Sat. 9.* Nunc mihi quid suades post damnata temporis, et spes

Deceptas? festinat enim decurere velox

Flosculus, angustæ, miseræque breuissima vitæ

Portio. Dum bibimus, dum ferta, vnguenta, rosasque

Poscimus, obrepit non intellecta senectus.

b) *Juven. Sat. 13.* Humani generis mores tibi nosse volenti

Sufficit vna domus. Paucos consume dies, et

Dicere te miserum, postquam illinc veneris, aude.

c) *Sat. 1.* . . Probitas laudatur; et alget.

d) Criminibus debent hortos, prætoria, mensas,

Az az ember a' ki az igazságot halállal-is védelmezi. a)

Nem igen mezfzire mégyen a' szegény ember; de a' Királyi fő Városban, a' szegénynek az iparkodás még nehezebb: drága ott a' nyomorúlt szállás, az inafok hafa: a' déb dab vatsora. b)

A' nagy házban nem ritka a' ke- Szolga. vély szolga. c)

A' nagy barátság haszna az étel; Barátság. (tudniillik a' nem valóságos Barátok közt.) d)

Némelly emberek a' rút gonosz-^{Meg-általkodás.}ságnak bátorságos meg-általkodást egyeztetnek. e)

T 4

Az

Argentum vetus, et stantem, extra pocula caprum.

Nemo malus felix. Sat. 1.

a) Sat. 4. Cuius, qui libera posset Verba animi proferre, et vitam impendere vero.

b) Sat. 3. Haud facile emergunt, quorum virtutibus obstat

Res angusta domi. Sed Romæ durior illis Conatus: magno hospitium miserabile, magno Seruorum ventres: et frugi cænula magno.

c) Sat. 8. Maxima quæque domus feruis est plena superbis.

d) Sat. 8. Fructus amicitiae magnæ; cibus. Imputat hunc Rex.

e) Sat. 6. Fortem animum præstant rebus, quas turpiter audent.

Az ne mondathassék felőlünk: nagy ember; de nagy erköltsi mellett, kevély. a)

Ditsőség.

Mi a' ditsőség; ha tsak kérdés? b)

Árralmas befzéd.

Az ékeffen-szollásnak mind a' két Fejedelmét maga a' nagy ékeffen-szollás ölte-meg. c)

Hívság.

Fontold-meg Hannibált! im ez a' nagy Vezér, ki a' világ három részében el-nem fér.

Vesd fontra, mennyit nyom, teste vallyon mit ér? d)

Lelki furdalás

Gyötri az embert a' gonofzság el-követése után a' lelki ismérret azonnal. Ez a' törvény-szék ártatlannak nem hirdeti az istentelent, ha a' külső Biró meg-tsalatkozik-is. e)

a) Sat. 6. Illustris; sed cum magnis virtutibus adfert

Grande supercilium; numeratque in dote triumphos.

b) Sat. 7. Gloria quantalibet quid erit, si gloria tantum est?

c) Sat. 7. Eloquio sed vterque perit Orator, vtrumque

Largus, et exundans letho dedit ingenii fons.

d) Sat. 10. Expende Hannibalem: quod libras in Duce summo

Inuenies? hic est, quem non capit Africa Mauro

Perfusa Oceano, Niloque admota tepenti.

e) Sat. 13. Exemplo quodcunque malo comittitur, ipsi Di-

Ollyan az étele, a' minémü az háza, és edénye. a)

Ha fő tisztre emelkedel, zabolában tartsd az haragot, és fösvenységet, könyörülly - meg ügye - fogyott tárfainkon. b)

Tiszt.
vitelés

Nem illik a' kortsmán (tsapon) szedett szókkal élni. c)

Ennek a' hazáját, és titulufsát a' nagy óság el-törlé. d)

A' szokás nem de nem nyakba vetett póráz. e)

Szokás.

Az hofzszas per, kintsbe vetett rozsdá. f)

Per.

T 5

Drá-

Displicet auctori. Prima est hæc vltio, quod se
Judice nemo nocens absoluitur; improba
quamuis

Gratia, fallaci Prætoris vicerit vna.

a) Sat. 11. Tales ergo cibi, qualis domus,
atque supellex.

b) Sat. 8. Expectata diu cum te Prouin-
cia tandem

Rectorem accipiet, pone iræ fræna, mo-
dumque,

Pone et auaritiæ; miserere inopum sociorum.

c) Migrat in obscuras humili sermone ta-
bernas.

d) Sat. 5. Cuius deleuit patriam, titu-
lumque senectus.

e) Sat. 7. . . Laqueo tenet ambitiosi
Consuetudo mali: tenet insanabile multos
Scribendi Cacoethes, et in agro corde se-
nescit.

f) S. 6. . . Res atteritur longo suffamine litis.

- Gyűrű. Drága gyűrű csak azért-is : mert Berenitze viselte. a)
- Életség. Partot szánt a' heába való munkának üzője. b)
- Mentség. A' Böltsefség szerentsét gyöz. c)
- Mentség. Borzas, de jó ember : elméje nagy és szép. d)
- Rázd-meg magad : niuts - é gántsod ? nem ejtette beléd.
- A' rosz szokás, vagy gazba ment természeted vétket?
- Fáradtság. Jobbára csak azért töri magát az ember, 's azért fáradozik : hogy legalább

a) *Sat. 6.* Murrhina, deinde adamas notiffimus, et Berenices

In digito factus pretiosior.

b) *Sat. 7.* Nos tamen hoc agimus, tenuique in puluere fulcos

Ducimus, et litus sterili versamus aratro.

c) *Sat. 13.* Victrix fortunæ sapientia.

d) *Horat. Ser. L. 1. Sat. 3.* . . . Rideri possit, eo quod

Rusticius tonso toga defluit; et male laxus
In pede calceus hæret: at est bonus, vt melior vir

Non alius quisquam; at tibi amicus, at ingenium ingens

Inculto latet hoc sub corpore. Denique te ipsum

Concute, num qua tibi vitiorum in seuerit olim

Natura, aut etiam consuetudo mala.

alább öregségében nyugodalma lehef-
fen. a)

A' fok ígéret, kínálás, ditséret Kínálás.
gyanuságot okoz. b)

Mihelyest hozzá fogunk a' do- Két kéz-
zel a' do-
log elején;
loghoz, felinek vége vagyon. c)

A' gyönyörűségnek fájdalom a'
vége. d)

A' Vendégségnek, és Vezérnek Vendég,
Vezér.
eszét és szokását, rosz kedvü ideje
tenyerünkre teszi; ha titok egyéb-
ként. e)

CCC.V.

a) *Hor. L. 1. Sat. 1. Maxima pars homi-
num affirmant, hac mente laborem
Sese ferre, senes vt in otia tuta recedant.*

b) *Hor. Ep. 2. 2. Multa fidem promissa le-
vant, vbi plenius æquo
Laudat venales, qui vult extrudere merces.*

c) *Hor. ep. 1. 2. Dimidium facti, qui cæ-
pit, habet. Sapere aude.*

d) *Ib. Sperne voluptates: nocet emta do-
lore voluptas.*

e) *Hor. Ser. 2. 8.
Convivatoris, velut et ducis, ingenium, res
Adversæ nudare solent, celare secundæ.*

CCCV. K Ö N Y V.

Olvasztatott illy Könyv. *Reise nach Guinea* .: Hamburg 1708. Guineába való utazás. Frantziául írta *Bosman Villiam*. Mástól németre fordítottatott.

Bosman. **A**z Iró maga járá-meg ugyan Guineát: de nem az új nyomdok szerént jár az Irása; a' mint tsak abból-is észre vehetni, midön így szól: Guinea igen nagy Tartomány, és egynehány száz mérföldnyire (avagy a' mint ő beszéll) órányira terjed. Azomban ezeket tetszett belőle kiszedni.

Új Guinéa 6. l. (A' beszéd nem az új Guineáról vagon, Imellyről Kuk járásában vólt az emlékezet, hanem ó Guineáról, Afrikának nagy részéről, Guinéa. mellyet a' Mórok lakják.) Ez az ó Guinea *Ankober* vizétől fogva a' *Pomni* nevü faluig tizenegy Tartományt foglal magában. A' nevek ezek: *Axim*, *Ante*, *Adom*, *Jabi*, *Commani*, *Febe*, *Saboe*, *Fontin*, *Acron*, *Agonna*, *Aquamboe*. Hét ezek közül Királyoktól vezéreltetik; a' többit közönségnek (*Respublicának*) lehet mondani. 84.) *Angóna* Országának mostanság nem Királya, hanem Királynéja vagon.

107.

107. Guineának fok az aranya. 147. A' Mórok avagy Feketék fokféle álnokságokról. 149. Minden szerentsés, és bal-esetben-is vigan vannak.

149. l. A' Fejek ékeisége a' szép rendes fűrtbe szedett, és fejek tetején öszve kötött haj: némellyek azt rózsa módra tekertselik öszve. Hajokat arannyal, 's néha az aragnál-is drágább korállal tzifrázzák-fel. Annak a' korálnak bizonyos neme az Hollandufoknál *Conte de terra* nevet visel: más féle korál pedig *Agries*. Karokon sőt egész testeken-is függ fokszor az arany, és korál gyöngy: ruhájok selyem, bársony, vagy más drága eszköz: a' karokon elefánt tsontból készített karikát-is viselnek; a' nyakokon pedig aranyból, és korálból készített szorítottót. Azok szép mesterségűek; 's a' kik ilyeneket nem viselnek, alá-való embereknek tartatnak lenni. A' parasztok, halászok déb dáb öltözetűek.

Guinéai
ruha.

Szoptattyák ugyan az anyák az Nevelés, ö magzattyaikat; de mihelyest futkározhatnak, el-eresztik, akár hová tartja kedvek; meg sem jönnek másért, hanem a' darab kenyérért. Azal ismét a' tengerre, ufzásra, fanyalgásra hová; valamint tetfzik; ruhájok még akkor (négy, vagy 6. esz-

ten-

tendös korokban) nintsen. Senki sem vigyáz rájuk ; még sem hallatik szerentsétlenségek hire. A' gyermekágyos afzszony még az nap, a' mellyben el-szüle gyermekét , tel-kél , 's **Mesterség.** dolgához lát. Ha mesterségre való a' gyermek , választhat magának a' félit, a' mint indulattya tartja. A' kovás mesterséget igen szeretik , és üzik ; 's helyesen el-készítenek mindent, a' mi a' szántásra , és egyéb szükség-re való. Az ülő nálok nem vas , hanem kö : a' fújtatójuk , három , négy tsivén - is éllyeszti a' lángat. Az az ő találmányok. Hajójok neve *Canoas.*

Tudomány. 163. l. A' Mórok sem írni , sem olvasni nem tudnak ; betűjük nintsen. Az időt a' hóld világnak , és a' szántásnak idejében mérik. Némellyeknél Kedden ; *Anté*-ben Pénteken az innep. Az nap csak halászni nem szabad. Az **NálakHollándufok.** Hollándufok egynéhány várt építettek nálak , 's ottan kereskedtek. A' pus-kából való lövést jól meg-tanulták. **Király.** A' Király nem igen hatalmas ; de némellyeknek a' mint nagyobb a' gazdagságok , és szolga rabjaik száma , nagyobb a' tehetségek-is. Orizöket házak előtt nem tartanak. Akkor nagy pompát mutatnak , midőn idegen Királytól , vagy Követtől meg-látogattatnak.

nak. Konyhájok a' többinél nem kézfületesbb. A' Király eszik, iszik az alá való egyéb emberekkel, mintha merő Atyafiak volnának. A' Király fia, ha fel-nevekedik, maga tartozik magára mesterséggel dologgal gondot viselni. Így nem tsuda, ha a' múnkás ember Királlyá válik idővel. A' Nemesség, vagy Szabadság az anyai Nemesség. ágról terjed. Ha a' Király fia rab leányt vészén, a' gyermeke rab: ellenben, ha a' Király leánya rabhoz mégyen férjhez; a' magzat szabad, remes, anyja szabad vólta szerént.

252. Ki-vévén *Acrát*, a' kisedek mindenütt környül-metéltetnek. Azt talán a' Mahomet tseléditől tanúlták; a' kik közé kereskednek. Korán házasodnak.

Egy Istent ismernek, ki mindent teremtett; de a' teremtésről, 's egyéb-ről sok nálak a' kába vélekedés. Az igaz Istenhez nem igen folyamodnak. Tetiche nevü bálvány Istenhez viszik az áldozatot, ételt, italt. Sok a' féle bálványt tartanak. Hiszik a' jutalmat, és a' büntetést; de rosz vélekedéssel keverve.

274. l. Négy és két lábu állati Guineának hoszfazán le-rajzoltatnak. Ökör, jüh, disznó, ló, elefánt, tyúk, rétze, 's több a' féle ismért, és ismé-

méretlen állat bőven vagyon nálok. A' méh, és a' méz temérdek. Ezek után a' fákról, pálmáról, és egyéb növényről vagyon az hofzfzas be-
széd, valamint a' rab-vásárról-is.

Fida Or-
szága.

403. Guineán túl *Fiaa* Országá-
ról beszéll. Kitsin, de népes. A'
Fidaiak térdepelve köszöntenek. Egy-
mást igen tisztelik. Fő képpen való
tisztelettel vífeltetnek az ő Királyok-
hoz, nem úgy, mint a' Guinéabeliek.
Feketék ezek - is. Tsunya a' mi a'
fok feleségről iratik. Temérdek fok
a' magzattyok. A' ruhájok tzifra,
noha aranyt, és ezüstöt nem vífel-
nek. Öt hat ruha-is vagyon egyfzer-
re rajtok. Az hajok nyérett, süve-
getlen mind férti, mind aszszony. Az
haláltól úgy félnek, hogy soha senki
még emlegetni se meri: fő képpen a'
Király előtt. A' számvetést gondo-
lattal hamarabb el-végzik, mint mi az
iráffal. A' kisdedeket környül-meté-
lik. Ha valaki a' Király aszszonyával
tiszttáalanul bánik, halál a' vége; e-
gyéb vétek jobbára fizetéffel büntet-
tetik; de halállal a' gyilkosság-is. A'
Király Táblája (aszta) elég betsüle-
tes. De az ide való Fejedelem a'
Nap-keleti, vagy egyéb Királyokhoz
képeft csak ugyan kóldus.

Itt veszik pénzen a' fok fekete ^{Rab-vásár} rabokat az Hollándufok, és egyebek, úgy hozatnak a' vásárra, mint másutt a' marhák. Billyeg süttetik a' melyekre. * Iszonyú fok ennek a' népnek a' bálványá: a' kigyót Isteni tiszteletben tartják. Jaj annak, a' ki meg-öli. Egykor tsak nem minden dísznó meg-öletett, hogy egy fertvélyes egy kigyót, a' ki meg-tsipe, fel-falt.

CCCVI. K Ö N Y V.

Olvasztott illy K. *Itinerarium Nobiliorum Italicæ Regionum* .: Autoribus Francisco Schotto Antverpiensi I. C. et F. Hieronymo .: Prædicatorio Vicentiæ 1601. Olasz Országi utazás, Schott Ferentz .: által.

Minthogy Olasz Országról már újabb Könyvek vannak ki-adva, ezt rövideden fogom haszonra fordítani.

Három a' Könyv fő része. Az első Tridentumból Romáig: a' II-dik Roma épületinek isméréti; az III-dik Romából Neapolisig vezet az utazót.

14. L.

* Azok az háboruban fogatott emberek.

U

Trident.

14. L. *Tridentum* Várofa a' Ve-
lentzei Tartomány végén a' szörnyü
hegyek között fekvő kerített Város
Áthesis vizénél. A' várát arany ház-
nak lehetne mondani. Németek, és O-
laszok lakják. Nevezetes a' Triden-
tnni Gyűlés miatt.

Basanum Várofa Trident, Ve-
lentze, Vitzentzia, és Pátáviium közt.
Basától építettett, melly szó a' Fri-
giabélieknél Elöl-járót jelent, 's illy
ertelemben meg-vagyon a' Töröknel
most-is, néha napján Eugánea vólt a'
neve.

selyem.

Minden esztendőben el-készül e-
zen Városban tizen öt ezer = 15000
font selyem, melly a' Khinai selyem-
nél-is drágalátosb.

Tárviz.

20. l. Tárviz (*Tarvisium*) a' Lon-
gobárdufoknak Udvar-helyek. Azok
az örökös hatalmat Markhiának szok-
ták nevezni. Arra nézve *Tarvisium*
egész határa Markhiónátus nevet visel
mostanság-is. Birák a' többi közt a'
Skáligerek, Kárráriak: 58. Király e-
rede belőle (Reguli) A' Velentzeie-
ké lett.

Velentze.

Velentze Városában az útszáin fo-
lyó tenger, a' Fejedelem roppant pa-
lotája, Szent Márk Temploma, pia-
tza, a' fok válogatott, 's Akvilejából
által-hordatott óság, a' tzifra hasznos
ujság

ujtság nevezetes; valamint a' fegyverház-is. Templomi, Kalastromi, Ispitályi, mind álmélkodásra indittyák a' nézőt: A' Plebania benne 67 = hatvan hét. Azon kívül nyoltzvan Templom a' Szerzetesekhez tartozandó. Az orgona 143. a' márványból ki-tett ofzlopok, vagy-is inkább emlékeztető faragott képek száma 165: rézből 23. áll. Igazság szolgáltató táblája 56: réz kapuja 10: Városnak szolgáltató orája 27: útszája 53: harang-tartó tornya 114: fő rendü palotája 141: köhidja 450: az útszákon folyó, vagy lebegő viz járására hajója 8. ezer = nyoltz ezer. Az hajó-építés helye (*arsenale*) nevezetes a' világon; főképpen a' *Bucentaurus* nevü temérdek hajó, fő-képpen Aldozó-Tsösörtök napjának számára. Elé-adám Velentze ditséretére Sanazárus verfeit a' 304. Könyvben a' Velentzeiektől mindenik versért Izáz aranyt nyert; úgy-mond Krispus Szanazár életében, ki ezt Aldus nevü Manútzisztól hallá. *Oppianus* Karakalla Tsászártól minden verfeiert csak egy arannyal ajándékozott-meg. (*Ob Cyneget. et Halieut.*)

Patavium Városának régisége harmos Patavium. fala, gyönyörü vidéke, nevezetes iskolája, ditsértetik. Elég az, Livius hazája volt. Magasztallyák az Orvoskertet-is.

Vitsetzia. *Vitsetziában* a' többi közt a' fe-
lyem teremtés nagy nevü. Midön
ezeket irom, harmintz ezer ember
lakja. Hofzfzas a' le-rajzolása.

Verona. 75. l. *Verónát* néha napján 200.
= két száz ezer ember lakta. A'

**Amfiteá-
tion.** Velentzeiek most-is igen erősítettik, és
ékesgetik. A' régiségekből a' látó
helynek (A' Theátrumnak) maradékit
mutogattya. Kornélius Nepos, Emi-
lius Macer, Plinius, a' Természet vis-
gáló, Vitruvius, Frakastórius innét
eredendők.

Bérgomum Következik *Brixia*, *Bérganum*,
Kalepinus Ambrus hazája: *Mediolánum*

**Mediclá-
num.** az Ausztriai hatalomhoz tartozandó
Város, határával együtt, *Insúbria* kö-
zepén. Élésre valóval mindennel bé-
velkedik. Mester-emberei nagy ne-
vüek. A' Marini palota leg-ditsősé-
gesb a' Városban. A' vára gyözhe-
tetlen. Mediolánumban a' Káptalon

11. (*collegiatae Ecclesiae*) a' Plébania 71.
= hetven egy: Ezekkel együtt egyéb
Templom 238 = két száz harmintz
nyóltz: A' hol a Deákok a' Keresz-
tyén tudományra tanittatnak, az a'
hely 120. A' lakosok száma három-
száz tiz ezer = 310000. Egyike ez
tudniillik Olasz Ország négy leg-ne-
vezetesb Városinak. 1. Roma. 2.

Velentze. 3. Neápolis. 4. Majland
= Mediolánium.

130. l. *Ticinum*, más nevén *Pá-Ticinium*,
pia a' néhai Longobárd Királyoknak
leg-főbb Udvar-helyek. A' fő isko-
láját (Academiáját) nagy Károly Tsá-
szár állítá (De Maria Teresia M. O.
Királynéja oda nevezetesbet helyhez-
tetett.)

Platzentzia Városa mind egyébre *Placentia*,
nézve nagy hirü, mint fajtya jóságá-
ra nézve (p. 137.) *Cæsus tanta copia,*
et tam boni saporis hinc exportatur, ut
qui summum commendationis gradum
caseo quærent, Placentinum esse dicant.)
Platzentziát 28. ezer lakja: abból a'
Szerzetes 2. ezer. Itt kezdődik Emi-
lius uta (*Via Æmilia*) és Ariminum-
ba tart.

Parma szép épületekkel meg-ra- *Parma*,
kott gazdag Város. 22. ezer lakja.
Következik *Mutina*, *Bonónia*. Ennek *Bonónia*,
bora, selyme, kard-hüvely tsinaló fok
mester-embere, kö-bányája, vize, er-
deje, szántó-földje, nevezetes. Egész
Olasz Országban leg-szebb fel-házak-
kal jeleskedik Bonónia p. 155. *Non*
hyperbolen dicam: nullibi Italiæ Ciuitatem
reperiri, in qua ciues tam sumptuose, et
magnifice domicilia teneant, uti Bono-
nienses.) *Asinell* nevü tornya nem tsak
igen magas; hanem dülő félre építte-
tett

tett olly mesterséggel, hogy el-ne düllyön. A' Könyv-háza a' javához számlálendő. Iskoláját a' világ tsudálta; főképpen a' Törvény-tudójinak az hírek nagy. *András* (Joannes Andreás) *Azo* (lucerna iuris) *Bártolus*, *Akursius*, itten jeleskedtek. A' népe a' külső Városiakkal együtt 79,381.

Florentia.

Romát ki-vévén, egy Város sem adott a' világnak annyi építő-mestert, és kép-író, mind *Florentzia* Várofa: azért maga-is tele vagyon a' sok szép palotával; gyönyörű mesterséggel épült Templomokkal. Ennek a' Városnak-is híres a' Könyv-háza. Plebánia benne 44. 's a' t. Ide való Amerikának ama' nevet adó *Vespútzius*.

Rávena.

Következik *Sena*, *Kremóna*, *Mantua*, *Ferraria*, *Ravenna*; Teodorikus Király idejétől fogva az Ostrogottus Fejedelmek Udvar-helyek; de tsak 70. esztendeig: mert Nárfses Jusztiniánus Tsászárnak Tízte őket Olasz Országból ki-verte. Nárfses után a' Konstantzinápolyi Tsászároknak *Exarchus* nevü fő Tíztei laktak 170. esztendeig. Aistulfus a' Longobárdusok Királya azután benne el-hatalmazott; míg Pipinus és Nagy Károly változást nem tett.

241. A' *Lorétomi* Szent Ház, és annak tsudálatos tulajdoni rajzolatnak-

nak-le; azután *Fulgineum*, *Spoletum*,
Interamna, Nárnia 's a' t.

A' második rész *Romát* teszi szem Roma.
eleibe. Arról mi a' Régi Jeles Épü-
letek közt, és ezen Könyvh. III-dik
Szakaszában eleget szóllottunk.

Az III - dik Rész *Neápolis* felé
vezet, *Apius* uttyán.

Az utazónak meg-mutattatik *Ka-
jéta*, *Suessa*, *Kápua*, *Aversa*, *Atella*.

Neápolis. Arról kár keveset irni.
Gyönyörű helyet foglal a' tenger
mellett. Ki-kötő partyaról meg-lát-
szik *Minerva* és *Misénus* hegy foka, Neápolis
Káprea, *Ischia*, *Prochita*, *Parthéno-
pe* a' régi neve. *Virgilius* az ő pa-
raszti majorságu verseit ott készitté.
Georg. 4.

Illo Virgilio me tempore dulcis alebat

Parthenope, studiis florentem ignobilis oti.

Nem meszsze vagyon oda temető-
je - is *Pausilipus*nál. Közel fekszik
mellette *Sanazár*; 's illy verseket ol-
vastat: mellyek *Bembus Péter* tsinál-
mányi:

Da sacro cineri flores: hic ille Maroni

Sincerus Musa proximus, ut tumulo.

obiit a. 1530.

Neápolis az ő mostani erejét, pom-
pája nevedését V. Károly Tsászár-
nak köszöni. Szent *Januarius* tsu-

dája ottan nevezetes. Igen alkalmas a' ki-kötő partya, Vesúviusnak közel lévő tüzet-hányó hegye a' Vároft nagyon rettentí; de a' hátán szöllöt, 's kerti gyümölsöt nevel: *Pausilipus* hegye melly az utat el-szakasztá, által-vájatott, 's már ebben az al-ásásban ki 's be Neápolis felé alkalmas utat enged. Az utnak 12 lábni a' magassága, valamint a' szélyessége-is, az hosszúsága mint egy lépesni. Seneka Neápolisi barlangnak nevezé. Mihelyest ki-lép abból az ember, a' *büdös-kő* szaga felüti az ember órrát. Tele a' *büdös* köves vízzel az a' táj. Ott vagyon a' Szent Germán nevü izzasztó-is.

Következik *Puteolis*, *Bája*, *Misenum*, 's több a' féle helység le-írása.

CCCVII. K Ö N Y V.

Olvasztatott illy Könyv, *Religio Christiana contra Alcoranum pacifice defensa et probata.* Autore P. Michaele Nau, S. J. Presbytero, A' Keresztyén Törvénynek Mahomet Törvényne ellen ugyan Mahomet Törvényéből készített védelmezése. Irá Nau Mihály nyomtatott Párisban 1680-dik esztendőben.

Mahomet vallásu Siraj bizonyos emberrel Europai némelly Keresztyénnek illy befeljelgetése támadott. Mondá a' *Mahometánus*: **Tsudálom**, hogy a' ti Keresztyének, kiknek menyből hozatott Könyv adatott a' tanításra, olyanokat vallatok, mellyeket ember, által nem ért, meg-fem foghat. Erre a' *Keresztyén*. Nem tudodé, hogy az Istenes hitel vóltára az kívántatik, hogy az Istennek hitelt adjon az ember; noha az Isteni titkoknak okait által nem érti, 's eszivel fel-nem éri. Meg-nem engedi a' ti Alkorán nevü Törvénytek - is, hogy az ilyen okok vizsgálásába mélyen ereszkedjék az ember: mert az Allatokról szóló részben, a' mind ő mondja illy parantsolatot adott az Isten. Midön olyanokat látsz, a' kik

Az Evangéliom be-
tsülete a'
Mahome-
tánusok-
nál

a' mi mondásinkat feszegetik, fordúllyel tőlök, mig másról nem beszél-
lenek. *

Továbbá a' Tehénről irt részben (Cap. de Vacca,) azt tanította az Alkorán: hogy a' Szent Irásról nem kell kételkedni, és hogy azoknak adatott az, a' kik az Istent tisztult félelemmel tisztelvén, el-hiszik a' leg-felsőgesb titkokat. Midön az Isten a' bizonyság nem kell félni a' tévelygéstől. Ebben meg-egyezzünk, úgymond a' Mahometánus. Mi pedig azokat hiszszük illy folytatá szavát a' Keresztyén, a' mikre minket az Isten tanított. Ö benne hiszünk, az ö Igéjében, és Lelkében. Hiszünk az Evangéliomnak, mellynek igazságáról nintsen kétség, a' mint ti-is meg-vallyátok, ó Mahometánusok! Hallyad az Alkoránt, Cap. de Mensa. Az Evangéliomról így szól: Az a' Krisztusnak adatott, az Istennek szentelt emberek világosítására, és igazítására; 's ugyan annak a' törvényre szerént kell a' dolgokról itéletet tenni. *Ipsum esse Christo ad devotorum Deo hominum illuminationem, et directionem datum, deque rebus esse ex eius praescripto*
ju-

---

* Az Alcoran igéjit Nau Arubul, és Deakul mindenütt ki-teszi szórúl szóra.

iudicandum. Ezek-is az Alkorán szavai, fontold - meg. Mi az Evangeliomra tanítottuk az embereket. Abban igazgatás vagyon, és világofság; és azokat meg-bizonyította, a' mik az ó Testamentomból kezünk közt forgának. 's a' t. *Evangelium tradidimus, in eo directio et lumen, atque confirmatio, quae e veteri Testamento habentur in manibus. Erre a' Mahometanus.* Hiszszük, a' miket az Isten nekünk Abrahamnak, Isáknak, Jákobnak tanítva hagyott, küldött, a' miket Mójses, Jesus, és a' Profeták hirdettek. Igazán-is szólott hozzánk az Alkorán (*Cap. de mensa*) mondván: O ti! kiké az Isteni Könyv (az Alkorán) ez tinektek éppen semmit sem használ, míg az ó Testamentomot, és az Evangeliomot bé - nem fogadjátok; 's nagyobbra nem betsüllitek. *O vos quorum est diuinus codex (de Alcorano loquitur) nihil omnino hoc vobis prodest, donec Testamentum vetus, et Evangelium complectamini, praëque feratis.* Ezek mind úgy vannak, de ti Keresztyének az Isten szavát, az Evangeliomot meg-változtattátok, a' Szent Írást meg-rontottátok.

Keresztyén. Mutassátok-meg, hogy illy gonofságot vittünk végbe. Ha igazán szólottok, ide a' bizonyossággal;
 így

igy szól az Alkorántól. *Si ex veritate dicitis, huc vestram demonstrationem.*

Mahometánus. Az abból tetsziki: mert a' mi Szent Könyvünk, az Alkorán, nekünk azért adatott, hogy a' mik az Evangeliomban, és az ó Törvényben foglaltatnak, azokat az Alkorán helyén hagyná, meg-bizonyittaná. *Ut que Evangelio, veteraque Testamento continentur, rata haberet, ac confirmaret.* Az Alkorán ezzel a' két Könyvel meg-egyezett, midőn iratott; most megszűz el-üt tőlök. Ti tehát mind az ó Testamotot, mind az Evangeliomot meg-másoltátok. Mert, a' mi Alkorán Könyvünk olyan, a' minémü elejintén vólt: az ellen nintsen gyanu.

Keresztyén. Honnét tudhattyuk, hogy az Alkorán ama két Testamotom erősítésére küldetett? *Mahom.* Abból: mert az Alkorán elébb az Evangeliomhoz igazit; azután magához. *O vos quorum est divinus codex etc. vt supra.* *Kereszt.* Szép dolog! maga magának áll-ki az Alkorán bizonyságúl. Ha most valaki olly Könyvel állana-elé, mellyről azt mondaná: hogy ő azzal az Alkoránt bizonyittya; ez az új Könyv pedig az Alkorántól megszűz el-ütne, bé-vennétek-e? *Mahometan.* Isten ne adja: mert hogy
 hogy

hogy volna Istentől adatott Könyv az Alkoránnak bizonyosága kedvéért, ha ezzel meg-ne egyezne: *Kereszt.* Hogy hogy adatott tehát az Alkorán az Evangeliom bizonyosságára, mellytől olly megszűze el-távozik? *Mabom.* A' mostani Evangeliomtól megszűze el-távozik az Alkorán; úgy vagyon; de nem a' régítől, a' valóságástól. *Kereszt.* Szint ezt mondhatná az új Alkorán hirdetője-is a' Tietekről; hogy tudniillik egyez a' régivel, de nem a' mostanyival. *Mab.* Hozza tehát elé a' régít. *Ker.* Hozzátok elé a' régi Evangeliomot. *Mab.* El-vefzett. *Ker.* El-vefzett a' ti első, valóságos Alkorántok-is. *Mabom.* Lehetlen; holt örökké vigyáztunk arra, hogy el-ne vészzen. *Kereszt.* Annál-is inkább lehetelen, hogy a' valóságos Evangeliom ki-vefzett a' világból. Az Evangeliomnak pelda-irási, egyező máffai számtalanok voltak kezdetől fogva a' világon: mind nyelven, minden nemzetségnél. Azok az nemzetek nyelvel, indulattal, szokással egymástól különböztek. Mond-meg, hogyan egyeztek-meg mindnyájan abban, hogy az Evangeliomot el-fikkaszfák, vagy meg-változtassák; úgy hogy mindenik máffa, Könyve, pelda-irása el-vefészzen, vagy meg-romol-lyék,

lyék. Az a' Könyv, mellynek követségéhez szegődtek, mellyet mindenütt hirdettek szóval, tollal, vérek-ontásával. Vagy Ti Mahometánusok, kik annak védelmezésére jöttetek, miért nem tartottatok-meg a' veszélytől? Semmit sem használ az Alkorán, ha az Evangéliomot, és az ó Testamentomot bé-nem fogadjátok. Ez a' Ti tanitástok, ez a' Ti törvénytek. Az Alkorán fundamentoma az Evangéliom. Ha a' fundamentom oda vagyon, hová kell lennetek? Továbbá: ha a' Keresztyének az Evangéliomot meg-máfolták, azok kedvéért meg-máfolták-e a' Zsidók az ó Törvényt, az ó Testamentomi Szent Irást? *Mabom.* Az lehetetlen. *Kereszt.* És így lehetetlen, hogy az Evangéliomot meg-máfolták a' Keresztyének. Meg-vagyon a' Zsidók ó Testamentomában, a' mire a' Keresztyének Evangélioma abban mutat.

Mabom. Valóban tsudálatos dolog. Ha az Alkorán, a' midön készítettett, az Evangéliommal meg-nem egyezett, hogy hogy ditsérhette? hogy hogy igazithatta az Alkorán, tanítványát az Evangéliomhoz, mint azon Alkoránnak próba-kövéhez? *Kereszt.* Még annál-is tsudálatosb az a' mit az Alkorán mond *Cap. de Vacca.*

O Mahomet! te sem a' Zsidóknak, sem a' Keresztyéneknek nem tettszel. *Neque Judeis (O Mahomete!) neque Christianis probaris, aut places.*

Honnét vagyon az, hogy a' Keresztyének az Alkoránhoz nem szegődtek, ha látták a' bizonyoságot; főképpen holott könnyebb az Alkorán törvénye, 's a' testnek igen kedvez? maga mondja az Alkorán: hogy ő az ő tanítványinak nehéz dolgokat nem parantsol, nem kívánja a' keserveit, hanem csak az édeit. *Nolle a suis difficilia, et acerba, velle facilia, et suavia.* Elé-kellenék a' mi meg-tzáfolásunkra tenni az ő Evangéliomot, mint mi a' Zsidók ellen elé-teszszük az ő Testamentomot. Tudniillik ditsérte az ő Testamentomot, és az Evangéliomot Mahomet azok előtt, kik olvasni nem tudtak, és örömeit el-hitették magokkal, hogy benne vagyon a' mi a' testnek kedvez. Így szedett Tanítványokat. Ditsérte az Abrahamnak, Isáknak, Jákobnak, Ismaelnek Isten-től adatott Könyveket: mellyek se nintsenek, se nem olvaftattak.

Továbbá a' Szent Háromságról vagyon a' beszélgetés. Mahomet az Alkorában az Istent *Allah* névvel Istennek vallya: az Ur Jésust Istent igéjének mondja lenni. *Kelmet Allah,*

a' Szent Lelket így nevezi *Roubb elgodos. cap. de Vacca., et familia Amram. Christus Jesus filius est Marie, Dei Apostolus, eiusque Verbum: dimisit ipsum in Mariam, vnaque Spiritus qui ab ipso est.*

Mahomet azokat, kik az Istenhez társokat adnak (*associantes*) gyűlöli, de azoktól a' Keresztyéneket megválasztja. p. 30.

Mahomet gonoszág Végtere Mahometnek sok istentelensége, és gonosz törvénye számláltak-élé: bujasága a' többi között szörnyü. Fegyverrel kényszerítte a' népeket, 's azzal kezdé, és terjeszté vallását, a' paraditsomot-is bujaságban álitá. Könyvéröl azt hirdeté, hogy azt tsak az egy Isten érti, még is világosnak, 's út mutatónak írja. Így ellenkezik önnön magával. Még a' marháknak-is támadást ígér. Az h á ha-való esküvést megengedi *c. de mensa.* A' kik az Alkoránt bénem veszik, mind megöletti. A' tolvajság és usora által nyert jószágot hiveinek engedi. Az Istent tsalárdnak hirdeti. *C. de famil. Amram. et de animalibus,* és így továbbá.

CCCVIII. K Ö N Y V.

Olvasztatott *Schmidt* Miklósnak a' Török Birodalomról irt egypár Szakaszra. *Imperatores Ottomanici*. Tynav. 1760. Im' a' summája egy kis toldalékkal.

Káspium tájáról a' Török nemzet, Első Török K. O. trogules.
 a' Persák, Arabok, és Görögök ellen el-hatalmazván, az ő első Királyát *Otrogules* neven ismer-teté. Ennek a' fia *Atmán*, vagy *Os-mán*, 's leg-közönségesb nevezet sze-rént *Ottomán*, *Andrónikus* nevü Pa-leológus Tsászárnak idejében, 2 dik Otomán. *Urunk* 1289-dikében kis *Afiát* meszse el-rablá. Akkor a' Magyaroknál IV-dik avagy *Kún* nevü *László* országlott. *Prusza* Várasát el-foglalá, 's Királyi szekét, udvarát oda helyhez-teté; *Ur.* 1327-dikében, midön a' Magyarok koronáját *Kún László*, III-dik *An-drás*, *Ventzeszló*, *Bavariai Otto* után, első avagy *Robert* nevü *Károly* vi-felné. (Robert *Károly Már-tellus Ká-rolynak*, *Már-ellus Sánta Károlynak* *Szitziliai Királynak* fia vala *Máriából* V-dik *István Királynak* leányából. III-dik *András* *Jerusálemi* II-dik *András-nak* IV-dik *Bela Király Attyának*, *István* nevü fiától való unokája volt.

IV. Szak.

X

Azon

Azon III-dik András az ő édes leányát Ventzeszlónak adá házas-társul. &c. Ottót Erzsebet IV-dik Béla leánya szülé.)

Orchán.

Orchán Ottomán fia, atya hólta után Ur. 1329 dik táján Nitzeit tette magáévá; ifjab' Andronikus Tsászfárságakor. Ennek hólta után Anna Tsászfárné Kantakuzen Jánostól feltvén a' koronát, addig vesződött, hogy segítségül hivattatván mindeniktől a' Török, el-hatalmazna. Orchánnak adá Kantakuzen a' leányát házas-társul; 's így a' segítségre annál-is inkább készszen léven a' Török, nagy táborral meg-futá Európát, 's ott mind Paleologus Jánost, mind Istvánt a' Szerviufok Királyát, mint a' Bolgároket, fészket vert magának Európában; 's nevezet szerént Adrianópolis, és Filippópolis Városában. Meg-holt Orchán 1357. Akkor a' Magyaroknál első Lajos Király uralkodék.)

I. Amurat.

I. *Amurates* Orchán fia Adriánopolisban állittá-fel Király székét. A'

Jantsár.

Jantsár fereget vagy ő szerzé, vagy erőfőbbé tevé: mert az Európában öszve fogdozott ifjakat Asiába által küldé, 's mesterséges gyakorlással, Török nyelvre való tanítással hatalmas vitézekké változtatá. Susmánt

Bolgárok.

a' Bolgárok Királyát meg-győzé, leányát

ányát feleségül vevé, magát pártfogója alá kerítte. (*in clientelam accepit*) Paleológus János Tsászárt - is maga után jártatá Asziába. Szerviai ember-től meg-öletett. 1390 - ben. Sigmond Tsászár és Király idejekor. Amurát vesztette-el az egész nemességgel Krajevits Márkot a' Bolgárok Királya. Krajevits
Márk,
1374-dik esztendőben.

A' Törökök meg-ölvén Jakupét I. Bajazet.
Bajazet testvérét, *első Bajazetet* tettek Királya. Skopiát, Vidint el-foglalá. Sigmond Tsászár K. a' Magyarokkal, Sigmond
veszte Ni-
kopolisnál
és Frantziákkal ellene állott Nikopolisnál. A' Frantziák körül vétetvén a' Töröktől, mind le-ugrának a' lovakról, 's gyalog hartzolának. A' Magyarok látván az el-hagyott lovakat, 's azt gondolván, hogy a' Frantziák mind el-vesztek, minden rendi módja nélkül szaladni kezdenek. (p. 4. *Hungari visis Gallorum equis sine sefforibus, rati barbarorum armis cecidisse omnes, incompositi fugam capeffint.*) Bajazet a' Dunához szorítván őket, kit karddal, kit vízzel vesztett-el. Konstantzinápoly már azomban minden hatalomtól meg-fosztatván, tsak alig vett lélegzetet, tiz esztendeig ostromoltatván a' Töröktől. Lidia, Frigia, Kapadótzia, Örmény Ország pusztult Bajazet fegyvere alatt. AZON

Tamerlán. Tartományok Fejedelmi tehát Tamerlánhoz Szittyai Fejedelemhez folyamodtak. Ez Perfiát el-foglalván, temérdek néppel rohant Antzira-mellé kis Afiában. Ott a' Törökkel meg-ütközvén, Bajazetet el-fogá; vas kalitkába zárá, 's magával hordozá. Meg-holt Bajazetet Urunk 1404-dik esztendejében.

Bajazet
fiai.

Öt fiat hagyott, Solimánt, Isát, Mójsfest, Mahometet, Kasánt. Ezek 12. esztendeig egymás közt háborogtak, 's azért az Iroktól hol egyik, hol másik tétetik Tsászárrá. Mánuel Paleologus Görög Tsászár Mahomettel szövetekezett. Mojses Mahomet testvére, ezen attyafia sátorában meg-fójtatott; 's így I. *Mahometé* lett a' Birodalom. Válákhíát magáévá tette, a' Velentzei gallyáktól meg-gyözetett 1420-ban meg-holt. A' fia

Mánuel.

1. Mahomet.

2. Amurát.

II. *Amurát* következék. Konstantzinápolyt sokáig vitta; de Jánoson Görög Tsászáron meg-könyörült. Tefalonikát a' Velentzeiektől el-nyeré. Albániát el-foglalá: a' kisedet Skanderbéget zálogul el-vivé Adriá-nopolisba. *Hunyadi Jánostól*, és *Uladislaus Királytól* Erdélyben, azután Sófia Városánál, Morava vizénél meg-veretvén, minekutánna a' Bolgárok magokat a' Magyarok pártfogása

Bolgarok

alá

alá eresztették volna (p. 8. *Bulgaria oppida se in finem Hungarorum dederunt.*) a keresztényekkel illy frigy-kötésre lépett: *Bránkovits* György, kinek a leányát *Máriát* már az előtt házas-társul vévé *Amurát*, maradjon *Ura Szerviának*. *Váláchia*, *Moldávia*, légyen a Magyaroké, a' mint az előtt volt. (p. 8. *Valachia, Moldavia iuris, ut antea, Hungarici fieret.*) Addig ösztönöztetett *Vladisláus* Király *Paleologus* Tsászártól, *Juliánus* Követtől, egyebektől, mig a' köteft fel-nem bontá. *Nikópolist*, és az *Eukszinus* tengernél *Várnát* el-foglalá. Ott *Amuráteff*el meg-ütközvén, fejét veszté. *Hunyadi* a' maradékkal az *Olásághoz*, azután haza jutott. *Amurátes* osztán *Peloponésust* adó-alá fogván, *Albániát* vitta. *De Castriottus* György, avagy *Scánderbeg*, ki a' Törököktől környülmetéltetvén *Bég Sándor* nevet nyere, magát, Országát fel-szabadítván, *Krojját* úgy védelmezé, hogy heába esnék fáradsága. *Sándor* *Hunyadival* akara *Bolgár* Országban *Amurátra* rohanni; de későn jött. *Rigó* mezején *Hunyadi* 8. ezeret vesztett; a' Török 34; mindazáltal a' Magyarok megfutamodtak. *Amurátes* 1450-ben ki-halt.

Moldava,
és havas
al-föld.

2-dik
Vladiszló.

Hunyadi.

Skander-
beg.

Rigó-
mező.

2 Mahomet.

Verántzi.

Rettegetes
ágyú.

Al-ásás.

Hajlók a'
szarazon.

II. *Mahomet*. Amurát fia országlott; 's hogy az istentelen ember bátrabban uralkodnék, testvérít meg-ölede *Verántzi* Antal Érsek Könyve mást bizonyít: hogy Máhometet ki-vévén, attyok előtt a' Testvérek mind ki-haltak. Midön II-dik Máhomet majd 3. száz ezer Vitézzel viná, 's az ő rettenetes tornyaiból, sántzaiból temérdek golyobiffal ostromlaná Konstantzínápoly Városát, a' többi közt Adriánopolisból elé-hozatá Orbán nevű Dákustól, (Erdélyitől) készítettett ama' nagy ágyuját, mellynek vontatására ötven par öker, két ezer paraszt kellett. A' szája által erője (diámeter) tizenkét arasznyi vólt, 's három száz fontos köveket okádott a' Városra. Hétyszer süttetett - ki minden nap; 's regvel az ada rettentő jelt a' dologra. Egykor igen meg-terheltevéen porral, öszve szakadt. Még nagyobb öntetett helyette, de a' falaknak nem igen ártott, a' nagy mi haszna. (*Que modum excedunt, speciem magis quam usum habent. p. 13.*) Temérdek all-ásásokkal-is rettenté a' Vároost; de azok ellen kénköves tűz gyújtatott. Fegyveres hajója két száznál több forgott a' Város tengeriben. Azokat holott Konstantinus Tsászár a' vizekbe vont lánczokkal meszire

tá-

távoztatá, hogy Mahomet a' Ceratin nevü tenger öbléből közel érje a' Vároft, rettenetes, halhatatlan erővel hetven hajót szároz uton Galatán-túl a' Bósforus nevü közről által-vitetett a' Ceratin oblébe: az hegyeket, völgyeket e' végre lapra terítettette, az utakat ki-deszkáztatta, 's meg-lett, a' mit akart. Söt Ceratinra hidat-is vetetett. Konstantinus othon való, 's idegen földi társaival mindent tett, hogy Városát védelmezze; de közelgetett utolsó órája. Mahomet imádságot, 's böjtöt parantsolván, nagy prédát-is igérvén Ur. 1453-dik esztendejének hufzon kilentzedik Májusát vegzé - ki az utolsó ostromra. Meg-tudván azt Konftáatinus Tsásfár Romai mód szerént meg-áldozott: vitézit el - rendelé. Maga - is, othon való Vezéri-is, nevezet szerént Jusztiniánus a' Genua, és Velentzebéliekkel hatalmasan ellene állanak Máhomet ostromának; de bé-ütött a' Török, Kantakuzénus, Tolédus, Konftáatinus Tsásfárral együtt meg-öletett az ütközetben, Szent Sofia Templomában, a' hová az ügyefogyott nép folyamodék, szörnyü vér-ontás len. Le - vágatott negyven ezer ember; hatvan ezer rabságba vitetett. A' Templomok, udvarok, paloták,

Konstantinopol
rabsága.

házok prédállása harmad napig tartott. Török köz-mondása lett: hogy ez, amaz, olly gazdag, mintha Konftánztinápoly pufztításán jelen lett volna. Mähomet Napkeleti Tsászárnak köszöntetett. Ott ofztán vendégségeiközt három száz leg-nemefebb Görögöt kontzoltatott-le.

Belgrád.

Midön Mähomet 1456-ban Belgrádot (Nandor Fejér Várt) viná, 's némelly Török Vitéz a' vár tornyában az hódos zászlót már teregetné, neki és utánna némelly Magyar Vitéz; 's bele kapaszzkodván, magával együtt le-hengeritté a' toronyból. Itt verte-meg Kapisztrán Jánossal Hunyadi János Mähometet irtóztató táborával együtt. Azért III-dik Kállisztus VI-dik Augusztust innepé tette. Szaladás vólt Adrianópolis felé Mähomet igyekezetének a' vége. A' Belgrádi ütközetkor jelesé tette magát Kanifai László, Rozgonyi Sebestyén, *Szilágyi Mibály*, Mähomet eltapodá Korintust, Tegéát. Itt egy ágyuja egyszerre hétszáz fontos köveket, vagy golyobifokat eresztett, úgy hogy ordittása az egész Peloponnesust meg-rezzentené. El-rontá a' Trapezunti Birodalmat-is; a' hol Komnénus Elektöl fogva, uralkodék a' Komnénusi vér. Válákhíából Drakul

Hunyadi,
Kapisz-
trán.

Szilágyi.

Ágyu.

Drakul.

Vaj-

Vajdát ki kergeté. (Az osztán Mátyás Király kezébe esett) Bosnia Királyát Istvánt meg-fogá, meg-ölé. De Mátyás Király Jajtzát Bosnia fő Városát töle hamar viszfza vevé. Ezek után Mahomet a' Velentzikkkel Peloponefuszert viaskodott. 1467-ben Skánderbeg hóltá után, Albániát el-foglalá; azután Chalciſt tette magaévé. Perfiával ſzerentséſen meg-ütközött. Azomban Mátyás Király Szabátsot Szerviának erős Várát meg-vette töle nagy viadallal, 's el-hányatta. Mindazáltal Máhomet nem tsak Erdélyt, nem tsak Szendrő táját, hanem Stájer és Karint határit-is pusztitgatá. Kaffát (avagy Teodoſiát) Kriméának, avagy Tauriſi Kerſonefuszának az Eukfinusnál tündöklő fő Városát a' Genuabéliektől húsz ezerből álló hajójával el-foglalá. 1476-ban Krója Skanderbég ditsősége tsak ezen eſzteadöben lett Mahometé. Alibég nevü hadi Vezérét Bátori Iſtván Erdélyben Kiniſi Pállal Temefi Gróffal talpig győzé. 1479-ben.

Jajtza.

Szabáts.

Kaffa
Kriméa.

Krója

Bátori
Kiniſi.

Ródus.

Ródus Szigetét Meſites nevü Vezére Mahometnek, minden erővel, 's meſterséggel Ambuffon ellen (ki nagy Meſtere vala a' Szerzetnek) mintegy három hónapig heába ostromlá. De Achmet Vezér Apuliában Hidruntu-

Magyarok
Hidrun-
tumnál

mot, avagy Otrántót el-foglalá. Ferdi-
nánd Neápolis Királya Mátyás Ki-
rálytól tulajdon Vejétől (tudniillik
Beatriks Urától) segítséget vévén,
Magyar Balásnak, és Nagy Jánosnak
két ezerből álló vitézivel táborát meg-
erősítvén, Hidruntumot meg-szállá, 's
Magyar Balás ugyan, és Nagy János
azon orában, mellyben érkezének, a'
Törököknek viz-vezető tsatornás tor-
nyokat el-foglalák. Meg-holt Maho-
met: a' Hidrunتميak magokat fel-
adák: a' Város a' Keresztyénekhez
viszszá került 1481-ben. Mahomet
két Birodalmat: a' Bizantiumit, és Tra-
pezuntumit, és két száz Vároft fog-
lalt-el. Azon vólt, hogy a' Nap-
nyugati Birodalmat-is magáevá tegye.
Tudott Görögül és Deakul; a' régi
Vitézek történetit bé-téve beszéllé.
Se Krisztuffal, se Mahomettel nem
törődött. Hogy győzödelmi írásba
foglaltassanak, embereinek ajánlá. Bi-
zonyos Vitzenti Olaszt udvarában tar-
ta, ki Persiai háborúját, 's győzödel-
mit Olasz és Török írásba szedé.

Mahomet
h lála

2-dik
Bajazst

II. *Bajazet* Mahomet fia lett Tsá-
szárrá. Zizimus a' testvére meg-győ-
zetvén a' Rodusiakhoz vette magát;
onnét Romába. Midön Frantzia Ká-
rolyhoz utazna, meg-hólt, de meg-
nem tért. Bajazethez Mátyás Király
Kö-

Követül Jakafitsot a' Rátz Király fiát küldé. Betsülettel fogadtatván Adriánopolisban, Gáfis nevü Mustafától Szenderönél Jakafits meg-öletett.

Dervis, *Kalender*, és *Torlák* nevü bizonyos fanyaru életüek vannak Mahomet tseledi közt. A' Dervisek fél mezitelenek, magokat vagdallyák, metelik; hogy fanyaru békefséges türöknek láttassanak; de búja tisztátalanok, és puszító latrok. Egy ezek-közül sebbe merte ejteni Bajazet Tsáfszart, 's azon nyomban le-kontzoltattott. Bajazet meg-gyógyúlt.

Jakub nevü Hadi Vezére 1494-ben egész Labákumig nyargalt a' prédára. Ellene áll vala Zrinyi Péter, Frangepán János, Derenczényi Imre Horváth Bán; de Frangepán agyon lövetett, Derenczényi fogva vitetett Konstantinápolyba; onnét bizonyos szigetbe. A' hol, akár mint ösztönöztetnék, álhatatoson meg-maradván a' Keresztyén hitben, meg-hólt. Szerviában ellenben Kinisi Pál, vágván, rontván, pusztitván, annyit nyert, hogy öt ökör egy arányon kelne. Bajazet meg-ijedvén, Uladiszláus Királyhoz követeket küld vala, 's három esztendeig tartandó békefséget nyere.

Jakafits

Török Bavar rendüek

A' Török lábáknál

Zrinyi Frangepán

Derencsényi

Kinisi

Albert
Lengyel K

Albert Lengyel Király, Istvántó!,
Havas al-földnek (Válakhiának) Ma-
gyar Ország pártfogása alatt lévő Fe-
jedelmétől, és a' Törököktől annyira
meg-veretett a' Bukoviniai öreg er-
dők közt, hogy midőn hamar erre
Markóni nevű Bali Bég, Török és
Tatár seregből álló ötven, vagy több
ezerrel Podoliát 's kis Ruffiát pusztí-
taná egész Krakóig, majd száz ezer
Lengyel ragadtatnék a' keserves fog-
ságba. Senki se vólt a' ki a' Török-
rek ellene állana. (p. 65. an. 1497.

Keresz-
tyén
Rabok

*In tam vasta regione, omni praesidio de-
stituta, hostis per plures dies spolia lege-
bat; nullo, quod fidem pene superat, e
tanto praedantium numero vel leviter sau-
ciato, minus interfecto.*) Haza felé ló-
dúlván, a' rabok öregit meg-ölték.
A' jövő 1498-dikban Bajazet engedel-
mével ismét néki rohant Markóni Ba-
li Bég, noha már 70. esztendő volt,
Lengyel Országának; de holott a' tél
derekára esett a' nyargalása, 10-dik
Jánuáriusban, tsak egy éjszaka tiz-
ezeret ölt-meg a' hideg a' Török tá-
borból.

Török ve-
szedelem

Velentzei
háboru

Ur. 1499-ben A' Velentzeiek el-
len Peloponésus felé két száz kilentz-
ven hajót vitetett; és, hogy az ere-
jeket fok felé szakasztaná, más gál-
lyát Jádrának igazított, melly Város-
is

is a' Velentzeieké vala; 's tsalárdsággal élvén a' Vezér, mintha a' Magyarok ellen menne, a' barátság színe alatt nagy pusztításokat vitt véghez. A' Velentzeiek a' Töröktől, vizen, szárazon fokszor meg-győzetvén, U. Uladislaus K. ladiszláushoz Magyar Orsz. Királya-hoz folyamodtak; minden esztendőre, míg a' háboru tartand, száz ezer aranyt ígervén; azután pedig harmincz ezret. Igen sürgeté ezen szövetséget mind Bakats Kárdinális, mind VI-dik Bakats. Sándor Pápa, reá-is állott a' Király; 's Hunyadi. Korvinus, avagy Hunyadi János Horváth Bán, Somi Jóseffel Temesi Gróffal Somi. Jajtzánál Bosna fő Városánál megszalaszták a' Törököt 1500-ban. Sőt A' Magya- rok Vidin- ben, Niko- polisben. 1502-dik esztendeig a' Magyarok már Vidint-is el-rablák, Nikópolist tüzbe borították. Békeesség kereskedék a' Velentzeiekkel. Ismael Perfa-is a' Török Birodalmat tellyeséggel el-akará süllyeszteni. Bajazetnek három élő fia vala: Akhomát, Korkhut, Szelim. Ez sok ajándékkal el-foglalván a' Katonák szívét, még Attya élteben Tsászárrá lett: Attyát méreggel kivégezteté az életből. El-veszté azokat is, kikre attya el-vesztését bizá. Vége volt Bajazet uraságának 1512-ben: igazsága ditsértetik. Testvérinek fiait Szelim, T. Ts. Szelimus alig lett Tsászárrá, mind meg-
öle-

Kegyet-
lensége
Korkútes.
Könyv-
háza.

öleté; azok öten voltak; mások hat-
nak mondják: meg-öleté Korkútes-
tulajdon testvérét, noha esküvével
meg-igére az előtt neki, hogy bántá-
fa nem léfzen. Hólta előtt levél-
által arra kéré Korkútes Szelimust:
hogy nagy számu Könyvházát az A-
fiai Papoknak engedje, 's tselédjeit
ne bántsa. Meg-tojtatá Akhomátes
nevü testvérét-is.

Török
Delfin.

Szelim Tsászfár minek utánna ki-
végzette vólna Attyafiait az életből,
Szolimán nevü 18. esztendös fiát A-
masia Vezérévé tette. Mert az a'
Töröknél a' szokás, hogy az tétéf-
sék Amasia fő Tisztivé, a' ki Attya
után uralkodni fog; leg alább a' kit
arra szánt, és rendelt a' Tsászfár.

Egyiptus
a' Töröki.

A' Török Birodalomhoz kaptso-
lá gyözödelmes fegyverével Siriát,
Pálesztinat, és Egyiptust. Ur. 1517.
esztendejeig: midon minálunk már má-
fodik Lajos uralkodnék. Meg-gebedt
1520-ban Szelimus a' pestifes várban

Török
vigyázás.

azon helyen, a' hol az attyával meg-
ütközött. Minek előtte az ellenség-
re vitte táborát, miundenkor nagy ta-
nátskozással, 's tábori mindenféle ké-
születtel látott előre a' dologhoz:
meg-foutolván az ellenség erejét, az
helyek minémüségét, és mivoltát.
Nagy Sándornak, és Gyula Tsászfár-
nak

Török
tudomány

nak meg-irt történeteket gyakran olvasgatá. (p. 101. *Si quid otii concesserant graviores curæ, id literarum non rudis, M. Alexandri, et Julii Cæsaris rebus gestis pervolutandis impendit.*) fős-vénysége nagy volt.

CCCIX. K Ö N Y V.

Schmitt Folytatásu.

II-dik Szolimán, Szelim fia, Urunk ^{2-dik} Szolimán 1520-dikától fogva országlott. A' kik az atya idejében meg-károfoztak, pénzeket, jószágokat viszfza adatá, hatalmas fegyvere sullyát leg-fők-ppen Magyar Ország érzé. Minekutánna Ródusból a' szentelt Vitézeket ki-haj- ^{Ródus.} totta volna 1522-ben; mert az hofzfzas, erős, tellyes igyekezetü, de már haszontalan védelmezés után tsak ugyan fel-adá Várát Liládámus, a' fő mester, kit ötven hajóval eresztett Kréta szigetébe: minekutánna új erővel néki készült volna Szolimán az új haborunak, Moháts Mezein meg- ^{Mohátsi} rontá Magyar Országna tellyes di- ^{veszede-} tsőségét Ur. 1526-ban. ^{lem.}

Az volt a' többi közt a' ravasz- ^{Szolimán} sága: hogy mikor az ütközetet má- ^{ravaszága.} futt

futt mutogatá, az alatt a' gondatlan Magyarok tábori várakat (castra) melyeket örizetlenül hagyák, pusztítani kezdé; 's erejeket, gondjokat ketté szakasztá. Az egész feregnek, 's második Lajos Királynak veszte után, mindent meg-égete, a' mit Duna és Balaton között talált: 14. nap múlva Buda Várába költözött Szolimán. onnét Dunán túl egész Tifzáig megtapodott mindent. Budáról tsak Herkulesnek és Apollónak rez ofzlopit vitte Konstantzinápolyba, a' hová ofztán haza költözött.

Szolimán
Búdán

Zápolya
Ferdinánd

Meg-gyözetvén Zápolya Ferdinándtól, 's Lengyel Laskusnak, és Grittusnak segítségével Szolimánnak barátságába vitetvén, 1529-ben Szolimántól Moháts Mezein, a' hová segítségére nagy keszülettel elé-jövé, kegyesen fogadtatott. Budát Ferdinánd számára Nádasdi Tamás örzé; de a' társaitól tömlötzbe vettetvén, hafzontalan: a' Török azt el-foglalá, 's Zápolyának adá.

Nádasdi
Tamás

Szolimán
Bérsnél

Meg-fzállá Bétsét Szolimán, de sem a' fok állásáfa, mellyel Rodusnál megszfe ment, többet készítettvén 30-nál Vára ellen, sem álguzással, sem rohanással, meg-nem veheté, vizsza szaladt 1529-ben ismét Budá-

Szolimán
22udát

ra.

ra. A' Királyságban Zápolyát ismét meg-erősítte; 's védelmére három ezer Jántsárt hagyott.

1530. Rogendorf Budát vivá; de Ragendorf Budánál.
 Mehemet Jahiogli jöven Belgrádból, hamar meg-szabadítá Zápolyát a' félelemtől: 1532-ben Szolimán maga Köszögöt hiába vitta; (noha jobbára Ibrahim neveztetik) Jurisits Miklós a' Nemesekkel, Várofiakkal, és a' Katonákkal győzedelmessen ellene állott Ibrahimnak. (p. 131. *A Calendis Augusti usque 28. Septembris nullo operæ pretio adhaesit (Ibraimus) didicitque: animi robur præ numero et moenibus stare.*) Ugyan A' Török Lintznél.
 azon 1532-dik esztendőben meg-szalasztatván a' Török Lintz Városánál is, három ezer Némettől ujonnan meg-lódíttatott; végtére Bakits Páltól, Bánfi Boldisártól, és Nyári Ferentztől talpig győzetett: jobbára a' Török fereg mind le-váगतott. Maga Szolimán Gréznél.
 Szolimán Gréznél.
 usztathatván által, a' közép télen haza vántzorgott, fokot vesztvén; megrettent V-dik Károlytól, ki már elle-ne száz húszeret ki-állított, noha meg-nem ütközött; de 83. hajóját Dória már Peloponésus felé vezeté, 's ott egynehány várt, a' többi közt Peloponésus.
 Koronét meg-vevé.

Barbarossa
tengeri
haramia.

Alger a'
spanyo-
loké.

Ibrahim a'
Keresztyé-
nek segít-
sége.

Szolimán 1534-dik esztendőben ama Chajradin avagy Barbarossa, és Enobarbus nevü piratát, (tengeri haramiát) ki magát, a' Mórok, Numidák, és Spanyolok ellen gallyákat viven, hatalmasá tevé, és Algériumot a' Spanyoloktól el-foglalá, meg-fogadá; és hogy Afrika partit el-nyerhesse, fő hadi hajós Vezérévé téven, pénzel, fegyverrel, vitez tárfokkal el-küldé a' rablásra. Irigylék ezt néki az Udvari fő Tisztek, Basák: Szolimán, hogy a' gyűlölséget magától el-távoztatná, az ítéletet, és választás - tevést Irahimra bizá. Meg-kerülé Irahimot Barbarossa: meg-lett a' választó vegezés, Ibrahim tanátsa szerént-is. Almélkodásra méltó dolog, hogy mind Budán, mind Bétsnél, mind ezen választáskor - is Ibrahim szüntelen titkon segítte a' Keresztyéneket Keresztyén Szülöktől eredvén, kiknek vállásokban neveltetett-is kisdéd korában; 's azt Szolimán meg-nem tudta. Ö vólt az oka, hogy a' minap Bétshez tsak aprólek ágyuk vonattak, 's a' nagya Budán maradt. Ama választáskor pedig egy időben a' Persiai háborut-is javaslá: hogy Szolimánnak nagyobb ereje a' Keresztyénekre ne fordúllyon. Ibrahimot végtére Rokfolána Szolimán há-

házas tárfa addig gyalázá Ura előtt a' fok gyanusággal, hogy tsak ugyan véletlenül meg-öletett. Azomban Barbaroffa ellen maga vitt hatalmas gallyákat Afrikába V-dik Károly Tsászar 's Guletát erővel meg-vévé: Barbarofsát nem meszsze Tunetumtól tellyeséggel meg-gyöze, meg-veré, meg-fzalasztá: Muleaffest a' Tunetumi Király fiát atyai birtokába, és székébe viszsza helyhezteté, Szolimán hatalmából Afrika nagy részét ki-vágá.

V Károly
Afrikában

1537-ben a' Velentzeiek ellen küldé fegyveres gallyákkal Szolimán Barbarofsát. A' vele való ütközésekben III-dik Pál P. részéről az Akvilejai Pátriárka Grimán Márk, a' Tsászar részéről Dória András (kit tengeri tudománya betsületéért Neptunusnak neveztek) a' Velentzeiek részéről pedig Kapelli Vintze vala a' fő hajós Vezér. Két száz ötven hajóval teritték-bé a' tengereket a' szövözetkezett Keresztyének. Eleget tsatáztak mindenféle; de végtére a' Velentzeiek a' Spanyolokkal meg-nem férvén, a' Töröktől békefséget kértek. V-dik Károly Tsászar segitteni akarván a' Keresztyénséget, 's a' pogány erőt fogyasztani kívánván, Barbaroffa ellen vitte Algeriumhoz ismét a' gallyás erejét; de a' szél-vész, eh-

Velentzei
háboru a'
főörökkel,

Ferentz
Fr. K. a'
Töröktől
segitterik.
Barbarossa

ség, inség, nyereség nélkül haza hajtá 1546-dik esztendő táján. Mint-hogy pedig Ferentz Frantzia Király Károlytól félté az Országát, Szolimántól kérvén segítséget, Barbarossát nyeré a' tengerre. Ez a' Keresztyén-ségnek akkori ördöge Olasz Ország partit gyújtá, pusztitá, 's temérdek rabot szede belöle. Nagy panasz vólt mind Ferentzre, mind Károlyra (p. 163. *Inde ut calamitas loquax est, Italiae populus Franciscum Regem, et Carolum Imperatorem liberis vocibus laceffiuít, vapulauítque vtriusque fama per Europam, quod bello impliciti, ille hanc pestem Italiae immiserit, hic non extinxerit.*) Meglett a' bekeféség a' Török, Spanyol, és Frantzia Udvar közt: Barbarossa nem pusztithatván, Konfántzinápolyban meg-gebedt. 1546-ban.

Buda
Isabella.

Már akkorra fok vólt a' változás Magyar Országban. Buda Ferdinánd Vezéritől négyszer ostromoltott nagy heába. Isabella Sigmond János nevü fiával Erdélybe igazittott Szolimántól, ki akkor ő Buda mezein szállott-meg, Budát a' Török el-foglalá 1541-ben. Ezeket, 's a' mik ide tartozandók szépen elé-adja Schmitt a' 146-dik levéltől fogva 154-kig.

Ur.

Ur. 1543-ban Szolimán Siklóft, ^{Szolimán M. Országban.} Pétsét, Esztergamot foglalta-el. Béjárult mindenikbe. Egy végben Tata, és Fejérvár - is a' Török kezébe került. Tetsék a' 157 levélbe tekénten. 1544-ben Viffegradot vette-meg a' Budai Bafa. A' nagy szomjúság kényszerítte a' Vár védelmezőjit annak fel-adására. Egyhuzomban a' Töröké lett hamar erre Nógrád, Hatvan, Ófora, Simontornya. A' Vormátziai gyűlésben heába kéré Ferdinánd K. a' segítségét: V-dik Károly a' Frantzia Királlyal vesződött, a' mint láttuk. (p. 159. *Carolus Caesar, et Franciscus Galliarum Rex, pertinaci contentione inter se commisi, omnia miscabant in Europa, malebantque vinci ab exteris, quam positis odiis Rempublicam Christianam suo milite, suo ære recreare. Tantum (excitavit) incendium unius Mediolani desiderium.*)

Barbaroffa helyébe Szolimán annak hiv kedves tanitvánnyát Drágútestt állitá; ki-is annyira vitte a' dolgot, hogy második Bárbárofsának neveztetnék. Ez alig lépett a' tisztségbe, Afrodisiumot, avagy Mahadiát, a' Tunétumi Országnek parti leg-hatalmassabb Várát magáévá tette: a' Spanyol Országi Europai partot retentő gallyájával nagy rémülésbe ejtette.

tette. De Afrodifium vizfsza nyerése Ferdinánd Neapolifi Király 27° hajót, és Spanyol 15. sereget nem heába küldött: Vega, Varga, Perez, Tolet, Dória addig szorongaták, míg el-nem foglalák, 's (hogy töle azután ne félljenek) míg el-nem hányák. De Korfzika, melly akkor a' Genuabélieké volt, a' Töröké lett, 's tsak hat esztendő múlva adatott vizfsza a' békélleskor.

Korfzika

Kasztál'd
MártinusiSzege'di
vézede-
lem

Veszprém

Temesvár

Török
igéret

Ezek után esett Kásztáldusnak, és Martinusinak Lippánál való győzedelme: Mártinusi gyilkos halála: Szege'd el-rablása. Onnét Aly Bafa Budai fő Tiszt Konstantzinápolyba negyven Zászlót, ötven ezer órrat küldött (p. 171. *quina navium millia*) Azon Aly Bafa Veszprémet-is tiz nap alatt arra kényszerítte, hogy a' vártafok magokat fel-adnák. Azokat igérete ellen mind meg-ölte Ur. 1553-ban. Lofontzi István Temesvárt majd a' nagy szomjuság miatt: holott a' viz vezető tornyot a' Török el-foglalá, tsak nem élete vesztéig védelmezé. Addig untatták tárfai; míg a' várt fel-nem adá. Szabadság adatott az el-menetelre; de alig mentek-ki, talpig le-kontzoiá őket a' Török. Lippa hamar erre meg-vetetett: a' Tsászárnak Teuffel nevü Vezére a'

Pa-

Palásti ütközetkor a' Töröktől el-fogatott; 's Konstantzinápolyba küldetvén, midőn magát vőlt fő Vezérnek tagadná, bõrbe varratott, 's a' tengerbe vettetett. Annyi vőlt Pesten, és Budán a' Keresztyén rab, hogy egy mérő liszten-is lehetne rabot venni.

Szegény
rabok

Nem igen vőlt nevezetesbb viadal Eger ostrománál. Rodushoz Egret nem lehet hasonlítani; még-is ezt Alinak, 's Akhomátnak száz huszon öt ezerből álló serege ellen Dobó Literátuffal, vagy Deák Györgyel csak ugyan meg tartá. El-foglala a' Török bizonyos tornyot; de Dobó viszsza nyéré, 's ott az ellenség ezer embert vesztett. Fel-lobbant a' puska porház a' Várban temérdek nagy kárral; Dobó újjat készítettett; egész erdõket vágatott Akhomátes Vezér, 's temérdek vastagságu tővös, ágos, leveles fákat vontatott a' Vár-alá: hogy azokan bé a' várba egyenes utat terítettene; de Deák György kénkõvel, puska-porrall teli hordokat hengergetvén, 's gyújtogatván a' kerületre, egy szempillantásban porrá hámvá tette az otromba mesterséget. Vitéztek az ellenség ellen az Egri aszszonyok-is. (p. 173. *Volitabat celebri fama per totam Europam Agriensium heroa virtus. Et par erat sue fame,*

mæ, prædicabaturque eruditæ exterarum gentium calamis, etiam mulierum fortitudo, quæ armatorum manipulis immixta patriam ab interitu seruare contendunt. Nagy tisztel meg-jutalmazá Ferdinánd Király mind Dobót, kit Erdélyi Vajdává, mind Deákot, kit Egri fő Vártáfsá tevé; De Deák a' Töröktől végtére el-fogatván, Konstantzinápolyban fel-akasztatott.

Verántzi-
nak
követsée

Zav
Busbek

Hogy Magyar Ország egy kevesé meg-pihennyen, Ferdinánd Verántzi Antalt, Pétfi Püspököt, Zay Ferentzel Szolimánhoz küldé követségül, szép ajándékkal. Ott forgott Busbek, Ferdinánd Szó-tévője, Orátora, 's nagy nehezen ki-nyeré a' fegyver-állást mintegy három esztendőre. (Tetsék a' Magyar Könyvház első Szakaszfűzében Busbek irását meg-tekéngetni.)

Sziget
Vára

1556-dik esztendőben Tuigon Budai Basa Kaposújvárt, Korotnát, Babótsát vetette a' Török iga-alá. Sziget Várát Aby Basa szállá-meg; Almus vizét, hogy akadéka ne légyen az ostromnak, más felé vezeté; de akkor ugyan Nadásdi Tamástól Nádor Ispánytól, a' Zrinyitől meg-ve-retett.

Drágútes

Rettenetes háboruja vólt Filepnek-is Spanyol Királynak Dráguteffel

a' tengeren Afrikáért. Drágútes Melitát-is oftrom-alá merte venni 1565-^{Miléta} dik esztendőben. A' Ródusból ki-haj-^{ostromlása} tott Vitézek már ott laktak; Valetta Parifott vala a' fő Mester; az a' Szigetet úgy védelmezé, hogy ott sebbe esvén Dragútes, két nap múlva ki-veszne a' világból. De hólta után is oftromlá a' Szigetet, a' Török, és Szent Hermes nevü Várát el-foglalá. A' Keresztyén raboknak, mellyeket a' kegyetlen ellenség fegyverrel hafogató, 's sziveket úgy rántzigálá-ki. (p. 184. *Humi præcipitati, ima peñtoris ferro diffindi, ac cor evelli senserunt etc.*) Meg-magyarázhatatlan erővel, mester-séggel, vitták, ronták a' dühös Törökök Melitának Szent Mihály Várát-is, sőt a' fő Várt, avagy a' Burgot-is; három olly ágyuval döntögeték a' többi közt a' falakat, mellyeknek mindenike két két mázsás golyóbisokat lövellett orditva: tettek all-ásásokat; vizről, földről oftromlák a' Szigetet, Váraival együtt; de a' révekre lántzok vettettek, az al-ásók le-kon-tzoltattak: erő állott az erő ellen, védelmezték a' Várokat még az asz-szonyok, és a' gyermekek-is. Valet-tánus a' fő Mester, lelke vólt mindenütt a' védelmező seregnek. Tolé-tumi Garziás Sitzilia Vice-Királya elé-

elé-jöve elég későn hetven két hajós gallyával, 's ugyan tsak erre az érkezésre szedte öszve Mustafa Pialesfel együtt a' sátorfáit, 's haza rugaszkodott négy hólnapi ostrom után Konstantzinápolyba. A' Török ottan húszon három ezernél többet vesztett; a' Keresztyénség öt ezeret. A' városokra hetven nyoltz ezer golyóbis lövetett a' Töröktől. Ha Melitát meg-vette volna a' Török, könnyen Olasz Országban-is el-hatalmazott volna.

Schvendi
Erdödi
Keglevits

Az alatt midőn Schvendi Lázár Debretzennel ijeszgetné a' Törököt, Erdödi Péter pedig Horváth Bán, és Keglevits Máté, Keglevits Simon Kaproicza táján Mustafát jól meg-is vernék, le-vágván embereiből három ezeret, jött ment Konstantzinápolyból Bétsbe a' követseg. Egy olly követ, avagy izenő Tiszt Konstantzinápolyból Bétsbe tizen egy nap alatt el-erkezék. (p. 188. *Nuncius qui undecim dierum itinere Byzantio Vienne advenit, equiora iam postulata attulerat.*) De 1566-ban Szolimán Makszimilian Császár Követét (Hofszutottot) hogy Tokaj az Erdélyinek viszsa nem adatott, hogy két esztendőre való ajándék nem hozatott, fogságba vetteté. Ló-háton oltán a'

Tizen-egy
nap alatt
Konst
Bétsbe

Hofszu-
tot

Mexei
Gyulás

me-

mezön az Urakkal tanátskozni kezdett, melly módu végezést a' Török-nél bontatatlanul meg-fizokás tartani. Haboru hirdettett Magyar Országgra. Igaz, hogy 1566-ban a' Györi Vártá-^{Szolimán} fok Veszprémet, 's Tatát visszsa nye-^{Belgrádnál} rék; de jöve már ifzonyu sereggel Szolimán, 's Belgrádnál Zsigmond Já-^{Szigetnél} noft meg-betsüllé; ki Mehemettel bánni nem tudván, se Budát visszsa nem nyéré, se Szolimánhoz azután nem eresztetett. Szolimán Szigeth Várát meg-fzállá. Védelmezé azt hóltig Zrinyi Miklós; de Mehemet azt csak ugyan rabbá tette.

A' Vár ostromlása alatt ki-vezett Szolimán az életből; de Mehemet ^{Szolimán} azt titkolá: hogy Szelimus annál kön-^{halála} nyebben juthasson helyébe.

Ur. 1566-ban II. Szelim kezdé uralkodni. Attya hólt tetemi elejbe ^{a-dik} Belgradig ment, a' Jantsárokra fok ^{Szelim Ts} pénzt szórt: birákat rendelt, kik a' káryallottakon segítsenek. (p. 195. *Perquam necessarium hoc postremum erat: quod Solymanni etas inter assiduam armorum tractationem transmissa, admodum oportuna fuerit ad leges Civitatum convellendas, ac privatorum fortunas, dominante ferro diripiendas.*) Testét Konstantzinápolyba késére.

Nikófia
rabsága

1570-ben ki-tekeré Szelim ereje a' Velentzeiektől Tziprusnak fő Városát Nikofiát. Az hajóra rakott rabokat vezetőjével együtt az uton bizonyos Tziprusi Szüz, tüzet vetvén a' puska-porba, mind fel-vetette. Azután Famaugusta azon Sziget Városa jutott az ellenségnek kezébe. Mustafa kegyelmet ígért, ha magokat fel-adják. Meg-lett a' nagy inség után. De szörnyen bánt a' győzödelmes ellenség a' foglyokkal. Bragadinus a' fő Tiszt orrát, füleit el-veszté, bőre le-vonatott, 's darabra vagdaltatott.

Török
igéret

Ekhinadai
győz-de-
lem

Nyakokat szegte osztán Urunk 1571-ben a' Törököknek Auszriai János az Ekhinandai Szigeteknél; száz hetven hajót el-fogván, harmintzat el-merítvén, el-fogván öt ezer rabot: harmintz ezeret vesztett-el a' tenger és a' fegyver. Meg-döglött a' részeges, búja Szelimus Ur. 1574-ben.

3-dik
Amurat.
Ts.

III dik Amurates Tsászarrá tétetvén öt testvérit meg-ölette. (p. 209. *Apud Otomannos insana consuetudo inoleverat, ut maximus natu iure naturæ Imperio potiatur, reliqui non tam in dominatum, quam certissimum interitum nascantur.*) Ennek 's az előtte való Tsászároknak a' Persákkal való háborujokat nem emléttem.

Amu-

Amurátes idejében foglaltatott-el Kékkő és Divin Balafának, és Mak-szimilián Tsászárnak nagy fájdalmára. Vízfsza kéré azokat Istvánfi Miklós Követül küldetvén a' Budai Mustafához; de ez ötet Konstantzinápolyba igazittá a' panafzra. Auerberg Herbert se vólt szerentsésb Horváth Országban. Rudolf Tsászár osztán Károly Várát (Caroloftádat Károlynak fő Hertzegnek betsületéért nevet nyert erőfséget) épitté az Horvátságra rohanó Török ellen. Károly fő Hertzeg maga-is oda utazván jövedele hírével meg-futamította a' pufztittókat. A' Török el-hagya Buzint, Zrinyt, Tzásnit.

Kékkő
Déven

Istvánfi

Karoloftád
épittetik

Magyar és Horváth Orzági fok fele ütközet, vár nyeres, és prédálás után Sinán Bafa Györt vette-meg 1594-ben. (pag. 244.) A' jövendő esztendő Amurátesit ki-végzé az eletből. Tsászárrá lett 1595-ben.

Sinán Bafa
Györött

3-dik Máhomet. Ez titkolván atya halálát, tizen nyoltz testvéret ebédre hívá, 's egyszerre mind megöleté. Amurátesnek ágyofit pedig a' tengerbe fojtotta. Rudolf Tsászár idejében.

3-dik
Máhomet
Ts

Még meg-fem melegitette Máhomet az ő Királyi széke helyét jó formán, már Mátyás fő Hertzeg, Másfeld,

Esztergom

feld, Schwartzenburg, Pálfi, Nádasdi
 Esztergomot vízfőz nyerek; azután
 Vátzot: Herberstein, Zrinyi György,
 és Erdödi Tamás Horváth Bán, Ba-
 bótsát, és Petriniát ragadák-ki a' Tö-
 röktől. Zsigmond a' Portától a' Ma-
 gyar Királyhoz állott; és öszve áll-
 ván a' Moldvai, és Oláh Fejedelmek-
 kel Ferhátas Basát rútul meg-verte;
 azután pedig Sinán Basát; ki ezen
 igyekezetkor 26 ezeret vesztett. Mak-
 szimilián fő Hertzeg Pálfiival, és Schvar-
 tzenburgal Hatvant tekeré-ki Arslán-
 tól, nagy vér-ontással, akár mint ösz-
 tönözte Fátima nevü annya Arslánt
 a' védelmezésre; 1596-dikban.

Szint azon esztendőben maga jö-
 ve Mahomet Tsáfzár temérdek sereg-
 gel Magyar Országgra, előre hazug
 levéllel hirt adván a' Budai Basának:
 hogy ö ugyan három száz ezerrel
 majd Bétsig nyargal: Giaffer Vezér
 pedig száz ötven ezer Tatárral, és
 Törökkel mégyen Erdélyi Sigmund
 ellen: Belgrádot, Szegedet meg-hal-
 ladván Mahomet Tsáfzár Egret meg-
 szállá, 's holott Nyári Pál társaitól
 rútul el-hagyattatott, meg-is vevé.
 És így későre esett Mákszimilián Her-
 tzegnek Fülekről oda segítségre való
 érkezése. Annál-is inkább sürgeté te-
 hát a' fő Hertzeg az Erdélyi Feje-
 del-

Zsigmond

Hatvan

Török
álnokságMahomet
Ts
Egernél

delmet, Zsigmondot, hogy fieffen. Elé jöve, egybe állitá seregét a' fő Hertzegével, Eger táján Keresztesnél; Keresztesi győzda-lem Október 18-dik napján. A' Keresztyén sereg 39. ezerre méne; ágyujok száma 95-re. A' fő Hertzeg, a' Fejedelem, Pálfi, 's egy szóval az egész tábor, mellynek kised számát megveté Máhomet olly diadalmasan vifele magát, hogy az ütközet után a' Török sereg szerte szett futna, Mahomet először tevére, azután lóra ugrott, 's egész Szegedig nyargalt ijedtében. A' mieink néki a' sátoros vártának; mig azt fosztogattyák, jön Tsikala Bafa, 's a' Zsákmány alatt nyögő nyertefeket jól meg-verte; de holott kevesed magával érkezett, estödon maga-is el-hagyván a' sátorokat, egyéb Törökök után rugaszkodott. A' preda a' Tatóroké, Magyar gyalogoké, 's a' jövő menő parasztoké lett. (*Ita victi, victioresque, pari ludibrio fortunæ delusi opulenta castra deseruerunt.*) Mondják, hogy a' Keresztesi ütközetkor a' Török húsz ezeret, a' Magyar tiz ezeret vesztett. A' kik hazáig futottak, a' Török Tsászárnak azt az híret vittek, hogy el-esett: a' kised Máhomet Tsászárságra emeltett. Azomban haza érkezék a' Tsászár a' vert haddal: mert a' fáradtság,

az

az hideg; az Erdélyiekkel, és Oláhokkal esett Hemus hegy táji új ütközet, nagyon meg-dézmálta ismét már ringy rongy feregét. Még-is, noha hallá, hogy az alatt a' palotája is prédára ment, győzödelmes pompával járula-bé Konstantzinápolyba.

Triumfus.

Ur. 1597-dikben, míg Mahomet othon tobzódik, bujálkodék, Mákfzimilián Pápát vizsgálja nyere: Tata, Vátz ellenben ismét a' Töröké lett. Sigmond Erdélyt Rudolfnak hol által adá, hol vizsgálja kíváná. (p. 262. *Inter precipuos non Transilvanie modo, sed totius Europæ Principes locum habiturus, si in retinendo, aut cedendo dominatu constans fuisset.*)

Győr szabadulása.

1598-ban Schvartzenburg Adolf, és Pálfi Miklós ki-vettetvén a' Fejérvári kaput petardával egész a' piatzig, Győr Városát vizsgálja vevék a' Törökké tétetett Olasz Aly Basától; nagy vér-ontással. Ott veszett Aly Basa-is. (a pag. 262. ad seq.) Azon esztendőben a' Török Nagy Varádot, Mátyás fő Hertzeg Budát meg-szállá; heába mind a' kettő; utóbb osztán Szolimán a' Budai Basa el-fogatott, 's Pálfitol Bétsbe küldetett. Ibrahim valóságos Vezér Budára érkezvén Rudolfal Követek, 's levelek által a' békeségről tanátskozott. Az alatt

Bu-

Budára tartó ötven nyoltz Török hajó ágyustól, emberestől együtt a' Kalotsa táji Dunán a' Mieinktől elfogatott; az ágyuk a' Dunába süllyesztettek. Öszve gyülekeztek a' zálogfzemélyek által-adása után a' Buda, és Esztergam közt lévő némelly Szigetben a' Török és Magyar Urak a' békéllésről való tanátskozásra 1599-dik esztendőben; de holott a' Török Esztergamot, Fileket, Györt, Nógrádot viszsza kéré; a' mieink ellenben Hatvant, 's Egret kívánnák. Semmi se lett az alkuból. A' Törökkel lévő Tatar Nograd táját tüzzel vaffal kezdé pusztitani. Ibrahim Vezér Nagy Szombatig éget való mindent. Néki Pálfí öt ezerrel, 's a' Tatárt a' Törökkel együtt Szétsénynél talpig győzé, fokan azokból Ipoly vizebe is vesztek. De Ibrahim tsak ugyan Budára viszsza tért, el-fogván fok marhát, és tizen három ezer embert hurzulván maga után a' rabságba. Pestről Konstantzinápolyba méne.

Pápát Ur. 1600-ban a' Frantziák a' Töröknek fel-adák. Svartzenburg a' vár alatt agyon lövetett. Reder meg-betegedvén, Bétsbe méne halni. Nadasdi addig bátorkodott, mig Pápát viszsza nem nyeré. Merkuriánus Fejérvárt vette viszsza a' Töröktől;

Pápa.

Nadasdi.

Fejérvár.

Deliák.

noha oda Hásánes ötven ezeret vitt, ama mérges Deliákkal együtt. Ezek tigris, oroszlány, és több a' fele bõrrel, Sas tollakkal fel-tzifrázott Török lovások. El-veszett ottan mind Murátes a' Budai fő Tiszt, mind Kihája.

Buda.

1602 - dikban Rosvurmius Budát meg-fzállá. Pestet el-foglalá; elé-jöve Mátyás a' fő Hertzeg-is; de a' tél haza hajtá az ostromlókat. Székely Mójfes Erdélyben Fejedelemmé tétetett a' Török segitséggel; de hamar meg-gyözetvén, életét veszté. 1603-ban, melly esztendőben a' Török ellen (Buda meg-fzállásával-is) jeleskedék Rosvurmius, Kolonits, Posgánál Trautmansdorf, Drávai két várnak el-hányásával Zrinyi Miklos, Györgynek fia: Hatvan viszsa került. III-dik Máhomet 1604-dikben meg-hólt. Rézeges búja Fejedelem; az Annya vólt jobbára mindennek a' Vezére az Országban, mellynek nagy morgásával magát mindenbe beavatta. Mahomet az ő utolsó esztendejében Mahomet nevü fiat az annyával együtt meg-ölette; Akmet nevü fiaé lett a' Birodalom.

Kegyet-
lenség.1. Akhmet
Ts.

I. Akhmet 1604-diktől fogva kezdé országani Aly igazgatása alatt, ki a' meg-holt Tsászar annyát ki-igazította az udvariakból. Azon esztendő-

döben Székely Mójfes holta után Bethlen Gábor, és Botskai István kezdett az Erdélyi Fejedelemségre útat készíteni. 1605. Aly Budai Bafa Botskai Magyar Ország Királynak isméré, 's meg-is koronázá. De Botskai ellenben Rudolfot isméré valóságos Királynak; 's kívánná-is visszavezetni az Ország békeiségét (nem fok idő múlva Bethlen Gábor uralkodék; a' mint másutt meg-irám.)

1617-ben meg-holt Akhmet, Mustafa a' Testvére lett Tsászárrá (első volt a' Mustafa nevűek közt.) De e-szelős lévén hamar a' tömlötzben találá magát. 1618-ban Akhmet fiaé első Osmáné lett a' Birodalom. Elé-jöve a' Lengyelek ellen; de Sigmond Király meg-szalasztá. Békeiségét kellett Osmánnak a' Lengyelektől kérni. Othon meg-öletett; ismét Mustafa lett Tsászárrá: ismét le-vettetett, meg-öletett; 's Amurátes Akhmetnek málik fia lett Tsászárrá 1623-ban.

Botskai

1. Mustafa
Ts.1. Osmán
Ts.

Mustafa Ts

4 dik A-
murátes
Ts.

CCCX. K Ö N Y V.

Schmit Miklós 2-dik Szakaszja.

Negyedik Amurátes noha 12. eszten-
döske volt orizáglása elejen, a-

Z 2

zon-

Kriméa.

zonnal meg-tölté reménységgel Biro-dalmát: hogy a' leg-nevezetesb Tsá-fzárók közé léfzen számlálandó. Ele-inten a' Kriméabéli Tatárokkal vólt vesződsége a' Fejedelmi méltóságnak ellenkező kívánóji miatt; noha a' Ta-társágot soha se kívánta meg-bántani a'

Tatár.

Török: mert a' háboruban örökös tárfa, és baráttya. Ritkán jött a' Török Európába Tatár nélkül; a' pré-da minden fizetése. Azért ki-mond-hatatlan benne a' prédállásra való tö-rekedés. Nyargal seregesen szana-fzért, 's mind a' villám bé-ült min-denütt, éget, rabol, foszt, mig a' Tö-rök másutt a' falakat mászfza; 's mi-kor meg-szalasztatik, a' Táborhoz ló-dúl. p. 2. (*Diffusas regiones vno quo-dammodo cursu, populatione, cedibus, villarum incendiis hauriunt.*) Hamar osz-tán Amurátest a' Persiai háboru-is ott érte. Othon-is rettenetes vólt a'

Török
Zenebona
Tsendesít-
ése.

Zenebona, úgy hogy a' nagy Urak közül - is fokban vesztenék életeket. Hogy végét szakasztaná, a' Spáhok Tiszteit kevesebb számra szállítá, a' fizetésekből el-tsipett valamit. A' Ján-tsárokat meszfze el-küldé, 's Persia vég-helyeinek örizetire igazittá. Így lett vége a' tsunya fok tzivódásnak. Konstantzinápolynak 1633-ban harmad része el-égett a' Könyvházzal, fok

Könyvház

ezer

ezer emberrel, és marhával egyetemben. Meg-boszonkodván, a' Muftit a' fiával együtt Amurátes meg-öleté: fok vólt benne a' kegyetlenség, 's telhetetlen pénz-keresés. Hadi feregét a' Lengyel meg-gyöze, 's talpig meg-aláza.

A' Persaiakkal szerentséfen meg-ütközött; de Erivánt töle visszanyerék. Azután merő kegyetlenség vólt az élete. Ritkán ment az utszárra, hogy valakit agyon nem lött, vagy le-nem vágott vólna. Persiára ismét nagy készüllettel rohant. Akkor olly keményen élt köz Katona módra, hogy se széllel, sem esövel, sem étellel, itallal nem gondolván, Jantsár módu ruhába öltözött; 's meg-esküvék, hogy azon ruháját addig le-nem veti, míg Bagdádot magáévé nem teszi. Meg is tartá szavát. Megvette Bagdád roppant városát, 's abban huszon négy ezer embert tett rabbá; de Mustafától indittatván, jobbára mind meg-ölette őket.

Amurátes
kegyetlen-
sége.

Az alatt II-dik Ferdinánd idejében Magyar Országot Bethlen tapodá.

Berlin:

Amurátes a' nagy részegség 1640-ben meg-ölé. (*Divitiæ opulentiorum civium, præcipuum crimen erant, cur supplicis officerentur. Inde quindecim millionibus auxisse ævarium scribunt Historici .∴ De*

Amurátes
ismér teté-
se.

religione illius quidam ex eo conüciunt, quod Machiavellum nunquam non sinu, ac fere memoria teneret:) Sokszor ismeretlen ruhában meg-látogató az adókat, vévöket, és az hazug mértékért az igazság ellen véttöket meg-ölette; noha pedig Amurátes az egész Országat utolsó akarattyával a' Tatar Fejedelemre hagyá, holott fia nem vólt, mindazáltal.

Ibrahim nevü Testvére lett Tsá-
 1 s. fzárrá; ki a' rút gyönyörösegeknek
 rabjok vala. Az annya, és Mustafa
 Rákótzí Vezér tettek mindent a' nagy Biro-
 György dalomban. Rákótzí György Erdélyi
 Fejedelem Ibrahimnak adózván tíz e-
 zer aranyt küldött. Az alatt Ibra-
 him annya egynehány fő embert, sőt
 a' Vezért-is ki-végzé az életből. A'
 Velentzeiek pedig egynehány szeren-
 tsés ütközettel jártak a' tengeren a'
 Török ellen. Ibrahim 1648-ban meg-ö-
 letett. Hat esztendő korában tehát

IV-dik Mahomet emeltetett a' fő
 4 dik hatalomra. Ennek idejében (Urunk
 Mahomet 1667-dik esztendeje táján) Motzeni-
 Ts. kus Lázár a' Velentzieknek tengeri
 Motzini- fő Vezérek szerentsés győzödelmek-
 kus. kel meg-alázta a' Törököt. De vég-
 ső ütközetében a' gallya puska porá-
 ba hullott tűz az hajóval együtt ö-
 tet-is fel-veté, 's a' tengerbe temeté.

Után-

Utánna Badoári Bárbarus jeleskedett. Az alatt Erdélyben Rákótzai, Bártssai, Kemény igyekezeti voltak nevezetesek; Magyar Országba pedig 1663-ban száz negyven ezerrel bé-ütött a' Török; de Zrinyi Miklósban, és Péterben fok ezernél erősb, és tehetőbb bajnokokra talált. Forgáts Adámnak diadalmi-is azon időkre esnek. Nem fokkal eléb halt-meg a' hazáért négy Eszterházi.

Zrinyi
Forgáts
Eszterház

Forgátstól Ujvárt nagy vér-ontás után meg-vette a' Török, de Esztergamnál Zrinyi Miklóstól rútúl meg-veretett, és egyetemben a' szedett prédát, és rabokat néki kellett eresztetni. Azután Zrinyi az ellenségnek Eszéki hidját égeté-el; 's egyéb ditsőséges dolgokat vitt végbe.

Ujvár
Eszék.

1669-ben Kréta Szigetében Kándiát foglalá-el a' Pogány Velentzeiektől; melly Városért hufzon öt esztendeig tartott az irtóztató háboru. Urunk 1671-dikében maga IV-dik Mahomet Tsászar 150. ezer fegyvereffel a' Lengyelekre rohant. Kameneket, és Leópolist tulajdon hatalma-alá veté; de viszfza-menet a' győzödelem után az öfzi, és hamar érkező téli hideg, táborát jobbára meg-rontá. A' békeségben Podólia, Ukrámia, Ruffia a' Töröké lett: a' Lengyelekre adó

Kándia.

Mahomet
a' Lengye-
leknél.

vettetett. Itt jártak magok közt nem egyezvén. A' Lengyelekhez utazván Mahomet, a' Dunára hidat vetetett, 's hogy a' végre az hajokat a' nagyon meg-áradott sebes vizben könnyebben öszve foglalhatná, a' vas matskák helyett otromba kövekkel teli ládákat eresztetett, 's két két erős kötéllel szoritá mindeniket az hajóhoz.

Szobieski
L.K. gyö-
zöd lme a
Törökön

De nem tartá fokáig a' Török-öröme. A' Lengyel Gyűlésben Sobieszki János fő hadi Vezérré tétetvén, Podoliában a' temérdek Török táborra ütött, 's a' Moldvai Fejedelemmel, ki azért, hogy Kufsain Vezértől a' tábor láttára tsákánnyal megüttetett, a' Töröktől el-állott, olly szereztsés győzödelmet vett az ellen-ségről, hogy tábora minden eszközt ifzonyú nagy kintsel, és tábori készülettel együtt el-foglalná. A' Törökből 25. ezer esett-el. Concinumot el-nyeré, Moldvát a' Fejedelemnek visszsa adá. Kuffain Török Vezér a' Tsászáratól az hét tornyú tömlöztbe vetetett.

Már akkor meg-halt Lengyel Ország Királya, 's helyébe Szobievfszki János választatott; noha a' koronát kérte, és kereste a' Brandeburgus, Muszka, Lotringus, Bavarus, és a' t.
Még

Még meg-nem koronáztatott az új Király, 's új győzelemmel meg-alázta a' Törököt ismét 1674-ben; a' Po-
 volotziai Kosák népet Podóliában ma-
 ga birtokához kaptsolá; kik az ö eléb-
 bi, 's Török részü Urokat Darofzenfz-
 kit el-hagyák.

1676-dik esztendőben Mahomet
 Tsászfár Adriánopoly Városából Kon-
 stántzinápolyba vízfíza vezeté lakását
 udvarát. Majd 16. esztendeig lakván
 Adriánopolisban, holott a' Tartomá-
 nyok Tízstei, Követek, Kereskedök,
 a' Tsászfárnál, 's annak udvari embe-
 rikkel már sürüebben forgának, mint
 amott, emez roppant pompára emel-
 kedék, Konstántzinápoly pedig szem-
 látomást fogyott; míg haza nem ment;
 noha ott se marada sokáig. Félte rég-
 től fogva az ott lakó néptől. Míg
 a' Tsászfár a' lakásban válagat, Ibra-
 him othon termett nagy fereggel, 's
 a' Tatártól adott segítő sok társal,
 Tira, és Stirio vizei táján Zuravnó-
 nál a' Lengyeleket ütközetre várta.
 Heába sürgeté az Országot a' Király;
 hogy Katonakkal, erővel, táborig ké-
 fzülettel bővebben, 's hamarább ál-
 lyon-elé. Maga ment kevesed magá-
 val az ellenségre, holott pedig más
 módját nem látta a' dolognak, magát,
 feregít bé-sántzolá, bé-keritté; de I-

Kosák,

Adriánopoly.

Szobievfz-
ki a' Tö-
rökkel.

brahim-is új kerittéffel minden felől bé-környékezé a' Lengyel tsoportot. Segítség ugyan jöve, de nem mert bé-tsapni a' Király táborához, rettegett az Ország; szedett, küldött Vitézeket; de durrogott minden felől a' Királyra a' Török, a' Tatór: magát ki-nem vághatá Sobieszki. Alku kellett; 's a' mindennapi ütközet, és alkura való járás kelés után fel-szabadult a' Király tárfaival együtt. A' következő esztendőben Követet küldöttek a' Lengyelek a' Törökhöz. Azzal ugyan fokkal vesztett a' Lengyel; de a' békefség leg-alább időt adott a' Királynak arra, hogy ma holnap Béts alatt a' Törököt meg-verheffe. (Következnek a' Muszkának Török háborúji.) Az Orosz nép Tzárra Ur. 1679-diketől fogva Péter vala. Magyar Országot Tököli fegyvere foglalá, pusztitá a' Törökkel, ki Tökölinek annyira kedvezett, hogy Magyar Ország Urának ismérné; 's annak vallaná Budán pompás jelen-létén: Káfsát el-foglalá, Pofonyig vitte győzödelmes nagy erejét. Leopold Tsáfszárnak, és Királynak Mahomet Tsáfszárhoz küldött követsége, mellyel Káprára által betsületes békefséget kívánt, haszontalanná lett: minden esztendőre öt száz ezer forintból álló adót

adót kért a' Török, melly summát mások még nagyobbnak mondják. Kiváná egyetemben azt-is: hogy Leopold Vára a' földre téríttesék: Murány, Nyitra, Tsaló-köz légyen Tökölié. Illyeneket kervén, háborut mutatott. Neki-is fogott Mähomet Ur. 1682 ben a' tellyes kézfületnek; melly esztendőben minden tehetségével védelmezvén Füleket Kohári István, rabságba esett, és Tökölihez küldetett a' keserves tömlöztre.

A' Magyar Országai új háborura a' Török kézfület így volt. A' Tsászárpalotája előtt nagy pompával kiállítatott a' Ló-fark; hogy a' jövendő háborúról senki se kételkedjék: öszve hivattak a' tábori seregek Egyiptusból, Persia vég helyeiről, minden felől. *Oktober* 6-dik napján el-lepé a' Tráztiai mezöket, a' fok temérdek sátor, 's Mähometnek jelen-létében az öszve gyülekezett sereg-erö szemalá vétetett. Az hirtelen kerekedett szél-vész, fergeteg, zápor-esö, a' dombokról, hegyekről öszve kerekedett fok viz olly nagy kárt tett ugyan ezen táborban, hogy az ellenségtől se kellett volna irtóztatóbbat várni; de a' Vezér hamar helyre hozott mindent; a' Katonáknak új szerzsámot osztott, 's az egész sereget a' teli nyu-

Kohári István.

Török kézfület az háborura.

nyugodalomra szana-szét, osztá a' Trá-
tziái falukra, Városokra; hogy mi-
helyt ki nyilik az idő, hamar öszve
parantsolhaffa mindnyájokat.

Leopold
szövetség
ges készü-
lete.

Meg-tudván idején Leopold Tsá-
szár Mahomet igyekezetét, szerentsés
untatással hatalmas szövetségre vette a'
körül belül Országoló Fejedelmeket.
(p. 129. *Promti alius dextram porrigi-
mus, dum nos ex obliquo firmare con-
tendimus. Et vero nisi magnanima pie-
tate Christianorum Principum fulta fuisset
Austria, innumerabili hostium multi-
tudini in spoliis cessisset. Excitatum
in vicinia incendium qui negligunt, eodem
postea involvuntur.*)

Török
serénység.

El-érkezik Urunk 1683-dik esz-
tendejében Mártzius vége; 's a' ta-
valyi helyen öszve gyüjté a' Török
Tsászár az el-készült táborát, feregét.
Négy hónap múlva Béts-alá szándé-
kozván. Illyen a' gyorsasága. Má-
jus 4-dik napján Mahomet Tsászár az
egész táborral már régen meg-hallad-
ván Filipópolist, Belgrádhoz érkezett;
Leopold Tsászár Követit, Káprát,
és Kunitzot örizet alatt magával hor-
dozván. Majd három száz ezerre
ment a' töméntelen fereg száma =
300,000. Mesopotámia, Babilon, Siria,
Palesztina, Arménia öszve futott a'
Zászlók-alá; tsak Pontus tája harmintz
ezeret

Török
szörnű
tábor.

ezeret küldött: kiffebb Görög Ország
 huszon négy ezeret. A' Jantsárok
 ferege tizen két ezerre, a' Spáháké
 huszon nyóltz ezerre számlálcáték. A' Tatár.
 Tatár Fejedelem húsz ezeret magá-
 val, az Oláh, és Moldvai Fejedelem
 hat ezerrel jelenék-meg; hogy az ásók,
 kovátsok, kotsifok, Kereskedők soka-
 ságát ne emlitem. Tököli, és Apafi Tököli.
Apafi.
 Erdély Fejedelmi húsz ezer fegyve-
 res vitézt tartának talpon. Az egész
 tábor Feje, 's Fejedelme Kára Mu-
 stafa nevü Vezér vala. Május 13-dik Kára
Mustafa.
 napján, a' Török Tsászár Mahomet-
 nek ama hitetönek nagy zászlóját
 szokott pompával a' Vezér kezébe
 nyújtá, 's maga ugyan haza ment,
 de táborát Magyar Országának ereszté.

Sietteté a' rettenetes hire a' szö-
 vetkezett segittö Fejedelmeket a' Ro-
 mai Tsászár-is; XI. Innocentius Pápát,
 Sveviát, Rajnát, Baváriát, Lengyel
 Országát, 's a' többit; vólt-is hafzna.
 Hamar öszve gyülekezék a' Magya-
 rok seregén kívül Leopoldnak, és a'
 Keresztyénségnek védelmezésére har-
 mintz hat ezerből álló tábor Károly-
 nak Lotáringiai ezen nevü ötödik Fe-
 jedelemnek fő vezérlése alatt: mert Keresz-
tyén tábor
 arra bizatott azon hadi fő hatalom. Lotringus
Károly.
 A' tanátskozás után Ujvár viszsza vé-
 telére méne a' sereggel Lotáringus,
 meg-

és Komáromot, Leopold Várát, Győrt meg-erősítette; azt gondolván, hogy főképpen Győr meg-vétele előtt Bétsnek nem mégyen az ellenség; 's tudván, hogy II-dik Szolimán Tsászar is feddé önnön magát, hogy Győrt el-hagyván, kötött kézzel rohant Bétsnek. Alig kezdék Ujvárral a' dolgot a' Vitézek, hallyák, hogy a' Vezér már Esztergam, és Béts között táboroz: hamar tehát Lotaringus az ő feregével Rába közbe indul, 's ott erős Kastélyokkal bé-környékezi, bé-sántzollya magát. A' Vezér a' Budai Basát, és a' Tatárokat küldé ellene. Julius első napján az egész Török fereg mutogatá már magát a' mieink előtt; tsak a' Rába vize választá-el őket. Lett azonnal ütközet, midön az által-kelelt a' mieink ellenzenék; de még az nap által-ütött a' Rábán a' Török egynehány helyen. Nyoltz ezer Tatár Sárvár táján ment által a' Rábán.

Más egy Tatár fereg Győr, és Mosony Vármegyét pusztitá: égett minden felöl falu, erdő, mező 's a' meszszire látfszatott lángal, a' fok ló nyerittéffal, puska durrogással, a' nép szerte szétt való futamodásával rémétte minden vidéket. Lotringus Hertzeg Ovár, és Lajta felé sietvén Petronellával osztán az ellenséggel meg-üt-

A' Török
Bétshez
közel.

Lotringus
Rába
közben.

A' Tatár
sárvárnál.

A' Tatár
Győr, és
Moson
Vármegyé
ben.

titkózott; ott esett-el ugyan Lajos Szabaudiai Hertzeg Eugenius testvére, és Aremberg Tamás, az Areschoti Hertzeg vér szerént való atyafia; de ez mig mind türhető vólt: már Béts Városa kezd vala rettegni. Adig untatták Leopold Tsászárt, hogy Lintzbe kellett vala magát venni. 'S jobb időre tartani, de midön utnak indúlt, sok gyalázatos szidalmazást hallott; hasonló káromkodás érte Eszterházi Pált-is, Nádor Ispánt, ki ő Felségét soha el-nem hagyta; 's tulajdon költségével tizen öt ezer fegyveres Magyart állított a' Töröknek, 's Tökölinek ellene. Két nap alatt Bétset hatvan ezer ember hagyta-el, a' mind mondják. Olly tolakodással, hogy a' szekerek, marhák az útszák, és kapuk közt sokakat el-gázolnának. Sokan magokat az Óstriai, és Stájer hegyek közé rejték; de a' Tatárok minden felé nyargalván, az embereket a' kutyákkal keresteték-fel; és így fel-találtatván, sok százan veszték életüket, vagy rabokká lettek. Tsak Oстриa, és Stájer Ország helységeiből négy száz ezer rabot szedett az ellenség. Györ, és Tzetzius hegy közt minden helység égett; égett Béts körül-is minden; tsak a' Tsászári kerteknek, 's mulató helyeknek en-

Bétsi
kiszület.Esterházi
Nádor IspA'Tatár a'
kutyákkal

Rabok.

Egetés
pusztítás

gedett-meg a' Vezér: mert vagy ma-
gának szánta, és intézte-el a' tellyes
győzödelem után; vagy azért, mert
néha napján ott szállott-meg Szolimán
Hamburgi Tsásfár Hamburgot meg-vévén az el-
vét-ontás lenség, mindent Török, Tatar és po-
gány módra követett-el: kardra há-
nyattak még a' kisdedek-is.

Bétsi
kőszület.

Az alatt Lotáringus a' Bétsi bástyá-
kat meg-jobbittatá; s hogy minden em-
bert sürgetne példájával, első volt a'
dologban (p. 133. *Arrepto ligone pri-
mus terram molitus*) Hat nap-alatt nem
tsak a' régi erő-vártákat meg-egyenget-
ték, hanem újjakat-is építettek. A' vá-
ros védelmezőji már elejinten ezer két
százon valának: Leslé Gróf bé-vitte
azon fellyül tizen két ezer gyalog vi-
tézét: a' deákokból, városi emberek-
ből hét ezer állítottatott-elé; úgy hogy
húsz ezeren védelmeznek a' várost. Ha-
sonló volt az ásók, tűz-oltók, és e-
gyéb szolgálatra kész emberek száma.
Az hadi Tanáts fő Tisztje Rudiger Sta-
remberg volt. Elő-jöve új segítséggel
Serényi János, Suchi, Staremberg Siga-
mond, Károly Vittembergi Hertzeg,
Beki Leopold, Heister, Dasigi, és e-
gyebek. Nagyon használt Kalonits Leo-
poldnak Német újhelyi Püspöknek je-
len-létele; Ki az ő ájtatossága' és o-
kossága érdemiért nagyra betsülttetett

Kolonits.

min-

mindenektől. Imádsága, ösztönözése, öszve szerzett pénze, melly hatvan ezerből állott, 's illy' veszedelem órájára gyűjtetett, minden embert fellobbanta.

Staremburg a' külső városok felit tüzzel elpusztította: hogy az ellenség hasznát ne végye; de az erősb épületek megmaradván nagyon segítették a' Törököt. Leopold Várofa a' jövőre segítésre szállására tartatván épen marasztatott.

Elérkezék Julius tizen-negyedik napja, 's a' Vezér az ő egész táborával Béts-alatt letelepedett; 's egész Szent Márktól fogva Nufzdorfig fél hód módjára mindent el-foglala. őt különös helyről vitták mindjárt a' meg-szállott Vároft. A' vezér Satori a' Scot nevű Kapu ellenében állott magas helyen. Minekelötte el-kezdődött volna az ostrom, két lovas legény féreny nyargalással a' bástyák-alá érkezvén, illy értelmű Deák, és Török leveleket szort vala: Itt a' Vezér temérdek néppel, hogy Mahomet vallását terjeszse, és a' minapi kárvallásért bocszút álljon: ideje vagyon, hogy fel-adják magokat a' Bétsiek. A' Bétsiek ágyu-sütéssel feleltek-meg, 's a' Török tábor elejéből azonnal fokaikat öszve téptek, és szaggattak. A'

A' Török
Béts alatt.

Ágyuzás. Török-is erre, az ágyuzáshoz fogott
 azonnal, 's (ki-vevén a' Leopoldi
 részt, mert azt el-nem foglalá,) zen-
 geté a' várost minden felől; kívánván
 pedig fel-vettetni Bétset, egyvégben
 áll-ásás. all-ásásokat készítettett, ebbe a' mun-
 kába főképen a' Keresztyéneket fog-
 ván. Ezekre holott ágyuk szegez-
 tek a' városból, örült a' Vezér, hogy
 a' Keresztyénséget a' Keresztyének
 kezével fogyaszthatja. Azután-is félt-
 vén táborát az éhségtől, hetven ezer
 Keresztyén rabot (annyit tartott már
 Béts-alatt fogva) le-lövetett, le-
 kontzoltatott; tudván azon kívül-is,
 hogy majd új 's nemesebb rabokat
 hoznak ismét az erdőkről a' Tatórok,
 ki-szagoltatván mindenütt őket az
 ebeik-által (p. 139. *quod Tartari
 in dies nobiliores, venaticorum canum ope-
 ra in specubus in siluis exploratos, vin-
 ctos adducerent*), A' raboknak el-vesz-
 tések előtt el-foglalá Schultztól Leo-
 pold Városát a' Török; Schultz a' Lo-
 tringus Hertzeghez vette magát. Már
 a' Bétsiek segítségekre, minden út el-
 vala foglalva minden-felől, 's Leopold
 tájáról-is rontattak a' falak; tsak éj-
 szakának idején szünték-meg az ágyuk.
 Két hónap alatt száz ezer öreg golyó-
 bisnál több hullott a' városra. De leg-
 nagyobb ferénységgel készítette a' Ve-
 zér

Kegyet-
 lenség a'
 rabok
 ellen.

Tatór-
 járás.

Foglálás
 Rontás.

zér az all-ásásokat; azoknak erejekben bízván leg-felettébb (*Strada L. 9. Dec. 1. Inualuit militare prouerbium: iugonem et palam esse demum illa, quae arcem extruant, destruant,que*) Kizel érték már a' külső falakat a' Törökök, 's ott karókból, és a' karók eleibe vont földes, gyapjas párnákból elegendő paizst állítottak magoknak; hogy a' báltyákról a' golyóbis ne ártasson. Julius' 19-dik napján két all-ásást meggyújtottak; de csak tiz embert vetettek fel. Holott pedig Béts-allya teli vagyon új all-ásás nélkül is pintzekkel, bóltokkal (*Vienna tota quantum domorum culminibus assurgit, tantundem prope in subterraneas cellas deprimitur*) De Buda similia p. 171. *Mons urbis prope modum totus suffosus, cacas cryptas, furnulos, rudimenta cuniculorum, occultas vias eruptionibus seruituras, aliaque opera subterranea aduersus inusidentium vim, artesque habet*) Reménylé a' Vezér: hogy a' föld-alatt is bé-bújhatik Bétsbe. De a' Bétsiek ört állottak a' pintzékben: 's a' föld-höz szegezvén fűleiket, mihelyt az ásás, fúrás' jelét észre-vették, a' Tisztekhez vitték az híret; és így egynéhány all-ásást megelőztek, ellenek ásván; 's tüzzel, vasfal kergetvén az ellenséget a' föld-alól; mindazáltal nem vólt minden Török

Bétsi
vig. ásás.

Pofonyi
győzede-
lem.

Bétsi
romlás.

munka haszontalan ott-is. Leopold városa-felől hamar el-kellett állani az ostromtól a' Töröknek: mert a' talpokra, hajókra a' városból vettetett tűz minden vízi mesterségeket el-rottotta. Sokszor fok felől próbát tett a' Vezér: hágni kezdék a' sántzokat, de bátran meg-feleltek mindenfelől a' Keresztyének. Az alatt a' Lotaringiai Hertzeg, Lubomirszkivel, és a' Lengyelekkel Tökölinek, és a' Törököknek táborát Pofony alatt meg-győzé, 's azokat a' Lengyelek egeíz Nagy-Szombatig kergeték. Minthogy pedig tüzzel vassal ismét elé-állott Tököli, Morava vizénél ismét meg-veretett azon vigyázó hatalomtól. El-esett ezen ütközetben ezer két száz Török, az Egri Basával együtt: a' Tatar Fejedelem sebbe esett: 49. zászló fogatott-el; hat száz ló, 36 teve. Már döltek a' tömentelen golyóbifok alatt a' Bétsi bástyák; de a' védelmezők szívek velek egyetemben le-nem omlottak. Hintó székben, melly vas táblákkal vala bé-vonva, hordoztatá magát a' Vezér az ostrom közt, új lelket fúván mindenik Vitézébe: a' Musti-is Augustus' 14-dik napjára új ostromláft javasolt; viszsza verettetvén nagy vér-ontás közt, September' 3-dik napján új dühöfséggel mentek a' falak-

laknak; de á' Bétsiek magoknak új falakat építvén szüntelen, az ellenség falait pedig döntvén, 's az hágó, mászó Törököt vágván, tafzigálván, puszkásván irgatmatlanúl, tsak győzedelmeskedtek. Vesztek, meg-kell valani, még-is a' miéink, mind a' falakból mind főkepen az emberekből temérdek számat. Ki-ki-ütöttek; de fogtak; a' vér-has el-fogta a' várost, az őrizet kevés emberre osztatott, az álomtalanság, dolog, seb, el-bágyasztá jobbára a' Vitézeket. Féltek a' város a' tüztől, árútatástól, és egyszerre látván, hogy az udvar bátyáját az all-ásás fel-vetette; 's hogy a' Vezér már azon az úton négy ezer embert bé-lodított, még nagyobbban meg-döbentek. Igaz ugyan, hogy Staremburg őket onnét a' le-tüzött zászlókkal együtt le-verte; valamint két nap múlva, el-foglalt más egy bátyáról-is; de a' várból ki-küldött Rátz nemzetű két bajnok (Mihálovits, és Kolsitzki) hogy valahonnét segítséget hajhászának, semmi jó hirrel se fordulának-meg.

Illy' szörnyű állapotban lévén a' Bétsiek, látják éjszakának idején, hogy a' Török táborban több a' tűz, mint egyébkor; 's hogy az őrizetek ketőztetnek. Ezen jeltől vévék észre:

A a 3

hogy

Bétsi újjuló reménység.

czobievfz
k) L. K.

hogy jö valahonnét a' segítség. Elő-
is jöve Augustus' végén Szobiefzki Já-
nos Lengyel Ország' Királya, Jakab
nevü fiával, és húsz ezerből álló fe-
reget vitt-átal a' Dunán Tulnánál Lo-
táringus táborába, Tulna-mellé. Elé-
jött azon helyre Bavariából tiz ezer;
majd szint annyi Saxoniából: a' Svá-
bok, és Frankok kilentz ezeren valá-
nak; és így Lotáringus Hertzeg tábo-
ra, hatvan négy ezerre, és öt százra
mene. A' Török 168. ezerből álló fe-
reggel bírt még akkor-is, noha már
tsak nem ötven ezeret vesztett. Ké-
szült az ütközetre, de a' Városnak
ostromlásától el-nem állott; fel-vette-
té a' Leo nevü erőtséget: már a' Bé-
tsiek minden embert katonává tettek,
az utzákat el-lántzolák. Tizen-egye-
dik Szeptemberben a' Keresztyén tá-
bor Tzetzius hegyére érkezék; 's az
egész fereget imégyen rendelék-el: A'
jobb szarvát a' Lengyeleknek végezék-
ki. Azt maga a' Király vezérlé a' fi-
jával, Jablonfzkival, 's egyéb fő em-
berekkel. A' bal fort a' Tsászfáriak
foglalák-el Lotáringusnak vezérlése a-
latt: Kit ezek a' fő ezresek környé-
kezék: Saxolavenburg, Leslé, Dune-
vald, Kaprára: a' közép rend a' Szá-
fzé, Bavarusé, Svábe, és Frankóé
vala: Degenfeld, Goitz, Szász Fri-
drik

A' Keresz-
tyén tábor
Bírsné 's
ának al
rendeleté.e.

drik, Valdek, Baruti Hertzeg, Thungen vezérlése alatt. Így volt a' rend, hogy minden nemzet' igyekezete világossabban meg ismertefsék.

Alig hafadt az hajnal, Szeptember' 12-dik napján, indulni kezd vala a' bértzokról a' rendbe szedett Keresztység: a' Török Nufzdorf-tól fogva az hegy álljáig el-foglalt mindent, bátran elejbe állott feregével: sántzokat, ágyukat vetett a' mieink ellen. Ujjult a' Városban a' meg-szállott Bétsieknek lelkek; látvan az hegy' szélinhofzán a' kéz gyözedelemre helyesen el-rendelt Vitézek' villogó táborát. Meg-szóllamlának a' dobok, trombiták, ordítani kezdének az ágyuk, Leg-először-is a' Tsászáriak Kaprára vezérlése alatt ágyukkal és puskákkal mennydörögvén a' Török lovasok-ellen, már reggel négy órakor Nufzdorfhoz szorították az eleibe állott el-lenséget. A' közép fereg, a' jobbik rendel délig vesződött a' Jantsárokkal, kiket tsak ugyan hátra taszított vég-tére. Nufzdorf, és Heiligstad már a' mieinké lett. Ne hogy tehát egymástól el-szakasztkodván a' Török erőtlenebbé válna, Ibrahim Budai Bafa tulajdon feregét a' Vezéréhez egyezteté. Azok ellen midön a' Lengyel Hufzárok Sándor Hertzeg példáját

követvén, bátran nyargalnának, 's le-vágván fokakat, még bellyebb üt-nének, egyfzer a' közép helyen találák magokat. El-vesztek volna az örök emlékezetre méltó bajnokok egy lábíg, ha észre nem vették volna a' nagy veszedelmet a' tárfaik. Neki tehát a' Tsászáriak, és a' Bavarufok! addig nyomodtak mellejek, utánnak, míg ki-nem vágták őket a' középről. Már magának a' Lengyel Királynak mi nagy vólt a' diadalma az nap, abból tefék-ki: hogy a' Jantsárok báftya módra öfzve állott táborát az ő test-örzöjével ő szalasztotta-meg; kézzel, szóval, tekintettel minden felé sze-rentséfen parantsolván. Nem egyfzer verék ugyan a' Törökök vízfza a' mieinket; de minek utánna a' Nagy Vezér paripája el-fogatott, minek utánna Kihája Bafa a' leg-vitézebb Fő emberekkel együtt az ütközetben el-esett volna, hallván, látván, hogy a' dellesti öt óráig tartott rettenetes diadalom után a' Tsászáriak már a' Török tábor Várát, sátorit foglalni kez-dik, 's hogy az egész Török seregnek jobbik szarva már le-kontzolta-tott; szaladni kezdett a' Nagy Vezér, utánna a' Tatór Khám, a' Basák, az egész gyalog sereg: a' lovasok még azon ejfzaka már a' Rába partyáig nyar-

Gyözöde-
lem.

nyargaltak. A' kik a' gyujtogatásra a' föld alatt találtattak, ott vesztek, vagy rabokká lettek.

A' Lotringus Hertzeg el-foglal-^{Vigyázás.} ván a' táborozó várt, a' prédállált meg-nem engedé: hogy valahonnét fzerentsétlenség nem érje a' gyözödelmet. Végtére hat órakor estve a' Szászok, Bavarufok, Svábok, utóbb a' Lengyelek-is a' Török sátorokba gyülekeztek; és az éjszakát ott töltötték egymást közt örvendezve. A' Lengyel Király a' lovakat mind kantározva tartotta egész regvelig, 's Vitézinek jó nagy részével örizetet tartatott; virrasztott a' fő Vezér sátora alatt maga-is: hogy, ha valami érne őket, készen, és talpon legyenek. A' Lengyel Király tudniillik a' Török Nagy Vezért egész a' sátoráig kergeté, 's az udvari emberi közül egyet el-fogván, minden kéntseire mutattatott; noha maga ugyan a' Király más dolgához látván az ütközetkor, oda Hufzárjait allittá, hogy valami el-ne veszfzen. Az a' sátor minden alkalmatofsággal kedveskedett: körülötte mindenféle kényefségre való szép váfszon épületek: fürdök, kutak, viz vezető tsatornák, kül-földi madarak láttattak. Az aranyos, gyöngyös ^{Nyereség} fegyvereken kívül találtattak ottan

nagy kintses ládák: két millio arany; az az: hufzor száz ezer arany pénz; az asper nevü finom ezüst pénzből temerdek fok Zsák: ott hagyatott Mahomet Zászlója, mellyet a' Király XI. Inotzentzius Pápához küldött vala: ruha, ló, irás, több a' féle számtalan: hufzon öt ezer sátor méne a' prédára, öt ezer teve: tiz ezer ökör. Buza, riskafa, káffe iszonyu fok méröre való; a' jóra való ágyukból három száz vitetett a' fegyver házokba. Kolonits Püspök majd öt száz kisedet fzedett-fel a' jó nevelésre.

Rósa ki
nyílása.

Hála-adás.

A' következendö napon köszöntésére meg-jelenék a' Lengyel Királynak Lotringus Hertzeg, a' Szász Vezér, és Gróf Starembeg: ö Felséget bé-vezeték a' Városba nagy pompával: az udvarnak Lorétomi kapornájában el mondatták magok előtt a' Fejedelmek az Isteni hálaadó ditséretet. Más nap, és így, Béts meg-szabadulása után harmad napra a' Király Schvechet, és Ebersdorf közé állitá feregit: mert a' fok dög már Béts körül türhetetlenül büzült. Leopold Tsászár Szent István Templomában adott halát az Istennek; azután a' Királyt, és a' Fejedelmeket méltoztattá különösen meg-betsüllen. A' mieinkből
majd

majd 18 ezer, a' Török közül hetven ezernél több esett el.

A' gyalog Törökség Német Ó-Török vezedelemlenál meg szálván, a' Lengyelektől Al enburgnál. le-kontzoltatott: két ezer öt száz Battsbe h jtatott a' düledék tisztittására. Az alatt Battyányi a' fiaval, 's két Nádasdival Kanisánál két ezer Battyáni. Török vezély Györnél. Törököt vágott-le. Midön a' Nagy Vezér Györtől Esztergam felé szaladna, maradék seregiben a' Györiek nagy kárt tettek. Hallván a' Török Tsáfzár a' vezedelem hírét, bújjában a' szakallát tépé. 'S a' Konstantzinápolyi Keresztyéneket a' Követekkel együtt le-kontzolta volna, ha a' Muf-ti el-nem ijesztette volna a' szándéktól. A' Vezér pedig hogy tulajdon szerentsétlenségének bizonyságit el-fikkasztaná, fok Basát ki-vezgett a' világból: azért fokban ott hagyák, a' Tatárok nevezet szerént, 's a' Jantsárok: amazok haza; emezek Nandor Fejérvarrá vakarodtak.

Párkánál osztán a' Lengyel Király Lotaringus Hertzeg javasláfa el-Párkány-nál. len a' Törökkel meg-ütközvén, nagyon meg-veretett; de a' Hertzeg segítségével a' vezedelemből maga ugyan, noha népe nagy fogytával ki-vezettetett. Szégyenlék azt a' Lengyelek. A' Király tehát öszve állitván

ván Vitézit a' Lotringus Hertzegével, és az öfzve szövethetett Fejedelmével, a' hol a' többi közt jelen volt Gondola, Mercy, Pálfi, a' Bádi Hertzeg, és Kroy Fejedelem, Párkánál ismét meg-ütközött a' Törökkel, 's azt talpig meg-győzte. Nagyon jeleskedett ezen ütközetben Jáblonszki Ur a' többi közt. A' Parkányi erős Vár el-foglaltatott: midön az ellenség az hidnak szaladna, az hid alatta le-szakadván, fokat a' Dunába ölt. A' Lengyelek meg-keferedvén fok jó baráttok, és attyok fia minapi halálán, Párkánban egyházig mind le-kontzolták a' Törököket, 's az egész helységet tűzbe vérbe keverték. Számanintsen a' fok el-veszett Töröknek. Az fájt az Esztergami pogányságnak, hogy látták a' Párkányi veszedelmet, és nem segithették társaikat. Más nap a' Lengyel Király sátorában hálát adtak a' felséges Istennek a' Vitézek: huszon öt ágyut fogtak-el, 's azokat Esztergam felé örömökbe mind ki-süték.

Esztergom Október 27-dik napján Lotringus Hertzeg a' Királlyal Esztergom Váráris el-foglalá; 's más nap a' márvány kápolnában hálát adtak az Istennek. Haza mentében a' Király a' kosákokkal Szétsényt vette visszfa a' Töröktől,

Szétsény.

től, 's a' Tsászárnak által-adta; maga ö Felsége a' fiával Detzember 23-dik napján érkezék szerentséfen Krakó Városába; kinek betsület kedvéért a' Romai Pápa XI. Innotzentzius kalapot, és kardot küldött. Mig pedig a' Király Bétsnél diadalmaskodott, Pototzki András Krákai Kastélyos Ur a' Török ellen annyira el-hatalmazott, hogy Kameneket töle viszsza nyerné. Kamenek.

A' Nagy Vezér Belgrádba érkezék, és ott a' Tsászárnak parantsolattából meg-fojtatott. A' kintsében 12. millio pénz találtatott: az a' Tsászáré lett. Helyébe két olly Tiszt állittatott, kinek egyike Sajtán Ibrahim, *Seraskér* avagy fő Hadi-Vezér légyen Magyar Országban: a' másik Kara Ibrahim a' Nagy-Vezérségnek egyéb tulajdonságit birja. *Ser.* = Fő: *Asker* = hadi fereg. *Seraskér* = Hadi fereg feje, Fejedelme. Mahomet Ts. új ferege hamar 80. ezer fegyveresre méne. A' T. Vezér meg öletik
Török készület.

CCCXI. K Ö N Y V.

Schmitt Folytatása.

Tököli Petrótzival meg-nem szünt az Országban vaió alkalmatlan-ko-

Leonold
Ts készü-
lete.

Sajka.

kodástól; de kevesebbet árthatott:
 mert XI. Innotzentzius Pápa szorgal-
 ma véghez vitte: hogy erős frigy
 kötése legyen a' Tsászárnak a' Len-
 gyellel, es a' Velentzeiekkal. Leo-
 pold Ts. Lefzlet 12. ezerrel Sklavó-
 niába küldé a' Török igyekezet el-
 len; Schultzot 8. ezerrel Tökölire: a'
 Magyarokat szokás szerént fel-lob-
 bantá Hazájok védelmére. Az egész
 táborát Lotringusra bizá: Vechi Gróf-
 nak azt parantsolá: hogy hajókat és
 fajakát bőven készítsen. Buda fel-
 szabadítására veté tellyes gondját.
 A' fajka Magyar és Török szokásu
 hoszfú, keskeny, és födeletlen ha-
 jó; mellynek az oldalaji a' kiffebb
 golyóbifok ellen jól meg-vannak desz-
 kázva: az órra hegyes, vasas: a' far-
 ka, fara, tattya ágyukkal rakva va-
 gyon: hufzon négy övezövel, egyen-
 lö huzással olly gyorsan mozdittatik,
 hogy a' paripát sebes futtaban meg-
 előzze. Mikor nagy hajóba ütkö-
 zik, nagy kárt teszen: ha meg-szorít-
 ják, el-illik, mint a' nyil: egy kiál-
 tásra máttut terem: hamar ismét vízf-
 sza; vagy oda, a' hová kell.

Sok hafznát vette az ilyen faj-
 káknak a' Török ellen már az előtt
 Magyar Ország: nagy halá-adással em-
 le-

legeti véghez vitt dolgokat Austria, a' Frantzia, és Bávarus ellen.

Urunk 1684 - dikében a' Lotringi ^{Vissegrád.} Hertzeg ^{Vázt.} Vissegrádot nyere viszsa a' Töröktől, az után Váztot, tellyességgel öszve gyözvén előbb alatta az

ellenséget, onnét Szent András táján a' sereget a' Dunán által-vitte Buda

alá, egyet se vesztvén emberiből; 's tsuffá tette a' Seraskert, ki husz ezer lovas Vitézivel nem tudott akadékot

eleibe vetni az által-költözesben. Egyéb seregihez tehát négy ezerből álló Magyar tsoportot foglalván Lo-

tringus, Julius 14 - dik napján megszállá Buda Várát. Minthogy pedig a' Seraskér Hanfábeknál táborozott,

hogy akadékára ne légyen, oda vitt annyit, a' mennyit a' gyözüdelemre elegendőnek itélt lenni. Meg-is verte,

's futásra kényszerítette a' hatalmas ellenséget: a' mint Leopold Tsá- ^{Lotringus} szárhoz adatott ezen leveléből értjük. ^{levele} a' gyözü- ^{delemrol.}

„ *Cum illustrem de hoste Christiani nominis, die Divæ Magdalene sacro Dei benignitate victoriam reportaverim, eam Maestati tuæ per Tribunum Comitum Carolum Magni significandam duxi. Distributa maiore parte copiarum ad Budæ obsidium, atque opera faciendâ, reliquum equitatum cum mille peditibus, et mille quingentis equitibus Hungaris, Ductore*

Comite Eszterházio Faurinensium Præfeto, hesternæ noctis beneficio in hostem movi ad Hansabegam metantem. Nondum orto sole iuxta castra constiti, acieque per otium directâ, prima luce signum prælii dedi. Seraskerius suorum multitudine fretus (nam prope vicena armatorum millia numeravit) posteaquam raros ordines peditum animadvertit, avide certamen arripuit. Quatuor horarum spatium pertinaci magis, quam cruenta impressione nostræ aciei latera tentavit. Postremum fusus fugatusque non castra modo cum impedimentis, signisque militaribus, quemadmodum ad Viennam, amisit, verum spem quoque succurrendi in posterum Budæ, cæsis nimirum magnam partem Janitsaris, deposuisse videtur; cum Eszekinum præcipiti fuga semet receperit. . . Cesorum, captorumque numerus quantus sit, haud constat, nondum reversis Hungaris et Polonis, qui hostem etiamnum persequuntur. Inter opulenta spolia Seraskerii vastum tentorium, vexillum, insigne supremæ armorum Præfecturæ, a Mahomete traditum eminet. Ludovicus Badensis cum Gözia, ac Sabauda legione ultra milliare fugitivos cædens, hostiles machinas occupavit, Hungaris cum Lubomirianis longius prementibus. Velim Maiestas tua mihi fidem habeat, tanta alacritate, tantoque animi

*robore equites, universosque Ordinum Du-
tores dimicasse, ut ab singulis tanta sint
prestita, quanta neque exigere potuerim.
Æneas C. Caprara Marefchallus, Prin-
cipes Badensis, Salmensis ut in munere
militari præcipui, ita fortibus factis præ-
ivere. (Ex Portæ Ottoman. Tom. 2.
Germanice edito Schmith p. 174.)*

Budát ezen esztendőben minden
erővel és mesterséggel vitták ugyan
a' mieink; de holott a' várba vitt se-
gítséget nem lehetett ellenzeni, 's né-
melly rosz ember - is által - futván a'
Törökhöz, el-árulta a' Keresztyén-
ségnek all-ását, 's így a' Török dü-
höfőbb erővel ki-ki-ütött; Buda alól
el-kellett takarodni; minek utánna
az ütközet és nyavalya huszon há-
rom ezeret vesztett volna már tá-
borunkból.

Azomban Slavoniában Verovitze Verovitze
Gróf Leszlének magát fel-adá. Schultz
pedig Tököli seregit meg-meg győzván,
's egynehány helységet tőle el-foglal-
ván, nyert ugyan, de vesztett-is.

Ur. 1685-dikében halálakor Sze- szeleptsé-
nyi E.
leptsényi Érsek nagy rakás pénzt ha-
gyott a' Tsászárnak, fokkal segítetté In-
notzentzius Pápa-is. Abból és egyéb
segítségből a' Tsászar hatvan ezerből álló
sereget gyűjtött öszve. A' Török erő
ismét a' vigyázatlan Seraskerre biza-

Apafi. tott; de a' Török Tsászárral az alatt igen kíváná, és sürgeté a' békeféséget. Apafi Fejedelem titkon el-álván a' Török-től, a' Tsászárral tartott, és nagyon használt. Esztergom táján Serasker táborra Lotringustól meg-gyözetett, 25. Gyözöde-lem. ágyu, 40. zászlónál több, tíz ezer sátor foglaltatott-el. A' Török szaladása előtt titkos kanótokat vont a' sátorok közt: hogy a' prédálás alatt felvettésék a' kereszténység; de a' felvettetés elébb meg-lett, hogy sem a' mieink a' sátorokhoz rugaszkodtak volna: noha a' Zsákmányból ugyan az a' tűz előre fokát meg-emésztt. Azután Ujvár foglaltatott-el; a' hol nagy vólt Kápráranak a' ditsérete. A' Serasker levele által Urának azt hazudta: hogy néki vesztetni kellett: mert két száz ezer Némettel, és harmincz ezer Magyarral kellett néki meg-ütözni. Békeféséget kért a' Török; de héába. Már minthogy nem kellett az ellenségnek tellyes egész erejétől félni, aprólék ütözetekre Pálfi négy ezer Bavarussal, Magyarral, és Házfzussal a' Rábához küldetett; Gróf Leslé Tököli ellen igazítottatott.

Ujvár. Tököli fogsága. Tökölit a' Török Nagy-Váradra tsalá, 's ott a' vendégség alatt rabba tevé. Onnét Belgrádba, 's (talán) Adrianopolyba vitetett fogságba. Serege,

ge, Tiszte Petneházira bizatott a' Tö-^{Petneházi} röktől. Az nagyon meg-neheztelvén, hogy illy rúttól bántak az Urával, vi-tézivel Káprarához által-ereszkedett; 's Káprarától bé-eresztetvén a' Kas-saiakhoz, minekutánna el-beszéllé a' lett dolgot, Kassa fel-adá magát Káp-rárának. Karaffa tsendessen bé-méne ^{Kassa.} Erdélybe, Apafi öröme. Mercy pe-^{Mercy.} dig Heislerrel, és Petneházival Arad-^{Arad.} nál a' Törököt győzé-meg. Örömebe Leopold Tsászár Petneházi emberinek három hónapi Zsoldot tétetett-le; ma-gának Petneházinak pedig gyöngyös rozsát, és két ezer áru forgót küldött ajándékúl. Bonvifius a' Pápanak Bétsi Követe vagy Izenő Tiszte e' felött azon Urnak Arany lántzot ajándéko-zott. Rákótzii ilonát Tököli hűtvő-^{Tököliné.} set, Rákótzii Ferentznek édes anyját heába ijeszgeté Káprára: Munkátsot ^{Munkáts.} fel-nem adá.

Gróf Leszlé az Eszéki roppant ^{Leslie.} hidat, II-dik Szolimánnak nevezetes munkáját el-égeté; de azt a' Seraskér helyre állítá: Erdödi Miklos Horváth ^{Erdödi.} Bán Unna vizénel Dubitzát el foglala; azután Billasténát. Tökölit a' töm-^{Tököli} lötzből a' Török fel szabadítván, is-^{szabad-sá-} met Magyar Ország puztitására küldé. ^{ga.} Mahomet Tsászár kéré Lajost a' Fran-tziák Királyját: hogy rohannyon Né-

met Országba a' Tsászar ellen. Mind heába. Noha már nem nagy időtölfogva a' Török hat száz ezer embert vesztett, néki indúlt az új veszedelemnek. Az így esett; Ur. 1686-dik esztendejében. Már Sz. Jobot Nagy-Várad taján 's Debretzent Karaffa vízfőzanyeré: Tököli Munkátsot nagyon félté, veszten-vesztett.

Buda-szabatlálása.

Buda Városát és Várát megszállá a' Keresztyén tábor. Abban azon Magyar seregeken kívül, mellyek fizetésért szolgáltak, vólt leg-aláb húsz ezer Magyar; mind ezeknek Eszterházi Pál Nádor-Ispány vala a' Fejek. Buda megszállására a' Bavarus a' Pesti partról jöve-elé. Pestet a' hiddal együtt, mellynek kevés héjja vólt, a' Török ijedtében el-hagyá. Junius 18-dik napján Budát körös körül fogva tartá a' Keresztyénség 62. ezerből álló táborral.

Abdurachmán Budai Török fő Tifst.

Az öreg ágyuk száma, mellyekkel veretett, hatvanra, az apróbbaké 30. a' mozsárok fummája 40-re méne. Abdi, avagy Abdurachman, a' ki a' Török számára 12. ezer Jan:sárral, és a' Spáhiak 3. ezerből álló seregével védelmezé Budát, ember vólt a' talpán. A' Bavarus Fejedelem Gerard hegye tájáról, a' Lotringus Hertzeg a' Bétsi kapu-felől ostromlá a' várost.

A'

A' viz-város öt nap alatt el-foglaltatott. A' melly segítség Ertsényből jött, Battyányi Adánytól Buda vár láttára le-kontzoltatott, a' melly aszfony fereg a' várból titkon el-küldetett, töle el-fogatott, ket száz ezerre menendő prédával. A' nemesebb személyek nagy árron adattak a' Töröknek viszsza. Egynehány ostrom után bé-küldé Abdihoz Lotringus Hertzeg Gróf Kenigszeget, 's ösztönözé a' feladásra. De Abdi tsak azt felelé, hogy holtig véghez viszi kötelefségét. Mind a' mieink tehát, mind a' várbéliek, ágyuzásfal, all-ásás gyújtásfal ostrommal láttak a' dologhoz. Julius 27-dik napján a' Mieinkből 12. ezer ütött a' várra; de Abdi Vezér meg-gyújtatván az all-ásáfokat jobbára fel-vetteté az ostromlókat. Még annál-is többet ártott a' reájok hengerített, és reájok gyújtott porral, szurokkal, kénkővel teli fok rözse, labda, zsák, és több a' féle két tornyot egyebek foglaltak-el; az harmadikba Györ-vári bizonyos katoná tüzte-le a' zászlót. A' Burgufoké lett a' Bétsi kapu táján egy fal: a' Bavarufok-is a' várból magokévá tettek egy hajlást. Az all-ásáfok-is meg-gyújtatván, 's a' külső falakat döntögetvén már jó reménységgel biztatták az ostromlókat. A' Bavariai

Ütközet.

Jantsárok
Magyar
ruhában.

Valasztó Fejedelem az ő részéről az all-üregeket ugyan haszontalan gyűjtögetá, de hét oráig fok ellenséget kontzolt-le; noha maga-is vesztett. Az alatt jöve Szolimán Vezér nagy táborral, és Sz. Pál hegye völgye táját megszállá. Néki a' Magyarok, Horvátok, Haisler, Pálfi a' vitézekkel, le-vágnak három ezer Jantsárt, száz hetvent el-fogtak öt ágyuval, és harmintz zászlóval. Elég penzt nyertek a' győzödelmefek: mert az ütközet előtt a' Vezér mindenik emberire öt öt Aranyt osztott. Voltak azután-is a' Vezérrel szerentsés ütközetek; de mint egy száz Jantsár Magyar ruhába öltözven, 's így meg-ejtven a' Bavarust, bé ütött a' várba; többen mentek volna-bé, ha Káprára észre nem vette volna a' fortélyt. Úgy tetszik azon Jantsárok azon napi jelünket-is megtudták (tesseram.) Azután se nyugovék a' Vezér Ertsényből, ó Budáról, a' Szigetek felől az egész tábornak, és a' Sajkásoknak kell vala a' Jantsárok, és Tatárok igyekezetire vigyázni. Az ütközet-után vesztett ismét minden katonája zsebében tiz arany találatott. Meg-veretvén, el-illott Ertsény-felé. Schefembergnek Erdélyi feregi el-érkeztek: azokra várakozott a' Lotringus Hertzeg; 's ki-szabá

a'

a' közönséges ostromra Szeptember első napját; noha a' Bávarus kívánsága szerént azt o sztán azon hónapnak másodikára kell vala hallasztani. Az nap dellest négy órákor a' Sváb hegyen meg-durrant hat ágyu 's jelt adott az ostromra. Ki-ugrának a' düledékek hátára a' szabad vitézek (Volones) Báro Asztival; utánnak Gróf Ettingi hat száz emberrel, Spinola ezerrel. Abdi Vezér ezek ellen maga nyargalt szem közt a' Jantsárokkal, 's menydörgösen puskáztatván kétszer verte vizsza ellenségit, Astit le-is lötte: Gróf Ettingi jó meszsze béütött: Spinola az ő vitézivel mindenütt mellette utánna, annyira hogy midőn újjab-újjab segedelmet lázított mind a' kettő-után a' Lotringi Hertzeg, tágos utat vágván a' Jantsárok között, már mind Spinola mind Ettingi a' nagy piatzon találná magát az utánna 's vele vitézkedő Keresztyén sereggel. Kitevék erre a' Törökök a' fejér zászlókat, szaladni kezdenek. Abdi Bafa ellenben emberül viselvén magát, kéré kurjogatva társait: el-ne hadgyák magokat, és a' várt! Annyit-is vitt végbe: hogy majd tsak nem mind vizsza verte a' győzödelmeseket. Látván végtére, hogy a' Jantsárok mind belső várba futottak, néki méne a' ve-

szedelemnek, 's vágván ellenségit, le-
vágatott, el-veszté életét, 's Buda
Várát.

Mennél többen rohantak a' vár-
ba, annál nehezebb vólt a' Bavatus Fe-
jedelemnek vele bánni. De végtére
fel-kapafzkodtak a' le-dölt bástyák fe-
lé, noha a' meredek domb nagy akadé-
kot tett, 's a' kertek-közé, azután a'
két fallal kerített udvarba szorítván a'
maradék ellenséget, vágták, 's fogyasz-
ták irgalmatlanúl; fokakkal le-tétették
a' fegyvert, kik rabokká lettek. Mesz-
sziről, sőt a' közel-lévő hegyekről né-
zé Szolimán Vezér Buda forsát; de
segítteni nem inervén, meg-futamodott,

Hálaadás.

Más nap a' Templom ki-tisztított,
's hálát adtak a' nagy Istennek a' vi-
tézek. A' rabok száma három ezerre
ment: azok közt vala a' Mufti, a'
Jantsárok Fejedelme (Aga) Tsonka-
Bég a' Vár második Tiszte. Ki meg-
keresztelkedvén Leopold nevet viselt,
és a' Magyar Seregben ezres másod
rendü Kapitányságot, melly tisztség
holta-után a' fiáé lett. A' le-vágottak
száma még nagyobb vólt: fokban az
all-ásáfokban fulladtak. Égett a' Vá-
ros midön el-fogatott, és így a' nyer-
tes részt nagy prédától meg-fosztotta.
A' nagyobbik fegyver-ház el-nem égett:
abban ifzonyu fok fegyver és hadi

Tsonka-
bég.

egyéb

egyéb Készület találtatott. Vége lévén az ostromlásnak a' vár tisztittásához, és romladékinak ujitásához látatott a' Lotringus Fejedelem. Thineg lett az első Gondviselője, ki mel-
lé négy ezer gyalog, Német és Magyar hat ezer lovas legény adatott. Nagy öröm és haladás futotta-meg erre az hírre Európát; főképpen Inno-
tzentzius Páának, 's Leopold Tsá-
szárnak szívét gyullasztá az Isteni imá-
dásra, és áldásra. Szeptember máso-
dik napja Sz. István K. emlékezetére
szenteltetett. Második Szeptemberben
foglala azt el II-dik Szolimán gonosz
álnoksággal, 1541-ben, és így száz
negyven öt esztendeig hevert a' fog-
ságban. Még azon esztendőben viz-
sza került Simon-Tornya, és Péts Vá-
rosa-is a' Bádi Hertzegnek igyekeze-
tével; el-fogatván a' vizet a' Város-
tól; 's így kényszerítvén őket magok
fel-adására. Siklós hegyen feküvő de-
rek vár Péts-után azonnal haza került.

Szegedet a' szerentsés ütközet-
után Vetráni vette-meg. Tsanád Vá-
lisnak önként fel-adá magát. Tökö-
linek a' társai Leopold Tsászárhoz
nagy számmal állottak; és így már te-
hetetlenné vált láfsan-láfsan.

Máhomet Tsászár már a' pénzből-
is ki-fogyván, a' fő emberek pénzé-
hez,

hez nyúlt. Temérdek kintse volt az első rendü Feleségének Káfakis nevü Szoltánának. Mert, noha olly nagy tehető nem volt az udvarban, mint egyéb Tsászárnék, nem tsekély vala mindazáltal a' tehetsége. Az ott a' szokás: hogy a' Követek addig jó véget nem reménylik szándékoknak, míg a' Tsászárnét böven meg-nem ajándékozzák. Azon kívül Bolgár Országának minden adója a' Szoltánaké. Tudván tehát az Ura nagy kintsét az aszszonyának, jó nagy részét a' szükségre fordította. A' Moscheák temérdek nagy gazdagsággal-is szintén úgy bánt. Az Effendi nevü Urak, avagy a' Törvény-tudók adót soha sem adtak; most azokra-is terhet vetett a' Tsászár. Így készült Mahomet Tsászár az új háborura.

Effendi.

Mohátsi
győzöde-
lem.

Urunk 1687-dik esztendejében Moháts mezein meg-veretett a' Török, az az: a' Sciaus nevü Basával Szolimán Vezér-is, Augusztus havában. Az ütközetben a' Lotringi Hertzegen kívül a' Bavariai Választó Fejedelem, Pikolomini, Dunevald, Caprara, Gondola, 's egyebek jeleskedtek. 68. ágyu, 10. mozsár: öreg golyóbis 11. ezer, hét ezer ökör, 6. ezer paripa, 150. teve fogatott-el: az Asiai juhokból egynehány csoport: szekér annyi, hogy fokot el-kellett égetni. A' Vezér sá-

tora

tora a' Bavarusé lett, a' penzével-egygyütt. A' mieink közül tsak öt száz esett-el; a' Vezér húsz ezeret vesztett. A' jó hirrel Eugenius küldetett Bétsbe. *Eugenius* kinek ditső-Eugenius. séges emlékezete ma holuap még nagyobb lészzen.

A' Lotaringus Hertzeg bé-mené Erdélybe, 's a' Rendekkel, és Apafi Erdély. Fejedelemmel szépen ki-végzé Erdelynek Leopold Tsászár hatalmahoz-való foglalását.

Eger Várofa az éhségtől kénsze-Eger. rítettvén Auria, avagy Dória Márkhió-nak magát fel-ada. Eszéket ijedtében Eszék. el-hagyá minden örizője. Dunevöld vigyázva be-hordozoskodván nagy há-lát adott az Istennek. Utánna Sklavónia erős helyei jobbára mind fel-adák magokat önként.

Es így igaz Urához haza került Sklavónia Valpó, Valkóvár, Ilok, Péterváradja, vissza - ke-rül. Posga. Gróf Erdödi Horváth Bán Un-nán-túl Kosztanitzát fosztá-meg. Esz-terházi János Baró Areizágával Palo-tát foglalta-el. Konstantzinápolyt ot-hon-is merő zenebona és tamadás ér-Mahomet Ts. a' töm-lötzenben. te; magát Mahomet Tsászár a' töm-lötzenben találta; helyibe a' tömlötz-ből III-dik Szolimán annak a' testvé-III-dik Szolimán T. re tétetett Tsászarrá. Éppen kávé-t Ts. ivott, midön hallá a' mi meg-lett; 's hogy

Kafakis
Szultánné

hogy a' tömlötzbe kell néki takarodni. Kafakis a' Szultánné, Krétai Görög Pap leánya elmés afzszonyság azután annyira vitte a' dolgot, hogy Mustafa nevü fia lenne Tsászárrá (Szolimán, és Akhmet után) de ezek későn estek. Azomban a' Velentzeiek a' Török ellen gyözödelmeskedvén, jobbara Peloponészuft vizfsza nyerék. Morofzini, és Kenigsmark egygyező igyekezettel viselvén a' tábori fő tisztet, az álhatatos gyözödelmü vitézségért a' Velentzei Tanátsbau, és a' Svetziai Királyhoz adatott levél által éigig magasztaltattak. Majd tellyeséggel minden része Peloponésusnak felzabadíttatott az igától. Aténa, Sparta, Korintus, Argos, néha ditsöséges Városok, már akkor a' porban hevertek; de hamar osztán ismét fel-épültek; noha a' régi ditsöségre soha sem. (Sparta most Miniftra, 's Latzedémon.) Az emlétett Görög Városok Ur. 1714-dik esztendejében ismét vizfsza-estek a' rabságba.

Velentzei
gyözödel-
mek,

Aténa,
Sparta 's
a' t.

Tököliné.

III-dik Szolimán Török XIV-dik Tsászar Ur. 1687-dik Esztendejétől fogva uralkodek; de az hoszszas tömlötz igen alkalmatlanná tette a' fő hatalomra: goromba, tudatlan, 's nem mindenkor helyes elméjü. Ur. 1688-dikban a' Tököliné (Rakótzai annya) meg-

megadta magát, 's Bétsbe méne a' lakásra. Tököli meggyőzetvén Gyulára hordozóskodott. Székes Fejér-vár Fejér Vár. vízfőzetetett; de olly móddal adá fel magát, ha a' kért kegyelemre maga a' Tsászár írja fel a' nevét. Két Török Tisztel tehát Gróf Zitsi Laxemburgba küldetvén, elhozá a' kegyelmet. Május 19-dik napján eleresztett négy ezer Török a' Duna-lelé, onnét 70. hajón Illokig betsülettel kísértettek. p. 276. Mienk lett Lippa, Lugos, Karonsebes, Titul; és végtére *Belgrádnak* mind városa, mind vára. Belgrád. Akkor holott a' Lotringus Hertzeg betegen fekütt, a' Bavariai Elektorra, és Káprárára bizatott az hadi fő hatalom. Meg is mutatták vigyázó, bátor, diadalmas emberségeket. Velek együtt jeleskedtek Belgrád megvételeben 6-dik Szeptemberben Schefenberg, Firstenberg, kik a' vár alatt lövöttek. Auersberg halálos sebbe esett. Sokat tett Gróf Szolári, Staremberg vitte a' várba legelőször is a' vitézeket: másfelől Rábutin ütött bé. Heisler petárdával kiütött egy kaput, 's a' lovasokkal a' közép piatzig nyargalt. Nagy volt mind a' két felől a' vér-ontás: maga is a' Választó Fejedelem sebbe esett. Így lett Belgrád Leopold Tsászáré.

Jeg-

A' Rátzok
és Bolgá-
rok forja.

Jeghen a' Török Tsászárnak hi-
tetlen Basája Szerviát, és Bulgáriát rú-
túl puszttítá, úgy hogy a' Rátzok, és
Bolgárok azért el-hagynák a' Török
részt, 's alig várnák, hogy jöjjön Leo-
pold Tsászár népe Morava vizén túl.
Gróf Csáki Barnovitzát a' Duna mel-
lett az ő lovas seregével el-foglalá.

Szárdika.
Kiprováz

Kneševits János Bulgáriában Sárdikai
Értek, Khiprováztott lakván, igen ké-
ré a' Tsászáriakat: hogy jöjjenek men-
től hamarébb 's foglalják-el Bulgáriát.

P jatsevits
Kneševits.

Pejacsevits György, Kneševits attya-
fia el-foglalván Orfovát jó nagy Bol-
gár sereggel által is jött Vetránihoz.

Szendrő.

Pafsaro-
vitz.

Azt látván Heisler, által-kelt Morava
vizén, és Bolgár Országban helyeket
kezde foglalni: Vetráni Erdélybe ta-
karodott; de Csáki, Heislerrel, és
Bogdánnaal Kneševits attyafiával Semen-
driát, Pafsarovitzot, és Duna-melleyé-
ki más helységeket a' Tatár ellen meg-
erősítettek, a' Törököket pedig meg-
alázták. De a' Bolgárok ugyan hamar
meg-vetettek Tökölitől, és fokban Khiprováztba futamodtak. Ott-is Tököli

Tököli.

kezebe kerültek, ki a' szegény Bolgárok
kintseivel száz kotsit rakott-meg. Sok
Kere ztyén veszett azon alkalmas-
sággal; kevesen futamodtak Hémus he-
gyenek erdei 's barlangjai közé. Kne-
ševits Értek Nagy Afészony képével

az

az ellenség felé szaladván, a' Tatarok kezéből nem nagy áron fel-váltotta magát; idővel Erdélybe szakadván azon kintsét (a' Sz. Szüz képét) Károly Fejér várott hagyván, azon városban meg-holt már szaladáfakor 70. eszten-dösnél öregebb lévén, Pejácsevits a' Bádi Hertzeg táborában nagy hasznára vólt Leopold győzödelmes igyekeze-tinek. A' Bolgárok Keresztyén Kátholikusok; de azzal az ütközettel igen ki-fogyták: az Ország ezüft bányái ne-vezetefek. Nikopolisnál Stanislavits Nikopolisi Püspök a' Katholikus val-lást azután-is meg-tartá; Stanislavits Miklos pedig Csanadi Püspök azon Bolgárokat, kik Temesvár-mellé Vin-kába, avagy Terefiápolba gyülekeztek, még annál-is könnyebben meg-tartá az igaz hitben.

A' Bádi Fejedelem Szifzeknél a-Rádi Her-
tzeg Szi-
izeknél. vagy Szifztziánál Szaván által menvén, Erdödi Miklóst Horváth Bánt a' fere-gével magához vette, 's Unnán-is ál-tal-kelvén, Kosztanitzát, Gradiskát, Jeszenovitzát el-foglalá. Bródiumnál a' Szavára hidat vetett, Topoli Basát Győzöde-
lem. Bosniának fő Tisztét meg-veré, meg-öle. Akkor az ellenségből kilentz ezer veszett-el: 40. zászlót küld vala Leo-poldhoz; és így az irigyeinek-is a' szájokat hé-tapasztá (p. 282. *Ita re,*

non verbis æmulorum inuidiam compressit
Badensis.) Azután Bányalukát, Breskát (avagy Kruskát) maga hatalma-alá veté, és Zvornika várát Drina vize mellett. Végtére a' Bádi Hertzeg Bosniában hagyván Pikolominit, maga Bétsbe mene. Ur. 1680-dikében Sziget Vára, Zrínyi Miklósnak, és II-dik Szolimánnak halálával nagy nevü emlékezetre emelkedett erőtség, megadta magát a' nagy éhség miatt. Sziget vára el-foglalása után Brankovai az Oláhok Fejedelme Követet küldvén Bétsbe segítséget kért a' Török ellen, ki Tökölit akará Fejedelemmé tenni. Szolimán Tsászfár-is bizonyos Effendit igazita Maurocordát Sándorral a' békeség alkujára Leopold Tsászfár eleibe; de fokot kérven, semmire se ment.

Jehgen meg-öletett. Szolimán Tsászfár minden igyekezete után negyven ezer fegyveresnél többet öszve nem fzedhetett; annyira el-lankadott a' Török hatalom; de nagyon segítetté azt a' bús Tököli. Ki-ütvén Bolgár Országból Sz. György mellett hidat vetett a' Dunára: hogy Erdélybe bátor utat készítettene: Vidin és Orsova közt el-foglalván a' Rátzoktól egynéhány várt, a' Tsászfár seregít Morava vizén általhajtá haza-fele. Klodovánál Duna-mellett vesztett, és sebbe-is esett. Jagodnát

Pikolomini,
Sziget Vára.

Brankovai
oláh Fejedelem.

Tököli.

Vidin.
Orlova.

Jagodna.

nát Szerviában Morava táján Gróf Hofkirkhi tartá-meg.

Julius havában a' Bádi Hertzeg a' Bádi Her-
tzeg. Tsászár táborának fő Vezére Szemen-
dröhöz, azután Morava vizéhez érke- Moravavi.
zénél.
Marfigli, zék. Patafsinál meg szállott: Gróf Mar-
sziglivál a' Dunára hidat vettetett; Au-
gusztusban Vetráni, Pikolomini, Sau-
rau, Stirum, Csáki, Battyányi, Deák
Pál, Castelli, Staremberg 's egyebek
számára ki-adván a' parantsolatot meg-
ütközött Nifzsza mellett szerentséfen Nifzsza.
a' Törökkel. Meg-futamodván az el-
lenség, nagy részét Nifszava vizében
veszte: el-fogatott 30. ágyu; a' Seras-
kér sátora, három ezer ló, nagy fereg
ökör, és teve; eleség úntig. Nifzsza
Városába más nap bé-költözött a' nyer-
tes vitézség. Nagyon meg-döbbsent
Konstántzinápoly: Arab Seraskér meg-
fojtatott: helyibe Arab Regub állitta-
ték. Vidin, Orfova, Novigrád, Mi- Vidia.
Orfova 's
a' t.
a' Mienk.
Skópia. trovitza, Kássova, Kazianeka mind a'
mienk lett. Skopia Matzedoniához
nem meszsze olly kintses, népes vá-
ros, hogy Prágánál nem alább való, ho-
lott erős falai nintsenek; ebbe a' Ka-
tonák bé-ütvén nagy Zsakmányt gyűj-
tének. Pikolomini igyekezetének kell Pikolomi-
ni Skopiá-
ban, és
Pristiná-
ban. itt a' nyereséget köfszönni. Ki midön
Pristina, avagy Presten Városába Sko-
piához nem igen meszsze, Albánia ele-

jén, November 6-dik napján viszsa érkeznek, a' nagy nevü diadalmas Bajnok látására az egész város eleibe ki-tóldult, az Érsekkal, a' Klementinufok Pátriárkájokkal, a' fő emberekkel. Mind Leopold Tsászár pártfogása-alá vetettek. Hamar meg-holt erre Piko-lomini, 's mindenek fel-fordultak.

CCCXII. K Ö N Y V.

Schmitt Folytatása.

Le-iratnak ezek után a' Lengyelnek, Orosznak, Velentzének Török háborúji.

Veszede-
lem.

Ur. 1690-dikében fokot veszténk: Kazenek mellett rútul meg-verettünk a' Tatártól, ott halt Hanovérai Károly, Gronsfeld, Kolonits, Auersberg. Kanisát Battyáni Adány, és Zichi István ezen esztendőben nyerék viszsa.

Kanisá.

Apafi.

Apafi Mihály, minekutánna hat esztendő előtt azon nevü fiát maga-után való Fejedelemmé tétette volna, hiven maradván örökké a' Tsászárhoz, (melly dolgát Brietius nem tudta) ezen esztendőben halt-meg. Haisler meg-intetett a' Tsászártól: hogy az ifjú Fejedelmet védelmezze Tököli intselkedésétől, az Országgal szépen bánnyék.

Ha-

Hamar bé-ütött Tököli egész Bracsóig, Tököli. Fejér-várra Gyülelést rendelt; de csak a Székelyek jelentek-meg, féltvén hazájokat a pusztitástól. A Bádi Hertzeg Bádi H. addig fiettett, hogy bé-érkezvén Erdélybe Tökölit végtére meg-szalasztaná, 's tellyefséggel ki-ugratná. Kárt tett osztán Temes, Várad, Gyula táján, Lippa, Lugos, Karansebes az övé lett.

Egész Szerviát-is el-vesztettük. Szervia el-
vész.
Belgrád. Belgrádot Aspermont nem jól védelmezé: a Török vizsgálta-vette. Mentek Bétsi parantsolat szerént védelmezésre a mieink, 's velek Péter Gábor Szürke Barát a tüzellés mesterségében felötte forgott személy, kit azért tüzes Tüzes Ba-
rát. Barátnak-is hívának; mind haszontalan!

A Velentzeiek Epidaurust, Butró-
tumot magokévé tették.

Ur. 1691-dikében az új háborura Kiuperlis Mustafa a Török Birodalom-Kuperli.
Török vi-
gyázó ké-
szület. nak nagy embere, ki Szerviát, és Belgrádot vizsgálta nyere, mindent el-készített: a Dunára új, és több hajókat rakott: új ágyukat öntetett, Damaskusi vasból derek fegyvert böven készítetett: Szedett katonákat minden-felöl, 's azokat gyorsan arra tanította: hogy a dob-szóra mozdúllyanak, rend szerént löjjenek: mindenben regula szerént-való serénységgel éllyenek. Nem gondat-

lan a' Török: igen-is előre vigyázó: titkollya szándékát: erősen vitattya fel-tett tzéllját, nem enged: vizen, szárazon elébb ott terem, mintsem gondollya ellensége: Kiuperli a' szükség miatt bé-vezetett réz-pénnel keletét ismet meg-erősítte; akár mint ellenzék a' kereskedők. Azt-is végbe-vitte: hogy a' gazdagok négy arannyal fe-gitsék az Ország Kamaráját, a' közép rendűek kettővel, a' szegényebbek te-gyenek-le egygyet. A' Moldva, Oláh, Bolgár, és Görög Keresztyénségét az adótól fel-szabadítá. A' Divánban meg-nem szünt, míg négy sereg el-nem ren-deltetett: egy a' Velentzeiek ellen, egy a' Lengyelekre, egy Erdélybe, egy végtére Magyar Ország le-tapodására. Azon kívül gondja volt a' tengeri gál-lyákra-is: életes házokra, eleségre, Tíztekre, mindenfelől mindenre. Már, hogy Konstantzinapolyi néptől még többet nyerjen, reá bírta Szolimán Tsászárt: hogy Adrianopolyból Bizan-tziumba költözzék-bé mennél pompás-sabban lehet. Sokszor pompáskodnak Konstantzinapolyban, főképpen a' Gyö-zödelem után, a' Tsászárok Romai Triumfus módjára, 's kedvelik az il-lyen hányást-vetést. Szót fogada Szo-limán Kiuperlinek: indult: előtte a' gyalog, és lovas sereg pompás öltö-zet-

zetben, hordozák, mütogaták azok azokat a' termérdek fok fegyvereket és zászlókat, mellyektől Szerviában, és Erdélyben taval a' Tsászári táborokat meg-fosztották. Kilentz hintó vitte Szolimánt, 's feleségit, utánna fogva a' vasas szekérben a' minapi Tsászárs IV-dik Mahomet a' fiaival; az öri-ző Katónak-közt. (p. 314. *Illustré documentum humanorum casuum. In sua, non hostium vrbe catenis oneratus, duobus cum liberis in triumphum raptus est.*) Az Urak, a' belső Tisztek, Udvariak, 's velek, köztök nagy pompával Kiuperli; ismét a' Vitézek, hintón, gyalog, ló-háton, tzifrán; hánkolódva, rendes rendtartással el-bámásztották az egész Vároft. Nagyon kedveskedett a' Frantzia Követ (Orator) azon alkalmatossággal a' pompa segítségével. Az ejszakát négy ezer lámpás világosittá, durrogtak az ágyuk. Az öröm idejét minden embernek háborura, vitézségre való ébresztésére forditá Kiuperli Vezér. Két kutból böven folyt a' bor-is.

Még fel-sem engedett a' tél, már a' Vezér harmincz ezer gyalog Katonát Szerviába küldött: hogy a' kikelet elején Belgrádnál táborozhassanak. Tökölínek Temesvárra jó sereg Jantsárt, és Spahiakat küldött. Lett-is volna ezen készületnek haszna, 's elébb Ma-

Török tá-
madás or-
don,

gyar Országban termett volna a' Török, mintsem a' mieink gondolák, ha az othon-való támadás akadékos nem tett volna: karda kelt a' Város. Hamar a' Tsászar-is III-dik Szolimán vízi betegségben ki-halt Adrianopolyban: mert vízszta költözött. A' Vezér a' Muftival, és egyebekkel végbe-vitte, hogy ne ismét Mahomet, vagy Mustafa nevü fia, hanem IV-dik Mahomet Testvére, Akhmet tétéfsék Tsászarrá. Eddig nyomorgván, fel-emeltetett. Ur. 1691-ben tehát.

II-dik Akhmetnek a'
Török Tsászár-
között XV-diknek
idejében Kiuperli
Vezér 92. ezer
fegyveres társal már
Száván innét volt.
Ahoz a' számhoz
nem foglaltatik a'
Spáhiak 6. ezer se-
rege, a' Tatárnak,
és Tökölinek tá-
bora. A' mieink elég
késfedelmesen ter-
mettek-elé Peterváradjánál.
A' Bádi Hertzeg az
egész tábor fő Vezére
negyven öt ezeret számlált
vitézi-között: jelen
volt hat ezer segítő
Borufsus vitéz-is.
Tizedik Augusztusban
Semlénhez érkeztek a'
Török tábor ellenébe.
Volt hamar aprólék tsata;
az pedig Augusztus
18-dik napján vérengező
volt, mellyel Salankemén
táján Bukoy utazó
seregét a' Török egy láb-
ig le-sózta: onnét tsak
egy Tiszt négy köz
legennyel szabadulhatott-
meg.

Bádi Her-
zeg.

II-dik Akhmetnek a' Török Tsászár-
között XV-diknek idejében Kiuperli
Vezér 92. ezer fegyveres társal már
Száván innét volt. Ahoz a' számhoz
nem foglaltatik a' Spáhiak 6. ezer se-
rege, a' Tatárnak, és Tökölinek tá-
bora. A' mieink elég késfedelmesen ter-
mettek-elé Peterváradjánál. A' Bádi
Hertzeg az egész tábor fő Vezére
negyven öt ezeret számlált vitézi-között:
jelen volt hat ezer segítő Borufsus vi-
téz-is. Tizedik Augusztusban Semlén-
hez érkeztek a' Török tábor ellenébe.
Volt hamar aprólék tsata; az pedig
Augusztus 18-dik napján vérengező
volt, mellyel Salankemén táján Bukoy
utazó seregét a' Török egy láb-
ig le-sózta: onnét tsak egy Tiszt négy köz
legennyel szabadulhatott-meg.

A'

A' Török Vezér nagyobb diadalomhoz készülvén, sátor-várát erőssen bé-kerített: a' Peterváradi utat el-foglallya: Mezomertét életos hajójink ellen igazította. Mezomerte tengeri nevetes haramiából tengeri hajós vezérré tétetvén, rettenetes bátorságu, vigyázó Tiszt vala: hajóinkat el-foglalá. Se vizen se szárazon nem jöhetett elég a' Keresztyén táborba; tsak két napra-való éledele-re-való ha vólt a' kéz alatt. A' Bádi Hertzeg más módját nem látván, ütközetre vidámittá Vitézít.

A' jobb szárnyat, melly Duna felé terjede, Suchi, és Guidobald nevü Salanke-
ményi üt-
közet. Starembeg vezérlé: az Holsátziai Hertzeg a' Neoburgiakkal a' Töröktől megfzállott dombok-felé igazított: Dunevald Stirummal a' bal szárnyat rendelé, sürgeté: közép helyre Barfus állított az ö vitéz Burgusival. Az vólt a' parantsolat, hogy egygyes nyomódással mind az ellenség sátor-várát vijják. De a' jobb rész nem várván Dunevaldot, hamar bele kapott a' sátor-várba. Dunevald a' berkek, motsárok közt hol ide hol oda nagy héába tükölödött. A' Törökök a' sátorhelyről puskázván szörnyen, és ágyukkal-is menydörögvén, azomban kardal-is ki-ütvén, nagy kárt tettek az

stromlokban: szakadozni kezd vala a' mi rendünk. Azt a' Vezérek minekutánna helyre hozák, a' gyalogok néki a' sátor várnak új erővel: lekontzolt édes tárfaik mellyeken, hátokon gázolván jó meszfze nyomódtak. Hullottak feregefsen.

A' sátor-vár olly erőssen bé-vólt környékezve, Frantzia bizonyos Tudósnak mesterséges rendelése szerént, hogy sem a' föld-kerítettést hánni nem lehetett, sem az árkok mélységét felül halladni. A' Jantsárok mezítelen karral, és karddal öltön ölték a' mieinket. Az Holzfátziai Fejedelem levá-gatott: Suchi, Arescht fél-holtan vitetett-ki az ütközetből: Starembeg sebbe esett; de azzal nem gondolt; sőt a' Bádi Hertzegtől három fereget vévén segítségül új erővel ment lovas tárfaival az ellenségre. Grof Szaurau a' Boruszszufoktól védelmeztetvén megfelelt a' Spáháknak, és a' Jantsárok-nak. Már két óráig verekedtek a' vérengzők: Utolsó veszedelemben forgottak a' mieink. Dunevald akkor-is csak a' sárral, bokrokkal, és a' hajsággal hadakozott, fietvén, süppedezvén; akár mikép' igyekezett a' segítségére.

Illy félelmes állapotban Gróf Hofkirkher öt ezer Magyarból, és Rátz-ból

ból álló lovas legénnyel, és egy pár fereg Daragonyosfal neki ütt a' Török sátor-várnak, a' hol gyengébb vala: nap-nyugta előtt egy órával bé-rohant a' sátorok-közé, hajtá, vágá a' Törököt: a' Spáhiak meg-tébolodtak: Staremberg új segítséggel oda futván, vagdaltattya a' kertöleést, bellyebb üt: Dunevald-is elé-jöve mérgefen: meg-szalaszták, 's Duna-felé lóditották a' Spáhákat: de a' Jantsárok a' Dunevaldiakközül hat százat ejtettek-le. Minthogy pedig a' mi feregünk mind bal, mind közép ereje tellyes erővel nekik hajtott, azok-is el-gyengültek. Egynehány ezerezen szana-szért a' Dunának szaladtak: kiket el-nem eresztvén a' szem elöl a' Tsászáriak, öltön ölték: mert egy az, hogy nem vólt a' ki öket rendbe szedné; más az, hogy a' Török hajók-is meg-ijedvén, Belgrád felé gyorsan el-veztek. Azért a' reájok fetétedett éjszakán még többen vesztek: a' többi a' sátorok közt a' gyözüdelmes résztől le-váगतott. Ez vólt a' Salankeményi nevezetes diadalom. A' neve Salankemény tájáról kerekedett. 158. ágyu fogatott-el: réz, arany, ezüst, buza, marha böven: a' zászlók tsak nem mind, de a' sátorok egy szálíg el-foglaltattak. A' Vademonti Herctzeg ló farku négy zászloval, 's 18.

lobogóval küldetett a' Tsászfárhoz. A' le-törlött ellenség számát ki 20., ki 16., ki 12. ezerre mondja. Ott veszett a' Kuperli Vezér-is, fő rendű fok Basával: a' mieinkből 5. ezer veszté életét; mások kevesebnek írják; némellyek többre-is. Ott halt az Holzfáztiai Fejedelem Kristián, Petting, Kolonits, Bukó, Zrinyi Adány, Suchi, Aremberg. A' Bádi Hertzegnek ismét nevedett, hire neve; de azt-is mondák némellyek: *Vincere scis Hannibal, victoria uti nescis.* Mig Petervaradján nyugodott, Szerviát, Belgráddal elfoghatta volna. De ez csak szóbeszed. Könnyű a' nagy Vitézeket a' szobában megítélni. *Hic Rhodus: hic salta.*

Tököliné

A' Tököliné ö aszszonysága vizsza eresztetett Betsből az Urához, Heifzler váltságaért hét ezer aranyt kellett néki adni. Márkhio Dória a' fogságban halt-meg. Tököli az alatt a' Töröktől maga-is megfogatott, de ismét betsülettel eleresztetett. Tartott a' Velentzeieknek, 's Lengyeleknek Török háborujok-is.

Konstán-
tzinápolyi
tamadás

Ur. 1692-dikében Konstantzinápolyban az új Vezér Chalil számkivetésbe esett: Alynak adatott a' Tifzete. Haisler Nagy Váradot vizszo vette. 's a' t.

Ur.

Ur. 1693-dikában IV-dik Mahomet a' fogságban meg-holt. Konstantinápolyt új zendülés érte. Aly kihült a' Tisztéből: Mustafas lett Vezérré. Aliát el-fogta a' pestis; az Arabok támadást indították. Belgrádot heába ostromlottak. A' Velenzei fő Vezér Maurocénus, avagy Morofinus, ki Atenás Városát el-foglalá, 's Peloponesziákus nevet nyere, meg-holt.

1694-ben ismét Zenebona éré a' Törököt: a' Vezér, 's a' Mufti letétetett. Futakon a' mieinkből ítcsak az ispitályban öt ezer vólt a' beteg. Gyula visszsa került. Ur. 1695-dikében Akhmet Tsászárt a' vizi Kórság meg-ölte; helyébe IV-dik Mahometnek a' fia.

II-dik Mustafás lett Török XVI-dik Tsászár. Katonásson neveltetvén, rettenté vitézségével a' Keresztyénséget. Alig lett fő Urrá 80. egynehány ezerrel Belgrádnál termett.

Azután Karansebesig, Temesvárig nyargalván a' Keresztyén tábort meg-verte; de maga-is eleget vesztett; Bizántziumba ošťán gyözüdelmi pompával járulá-bé: a' gyözüdellem híret nagyá tették mind a' köz Katonák, mind a' Tisztek; mintha a' Keresztyénséget el-nyelték volna.

Péter

Afzov Péter Orosz Tsászár Affov ropant Várát heába vitta Tánais vize, és Meótis tavánál: irván Leopold Tsászárhoz, meg-vallá: hogy tüzellő tudófi nintsenek. Azt jelenté a' Boruffiai Fejedelemhez-is, kitől hamar osztán a' tüzelésben forgott hűsz embert nyere.

Tömösvári ütközet Ur. 1696-dikában Mustafas Ts. Fridrikkel a' Szász Elektorral a' Keresztyén tábor Vezérével Temesvárnál meg-ütközött; 's noha fokot vesztett mind a' két rész, a' Török a' nyereséget magának tulajdonítá. Horvath Országban Gróf Keglevits Péter Chiapliát el-foglalá; Battyányi Adány pedig, és Keglevits Sigmund Uranogrétzet Károly Vártól nem meszsze (Caroloftad) Fudorov, Velkladiskával a' mienk lett. Vesződött a' Törökkel Velentze-is.

Szobieski halála Szobieszki János Lengyel Ország ditsőséges Királya meg-hólt. Szász Fridrik Elektor lett Királya.

Afzov Péter Tzár Affovot el-fogalta.
Eugenius Futakon Ur. 1697-dikében Szabaudiai Eugénius már réguta tábori nagy bajnokunk, az egész Magyar Orzági hadi sereg Fejedelmévé tétetvén, ki-állott az ellenség ellen Futaknál Julius 25-dik napján. Mustafa Ts. bé-hajtott az Országba; 's hallván a' fok vesződéséges

séges utazás, gondviseelés, kézszület után Eugenius: hogy az ellenség Szeged felé siet, utánna tart vala. Értvén pedig, hogy az egész Török tábor Szentánál meg-szállott, hogy igazabb hirt hallyon, előre küld egy tsoport Vitéz sereget; 's arra ösztönözé, hogy fogjanak-el egynehány rabot. Más nap, úgymint September 11-dik napján meg-ütköztek a' Török leffel, és holott kevesebben voltak amazoknál, segítséget kérvén, és nyervén az Huszár seregből, meg-verekedtek diadalmason: amazokat megszalaszták; 's fogtak egynehány Törököt-is. Azok közt vala egy főrendü Tiszt, kit Eugenius halállal ijeszgetvén, ki-tanulá, hogy a' Török Tsászar Erdélybe tart, 's hogy Franzia embertől készítettett egy hidat a' Tiszára vettetett; azon a' Tsászar a' lovasokkal által-ment; a' gyalogság innét sántzollya-bé magát. Nem kellett több.

Eugenius a' gyalog seregnek, mellyet az út el-fárasztatott, nyugodalmat, és ételt parantsol: maga a' lovasokkal útnak indúlt. El-ért a' hová tartott, 's el-érkezének utánna a' gyalog Katonák-is. A' Tisza mentében ki-terjeszté a' jobb és bal szarvat, 's duplan meg-erősítte; a' közep

Zenthai
győzöde-
lem.

zép fort fél hold módra egyengeté. A' jobb részt Staremberegre, Vaudemontra, Korbélire bizá ; a' balt Háisterre, Gronsfeldre, Trucsesre. A' középre Komercivel, Börnerrel, Rabutinnál, Rajlival maga állott. Négy órakor dellest ki-rohantak a' fantzokból a' Spáhák két ezeren : ezek vissza verettek, 's jel adatott arra : hogy az egész tábor a' Török sátor-várt vijja. Roszszúl süté a' Török az ágyukat, el-mentek az ágyu golyóbi-fok Eugenius tábora feje felött. Lövetett Eugenius az hidra : 's azt elszaggattatá ; egyetemben pedig neki a' Sántz várnak bárdal, kapával, tüzzel, vassal ; út vága ott bele. Oda bérohanván gyözödelmet vettek. Achmet Vezér az Agával, és a' fő Tisztekkal együtt ottan veszett : hullott a' Török nép. Sokan a' fzekerek közt kivántak életet keresni ; de héába : szaladának egyebek a' hid felé ; de az már oda lett. Ritkán hallatik olly nagy kontzolásnak hire, a' minémü ottan véghez ment. Mondják, hogy a' Tiszán félig bé-lehetett gázolni merő Török háton. A' Jántsárok Fejedelme el-fogatott, 60. Zászló, valamennyi sátorral mind a' Tsáfzár sátorával, és kintsével együtt e' fellett az Ország petséttye. Ez mind
a'

a' győzödelmek kezeikbe került: 160. ágyu, hat ezer szekér, hét ezer ló, húsz ezer egyéb marha, temérdek fok fegyver hagyatott, 's maradott a' nyertésekre: harmincz három ezer Török veszett-el abban az ütközetben: a' mieink közül mintegy négy száz öletett-meg; sebbe ezer öt száz hetven nyóltz esett. Mustafa Tsászar Belgrád felé szaladt. (következnek az Horváth Országi győzödelmek.)

Scheyni az Orosznak hadi Vezére Afzov táján a' Tatárt, és Törököt, azon esztendőben úgy megveré, hogy a' fok szerentsétlenség Konstantinápolyt írásra jajgatásra indítaná. Öregbité a' rémulést a' fok föld indulás-is. 1698-ban Dolgoruki Péter Tzárnak (ki akkor Leopoldnál Bétsben forgott) Hadi-Vezére ismét Afzovnál, ismét meg-győzé a' Tatárokat; a' győzödelemre Mazeppától, a' Kosákok Vezérétől segítettvén.

Orosz győzödelem Afzovnál.

Ur. 1699-dikében Leopold Tsá-Karlovitzi szárnak, és segítő Frigyes társainak békefés. közös akarattyokból Kárlóvitz Szirmiumnak mező Várofa válaasztatott a' végre: hogy ott a' békefés tzikkelyi ki- végezteffenek a' Törökkel. Eléjött Bétsből Grof Oetting Farkas, az Udvari Tanáts Feje, Grof Schlik, Grof Márfilli, Lengyel Országból Ma-

la-

lakovi; Velentzéből Ruzzini Károly; Péter Tzártól Bogdanov. Mehemet Tsáfzártól Reys Effendi Maurocordátal. Sokáig tartott a' háborgás. A' mieink csak nem mindent fogva tartának Temesvárnál, és így Temesvárt kívánák; de Effendi ebben-is másban-is olly nyakas volt, olly tehető, hogy igen nehéz volt vele banni. Jelen voltak az Anglustól, és Hollandustól a' Békéltető Urak; azoknak-is ki-mondhatatlan volt a' vesződségek. A' Gyűlés a' mezőn sátorok, 's hamarjában készült hajlékok alatt tartott téli kemény időben; Detzemberben, 's Januáriusban: az inafok közül fokban meg-is fagytak. (p. 393.) A' fok vetekedés után 25. esztendőre végeztetett a' békeféség: ki-izabottak mindenik nemzet számára az határok (p. 398.) A' Magyar határ ki-nyilására Marfilli küldetett.

Követség.
gek.

Még azon esztendőben Követe-
ket küldének Konstantzinápolyba az
Udvarok Péter Tzár tulajdon követi-
vel (mondják) titkon, és ismeret-
lenül maga-is bé-ment Konstantzina-
polyba.

Fájt a' Töröknek, hogy Kame-
nek, és Afzov el-esett tölök, Alko-
rán törvényre ellen: mert a' mint
mondják (*teste Porta Ottomanica*) a' Ko-
rán

rán törvényre az: hogy békeség kedvéért várt a' Török viszsza ne adjon.

Gróf Öttingi-is különös pompával küldetett követségül Mustafa Tsászárhoz. Ki Ur. 1700-dik esztendejében találkozott egybe Ibrahimmal, kit Mustafa hasonló készülettel küld vala Bétsbe Leopoldhoz. Vitetett ajándék mind a' két részről, gyönyörű, drága, válogatott. Ibrahim az ő módos emberségével tetszett még az Udvarban is: sok féle nyelvet tudott: sokszor az Isteni gondviselésről, a' természet tulajdonságiról beszélvén, álmétkodást indított: a' Görög, és Római Irókból a' régi jeles történeteket gyors nyelvel, és elmével beszéllé.

Ibrahim
követ tu-
dománnya

Gróf Tökölit a' Török Tsászár pártfogása alatt tartván, a' mi udvarunk kívánsága szerént: hogy ne legyen alkalmatossága az újjításra, Nikomediába igazittá a' szállásra; vagyis inkább közel oda Campiflorum nevű várba. Ur. 1703-dikában ott az házas tárja meg-holt. Galatában temettetett a' Jesuiták Templomába. Maga Tököli hivattatván Rákotzitól, mostoha fiától az újjításra, Ur. 1704-dikben, el-rendelvén mindenét, kitérvén a' Lutránus vallásból, P. Bernierihez Jesuitához meg-gyönt, s töredelmes ájtatossággal fel-végzé élé-

Tököli
végső éle-
te, shalála.

tét. Az Örmények Templomában temettetett Nikomédiában. (p. 407.)

Péter
Tzár XII.
Károly.

Az emlétett 1700-ban Péter Tzár XII. Károlytól Svetszai Királytól Narva Városánál megveretett, és egy nap 80. ezeret vesztett.

Tamadás
a' Török
Ts ellen.

Ur. 1702-dikában két száz ezer ember támadott Mustafas Tsászár ellen: eleibek indult Adriánopolisból hatvan ezerrel; de Akhmetes a' Testvére magához édesítette levéllel a' népet. Mustafa megadta magát, és a' tömlöztben megholt.

3-dik
AkmetTs.

III-dik Akmet Ts. 17-dik lévén a' Török Tsászárok közt, Ur. 1703-dikától fogva uralkodott. Hogy ne merjenek ezután alatta valóji támadást indítani, fokakat a' fő emberek közül azonnal ki-végzett a' világból.

XII. Károly
ve-szedelme.

Ur. 1708-dikában XII-dik Károly Péter Tzárra Orosz Országba indult, a' Kozákok melléje álván feladák neki Borisztenes táján Baturin Várát. De XII. Károly a' pufztákban az egészség miatt már alig nyomorgott. Sietteté Levenhauptot az eleséggel Livoniából. Azt és annak nyoltz száz életes szekerét, 's 18. ezer emberit Letznovia mellett Prónia vizénél Péter Tzár talpig győzé: Tiszteit, jószágit el-foglalá. Kióviában Pultavánál magát Károly Királyt-is öszve gyö-

győzé; Ur. 1709-dikében 27-dik Juniusban. (p. 414. *Vix nobiliorem victoriam in annalibus reperias*) Mentzikov Levenhauptot Boristenes vizénél elfogá. Károly Király három Zászlóból álló kisdud sereggel Oszakóvig szaladt: onnet Tirás vizén-túl egész Benderig. Ott a' Töröktől illy nyomoruságban betsülettel fogadtatott.

Ur. 1711-dikében a' Török Peloponésust, és Krétát (már egészlen) el-rablá. Peloponésus.

Ur. 1716-dikában, holott a' Török fel törte a' békefséget, a' Velenztiekre háborut támasztván, heába intetett Károly Tsászártól a' békefségre. Ösztönöztetvén tehát XI. Kelementől, Eugeniustól, egyebekről, ki-állítá Eugeniust a' Török ellen. Meg-is verte azt Péterváradnál (p. 424.) a' mint másutt meg-írá. Vele győződelmeskedett a' többi közt mind Péterváradnál, mind Temesvár meg-vitelében G. Páli János a' többi közt. (p. 427. Velentze miatt VI. Kár. lyháboruja.
Eugenius győződelme.
Péter váradnál.
Temesvár.
Páli.

Ita Temesia Ottomanorum iugum, quod anno 1552do accepit, nunc demum posuit cum nongentis et octoginta oppidis.)

Horvát, és Tót (Sclavonia) Országban Draskovits János Dubitzát, Perkovitzát 's több a' féle helységet nyomott-el. B. Petrásch Szávánál, Grádiskát, Brodiumot, Velikát, Dobajt és Do-

Mauro-
kordátus. bort foglalá-el Bosniában. Dettíni Mau-
rokordátust az oláságnak Vajdáját az
Oláhok kérésére, be-ütven, el-fogá,
és Szebenbe vitte rabságra.

Kevés nap mulva elé-jött Buke-
rest Városába a' Töröktől küldetvén
az Oláh Országí Vajdaságra Maurokor-
dátusnak testvére; 's Bétsi engedelem-
mel illy alkú lett. Valákhia Aluta vi-
zéig légyen a' Tsászáre. . .

Belgrád
vizfsza-vé-
zetik.

Ur. 1717-dikében Belgrádot viván
Eugenius körös-körül bé-kerítettett a'
Töröktől: rémült erre az hirre Euró-
pa. Vékony János Rákótzinak néhai
embere vólt a' ki-szabadulásra az első
segítség. Vékony a' Vezértől, levél-
lel kétszer küldetvén Belgrádba Pálfi
Jánoshoz vitte a' leveleket. Végtére
Velünk maradván halálos két sebbe
esett a' Város alatt. (*Litt. Autogr. Do-
nation. a Carolo VI. an. 1725.*) A'
velekből értetett: hogy a' Török egy-
szerre akarja táborunkat mind a' Vár-
ból mind a' Sátor-várból vinni. Tud-
ván ezt tehát Eugenius, Augusztus
15. napjára ki-rendelé a' viadalt. A'
Vezér el-szaladott, Belgrád fel-adta
magát. (p. 444.)

pafsárovi-
tzi békes-
ség.

Ur. 1718-dikában Pafszarovitzba
(Duna, és Morava vize közt) az Hol-
lándus és Anglus el-küldék békeltető
embereiket: a' Tsászár Gróf Virmond-

ra:

ra: Velentze Ruzzinira: Akhmet Tsászár bizonyos Ágára bizta a' dolgot. Eugenius Belgrád, és Semlin taján táborozott. Holott pedig a' Török levél tsak Ibraim Vezertől vala megerősítve, mást kellett magának Akhmetnek küldeni. Május 30-dik napján Virmónd sátora alatt így vólt a' végzés: Tartson a' békeféség 24. esztendeig. Tömös, Belgrad, Oláh Ország Aluta (Olt) vizeig, Száva mellyeki Bosnya Ország minden várral, légyen a' Tsászáré. A' Keresztyének Jerusálembé szabadon járjanak; adóval ne terheltessenek: a' rabok 61. nap-alatt adassanak viszsa. Ezek, 's több a' féliek Akhmet, és Károly Tsászároktól, 's a' Velentzeiektől mind megerősítették. Ur. 1719-ben Virmond Virmond. Konstantzinápolyba, Sade Ibrahim Bétsbe küldettek Követségre; 's a' Pafsaróvitzi békeféség új erőt nyert. *Ed-dig Schmith:* kinek nagy leveles, elemés, ékes beszédü, szélyes tudosítottáfu könyve a' mutató Táblákan kívül 652. lapra terjed.

Méltó ehez a' következendö toldaléket vetni.

Ur. 1717-ben Belgrád megvétele után egy héttel Aug. 22-dik napján hufz ezer Tatar béütött Erdélybe a' A' Tatar Erdélyben Radnaji havafokon: 's Besztertzét, az-
D d 3 után

után Szathmárt, Ugótsát pusztiták M. Országban. De midőn Marmaros felé haza nyargalnának, 's vinnék a' fok rabot temérdek zsákmánnyal, a' közel lévő Helységbéliek öszve-futottak, 's a' Tatárt a' Borfi havafokon meg-szorították; a' rabokat, 's a' prédát jobbra ki-tekerék tőlök: el-fogtak fok Tatar paripát-is. *Benkö Transilvaniae Tom. I. pag. 322.*

RátzPéro. Ur. 1735-dikben Tisza mellett Rátz Péro háborítá az Országot; de az hamar le-tsendesített; hanem minekutánna 1736-ban M. Terésia öszve-adott volna Lotaringiai Ferentzel. Károly Tsászá az Orosz Tárfokat a' Török ellen védelmezvén, holott Eugénius ki-halt, Pálfi Jánosra bizá a' táborát. El-is vezeté már Futakra a' vitézeket: hogy onnét üfsön az ellenségre. De hamar meg-változtatván szándékát ö Felsege, Pálfi helyébe Gróf Szekendorfot állítá.

Ur, 1737. Az Ur. 1737-dikben jobbra szerentsétlenül vitézkedet. Helyébe tehát Ferentz Lotaringia Hertzege küldetett. Meg-is verte Gróf Kenigszeggel Ur. 1738-dikában Meádia mellett a' Törököt; de hamar viszfza került a' pogány kezébe az emlétett Meádia, Orfova, Szenderö (Semendria) új Palánka. Ur. 1739-dikében Gróf Vallis fe

Török háberu.

Pálfi.

Ferentz Lot.

1738.

Ur. 1739. Vallis.

se vólt szerentséfb. Grotzka mel-
lett a' Tsászári Királyi táborból tíz
ezer veszett-el; 's a' békefégről kell
vala tanátskozni. Gróf Neuberg te-
hát, midön az ellenség Belgrádat ví-
ná, oda küldetvén véghez vitte a' bé-
kesség dolgát. Azon egygyezés által
vizfsza kellett Nandor-Fejér-várt eresz-
teui a' Török birtokához, Orfovával,
és Magyar Országhoz tartozandó Oláh
tartománnyal együtt; de úgy, hogy
Belgrád bátyái teríttesenek a' földre.

Török
Tsászárok

A' Török népen III-dik Akhmet
után ezek uralkodtak: 1730-tól fogva
V-dik Mahomet. 1754-től fogva III-dik
Osmán. 1759-diktől fogva III-dik Mu-
stafa. Haec ez MS. nostro L. Histor.
Eccl. Lib. 30. pag. 305. et 300. item
Seuerin. Hist. Hung. p. 280.

CCCXIII. K Ö N Y V.

Olv. illy Könyv. Adami Fr. Kollarii, Au-
gust. Biblioth. Directoris: *Historiae R. Hun-
gariae Amoenitates*. Ad Excell. C. Károlyi
Volum. 1. Vindob. 1783. Kollár Adány-
nak a' Bétsi Tsászári könyv-ház fő Tíz-
tének a' Magyar Történetekhez tartozan-
dó szép tudositáfi.

A' bé-mutató Levélben Magyar Or-
szág ismértetéséhez tartozandó
több illyen Könyvetskéket ígér. (Ez
A' Könyv
ismérteté-
se.

8. árkusra terjed) *Lucubratiunculae, quas nunc edere instituo, de patriis rebus sunt omnes; videntur mihi et nouitatis habere gratiam, et vetustatis auctoritatem.*

Ezen Könyvben Bölts, (*Sapiens*) nevü Leo Tsászárnak a' Turkokról-való Irása darabját adja-elé, oda tartozandó fejtegetésekkel; 's először-is a' Tsászárról beszéll, ki a' Turkoknak, avagy a' Magyaroknak a' Bolgárok-ellen hadakozván, hasznokat vette. *

Leo Tsászárnak.

Leo (*Sapiens*) Konstantzinápolyi Tsászárnak Matzedóniai Bátilius Tsászárnak fia, Fótziusnak, ki azután szakadást indított; tanítványa vala. Uralkodni kezdett Ur. 886-ban, Mártzius első napján. 25. esztendeig uralkodván, ki-tért az élők-közül 911-ben. Irt hadi mesterségre tanító Könyvet (*Tactica.*) Annak irott példa-Irása három vagyon a' Bétsi Könyv-Házban. Szóll abban a' Magyarokról.

A' Magyarok : a' Bolgárokat megverék.

A' Magyarok Leo Tsászársága-
előtt két esztendővel tolakodának-ki
Asiából oda, a' hol Moldova fekszik.
Ur. 889-dikében a' könyörgés, és aján-
dék-küldés arra vette őket, hogy a'
Tsászárnak segítségére fel-támadnának

a'

---

* In hoc opere D. C. Köllarius notitiam omnium, aut variarum gentium *Ethnologiam* saepius adpellat.

a' Bolgárok-ellen. Átal-költözvén tehát a' Dunán, a' Bolgárokat háromszor meg-verék. Akkor ismérte-meg Leo Tsászárs a' Magyarokat, kiket szüntelen *Turkoknak* nevez. Már ki ^{A'Turkok} _{Magyarok} vagyon Konstantinus Porfirógenitusból, Leo Könyveből, és egyebekből végezve: hogy ezeken a' Turkokon a' Magyarokat kell érteni.

Azt bizonyította Abul-Faradschi Arab nevezetes Író-is (*in epitome Arabic. Dynastiarum Edit. Oxoniens. anni 1663*) hogy tudniillik az Ottomán Törökök, kit most Konstantinápolyt bíráják, Oxus vizén-innét költöztek Hidscerának (Hegirának) 291-ben, Krisztusnak 903-ban. A' Magyarok pedig, kik Turk nevet viseltek sokkal eléb ismertettek Leo Tsászártól. Más az, hogy az Ottomán Törökök kis Afiába tsak Ur. 1200-dik esztendeje táján vették, a' mint Sadeddin Török nevezetes Író, kit, úgymond Kollár Ur, deákra fordítottam, bizonyította. Porfirógenitus pedig azt írja: hogy Leónak, az ő édes attyának idejében az Udvarnak segítségére vólt Liuntika Arpád fia a' Bolgárok ellen.

Az 20-dik levéltől fogva ezek után elé-adatik Leo Tsászárnak az emlégett Magyarokról-való tudósítása (*Leonis Sapientis Dei gratia Imperato-*

ris, de Turcis pericope ex Tadicorum Capite 18. excerpta.)

LeoTs. tudósírása a' Magyarokról.

A' Turkok midön az ellenséget kergetik, rend-tartás-nélkül esnek utánna. Ἀτάκτως ἐπιτίθενται τοῖς διακομμένοις. Abból az következik, hogy, ha az ellenség a' futásban meg-tartya a' rendet, 's véletlenül visszfa fordul, könnyebben meg-veretnek.

A' Turkokról-való tudományunk tapasztalásból eredett; midön segítségünkre elé-állottak volna a' Bolgárok ellen. A' Turkok a' mi Tsászári hajójinkon Ister vizén által-tétették, és hármos ütközettel a' Bolgárokat meggyözték. (A' Turk nemzet Sztzithiai nép) Egyéb Szittyai tábornál erősebb: meg-állya az ellenséget, egy Vezérnek fogad szót. Ez a' nép nagy fereg férfiből áll 's szabad nemzet. A' pompára, és haszontalanságra nem szaggat; csak azon vagon, hogy bátor szivvel mennyen az ellenség eleibe. Ha vétt valaki, nagyon meg-büntetik; és inkább a' félelem, mintsem a' szertetet tartya őket a' szolgálatban. De minthogy bizonytalan helységek adtanak nekik szállást, minden dolgot, és nyomorúságot el-türnek: se melegnek, sem hidegnek nem engednek; a' szükséget békével türik.

A' Turkok mindenre igen vigyázok. Semmit se titkolnak úgy, mint az ő szándékokat: a' pénzen mohón kapnak: az esküvést nem nagyra becsülik: a' frigyét meg-nem tartják: ajándékkal meg-nem telnek.

Az időnek alkalmatofságára nagy számat tartanak; 's azon vannak, hogy nem annyira ütközettel nyerjék a' győzelmeket, mint ravaszsággal, és véletlen rohanással; 's az ellenség éllemének el-fogásával.

A' fegyverek kard, pánztély, dárda, nyil: a' dárdákat a' vállakon; a' nyilas szerzámot kezeikben hordozzák: ha meg-kell futamodni, nagy hasznokat tudják venni a' nyilaknak. Még a' lónak az elejét, és hátulját is bé-pánztélyozzák vagy vassal, vagy leg-alább pakróttzal.

Nagy szorgalommal taníttatnak arra, hogy a' ló-hátáról helyesen vessék a' nyilakat.

Sok marhát visznek magokkal a' táborba, mind étel, és tej ital kedvéért, mind pedig a' végre, hogy nagyobb láttasék a' tábor.

Midőn táboroznak, bé-nem kerítik Sántzal magokat. Mészze ki-állítják az ellenségre vigyázó ör-állókat: hogy véletlenül ellenek ne üthessen. . . Meg-fzalasztván az ellenséget,
azon

azon vannak, hogy talpig le-töröllyék. A' végre minden mesterséget ki-gondolnak. (p. 35.) A' Bolgárok ezekkel mindenben egygyeznek; azt ki-vévén, hogy a' Bolgárok Keresztyének, és kegyefsebbek. 's a' t.

A' Turkokat leg-szerentséfsébben meg-állíttya a' jó sűrű gyalog fereg: mert azok a' ló-hátához fzoqván gyermek koroktól fogva, lábokon nem igen tudnak állani. ἔδει γὰρ εἶναι περὶ κατρεῖσιν. Nagy ellenségek a' róna föld-is, és a' lovas tömött fereg, midön fáradhatatlanúl késéri. 's a' t.

Miért
mondar-
tak Szzi-
ákknak?

Következnek Kollár Úr fejtegetései. A' Turkok (a' Magyarok) a' Bolgárokhoz hasonlók. Görög itélet szerent Szitjai eredetűek; de azok az egész éjszaki Ásiát Stzitiának hívák. Talán a' Tsud népet ki-nem tudván mondani, Sztzitáknak hívák. Azomban σκώδης = *pellitus*, bőr öltözetű. A' Magyarok Mogor Országat-is lakták. *r* betű a' Khinaiaknál nintsen, annak helyébe *l* betőt állittának, és így a' Mogor Országat, *Mogolnak* hívák. A' Magyarok azt a' nevet viselik most-is. De erről vélekedjék ki-ki, valamint tetszik. p. 45. Tetsék a' 288-dik Könyvbe nézni. (Láttuk az első Magyaroknak fegyvereket, tsekély élelmeket, szervenvedéfeket.)

Ha Mogo-
roke?

Ho-

Holott *Isteren* mentek által; Szerem Városán túl, talán Havas al-földet birták már akkor a Magyarok:

Birták ée-
lejintén
Válakhiát?

mert Szerem-után hivattatik a' *Duna Isternek*. (Leo apud D. Koll. pag. hic 50. *Conseruat vero hic idem Ister nomen suum ad Sirmium usque, opulentam olim Romanorum urbem, ad extremum autem a Gepidis habitatam; si quidem, deposito apud regionis illius incolas priori nomine, Danubius est appellatus.*)

A' Duna
Szeremen-
tül Ister
nevü,

A' melly vétkeket a' Magyaroknak tulajdonít Leo, azokat Kollár Úr másra magyarázza.

A' II dik Részé a' Könyvnek a' Tótoknak régiségekről beszéll. Nagyra betsülli Schletzernek arról-való tudositását; és ki-teszi Leo Tsászfárnak azokról lévő bizonyosságát. Abból azt tanullyuk, hogy a' *Sláv* nép, melly *Serbli*, és *Szerbi*, vagy *Szerui* nemzetnek is hivatik, Matzedóniai Basilius Tsászfárnak Leo atyának idejében költözött a' Dunántúl-való lakó helyéről oda, a' hol most lakik. Keresztyénné lett, és Görög szokásokat vállalt-fel.

A' Tótok-
ról.

P. 85. Leo Tsászfár írása azt is bizonyította, hogy a' meg-nem kereszteszt Szerbliusok, *Págán*, és *Arentán* néven ismértettek. Pagan, Pogan tót szó (ex *pohanen*, *contemptus*, *vilipensus* p. 91.) a' *b* némellyeknél *g* betüvé

A' Pogán
névről.

vé váltózik. (hlava = glava = galova, fő, fej) p. 92. *Balaton* ex boloto = sár.

Magyar Ország első határi. A' 115. levéltől fogva az első Magyar Ország határit adja elé, Bela Notáriusából. A' fekete tenger felé

1. Vas-ka-
pu.

a' vége a' *Vacyl*, vel *Vazil*, vel *Vaschul* = Vas-Kapu, Törökül: *Demyr Kapy*: avagy Bánátufon-túl a' Duna vizének meredek szakadása, mellyen kis vízzel nehéz le-menni; fel-jöni pedig lehetetlen. p. 117. Nyugat-felé Adriatikum tenger. (de arról nagy a' tanakodás) Német Ország felé az határ az

2. Orosz-
vár.

a' hely, a' hol Almus az Oroszoknak szabadságot adott a' Vár építésre. Ez *Oroszvár*. És így *Guncil* hidja a' Notáriusnál vagy a' Brukki vagy a' Vimpassingi Lajta hidja. Tseh és Morva

3. Morava
vize.

4. Tatra
hegye.

Országat Morava vize rekeszté-el tölök: Lengyel Országat Tatra hegyének *Beskid* vel *Beszád* része. Így volt a' határ *Zoltán* idejében.

Ismét ar-
ról.

p. 121. Ur. 10-dik Századja végén az az 1000-dik = ezeredik esztendő táján így voltak Magyar Ország határi Porfirogénitus 40. része szerént (de *administratione* Imp. c. 40.) Irt pedig *Zoltán* idejében; ha nem egyez Bela Notáriussával, elég legyen az, hogy Notárius sokkal utóbbi.

Fekete tenger felé a' határ *Trajanus* hidja; melly helység *Marfigli* bizony-

zonysága szerént Belgrádon-túl három napi járó földnyire vagyon; Duna szakadásától pedig, mellyről eléb szolánk 5. orányira. És így ott volt valahol a' határ közép helyen, a' hol innét a' Vaskapu; amonnet ama hid vala. Azon táj felé úgymond Porfirógénitus, a' mit a' Notárius el-halgattott, határosok a' Turkokkal a' Bolgárok; és őket ezektől lster választya-el. Éjszak felé határa volt a' *Petseneg* nép, avagy a' Kuban, vagy Kumán nevü nép; melly akkor Moldvát-el foglalá, 's a' Magyarságot Erdélyig szorittá. Dél felé Magyar Ország határa volt az Horvátság, melly nép akkor egész a' tengerig uralkodott; és így haszontalan irá Bela Notárius, hogy a' Magyar határ az Adriai tenger volt, mert arra az Horvát birtok esett.

Nap-nyugot felé a' *Frank* nép vala. A' Frank nemzetén pedig a' Napkeletiek az Europabéli Austria érték, és egyéb nem tsak Német nemzetet. Az a' szokás most-is meg-vagyon a' Töröknél. A' melly vizeit Magyar Orzágnak emlegeti ezen Tsászar, ismeretesek: Temes, Marus, Tisza, Keres, *Tutes* vizen mit ért? nem lát-szik.

1. Vaskapu tája.

2. Moldov

2. Horváth Ország.

4. Frank Német nép; Austria.

CCCXIV. K Ö N Y V.

Olv. illy K. *Chronicorum Turcicorum* .: Tom. 1. Collect. a Philippo Lonicero. Francofurti 1584. Lonitzer Filep a' Törökökröl.

Kár, hogy mérgeffen szúrdallya több helyen a' Kátholikusokat. A' Könyv merő gyülemény, 's egyebeknek deákra tett munkájokat foglalallya magában; úgymint némelly nevezetlen Olaszét, Genuai Menavin Antalét, 's másokét.

A' 17-dik levéltől fogva a' 80-dikig Otománnak első Török Királynak életét, 's azután egyebekét adjale II-dik Szelim Ts. idejéig. Továbbá a' Török Vitézek rendit ismérteti-meg.

Török
Tiszt
nevek.
Spahi
Oglán.

74. l. A' Török Tsászár Udvarának belső fő Tisztei ezek. 1. *Spahioglan* rend; az az: nemes gyermekek, vagy fiak: mert *Spahi* Török szó, *nemest*; *oglan*, gyermeket vagy fiat jelent. Ezeket a' Tsászár maga tulajdon kertiben nevelteti-fel; 's minden táborig forgásra, mesterségre megtanítatja. Ezek emeltetnek a' fő tisztségekre. Ezekhez adja férjhez a' Ts. a' Kis-Afzszonyit. Ezeren vannak. Min-

Mindenik hét vagy nyóltz Katonát tart. Tzifrák.

2. A' *Solustár* nevüek a' Spahi-^{Solustár} oglánokkal neveltetnek-fel; 's azokkal egy méltóságúak. Ezek-is ezen vannak, ékes tzifrázatuak, midön a' ló hátón a' Tsászárt késérik, a' bal részt foglallyák-el.

3. Az *Ulusag* nevüek, harmadik^{Ulusag.} rendbéliek, ezerből állanak; 's vagy a' Jantsárok számából választatnak, vagy a' Basák alatt lévő 's diadal-makkal jeleskedő egyéb Katonákból.

Az említett három rend a' Keresztyénektől el-vett, 's az után Török módra fel-nevelt magzatokból áll.

4. Ezek után való a' *Karipisi*^{Karipisi.} rend, mellyben ezer a' legény. Mind Lovások, Vitézek, Mahomet vallású Szülőktől eredtek. Illy nevü, 's rendü négy ezer test örizője vagyon a' Tsászárnak, valahányszor ütközetre, vagy hofzfasb utra mégyen. Azokat nagy számú szolga legény követi. Ezek-is majd tsak nem olly tzifrák, mint az Urak.

Azön kívül nevezetes örizője a' Tsászárnak tizen két ezer *Jantsár*.^{Jantsár.} Ez a' Török gyalogság ereje. Mind vagy az Udvarban, vagy Nátoliában neveltettek. Ezek Keresztény Szülőktől Görög, Szervia, Magyar, és

egyéb Országban szedett magzatok; kik kisedet koroktól fogva a' vitézségnek minden gyors, bátor, rettentő mesterségére taníttatnak. Azokon kívül tizen hat ezer *Jautsárt* tart a' Tsászfár a' Várookban: hogy azokat védelmezzék. Tizen szoktak egy egy társaságban lenni. Magok választják magoknak a' káplárt; s mindenik társra különös hivatalt biznak. Az első p. o. hogy fát hordjon: a' 2-dik főfzön: a' 3-dik sátorot verjen: a' 4-dik az ör-állók kiáltását vigye végbe. És így igen tsendefen élnek egymás között. Vannak Hadnagy és egyéb Tisztek mindenik ezeres számban. A' fő Tiszt *Aga* nevet visel. (Tessék az 308. K. 1. Amurates életére vizszi tekenteni.)

Aga.

Solákhi.

5. Fő rendü tisztet, és helyet foglalnak-el a' Török Tsászfár késérésében a' *Solakhi* nevü Vitézek. Ezek is a' *Jantsárok* közül választatnak ezen hivatalyra. Fel-vont nyíllal késérik örökétig a' Tsászfárt: a' turbántyok hegyes.

Beglerbej.

A' *Beglerbej* nevü fő Tisztek a' Katonaságnak, és a' Tartományoknak fő Elöl-járóji. A' nevek ennyit tesszen: *Uraknak Urai*. Ezek tudniillik a' *Sángiák* rendü tiszteknek, és azon kívül a' lovas Katonáknak parantsolnak.

nak. A' *Sángiakok* a' gyalogság fő ^{Sángiák} Tisztei, és a' Városoknak Elöl-járóji.

A' Görög Országi *Beglerbej* az egész Európai Törökségnek, és így 30 = harmintz *Sángiaknak* parantsol.

A' *Sángiakoknak* al-tisztei a' ^{Szobaffiz.} *So-baffiz* nevüek. Ezek négy százan, vagy többen-is vannak a' mező Városokon. Ezekből húsz ezer lovas Katona függ. Mind *Timarioták*, mert a' *Timárból*, az az: a' Tsászári *Kintsbázból* veszik a' zsoldot. Azon kívül a' *Sángiakok* ezer *Spahi* nevü lovas Vitézeknek, fő Tiszteik: mindenik *Spabinak* három, négy lova vagyon: esztendőbeli fizetése két száz arany. Az al-rendü lovasok *Alkantzi*, ^{Alkantzi.} vagy *Akonizi* nevet viselnek: nintszen fizetések. Hanem az övék a' préda. 30 = harmintz ezerből állanak. Két napi járó földnyire meg-előzik a' rendes tábornok, kémek, prédállók, pusztítottók. Az *Afap* ^{Afap.} nevüek leg-utolsó gyalogok.

Afiában hat a' *Beglerbej*. Az első ^{Afiai hat} az *Anatoliai* (Nátóliai, kis Afiai) oda ^{Beglerbej.} tartozandó *Pontus*, *Bitinia*, *Lidia*, *Frigia*, *Meónia*, *Kária*. Ezekben 12. a' *Sángiák*. A' 2-dik *Beglerbej* a' *Kárdmániai*, melly az előtt *Tzilitziának* hivattatott; oda való azon fellyül *Lixia*, *Likaónia*, *Pamfilia*. 7. benne a'

Sangiák. A' III-dik *Beglerbej* az Amáfiái, és Tokkáti, avagy Kapadótziai, Galátziai, Páflágóniai. 4. a' *Sangiákja.*

A' IV-dik *Beglerbej* az *Anandulai*, vagy *Aladuláji*, az az: Örmény Országi: *Taurus*, avagy *Kakáz* hegyén. Hét benne a' *Sangiák*; 30 ezer a' lovas *Katona*. Az 5-dik a' *Mefopotámiai* *Edefsával*, 12. *Sangiákkal*, 25. ezer *Spáhival*, a' 6-dik az *Egyiptusi*, avagy *Káir Városi*: 16. *Sangiákkal*, 20. ezer *Spáhival*.

Gyermek-
szedés.

Minden negyedik esztendőben *Keresztyén* gyermekeket szedet *Görög*, és *Nátolia* Országiban a' *Tsászár*: A' szám tiz ezerre-is mégyen. A' javát az udvarnál tartja: a' többit *Káramánia*, 's más Országban a' *szántók*, és *pásztorok* közé osztatja: hogy a' dologhoz szokjanak; 's a' *Török* nyelvet meg-tanúllják. Négy esztendő múlva mások küldetnek helyekbe, 's amazok *Konstántzinápoly*-ba hordatnak, mesterségre tanittatnak, a' *Jantsárok* szolgálattyokra igazittatnak; 's végtére *Jantsárokká* válnak. Így hatalmaskodik-el a' *Török* a' *Keresztyének* erejével a' *Keresztyének* ken. p. 78. A' *Vezér Basa* négy.

Vezér
Basák.

CCCXV. K Ö N Y V.

Olv. a' Magyar Gyüleménynek 1783-dik kiadatott III-dik Szakaszza. *Ungarisches Magazin* .: Dritter Band.

Első abban a' *Karpatusi* hegyek le-^{Karpatusi} irása. Ott azokat kezdi egyen-^{hegyek.} getni az Iró, kik arról az előtt irtak. p. o. P. Csiba Istvánt, ki ott fejer medvéket, és nyulakat hirdetett lenni. Nintsenek. Az hegynek tetejét melegnek véle. Havas nyáron-is.

A' melly tudósítást ide helyhez-^{Buchholtz} tetett, *Karpatusról*, *Buchholtz* Jakob-^{Buchholtz} tól iratott, ki *Buchholtz* Györgynek, a' Természet Országiban forgott embernek, kit Veszprémi Ur a' Magyar Orvosoktól irván, ditsérettel emleget, fia vala: Györgyé jobbára, a' mivel kedveskedünk. Im a' summája a' 13. levéltől fogva.

A' *Kárpatusi* hegyek a' *Tatárság*-^{Táttra ne-} nál kezdődnek, 's ugyan azért ne-^{ve; hofz-} veztetnek, *Táttra* hegyének. *Erdély* ízélyeiről, *Marmaros*, *Munkáts*, *Ung* *Vármegy*eibe terjedvén *Lengyel*, *Schlé-* *fia*, *Morva* ízélyeiről meg-kerítvén *Magyar* Országat, *Posony* *Városánál* végeződnek. Két száz mérföld hofz-

E e 3 ízára

szára nyúlván. Leg-magassabb részek ezen hegyeknek Sebes Vármegyében fekszik Kismárknál. (mások még nagyobbnak tartják Kriván nevü tetejét Liptóban.)

Le-iratnak osztán völgyei, hegyes menedéki, tavai, drága kövei, állati; de többet várunk. Egyik tetejéről Debretzenyig láthatni. A' könyvetskének végén elé-számláltatnak, a' mik Erzek. a' Természet három Országiból ottan találtatnak szép tudósittáffal. p. o. az Asványok Országiból vagyottan arany, ezüst, réz, ón, 's a' t. Bányák ott még-is nem állittatnak, mert a' melly magasságakon azokat ásni lehetne, fa nintsen; 's holott porral kellenék vettetni, a' közsziklákat, féllö, hogy a' támadható viz ott ne lepje a' munkásokat. Találtatik ottan fok drága gyöngy-is. A' növötények Tzedrus. Országiban Siberiai Tzedrus *Pinus cembra*. Krumholz olaj fa = *Balsamus Hungaricus*. Arról vetekedés vagyottan tudósittáffal egyetemben. Az Állatok fok féliek: vagyottan a' többi közt *Hortyogó egér*. Murmelthiere; 's a' t. Pofonyi Következik a' Temesi, és Pofonyi Grófokról ki-adott bölts Tudósítás P. által, azután az ó Budai Akvinkumnak Promontoriumtól való 8. száz Romai mérföldnyire mutató, 's nagy

nagy tudománnyal meg-magyarázott kövek S. által.

A' 90-dik levéltől fogva a' *Moldovai Magyarokról* színt az a' Tudósittás tétetik-elé, mellyel ezen K. Ház III-dik Szakaszában a' 181-dik könyvben én kedveskedtem *Zöld Péter I-ráfiból*: azzal a' külömséggel; hogy annak nevezetes ki-adoja, 1693-ban színt arról irt bizonyos Tudósittást-is melléje ragaszt: hogy annál-is inkább ki-tetsék, mi igazat beszéll a' *Moldovai Magyarokról Zöld Péter*. Egy úttal viszsa veri Sultznak Budáról irt hir-hordásit. Tettem-elé belöle Moldváról az elébbi III-dik Szakaszban egy darabot; de vigyázva. A' mi az emlétett 1693-dik esztendőbéli Írást illeti, ezekre tanit bennünket. pag. 93.

A' Bakovi Püspökséghez tartozandó Kátholikus faluk: *Lukáts-falva*, mellyben 15. a' ház. *Kománfalva* 9. házu: *Völczök* 15. házu: *Godra* fal 15. házu: *Albalu* és *Szalonetz* 25. házu. *Forrófal* 80. házu: *Ujfal* 22. házu: *Bogdán-fal* 25. házu: *Paschan* 5. házu: *Hidegkut* 11. házu: *Terebes* 25. házu: *Tamest*, és *Damosfal* 389. emberrel a' kisdedekkel együtt. *Szabofal*, *Lokost*, és *Stevzkof* 310. emberrel: *Serata* = *Salsata* 40. emberrel:

Amadui 44. emberrel: a' kápolna fából
vagyon: *Strunga* 4 házzal. *Omnes bi*
pagi Hungarici, et Catholici. Ezen
faluk mind Magyarok, és Kátholi-
kufok.

B kov ud-
várhely.

P. 98. *Bakov* néha napján fő Ud-
var helyek volt a' Moldvai Fejedel-
meknek, *Margitnak* István nevü Vajda
házas-társának idejében: mostan az a'
Kátholikus Püspök széke: éjszak fe-
löl a' Fejedelem palotája hamuban fek-
szik; dél-felöl 115. a' Kátholikus ház.
Így tudósít Bakovról amaz 1693-dik
esztendőbeli Irás. Ide a' böltés ki-
adója (P.) azt teszi: *Margit*, úgy
tetszik, az Erdély Vajdának *Losontzi*
Istvánnak leánya vala. A' Bakovi Püs-
pökök jobbára Lengyel Országban lak-
nak (s onnét vigyáznak a' szomszéd
juhokra, az ellenség földén lévökre.)

Losontzi.

Jászi Vá-
rosa.

P. 100. Az 1693. esztendő-béli
Tudósítás *Jászit* így írja-le. *Jászi*,
Magyarúl *Jászváros* most Anya Város,
a' Fejedelemnek udvar-helye az Or-
szágnak közép részében két szélyes
dombon fekszik: 15. ezer házu: 60.
benne a' Templom: a' Kalastrom 11.
= tizenegy. Ott vagyon a' Fejede-
lemnek Palotája-is. Lakofi jobbára
Oláhok: azon kívül Magyarok, Örmé-
nyek, Görögök, Bolgárok, Albánu-
fok, Törökök, Tatárok, Lengyelek,
Oro-

Oroszok, Szászok, Muszkák, és némely Olaszok. A' Magyar Nép az előtt 1000 = ezer, most 300. a' Gyermekekkel együtt, egy fa Templommal bir. Szint ott laknak Sz. Ferentz Szerzetéből a' Misionáriusok, és Jéfus Tárfaságából ketten. A' Kátholikus ház 65. (Nagy Kereskedő helység) s a' t. p. 104.

A' 123-dik levéltől fogva a' Sárkány nevű Vitéz rendről tartatik a' tudósítás. Sárkány vitéz.

CCCXVI. K Ö N Y V.

Olvaftatott illy Könyv *Antonii Possseuini Moscouia. Vilnae 1586.* Possevin Antalnak Moskoviaról írt Könyve.

Oda XIII. Gergelyről küldetett követségül, a' mint az Anyaszentegyház Történetiben jelentém. A' miiket azon követségben tapasztalt, azokról XIII. Gergely Pápához így ír. Poszfzevin

2. l. A' mostani Fejedelem, János, MuskaFejedelem 1581-ben, Basilius fia Astrakánt elfoglalá Kaspiumnál. (5.) A' Moskoviai Fejedelem Udvar-helye Moskua Városa. Azt Ur. 1570-ben a' Tatár nagyon elégeté. (Egyéb akkori Városiról beszéd indítatik) A' Moskoviai nép Fejedelméhez kötelezet hitét holtig hiven meg-

Az Orosz nép hívsége.

tartya. Mikor a' Vár védelmezésében igen meg-szorúlnak, zab lisztre töltött viz az italok; kenyér az ételek. **Báthori L. K.** széllé nekem a' Lengyel Király (Báthori István ö Felsege) hogy a' Livóniai városokban, midön már jobbára kihaltak volna a' Muszkák a' nagy inség miatt, még-is, a' maradék haldaklók kételkedtek, ha fel-adják-e magokat? ne talántán a' Fejedelemnek feláldozott hiveség ellen véttsenek.

Jövedelem 9. 1. Nagynak tartatik a' Fejedelemnek jövedelme, és kintse. A' vert, és veretlen aranyt, melly Moskóviába hordatik, a' mennyire lehet, mind magához gyűjti, 's majd soha sem eresztiki az Országból. *Id omne, quantum potest, colligit, nec pene unquam eferri permittit.* Az ezüst-is, ritka dolog, hogy onnet ki-vitefsék; ha tsak a' rabokat ki-nem kell váltani, vagy külső Országi Katonákat fogadni. De az ritkán esik. A' Német Tallérokát *Dengákra*, Moskóviái pénzre verik, és változtattyák. Livóniából temérdek kintset szedett a' mostani Fejedelem **A' birtok móa.** Attya. A' kinek a' Fejedelem falukat, vagy földeket ad, azok az örökösre nem maradnak; ha tsak új erőt nem vészzen az ajándék; 's a' parasztok adóznak mind Uroknak, mind az Ország Fejedelmének. Senki sem mondhat

hat valamit valóban magáénak, és tulajdonának. Livoniából Német negyven familia vitetett Moskuába, mesterségüzésre. Emlegetik ezek (noha Lutheránusok) a' R. P. hatalma alatt tapasztalt régi jó idöket.

Moskovia
Német
mester-
embe-
rek.

A' halásztból, vadászzal keregett börokböl, a' mi a' Fejedelemhez tartozandó, leg-elöször adatik-el. p. II. *Nec quisquam sua potest divendere; antequam ea, quae sunt Principis, diuendantur.* Az Iró-deákok Diák nevet viselnek. A' Vám nem igen nagy. A' külsö Országi Követeket szabad magokkal az Országba kereskedöket hozni; 's ezek azért nem adóznak; söt a' Fejedelemtöl el-tartatnak. *Legatis mercatores quoscunque volunt, licet secum adducere; qui eo nomine nec aliquid pendunt, et aluntur a' Principe.* Nálak arany és ezüst bányának híret nem hallottam; vas bánya vagyon (Így völt akkor az állapot; a' mostanyiról tetsék a' Magyar Könyv-háznak 1. és 2-dik Szakasziban Pállástól, azután Lepechin-töl, 's egyéb ott lévő Könyv-Iróktól tudakozni.) Olly nagy mindnyájok előtt a' Fejedelem tisztelete, hogy majd a' gondolat tehetségét-is fellyül haladja. Gyakran tesznek illy vallást: életem, mindenem az Istennek kegyelmétöl vagyon, és a' nagy Tzárnak (Tsá-

Bánya.

A' Fejedele-
m méltó-
sága.

(Tsászárnak vallyák) kegyességétől. Veretvén, 's az alatt majd lelkeket-is ki-adván, néha azt-is jó téteménnyének vallyák.

Kereske-
dés.

A' *Báltikum* nevü tengeren Pome-
ránia, Hollándia, Anglia, Moskóviá-
ba viafzt, bört; a' jeges tenger felöl
pedig (melly Asper és Aspis tengeré-
nek-is mondatik) egész Sz. Miklós ki-
kötő partyáig némelly Hollandiai és
Angliai kereskedés rezet, és más par-
tékát hord-bé nékik.

Vallás.

15. l. A' Tzár minden harmadik
esztendőben bizonyos summa pénzt
küld a' Napkeleti Pátriárkáknak; noha
a' Görög vallástól már egyben másban
külömböznek.

Pofzfze-
vin betsü-
lete Mos-
koviában.

Midön én (Szentségednek követ-
tye, a' társaimmal) Orosz Országba ér-
keztem, a' Smolentzi, és Novogródi
Várokbá nagy tisztelettel, az ágyuk
harfogása alatt vezettettünk. Meg-vólt
parantsolva a' Smolentzi Püspöknek,
és a' Novogródi Érseknek, hogy míg
ott forgunk, tellyes tiszteletü ajándé-
kokkal járó gazdálkodást tapasztal-
lyunk. *Vt lautia nobis praeberent in-
struētissima pro more gentis.* (LAUTIA,
orum. n. 2. Gr. Parisp. Idegen köve-
teknek-való ajándékok. vel *Lautiae*,
lautiarum.)

Mos-

Moskua Városába midön bé-költöttünk, a' nagy útzsán öt ezer ember állott-ki; 's a' Fejedelem maga a' fő-Emberivel, és az udvari méltóságokkal le-jöve a' palotából; előtte járulának a' Papok, 's azok előtt a' boldogságos Szűznek képe hordoztatott (A' Templomba akará Poszszzevint az Isteni szolgálat szemlélésére vezetni; ki meg-irja azt-is, a' Pápa követe lévén, mi okra nézve bé-nem ment.)

16. l. A' fő Érseken (Metropolitán kívül) hat Püspököt idézett-elé a' Fejedelem: hogy velem a' Vallás dolgáról beszéljenek. Azok vévén a' mi köztünk, és az Orosz vallás közt lévő külömbsegről készített Irá-finkat, meg-némultak. A' Rostovi Érsek, midön mindent helyén hagyott volna, számki-vetésbe hajtattott, és ki-állittatván a' méltóságból, mondják, hogy életét veszté.

A' vallás
ról való
beszélge-
tés.

Azomban nem tsak pompás vendégségeket üttetett kedvünkért, mind az első, mind az utóbbi követségünk-
kor, hanem tulajdon asztaláról-is min-
dennap étkeket küldött a' Fejedelem.
Szükségünkre a' *Pristávok* viseltek gon-
dot. Az a' Követek udvarlására ren-
deltetett *Nemes* emberek' nevek.

Midön a' Fejedelem maga eleibe Poszszzevin
a' Fejede-
lem előtt,
kivánna bennünket egynehány nap az
előtt

előtt jöttek mentek az izenő Tisztek hozzánk azzal az hírrel: hogy egy kis vártatva látni fogjuk a' nagy Tsáfszárnak kegyesen tündöklő szemeit. Egy óra múlva, ime a' Pristávok megintének bennünket, hogy elé jöttek az Udvarnak Nagygyai a' Fejedelemnek egynehány Tanátsofival, a' kik száz lovasoktól késértetvén, tsak nem a' szállásunkat érték. Azok közül hárman a' ló hátáról én nékem kezét nyújtának, és a' Fejedelemnek nevével köszöntöttek. Útnak indultunk az Udvar felé. A' Test-örző Puskáfok száma, kik az útszának hosszát ezer lépésnyire bé-állak mind a' két felől, mintegy ezer öt százra méne. Elérkezvén a' Várnak belső udvarába, a' hol a' fok szép ruhával, és karddal tündöklő nagy sereg tolongott, megintettem, hogy szálljak-le a' lóról. A' gráditsok elejen az udvari más fő Tisztektől fogadtatván, a' Fejedelem eleibe vezettem. Le-ültetett; 's azután hol velem beszélt, hol pedig az Udvari Fő-Tisztekkal- való be-ízélgetésre más szobába vezettem. (*Vt in Conclauē me conferrem, ubi cum Senatoribus agerem, indicabat.*) Így néha nagy fáradsággal több órákat töltenk; és mindenről tanátskoztunk, a' mi reánk bizattatott; ök ugyan tulajdon

don Szó-váltójokkal, mi a' mieinkkel élven. Midön az én igéjim a' Fejedelemhez, és Azé én hozzám hordattak, nagy vólt a' vigyázás abban, hogy valamelly szó, szándék, meg-ne változtafsék. Valahányszor a' Fejedelem eleibe hivattattam, meg-vólt mind annyiszor az elébb emlétett késerö pompa. A' Fejedelem igéji előttem elolvastattak, 's kezembe nyújtattak. (*Mibi identidem, eodem semper cum honore, equitibusque, ac Senatoribus obviam venientibus, accersito, cum me in conspectum Principis dedissem, Senatores eius mentem ex Scripto, partita inter se longarum schedarum recitatione (perlegebant, ac denique tradebant.)*)

Ket hónapig vólt szüntelen a' dolgom ezen Fejedelemmel, azután öt hónapig jártam keltem a' Lengyel Királyhoz (*Bátori Istvánhoz*) és mind ezen Királynak, mind a' Moskóviai Fejedelemnek hét személyből álló Követihez; 's tapasztaltam azomban mi gondos vigyázással tartanak mindenre számat, mi helyesen elé tudják adni a' kints-házból a' birtokhoz törvényhez, határhoz, mindenhez tartozandó bizonyság vagy tudósítás-béli leveleiket, könyveiket. Ezekből sokat-is tanultam a' Lengyel, Livon, és Muszka állopotbéliokról.

Poszsevin a' Lengyel Királynal.

Pofzze-
vin az O-
rosz köve-
tekkel Ko-
mában.

Le-iratik ofztán mi betsülettel e-
refztetett-el; mi alazatofságal menté
magát az ajándék el-vevésétől: mi uta-
kat járt vizfsza Olasz Ország felé, mi
móddal kellett bánni a' melléje köve-
tül adatott Oroszokkal.

A' Követeket egész Romáig ve-
zette Pofzzevin, kik mindenütt nagy
betsületet tapasztafván, Romában
ágyuk sütésével fogadtattak. Ott a'
mit láttak, a' fok pompás látogatás
közt, mindent fel-irtak: hogy Feje-
delmeknek mindenről számat adhafsa-
nak. Haza késéré ismét öket Pofz-
zevinus. Bé-ment velek Varsóban a'
Lengyel Királyhoz, 's Romai, Varsói
fok szép ajándékkal haza erefzté on-
nét öket. Az ajándékok közt vól-
tanak Görög módra irt szép ajtatos
képek.

Afztrakán

Az 29. levéltől fogva az Orosz
szokáfokról, és vallásról beszéll Pofz-
zevinus. A' többi közt azt írja,
hogy az Oroszok néha napján a' Ta-
tároknak adót fizettek: hogy Pofz-
zevinus idejében Afztrakánnak, és
egész Ruszfszia Urának irá magát a'
Fejedelem; noha Ruszfsziának jó nagy
részét a' Lengyel Király bírá. Német
Országot-is el-kiváná akkor az Orosz
Fejedelem foglalni; 's néha a' Török-
höz

höz irván, magát Német Tsáfzárnak-
is hivatá.

33. l. Az bizonyos, és nints <sup>Afiái rő-
véd úr,</sup>külömben, hogy Moszkviából leg-ke-
vesebb és fokkal kevesebb költséggel,
és veszedelemmel lehet az Evange-
lium hirdetésére Afiába menni, mint
akár melly más Országok felől. 'S
azért (a' mint Szentséged a' Muszká-
hoz írva) a' velünk való egyefségét
igen kellenék sürgetni.

Az 36-dik leveltől fogva intése- <sup>Pofzsze-
vin ismár-
tetése,</sup>ket ad Pofzszevin azokhoz, kik a'
Muszkához követül küldetnek. Szent-
ségednek parantsolattyából III-dik
Jánosnál Svetzia Királyjánál forgot-
tam, midön Szentséged meg-intetett,
hogy talályák módot, mellyel a'
Muszka Fejedelemhez Szentséged le-
vele el-vitefsék. A' Király azt a' jö-
vendő esztendőre meg-engede; a' Musz-
ka Fejedelem-is meg-izené, hogy ki-
vánna olly embert, a' ki Szentséged ne- <sup>Az Orofz
K vetek
tulajdoni.</sup>vével ő közte, és a' Lengyel Király
között bé-szerezné a' békefséget. Oda
küldettem. Kevesen küldeffenek,
úgymond: kevesebb lészén a' lárma,
és költség; idö előtt pedig nehezeb-
ben tudódik-ki, a' mit talán valaki
meg-gátolna; de Vilnán többet lehet
adni melléjek. A' szó-váltó kettő
légyen inkább, hogy sem egy. A'

Tőt, vagy Tseh nem érti-meg azonnal az Orosz nyelvet. Legyenek velek a' Görög vallásról tudósító Könyvek (D. *Thomæ* op. contra *Gentes*. *Leonis IX.* S. *Anselmi* L. de *Proceff.* *Spiritus S. Nicolaus* 1. ad *Obj.* *Græc.* *Vmbert.* *Cenoman.* *Synodus Florent.* *Gennad.* *Scholar.* *Stapleton.* *Socolor.* *Bellarmin.*) Légyen velek Orvos; ne vigyenek kereskedőket. Bátorságos késérőket a' Királytól könnyü ki-nyerni. Ha Livóniának mennek, Novogrodétzen meg-lehet nyugodni. Ha pedig Smolenszk felé, a' merre a' Követek jobbra járnak, Orsán kell a' Smolenszki Palatinuffal végezni a' bátorságos út-végett. Azután a' R. Pápa leveléről, és ájtatos ajándékiról beszéll. Nem tsak a' követséget küldő Fejedelemnek, hanem a' Követnek nevével-is kell ajándékot bé-mutatni. A' nélkül magát a' Fejedelem megbántatottnak véli. Ez a' régi szokás. Mi Szentséged nevével kristal fészületet, és a' többi közt a' Florentziai Gyüleést Görögül szép kötésben adánk-bé. Ha a' Követ Egyházi ember, pompás ruhában elé ne állyon: mert, holott Mósковиában a' Püspökök Barátokból választatnak, kik húft soha sem esznek, meg-tartják a' tisztaságot, szegénység színét; bokáig érő ruhában

Ajándék.

ban járnak majd szerzetes módra; igen meg-ütköznének az Egyházi ember tzi-frázatin. Igen általlyák pedig az Olasz, Német, Frantzia, Spanyol ruhát, melly a' szemérmert nem igen takargattya .∴ Légyen sátora-is az uton; 's minthogy egy szobába fok-szor bé-szorittya az utazás a' tseléddel, 's uti-társokkal együtt a' Követet, tisztetség kedvéért rekesztő kárpit-is kell. Arra gondja légyen. Ha Keresztet visel a' mellyén, hafig le-ne érjen: mert tisztelet ellen valónak tartják a' Muszkák, ha alább függ: meg-botránkoznak az övön függő, 's a' Keresztel együtt le-lógó olvasón. Azt se szeretik, midőn az ájtatos képek a' débdábsággal együtt hevernek; vagy ha mellyét az ember nyitva tartja, vagy ha szokatlan lépésekkel hanykolódik, főképpen midőn a' Fejedelemhez mégyen.

Moskoviába Romából nem nehéz az út: mert se tengeren nem kell menni, se nagy vizeken; felette nagy hegyeket sem kell mászni: Romától fogva egész a' Moskóviai Fejedelem udvaráig egy azon kotsiban ülhet a' Követ. *Roma usque in ipsam Regiam Mosci eodem curru vebi poterit Legatus.* p. 46.

Moskua Városá, melly fő és an-
nya Város, mellyben a' fő Érsék la-

Utazás..

Moskua
Városá,

kik (*Metropolita*) és a' nagy Fejedelemlenek Udvar-helye, Moskus vize mellett, száz német méröldnyire vagon a' Smolenszki Hertzegségnek, és Litvániának szélyétől. Rostovium Éjszak tele Moskuához, 34 = harmintz négy német méröld. 's a' t.

Tudo-
mány.

Poszszzevin továbbá a' Görög Vallásu szokásokról beszell. (Még akkor tsak olvasni és írni tanultak. Görögül senki se tudott; deakul 's tsak a' jövevények közül tsak öt. Az egész Országban kettő völt az Orvos: predikállani nem szokás; hanem a' Görög Szent Atyák Könyveiket olvasni. A' nép innep nap-is dolgozott: az aszszonyságok, 's leányok tsak az Husvéti áldozáskor járnak a' Templomban; egyébkor ritkán. (Igy akkor: már most minémü légyen az újjulás láttuk) Moskoviaiban forogván, Bor faluban Schokolna vize mellett irám 1581-ben Sz. Mihály napján. (Igy Poszszzevin. p. 25. in 2do Commentario.

Le-irattatik Poszszzevinnak a' Moskoviai Fejedelemmel a' vallásról három különös napon tartott beszéde, a' fő Rendek nagy Gyülekezetének halatára. 1582-ben. Azután a' Moskoviai Vallás adatik-elé rendre; az ellen való oktatással együtt: továbbá a' R. P. védelmezése az Angliai Kalmárok-
nak

nak a' Fejedelemhez bé-adatott Köny-
ve ellen. Végtére ama 21. ülésből
álló Bekéltető Tanátskozás a' Muszka
és Lengyel Király Követinek és Posz-
szevinnek jelen-lételekben. Az ha-
tárról, 's a' bekefség egyéb tulajdo-
niról volt a' szövetkező tanakodás
1581-ben, és a' következendő eszten-
dőben Zapolsztziának Jám nevü hely-
ségében Moskoviaában. Ott Urunk
Születése 1582-dik esztendeit Világ
Teremtésétől hét ezeredik, kilentz
fázadiknak irák.

CCCXVII. K Ö N Y V.

Olv. illy K. *Tbesauri Morelliani* Tom. 1.
In XII. Priorum Imperatorum Romano-
rum numismata .*. Amstelaedami 1752.
Morelli Andrásnak a' Romai XII. első
Tsászároknak arany, ezüst, és réz pén-
zeikről való tudósittása.

A' Romai régi, és utóbbi Tsá-
szároknak (valamint egyéb Or-
szági Fejedelmeknek, 's közönsé-
geknek) külömbféle értzből vert pén-
zeik meg - vannak a' kints, Könyv,
tárházokban. Azok a' régi Történe-
tek' bizonyági, a' többi közt. Azo-
kat fokban fejtegetik. Ezen Könyv-
ben, melly három szakaszra terjed,
csak Romai 12. Tsászárság pénzei foglal-
tatnak, és *Schlegel*, *Haverkamp*, *Góri*,

Régi
pénz.

's egyéb Tudósok fejtegetések szerént elé-adatnak. A' két első nagy levelü darabban merő fejtegetések; az harmadikban az arany, ezüst, réz pénzek számtalan képeik, a' mint az emle-tett 12. Tsászáz idejekben, vagy azoknak emlékezetekre verettek, mu-tattatnak - elé gyönyörü nyomtatással. *Vetstein Jakab*, az Amsteledámi Könyv-nyomtató ezen munkát Ferentznek Romai Tsászáznak mutatá-bé.

Morelli.

Morelli élete a' II-dik Szakasz-ban foglaltatik. Bernában született 1646-ban. Ott-is, Párisban-is (a' hol ki tudja miért? nem egyszer szenve-dett tömlőtöt; noha betsülettel tsak ugyan el-eresztetett) azután ismét othon, végtére Berlinben a' pénzek ismérere, fejtése, írása, gyűjtése nagy nevet szerzett néki: meg-hólt 1703-ban.

Július, avagy Gyula Tsászáznak az III-dik Szakaszban elé-adatott tsak nem 300 pénzét, 's ábrázolását, rend-re meg-fejti az első Szakaszban a' Történeteihez tartozandó tudósításo-kat egybe gyűjtven. Így bánik a' többivel-is.

Klaudius
Ts.

Klaudius Tsászáznak egyik pén-zén (*Tab. I. Capitum Claudii*) melly-nek környékén ez az irás olvastatik:
TI. CLAVD. CAES. AVG. Klaudius
TS.

TS. nyakán illy irás láttatik: IMP. VES = *Imperator Vespasianus*. Az azt jelenti, hogy Vespasian Tsászárnak idejében veretett Klaudius TS. pénzére Vespasian neve, mi okra nézve? nem tudjuk, úgymond: p. 3. Tom. 2. *Quae denotat tempore Vespasiani quacunque de causa hanc notam illi fuisse impressam*. Ez illyen pénzeket fejtegetvén, le-írja a' régi, és utóbbi Könyv-Írókból mindenik Tsászárnak életét, nemzetét, titulust. p. o. Klaudius tsunya életü vólt; de pompás építő: az ő munkája az Ostiai ropant ki-kötő-part. Más egy pénze Klaudius Tsászárnak szinte az álla alatt kürtös, avagy horgas botot mutat. *Lituum. Pontificatus maximi signum lituus*. p. 7. Más egy pénzén tsillag láttatik, talán azért: hogy a' Tsillag Nap-keleti Országot jelentsen; mert a' pénz Nap-keleti Görög Országban veretett. 's így t.

Az III-dik Szakasz végén Trá-^{Trájánus}jánusnak Romában álló oszlopa látta-^{oszlopa.}tik, 's különös táblákra gyönyörűen le-irt temérdek fok képei, mellyek szem eleibe teszik Trájánusnak a' Dákufokról vött győzödelmit. Azok a' II-dik Szakasznak végén rendre meg-fejtetnek; úgy hogy Római minden féle szokás (melly Nieportból

már emlegettetett) egy úttal szem eleibe tétefsék, a' mint oda illett.

CCCXVIII. K Ö N Y V.

Olv. illy K. *Series Regum Hungariae e numis aureis.* Aut. Mellen. (1. edit. deest deperdito. 1. fol.) Magyar Ország Királyinak Rendi az arany pénzek szerent.

A' Királyok ezen rendit Mellen első Lajos Királyról kezdi, 's Mária Teréfiáig vezeti deákul, melly mellett meg-vagyon a' német magyarázat is. Mindenütt le-irattatik röviden mindenik Király élete, sőt Sz. László élete is; holott azon Szentnek képét fok pénz viseli.

1. Lajos K.

I. Pénz. Lajos Királyé. Egyik lapján ez vagyon írva: SANTVS LADISLAV. Szent László. Az C. betü ki-marada; a' másik lapon: LODOVICI D. G. R. VNGARIE. Amott Sz. László koronával, paláfttal, fejszét jobb kezében, almát ballal tartván, álva láttatik (mellette öt liliom vagyon) emitt a' Magyar Ország négy vizeit jelentő pántlikás paizsou több a' liliom. A' liliomok akkor Neápolis tzimmeri vóltanak. Azokat oda Andégavi Károly hozzá magával,
ki

ki IX. Lajosnak Frantzia Királynak Testvére lévén, Neápolifi Királya VI. Kelementől koronáztatott-meg. A' mi Lajos Királyunk Neápolifi vérből való, illy rendel. Claudus, avagy *Sánta* nevü *Károlynak* Neápolifi Királynak a' fia *Mártellus* Károly. Ezé *Robert* nevü Károly M. O. Királya; Roberté pedig I. *Lajos* M. O. K.

p. 20. 17. cet. (*Mellen* az ö Könyvét Leopold Tsászárnak mutatá-bé. A' ki al-soru és mellékes fejtegetésekkel meg-szerzé, Ur. 1750-ben ira. *Mellen* Plebánus Ur volt. A' fejtegetője különböző vallásu.

Mellen i-
deje.

A' 2-dik pénz *Sigmond* Királyé. Azon Sz. László vagyon fejszevel, és almával; túlsó felén illy irással: *Sigismundi D. G. R. Vngarie*. Közbe Magyar tzimmer = 4. folyó-viz, és Tseh tzimmer = Oroslány; ennek fején Korona láttatik; a' farka két águ. *Sigmond* Mariának Lajos K. leányának Ura vala.

Sigmond
Ts. K.

Az 3-dik pénz *Albert* Királyé, *Albert* K. *Sigmond* leányának Eresébetnek Uráé. Azon - is Szent László mint elébb; 's illy irás: *S. Ladislaus Rex*, a' máfik lapon pedig: *Albertus D. G. R. Vngarie*; Magyar és Tseh tzimmerrel. Itt is, másutt-is sugaras kerék (meniscus)

F f 5

kör-

környékezi Sz. László fejét, Szentsége jelentésére.

1. Vladisz-
16.

A' 4-dik pénz I. Uladiszló Királyé, ki Várnán el-esett Sz. Márton előtt való napon 1444-ben. Azon Sz. László illy irással: *S. Ladislaus Rex*, és: *Wladislaus D. G. R. Vngarie*. A' tzi-mer Magyar, és Lengyel; amaz a' vizekre mutat, és kettős keresztü; emez a' Lengyel fasra, és a' Litvániai pán-tzélos lovasra.

Hunyadi
János.

Az 5-dik pénz Hunyadi Jánosé, Mátyás Király Attyáé. Azon Szent László egygyik felöl; a' másik felöl pedig Magyar Ország vizei, kettős keresztü, és a' szájában gyűrüt tartó holló, melly ekkor-is, azután-is a' Korvinus familiájé vólt. Az irás illyen: *S. Ladislaus Rex .: Jobannes D. (e) H. (uniad) W (Ladislai) R (egis) Vn-garie Gv (bernator.)*

Pósthu-
mus László

Az 6-dik pénz Pósthumus nevü László Királyé, Erzsébetnek, és Albertnek fiáé. Az Irás illyen: *S. Ladislaus Rex .: Ladislaus D. G. R. Vn-garie*. A' tzi-mer Magyar Ország vizek: 2. Tseh Ország koronás, két águ-farku Orofzlány. 3. Auszriai vagy Slésiai Sas (Arról vetekedés vagy on az 78-dik levélen.)

MátyásKi-
rály.

Az 7-dik pénz Mátyás Királyé; illy irással: *S. Ladislaus Rex .: Mat-bias*

bias *D. G. R. Vngarie.* A' tzipmer Magyar Ország négy folyó viz: ket-tös kereft: gyürüt tartó holló: koronát ragadó veres Oroszlány. Ez Hunyadi Jánosnak, Mátyás Király Attyának, úgymint Besztertzei Grófnak László Királytól adatott tzipmere (Thurotz, parte 4. Chron.)

8-dik pénz II-dik Vladifzló Kirá-<sup>II-dik Vládi-
fzló.</sup>lyé. Egyik felöl Sz. László; másik felöl a' Bóldog Szüz Mária az ö Sz. Fiát tartván az öleben; illy iráfsal: *S. Ladislaus Rex .• Wladislaus Rex Vngarie.*

9. II-dik Lajosé. Egyik felöl Sz.<sup>II-dik La-
jós.</sup>László, másik felöl a' kised JESUS-sal a' Szüz MÁRIA illy iráfsal: *S. Ladi laus Rex 1519 .• Ludouicus D. G. R. Vngarie.*

10. I. Ferdinandé Sz. Lászlóval, és a' Sz. Szüzzel. *S. Ladislaus Rex 1562. .• Fer. D. G. El. Ro. Im. S. Av. Ge. Hv. Bo. R.*

11. Zápolya Jánosé illy iráfsal: Zápolya. *S. Ladislaus Rex 1534. .• Jobannes D. G. R. Vngarie.*

12. Zápolya J. K. fiáé illy irás-<sup>Zápolya
fia.</sup>fal: *Jo. secu. D. G. Ele. Rex Vn. 1570.* A' Sz. Szüz képe körül *Patrona Vngarie.*

A' 13-dik II-dik Makszimiliané, <sup>Makszimi-
lián.</sup>és így továbbá Leopold Tsászarig. Mind

Mind könnyü. Hanem az elébb emléttett pénzeken Sz. László képe mellett illy betük olvastatnak. Sigmondén Sigla V. K. Nem értem, úgymond Mellen p. 37. ha tsak Vátzra, vagy Váradra nem mutat, a' hol veretett. A' többin hol K. G. hol más a' féle láttatik. (A' veres helyére, és a' Veretö Tiszt nevére mutatnak.)

A' Meg-szerzésben a' 19-dik pénz
 1. Lajos. I. Lajosé. Rajta álva Keresztelő Sz. János keresztel; túl pedig a' Magyar Ország vizek és Neápolifi öt lilium; illy irással: S-anctus JOHA--NNES B-aptista. + .°. LODOVICVS: DEI: GRACIA: REX. +

Az 20-dik keresztelő Sz. Jánosfal, és más felöl egy nagy liliummal illy irásu. S. JOHA-NNES B-aptista .°. LVDOVICI REX.

Az 21-dik Sz. László képével illy irás szemléltetik: SANTVS LADISLAVR .°. LODOVICI D. G. R. VNGARIE.

Sigmond. Az 22-diken Sz. László, és Sigmond Király neve.

Az 30-dikon Sz. László. Szüz Mátyás K. MÁRIA, és Mátyás Király neve.

Az 35 diken Sz. László .°. 's illy irás: MONE TA MATTHIAE D. G. Regis Vngariae.

A' 40-diken a' tzimer körül YSA-^{Isabella.}
BE-lla D. G. R + EGina VNGA: más ^{Zápolya}
felül a' Szüz MARIA, és JOHANN.
Sigismundus S. F. V. = Secundus fa-
miliae Veteris vel Vngaricae. p. 317.

A' 41-diken Jo - annes Secv - ndus
D. G. Ele - ctus Rex Vn - gariae 1566.

A' 42. Gab - riel D. G. Rom. Imper. ^{Betlen Gá-}
et Transil. Prin - ceps. 1625. ^{bor.}

A' 44. Ludovicus filius Regis Vn-
gariae et Bohemiae. 1508. coronatus.
Lajos vánkofon ül: korona a' fején. ^{11-dik La-}
Mas felöl: 1544. *Buda potens et Pan-* ^{jos.}
nonii Gens Martia Regni quod fuit, es-
set, si viueret iste puer. Az hatalmas
Buda, 's Márs Magyar nemzete. Meg-
vólna a' mint vólt, ha e' gyermek él-
ne 1544-ben.

Az 58-dik kis arany pénzen ol-^{Károly K.}
vastatik egygyik felöl: *Regis Karoli*;
másik felöl: *Regis Vngariae.* Az ifju
Király kezében Királyi páltza, fején
korona, mellyén lilium: nyakán Néme-
tes Papi le-lógó táblás nyakra-való;
a' másik rész Magyar Ország vizeit, és
5. liliumot mutat. Talán kis Károlyé?
Caroli parui, vagy másé. p. 329. 330.
'S itt végződik a' Könyv.

CCCXIX. K Ö N Y V.

Olvaftatak Arisztótelesnek külömbféle könyvei, külömbféle nyomtatás szerént. Most az Aureliai 1606-dik esztendőbéli Görög, és Deák nyomtatás vagyon előttem.

Arisztóteles élete.

Meg-ismértettem ezt a' Böltsek Kauzát Laertziusból a' Könyvháznak II-dik szakaszszában; de a' mint oda illett, rövideden. Itt méltó felöle továbbá észre venni, hogy ötlet Plátó az ö Iskolája lelkének szokta nevezni, *animam suae scholae*. Idövel Filep Mátzedoniai Király Fianak Sándornak Tanítottjává tette. Akkor 14. esztendös vala Sándor; 's 8. esztendeig oktató. Köszönet fejében Néki Filep a' többi közt oszlopot állított; hazáját Stágirát fel-építte: szabaddá tette. Nagy Sándor azt szokta felöle mondani: életem Szülőmtől vöttem, de hogy jó legyen az életem, azt a' Tanítom adá: Filep Király az említett hivatalra illy levéllel édesítte: „Tudjad, hogy fiam vagyon. Hála Istennek, nem annyiban ugyan leg-felöt-téb, hogy a' világra lett; hanem hogy a' Te időben született: mert reménylem, hogy oktatásod által méltóvá fog válni Attyára, tanítottjára, az Ország-
ra,

ra, melly az ő öröksége. Tanított Arisztóteles mind az előtt, mind az után-is Aténa Városában, nagy tsudát indítván elméjével, irásival. A' Városnak Litzéum nevü derék épülete ajándékozottatott néki. Ott sétálva szokott taníttani. Azért az Iskolája *Peripatetikus*, avagy Sétáló nevet nyere. Végtere, holott fok volt a' Tanítvány, ülve kellett a' dologhoz látni. Megnem szünt Nagy Sándornak hozzá való szeretete: sokszor levelezte Afiái háborujakor-is. 800. = nyóltz száz talentomot adatott néki: hogy az Alatok ismértetéséről Könyveket készítsen. Egynehány ezer vadászt is tartott Arisztótelesnek számára; hogy Európában, és Afiában mindenféle Alatokat gyűjtsenek az említett számdékra. Ötven Könyveiből, mellyeket az Állatokról írt, tsak tiz marada-meg. Felséges elméjét, Irásinak hasznát, mélységét, meszsze terjedett keletét nem gyözik magasztalni a' Régiek, 's utóbbiak. Cicero de Finib. L. 5. §. 3. p. 118. (In Academia numerantur etiam Peripatetici veteres) quorum Princeps Aristoteles, quem excepto Platone, haud scio, an recte dixerim Principem Philosophorum. Ad eos igitur conuerte te, quaeso: ex eorum enim scriptis, et institutis cum omnis doctrina liberalis, omnis

omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis ornatus possit accedere: ab his Oratores, ab his Imperatores, ac rerum publicarum Principes extiterunt: ut ad minora veniam, mathematici, poetae, musici, medici denique ex hac, tamquam ex omni artium officina profecti sunt. Már, hogy Könyveinek egynehányit emlegetszük.

Arisztóteles a' Világról írt Könyvében (L. de Mundo ad Alexandrum Macedoniae Regem, περι κόσμου προς Αλεξάνδρον) az Istenfől így ír: az 6-dik részben, 1215. levéltől fogva.

Isten.

Az vagyon meg hátra, hogy a' mindeneknek meg-tartó, 's gondviselésében foglaló okáról rövideden szólnunk. Vének-is volna a' Világ leg-fel-ségesb Urát. (τὸ τῆ κόσμου κυριώτατον) kimarasztani a' Világról indított beszéd-ből. Régi, és az Elejinktől vött, 's

Teremtő.

az emberi Nemzetben fenn-forgó beszéd az, hogy mindenek az Istentől vannak, 's az Isten által alkottattak; semmi természet se volna maga magának elegendő, ha meg-fosztatnék az Isteni védelmezéstől, mellyel épségében meg-tartatik. (ἀρχαῖος μὲν ἔν τις λόγος

Meg-tartó

καὶ πατριός ἐστι πᾶσιν ἀνθρώποις, ὡς ἐκ θεῶ τὰ πάντα. ἔδημία δὲ φύσις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἀντάρκης ἐρημαθεΐσαι τῆς

της ἐκ τῆς σατηρίας. És valóban ő a' mindeneknek meg-tartója, és alkotója, a' mik ezen a' világon akár minemüképpen véghez mennek. *σατηρὲς μὲν γὰρ πάντων*

ἔστι, καὶ γενέτας. Véghetetlen, fáradhatatlan erejű, felséges lakásu. •. Ő a' Nap, és Hóld-világ mozdítója, ő forgattya az egész eget: ő az oka a' földön mindenek ép helyen-lételének. Nintsen neki szüksége a' mesterkedésre, vagy mint az emberi Fejedelmeknél a' tehetetlenség, és erőtelenség miatt egyebektől várandó szolgálatra, segítségre.

Véghetetlen.

'S igen-is illik az Istenhez, hogy könnyen, 's egy mozdítással mindent véghez vigyen, (im' az hasonlatosság) vannak némelly In-vonók (Neurospastae) kik az ő faragott képeiket úgy készíttik, hogy, midön egy hurotskát, vagy fonalatskát meg-rántanak, megmozdúl a' mesterséges alkotmány keze, válla, szeme, 's néha minden tagja; 's abban meg-tartatik a' mozdulásnak gyönyörű egygyeztetése. *εὐνομήσια*

A' mozdulás oka.

Így tehát az Isteni természet-is, első, bizonyos, egygyügyü mozdítással (arra-való) erőt ad azoknak a' miket mozdít, *εἰς τὰ ζυμεζῆν*, és azokból osztán azt a' meszszebb lévőkre terjeszti. •. (p. 1218.) Ez az első ok ad mindenféle állatnak (hálnak, madárnak, mindennek) tulajdon szerü alkalmas

Neurospastae.

Alkalmazható.

vóltot (propriam aptitudinem, *ευμάθειαν*.
 Fejedelem Mindeneknek Fejedelmek, és Nemző-
 jök az Isten, ki, az elmét ki-vévén
 Láthatan- egyébként láthatatlan. *ὁ πάντων ἡγεμῶν τε*
 dó. *καὶ γενέτωρ ἀόρατος ἂν ἄλλως, πλὴν λογισμῶ.* (ol-
 Hasonla- lyan úgymond hofzszas hasonlatofság-
 tofságok, gal, és több igékkal élvén, bizonyos
 mód-szerént az Isten, mint a' karban
 az első éneklő, kinek szavára egye-
 beknek vigyáznok kell, hogy utáná
 énekelhefsenek: mint a' bolthajtásban
 a' közép szorítottó pönt: mint Miner-
 vának, Fidiástól nagy mesterséggel
 készített oszlop-képe kezében lévő
 paizs, sőt azon paizson Fidiásnak ki-
 tsinált szeme. Az olly mesterségü,
 hogyha azt a' paizsból valaki venné,
 dongába dülne az egész oszlóp kép.)
 Vezér. A' mi a' világ részeiben véghez mé-
 gyen, igen hason ó azokhoz, a' miket
 az emberek az háboru idejében tsele-
 keznek. Mert mihelyest a' trombita
 harfogása hallatik, emezek a' paizst
 emelgetik, amazok pántzélyba öltöz-
 nek, egyebek vagy sarut vonnak-fel,
 vagy sisakot nyomnak a' fejekre, vagy
 övedzenek: ki lovat kantároz, ki kotsira
 ugrik. Az Hádnagy a' tsoporthoz, a'
 Kapitány az ő Seregéhez futamodik: a'
 lovas, a' gyalog, mindenik rész ki-áll
 tulajdon helyére. Azomban egygy
 azon Fő Vezér parantsolattyára moz-
 dül-

dúlnak mindnyájan .: Hasonló mód szerént illik, hogy gondolkodjunk szélyes e' világról. Mert, egy azon hatalomnak ereje által mozdíttatnak mindenek; 's így minden az ő különös tulajdona szerént megyen véghez. *ὑπὸ γὰρ μιᾶς ἐστῆς ὀργανομένων ἀπάντων, γίνεται τὰ οἰκεία.*
(p. 1219.)

Noha pedig az a' hatalmas erő Az ő Tselekedeti-ből ismeretik. magában láthatatlan, azért se maga magának nem akadéka a' tétémenyben, se nekünk akadékunkra nem lehet méltán a' fölöle való hitelre. Mert ihol a' lélek-is, melly által élünk, 's Városokban, házokban lakunk, noha magában láthatatlan, (*ἀόρατος ἔσται*) az ő munkáji, tselekedeti által szemléltetik .: Így kell az Istenről-is gondolkodnunk.

Az Isten az ő hatalmára nézve Leg jobb. Leg-szebb Halhatatlan. leg-erősebb: szépségére nézve, leg-gyönyörűebb, életére nézve halhatatlan: tekkéletességére nézve leg-jobb. Azért, noha akármí halandó természet előtt láthatatlan, az ő tulajdon tselekedeti által szemléltetik. (p. 1219.)

ταῦτα χρὴ καὶ περὶ θεῆ διανοεῖσθαι, δυνάμει μὲν ὄντος ἰσχυροτάτης, κάλλει δὲ εὐπρεπεστάτης, Ζοῇ δὲ ἀθάνατης, ἀρετῇ δὲ κρατίστη. διότι πασῇ θνητῇ φύσει γεόμενος ἀθεώρητος, ἀπ' αὐτῶν τῶν ἔργων θεωρεῖται. Azt ta- Ura mindenek. nittyá továbbá-is, hogy mindenek a' levegőben, vízben, földön az Istennek munkáji, ki tudniillik Ura mindeneknek. Erre Empedokles igéjit ékesge-

imádandó tö bizonyosság kedvéért elé-adja. Azután az Istennek felséges lakó helyéről okoskodik. Arra nézve, úgymond: kezeinket az ég felé tartjuk, midőn imádkozunk. (p. 1220.) *ἀνατείνομεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν ἕρανὸν εὐχὰς ποιῆμενοι* Homerus bizonyosságit ide alkalmaztattya.

Hasonlatosság.

(p. 1221.) A' mi a' hajóban a' kormányos, a' mi a' szekérben a' Kotsis, a' mi a' karban az elé-éneklő, 's a' közönségben a' törvény, az az Isten a' világban; de azzal a' külömbséggel, úgymond, hogy amazok vesződséggel, 's fáradsággal látnak a' dologhoz, az Istenhez semmi testi gyarlóság nem fér *πάσης κεχωρησμένον σωματικῆς ἀδυνατίας.*

Egyetlen egy.

(p. 1222.) Egyetlen egy lévén az Isten, fok féle nevü. Zena, és Dia nevet visel, melly szózatok az Isten által lévő életünket jelentik: Kronusénak és Szaturnusénak mondatik, a' vagy időjének: mert öröktől fogva való 's örökké tartandó. *διήκων ἐξ αἰῶνος ἀτέλεστος εἰς ἕτερον αἶωνα.*

Örök mindenható.

Szint így fejtí ofztán a' többi neveket - is. Ezekem nem egyebek értetnek, a' mint nyilván való, 's nemzetes Pláto-is mondá, hanem az egy Isten. *ταῦτα δὲ πάντα εἰσὶν ἕκ*

Jóknak jutalmazója, gonoszok büntetője.

ἀλλό τι, πλὴν ὁ θεός. καθάπερ καὶ ὁ γενεαῖος πλάταν Φησίν. AZ Istent mindenütt követi az igazság,

ság, az Isten törvénye el-hagyóinak büntetője. A' ki boldogúlni akar, ezen igazságban részesüllyön hamar azonnal kezdettől fogva. ἢς ὁ εὐδαιμονήσῃ, μέλλων ∴ ἐξ ἀρχῆς εὐθὺς μέτοχος εἶη p. 1223. Ezen szókkal végzi Arisztóteles a' világról irt könyvét. Az egy: és hét részre osztatik.

CCCXX. K Ö N Y V.

Arisztóteles Folytatása.

Olvasztattak Arisztótelesnek az Erkölts vezérléséhez tartozandó Könyvei. Azok kö- Nikóma-
kus. zül tiz Nikómakus nevét viseli: 's miért ne lehetett volna Nikómakus, Arisztóteles fia, hasonló az Attyához? *Etbicorum Nicomachicorum* LL. 10. Kettő nagy Erkölts nevü *Magnorum Moraliūm*. Hét pedig Eudémus nevével jeleskedik. *Eudemiorum* 7. Egy vagyon azokon kívül az Erköltsökről, nyóltz a' Városi oktatásokról (*Politicorum*) A' gazdák erköltsről kettő. *Oeconomicorum* LL. 2. Cicero de *Finib. Bonor. et Malor.* L. 5. §. 5. p. 120. *Teneamus Aristotelem, et ejus filium Nicomachum: cuius accurate scripti de moribus libri dicuntur illi quidem esse Aristotelis; sed non video, cur non potuerit Patri similis esse filius.* Arisztóte-
les erköl-
tsösKöny-
vei.

Nikómakus nevü Könyvének elején azon tanakodik: mi légyen

a' boldogság? L. I. c. 2. mi legyen a' valóságos jó? c. 5. etc. A' II-dik Könyvben két féle erköltsre mutat, az értelem, és akarat bélire. (Igy magyarázhatom a' moralis, vagy ethica nevüt) p. 21. *duplex virtus, intellectiva, et moralis.* Meg-vallya, hogy ezekről nem azért ir, és beszéll, hogy felölök tsak tudományunk legyen; hanem hogy jocká vallyunk. (c. 2. p. 22.) Az akaratbéli erköltsnek fogyatkozása mind az a' mi fok, mind az a' mi kevés.

Az erkölts közép tulajdona.

Medium virtutis, et vitii inque reduct.

Oktatás.

(*corrumpitur excessu, et defectu*) valamint az egefség meg-romlik mind a' mértékletlen gyakorlástól, mind a' telhetetlen ételtől italtól, 's attól-is a' mi ezekben kevés. Jele az erköltsnek, ha azt örvendi az ember. (*Ide fejtegetés kell*) Jól mondá Plátó: hogy arra oktatának gyermek koroktól fogva az emberek: hogy azokban legyen örömök, és bánattyok, a' mik meg-érdemlik az örömet, és bánatot: mert ez a' valóságos oktatás. *Nicom.* L. 2. c. 2. p. 23. *χαίρειν τε, καὶ λυπεῖσθαι οἷς δεῖ ἢ γὰρ ὀρεθὴ παιδεία αὐτὴ ἐστίν.*

p. 24. Nehezebb a' gyönyörüséggel hartzolni, mint az haraggal, úgy mond Heráklitus; a' mesterség pedig, és az erkölts mindenkor abban forog, a' mi nehezebb. Okoskodva meg-mutat.

tatja osztán mi légyen mindenik erköltsre nézve az a' közép szér, melly a' fölösleget, 's a' fogyatkozást elkerülvén, a' valóságos erkölts rendit, Bö-kezü-ség. nevét meg-érdemli: p. o. a' bö-kezü-ség erköltsé közép rendü az tékozás, és a' fösvenység közt. *Nicomach.* L. 4. c. 1. cet. Így fészegeti azokat is, a' miket az igazsághoz, erőséghez, kegyességhez, és több a' féliekhez tartozandóknak itél lenni. A' VIII-dik Könyv egészlen a' Barátság-tól iratott. Azon elmélkedést folytatja a' IX-dik Könyv-is.

Hasonló tárgy a' nagy erköltsü két Könyv. *Magnorum Moralium.* Ott is a' boldogságról, a' közép rend kiválasztásáról, és sok féle erköltsről nevezet szérént beszéll. p. o. L. 1. c. 17. p. 200. Az illendő nagyságosság, Μεγαλοπρέπεια: *Magnificentia* a' kérkedő hánykolódás, és illetlen kémelés közt való közép szér. A' ki ottan költ, a' hol nem illik, kérkedő, illetlenül kémellő ellenben, a' ki ott betsületes bőséggel ki-nem ad, a' hol kellenék. p. o. midön menyegzöt tart. Szemérmertesség. (p. 201. c. 30.) A' szemérmertesség közép rendü a' szemtelenség, és a' félékeny merevedés között. Az a' tselekedetekhez, és beszélgetésekhez tartozandó. Szemtelen a' ki minde-

nütt mindbe bele szól, 's téfzen mindent válogatlanúl; a' félékeny bámuló ellenben mindenben mindenektől meg-ijed .: (c. 31.). A' nyájasság *Εντραπιλία*, a' trágárság, és parasztofság közt lévő rendü erkölts. A' tréfához tartozandó. - -

Isteni te-
kélletesség

A' 2-dik Könyvben így szól az 5-dik részben, p. 217. Az erkölts nem az Isten tulajdona: mert minden erköltsnél jobb és fellyebb való az Isten; se nem erkölts által jó az Isten: mert így jobb volna az erkölts az Istennél. (Az Istennek ki-magyarázhatatlan, 's véghetetlen a' tekéletessége: ahoz azt, a' mit az emberben erköltsnek hívunk, méregetni ki merje? Meg-mondá tudniillik Arisztóteles a' Világról irt Könyvének 1219-dik levelén, a' mint az elébbenyi Könyvben említettém: hogy az Isten az ő véghetetlen tekéletességére nézve legjobb.) Ezen említett Nagy Erkölts nevü: 2-dik Könyvében-is fokot ír a' Barátságrol.

Az Eudémus nevü Könyvekben új múnkával lát az erköltsrol, és a' rofsza ágról való elmélkedéshez.

A' Városi oktatásokról irt Könyveiben szól az Urakról, szolgákról, pénzről, kereskedésről. Plátónak az Afzszonyokról ki-tett rofs vélekedés

sét

sét vizsgálja veri. (L. 2. Politicorum c. 3. 4. etc.) Szóll a' közös, és nem közös jószágról; a' Latzedemóniai Kretai és egyéb közönségről: a' Városi embernek erköltsiről: a' hatalomról, tisztségekről, a' Királyról; Országról: az Országlás három féle módjáról; azután a' 4-dik, és 5-dik módot-is emlegeti. El-beszéli az Ország változása okait. Itt-is, másutt-is a' régi Történeteknek nagy tudománya, mellyel az Író bévelkedett, kitétstzik. L. 5. Le-írja a' mi a' törvényhez, háboruhoz, 's több a' félihez tartozandó. A' városi, és gazdasági rend-tartásban leg-régiebbnek véli azt, melly az Egyiptusiaknál találik. Egyiptusi
résziség. Polit. L. 7. c. 10. p. 548. *Esse vero cuncta vetusta, signum est, quod Ægyptii, quorum antiquitas maxima putatur, leges habuerunt, et civilem institutionem.* ὅτι γὰρ ἀρχαιότατοι μὲν δοκῶσιν εἶναι. VIII-dik Könyvében (c. 3. p. 565. Politicorum.) így tanit: jobbára a' mit Gyermeki
tanulás. a' gyermekek tanulni szoktak, négyféle. Az első az olvasás, irás, és ahoz tartozandó egyéb iskolabeli tudomány: a' 2-dik a' rajzolás: 3-dik a' testi erő próbálgató gyakorlás: 4-dik a' musika. *Literæ, gymnastica, musica, graphica.* A' tudomány az élet táplálására, 's egyéb szükségére igen

Könnyeb-
bedés-

hasznos: a' rajzolás a' mester-embe-
rek munkájának meg-ítélésére: az erő
gyakorlás az egészségre, és erőre: a'
műika csak a' végre, hogy a' fáradt
elme meg-pihennyen, de gyönyörkö-
désre ne fordittassék. *Qui laborant,*
indigent relaxatione. A' ki dolgozik,
annak szükséges a' könnyebbedés. Ez
az említett résznek a' fummája. Az
Aszfonyok tisztességéről szép az
oktatása, a' Gazdálkodásról irt első
Könyvében.

Következnek Arisztótelesnek az
ékeffen-szóllásról négy Könyvei. A'
negyedik különösen Nagy Sándorhoz
iratott. Ezek után a' költeményef-
ségről irt egy Könyve olvastatik. Az
ditsértetik jobbára ezen mesterségek-
ben most-is, a' mi ezen Könyvekben
elé-adatik.

CCCXXI. K Ö N Y V.

Arisztóteles Folytatása.

Olvasztatott Arisztótelesnek fok és külömbb-féle Kérdésekből álló nagy Könyve. *Aristotelis Problematum Sectiones* 38. A' Kérdések 38. főre osztattak, egyik egyik főben 50, 60. Kérdést-is találni, hozzájok adatott feleletekkel egyetemben.

I. Fő Rész. p. 821.

Az Orvoslásról. 4 - dik Kérdés. Láb-dagadás.
 A' kik vagy rossz eledellel élnek, vagy hosszszas éhséget szenvednek, miért hogy azoknak a' lábaik megszoktak dagadni? Azért-é mert el-poshadnak? El-poshadnak tudniillik mind, a' kik éppen nem esznek, mind a' kik rossz eledelt vesznek-bé: holott a' mit bé-vesznek, azzal nem élnek. 44. Miért hogy a' bors ha bőven vétetik, a' vizelletet indítja? ha pedig kevés vétetik belőle, a' hatat? (De az ilyenek mikor igazak? az Orvosok végezzék-ki?)

2. R. Az Izzadásról. 3. Miért sóós a' vereték? 12. Miért szaporodik a' vereték ha töröllyük? 15. A' melly részünkre fekszünk, azon miért nem izzadunk? 17. Miért nagyobb az izzadás

zadás az homlokon: noha ott leg-kevesebb az hús? 28. Miért izzadunk inkább aluva, hogy sem ébren lévén?

15. R. Az Égiekről, 's a' Tudakosságról. Miért számlálunk tizig, úgy hogy azután az egyes számat ismét elé-rántyuk? 6. Miért láttatik egyenesre függőnek az hold világ, mikor csak a' negyede tellyes? 7. Miért hogy laposnak láttatik mind a' nap, mind a' hold a' töltében, noha mind a' kettő golyóbis? 8. Miért vet a' kelő, és nyugovó nap leg-nagyobb árnyékot? 9. Miért nagyobb a' hold világnak akadékatól eredendő árnyék, mint a' napétől?

Vetekedés

18. R. 2. Kérdés. Miért hogy a' viaskodó vetekedés alkalmaztatja az értelmet? azért-é, mert a' vetekedésben fokszor meg-esik a' győzelem, és a' győzöttetés, öröme-is ered a' győzőnek az álhatatos folytatásra; a' meg-győzötetnek arra, hogy a' mit el-vesztett, visszsa nyerje? 3. K. Miért hallyák a' folyó-beszédkor az emberek örömeftebb a' példa-beszédek, és hasonlatofságokat, mintsem az okoskodást? Azért-é, mert hamarabb tanulnak a' példa-beszédek, 's hasonlatofságok által, és így örülnek a' nyert tudománynak? - -

példa-beszéd,

A' muzika és ének hanghoz tartozandó 51. Kérdést fészegét a' 19-dik részben.

A' veteményekről az 21-dik részben 36. a' Kérdés. A' 4-dik ilyen: Azok közül, a' mik a' földből teremnek, miért hogy némelleyek főve, némelleyek főtelenül alkalmasok az eledelekre. Azért-é, mert némelleyeknek a' jó izt a' főzés adja-meg; némelleyeknek a' született jó izét az elbontya? 29. Kérd. Miért válik édesfebbé, a' mit friss vízzel (hideggel) öntözünk-meg, annál, a' mit langhával öntözünk?

Az 21-dik R. 4. K. Miért fejébb az hideg, mintsem a' meleg kenyér? Miért nehezebb a' sótalán, mintsem a' sóos kenyér? A' sóó veri-é ki a' nedvet? 18. Miért könnyebb a' tézta magányoson, mintsem a' liszt, és a' víz különösen?

22. Rész 6. K. Minek a' tsemege az étel után? Azért-é, mert azután-is hasznos inni? 8. Miért kell a' fűgére, 's több a' félire vagy tiszta bort, vagy tiszta vizet inni? .:

A' *Tengerről.* 13. K. Miért könnyebb az ufzás a' tengerben, mintsem a' folyóban. A' *levegőről.* 4. K. Miért hogy délben, és éjfelkor tsendesedik az idő? A' *szelekről.* 15. Ha a' fel-
szél

széll éjjel támad, miért hogy harmad napkor áll-meg?

30. R. 11. K. Miért hogy a' Régiek ajándékot tettek-ki a' testi viadal nyereségének; a' böltsefségnek számára ki-nem tettek? Azért-é, mert a' böltsefségnél magánál fellyebb való ajándék nintsen? 's a' t.

Tsuklás.

33. R. 1. K. Miért hogy a' tsuklás ptrüszfszenéffel meg-áll; a' böfögés meg-nem áll?

38. R. 1. K. Miért hogy a' nap az olajt, és a' viafzt meg-fejérétti? a' tettet meg-feketitti? azért-é mert amazokból a' fok nedvet ki-vefzi, rö-pitti; a' húst meg-süti?

CCCXXII. K Ö N Y V.

Azonnak új Folytatása.

Olvasztattak az ö nagy hasznokért Arisztotelesnek egyéb irási-is. Azokból jó illat kedvéért im egynehány bokor.

Meg-írák a' 296-dik Könyvben: az okoskodásnak az a' neme, melly két izünek mondatik (Enthymema) miben állyon? Most arról vegyük észre ezeket-is: A' három izü okoskodás helyibe az ékeffen-szóllók a' két izüt állittyák. *Enthymema voco*
fil-

fillogismum oratorium, *exemplum vero inductionem oratoriam*. Ar. Rhetoricorum. L. 1. A' minek közönséges az hitele az két féle: a' példa, és a' két izü okoskodás. Arist. Rhet. L. 2. c. 20. p. 679. *Est autem communis fides duplex genere: exemplum, et enthymema. Sententia enim pars enthymematis est ∴. Simile est inductioni exemplum ∴. Vna exempli forma est dicere res gestas; altera vero ipsum fingere. Atque huius quidem vna pars est parabola: altera logi, ut Æsopi, et Lybici.*

Okoskodás.

Ezekkel arra tanít Arisztóteles; hogy, midön hitető okoskodással akarunk élni, vagy példa emlegetéssel lásunk a' dologhoz, vagy két izü okoskodással; mellynek egygyik része a' sententia = köz-bitelii mondás. A' példa vagy igaz lehet, 's a' lött dolgokból való; vagy költött; a' minémü Esópúsé, és a' Libia-bélieké. Az igaznak im' a' példája. A' Persák Királyjának ne engedjük-meg Egyiptusnak el-foglalását. Hitető ok a' példából: Mert Dárius Király nem költözött-által ellenünk a' tengeren elébb, míg Egyiptust el-nem rablá; azt el-fogván általjött ellenünk. Kfzerkszes nem jött eléb ellenünk, míg Egyiptust magáévá nem tette. Az meg-lévén, reánk rohant. Most-is tehát ha (a' Persák Király-

rályja) Egyiptust el-fogja, ellenünk hajt: azt tehát meg-nem kell engednünk.

A' másik rendü, avagy költött példa (Logus) így alkalmaztatik Esopus-ként. Ó Samusiak! új Fejedelmet ne válasszatok: a' mostanyival elégedetek-meg. A' róka a' gödörbe esvén annyira el-nyomorodott, hogy a' legyek-is már meg-szállanak, 's a' vérét színek. Látá a' sül disznó, 's könyörületefségtől indítatván, igéré, hogy el-üzi a' legyeket, ha akarja. Ne, úgymond, kérlek: mert ezek már megteltek; és keveset színek; ha mások szállanak reám, holott éhel holtak, a' maradék véremet-is majd ki-szopják. Néktek-is tehát, ó Számosiak! ez már nem árt, mert gazdaggá lett; de ha más jö, ki-szop benneteket.

A' hiteles bizonyság, ha egyis, elegendő. p. 681.

A' köz-hitelü mondás: *Sententia*, közönségesen vezérlő. Annak ha az okát-is oda teszszük, *Entbymema*, kétizü okoskodás válik belöle. p. o. A' világi boldogság nem szabad emberé. Ez köz hitelü mondás, *sententia*. Mert az vagy a' pénznek, vagy a' szerentsének szolgája. Im' a' mondás oka. Ez a' kettő egyetemben két izü, *entbymema*. *Aristot. Rhet. L. 2. c. 20.*

p. 681. A' mesterség abban áll: hogy az okot, avagy a' második részt néha előre helyheztesük, így a' köz-hitelü bé-fejezésé, (epilogusá, consequensé) válik.

A' ki mit nem tud, arról mintegy köz-hitelüeket szórni, tudatlan parasztság. A' parasztok leg-könnyebben koholnak illy köz-hitelüeket. *ei ἀγροῖκος μάλιτα γνωμοτύποι εἰσι.* p. 682.

Az illyen két izü okoskodás, mellyben a' köz hitelü előre tétetik, legnagyobb hasznu a' paraszban, boszorkodásban, kezdetben, nyilvánosság mutatóban. Tudva lévő, közönséges köz mondások is kell elé-vetni ilyenkor: mert minthogy közönségesek, helyén hadja minden ember. p. o. Legjobb madár nézés (augurium) az hazát védelmezni. Bátran mennyen tehát annak segítségére a' madarak jele nélkül is a' ki azt szereti. (V. p. 683.)

(Ha ezekhez egyéb bőséges egyengetés tétetik, hathatos a' beszéd.) Néha a' köz-mondás ellen is lehet okoskodni, 's úgy tenni a' bé-fejezést. A' kevesebb tudományúak, holott két izüvel élnek, mellynek eleje köz hitelü, a' köfség előtt gyakran hathatóságban szólnak. *Rhet. 2. c. 22. p.*

684. *Haec enim est causa, cur etiam magis idonei ad persuadendum sint inveni-*

diti, quam eruditi inter vulgares; ut Poetae dicunt, ineruditos apud turbam concinnius dicere. (Addit ex infitis argumentandum: Achillem non ex eo laudandum, quod homo, semideus, etc. sed quod Hectore fortior, etc.)

Az ékeksen-szollásban szép dolog a' mérték szerént kötött igékkel élni: mert a' halgató mindenkor azt gondolja, ilyeneket hallván, hogy már tanult valamit, és illy végeket elérvén meg-könnyebedik. Illy hasznu a' mértékre kötött ige (periodus) A' kötött igék a' számmal járnak; és így az emlékezetet segítettik. Valóban a' számos mérték tselekefzi azt-is: hogy a' verseket könnyebben emlékezetünkben tartsuk, mint a' folyó beszédet. *Metra omnes recordantur magis, quam soluta: numerum enim habent, quo mensurantur. ARIST. Rhetoricorum 3. c. 9. p. 710.*

Emlékez-
Versek.

A' Javasláskor a' tisztességeshez, székségeshez, könnyühöz, hasznoshoz, gyönyörühöz kell ok keresésért folyamodnunk. Tudnunk kell tehát mi légyen p. o. székséges, székségesb; és így továbbá. Ezekről Arisztóteles így tanít.

Mi a' tisztességes?
a' könnyű
's a' s.?

Az a' tisztességes, a' miből betsület, és ékekség következik, ha azt valami végbe viszi. Könnyű, a' mit rövid idő

idő alatt, kevés dologgal, és költséggel véghez lehet vinni. Gyönyörű, örvendetes, a' miből öröm forr. Szükséges, a' mire Isteni vagy emberi törvény, vagy ok ösztönöz, kötelez. Lehetséges, a' mi természet szerént kitelhetik tőlünk. *Rhetoricorum ad Alexandrum* c. 2. p. 735.

A' Jónak a' szemlélése-is ide való. Az-az a' mi vég tzelý: a' mit fokban (méltán) kívánnak, a' miért viaskodnak-is. (illendöképpen) A' mi ditsértetik. (*Multi enim tanquam omnes videntur.*) A' mit a' barátok, és ellenségek ditsérnek, 's jónak vallanak.

A' mit az Indulatokról irnak a' mostanyiak, Arisztótelesből szedegeték. *Ex L. 2. Rhetoricor. c. 1. 2. etc. Amanti eum, quem iudicat, videtur aut non iniuste, aut parum iniuste agere; odio autem habenti, contrarium. c. 1. p. 650.* Nem igen nagyok tettszik a' Biró előtt annak a' vétke, a' kit szeret.

A' gyalázó ember gyönyörüségtől indíttatik: mert ezt a' roszszat tselekedvén, magát fellyebb valónak tartya. Azért az ifjak, és a' gazdagok gyalázok (contumeliosi) mert másokat gyalázzván, magokat föbb rendűeknek, tartják lenni. 'S így továbbá, akármi indulatról; haragról, annak letsillapításáról, és több a' féliről.

Le-irja az ifjak, öregek, 's közép
rendűek fok tulajdonit; ha tudniillik
magokat meg-nem gyözik. L. 2. *Rhet.*
c. 13. cet.

Homérus. Homérus előtt talán irtak egye-
bek-is hasonló rendi mód szerént, de
azokra nem mutathatunk. *Arist.* L. de
Poetica c. 4. p. 792. Annak *Margites*
nevű költeményes munkáját-is emlegeti.
zó-szer-
zés. *Ibid.* Feddi azokat, kik óltsálni
merték a' *Verfezőkben*, hogy némelly
szók természet szerént való közönsé-
ges rendit meg-merték változtatni. *Ari-
phrades Tragedis maledicebat (imperite)*
quod quae nemo diceret in sermone iis ute-
rentur; quale illud est: δαμάτων ἀπὸ δαμά-
των ab, et non, ἀπὸ δαμάτων. etc. de *Poet.*
c. 22. p. 812.

Arisztótelesnek a' tsudálatos Hal-
lomáfokról irt Könyve mesés néhutt,
's a' gyanu másénak itéli. Azt méltó
észre venni belőle, a' mihez hason-
lót *Charlevoix*ből emlétettem a' Könyv-
ház első Szakaszszában: hogy a' *Kár-
tágóbeliek* Gádesen-túl bö-termő pusz-
ta szigetet találván, azt meg-szállák;
de a' Tanáts végezéséből ki-hajtattak;
noha ott már szaporodni kezdenek.
Az a' sziget hajózásra alkalmas nagy
vizekkel bévelkedik. Sok napi járás
kivántatik az oda való érkezésre. (Az
talán *Amerikához* tartozandó.) *Aristot.*

de

de Mirabilib. Auscultationibus L. p. 1093. In mari extra columnas Herculis, aiunt a Carthaginensibus fertilem, desertamque insulam repertam fuisse, quae tam siluarum copia, quam fluminibus navigationi idoneis abundet, mirandamque ob reliquorum fructuum ubertatem, seiundam a continente plurium dierum interuallo. In qua cum Carthaginienses quidam ob soli fertilitatem, habitare, ac connubia agitare coepissent, ferunt, Praesides, ne quis deinceps insulam ingrederetur, poena capitatis interdixisse, incolasque eiecisse; ne coitione, si habitare isthic pergerent, facta, insulae principatum consequerentur; Carthaginienses ea felicitatis parte privarent. Ἐν τῇ θαλάσσει τῇ ἔξω Ἡρακλείων σηλῶν. etc. Nagynak kellett lenni, ha olly nagy vizei vóltak, 's olly nagy hatalomra szaporodhattak, a' mellytől félni kellett.

Irt a' többi között Arisztóteles nagy tudákossággal a' Gépelyes mestersegről, a' szinekről, a' Növötényekről, Allatokról, 's meg-vallyák a' tudós mostaniak: hogy Vezető Mester most-is, ezekben-is. *Actioni oppositam reactionem*, etc. Vid. *Mechan.* qq. c. 12. etc.

Le-irja az ifjak, öregek, 's közép rendűek fok tulajdonit; ha tudniillik magokat meg-nem gyözik. L. 2. *Rhet.* c. 13. cet.

Homérus.

Homérus előtt talán irtak egyebek-is hasonló rendi mód szerént, de azokra nem mutathatunk. *Arist.* L. de *Poetica* c. 4. p. 792. Annak Margites nevű költeményes munkáját-is emlegeti. *Ibid.* Feddi azokat, kik óltsálni merték a' Versezőkben, hogy némelly szók természet szerént való közönséges rendit meg-merték változtatni. *Ariphrades Tragedis maledicebat (imperite) quod quae nemo diceret in sermone iis vterentur; quale illud est: δαρμάτων ἀπὸ δόμιβυς ab, et non, ἀπὸ δαρμάτων. etc.* de *Poet.* c. 22. p. 812.

zö-fze-zés.

A' Kár-ágoi rálány

Arisztótelesnek a' tsudálatos Halomáfokról irt Könyve mesés néhutt, 's a' gyanu másénak itéli. Azt méltó észre venni belőle, a' mihez hasonlót Charlevoixból emlétettem a' Könyvház első Szakaszszában: hogy a' Kártágóbeliek Gádesen-túl bö-termő puszta szigetet találván, azt meg-szállák; de a' Tanáts végezéséből ki-hajtattak; noha ott már szaporodni kezdenek. Az a' sziget hajózásra alkalmas nagy vizekkel bévelkedik. Sok napi járás kivántatik az oda való érkezésre. (Az talán Amerikához tartozandó.) *Aristot.*

de

de Mirabilib. Auscultationibus L. p. 1093. In mari extra columnas Herculis, aiunt a Carthaginensibus fertilem, desertamque insulam repertam fuisse, quae tam silvarum copia, quam fluminibus navigationi idoneis abundet, mirandamque ob reliquorum fructuum ubertatem, seiunctam a continente plurimum dierum interuallo. In qua cum Carthaginienses quidam ob soli fertilitatem, habitare, ac connubia agitare coepissent, ferunt, Praesides, ne quis deinceps insulam ingrederetur, poena capitis interdixisse, incolasque eiecisse; ne coitione, si habitare isthic pergerent, facta, insulae principatum consequerentur; Carthaginienses ea felicitatis parte privarent.

Ἐν τῇ θαλάσσῃ τῇ ἔξω Ἡρακλείων σηλῶν. etc. Nagynak kellett lenni, ha olly nagy vizei vóltak, 's olly nagy hatalomra szaporodhattak, a' mellytől félni kellett.

Írt a' többi között Arisztóteles nagy tudákossággal a' Gépelyes mestersegről, a' szinekről, a' Növötényekről, Allatokról, 's meg-vallyák a' tudós mostaniak: hogy Vezető Mester most-is, ezekben-is. *Actioni oppositam reactionem*, etc. Vid. *Mechan.* qq. c. 12. etc.

CCCXXIII. K Ö N Y V.

*Tudosittás.*Nádasdi
Ferenztz.

Eddig vezetém ezen Iráfsomat; 's hallám, olvasám; a' mi meg-is bizonyodott: hogy Gróf *Nádasdi Ferenztz*, Horváth Ország Bánya, a' most folyó 1783-dikban, Maius 15. napján életének 75-dikében ki-múlt a' világból. Igaz hitét, hivségét, ritka hasonlatosságu dialmas vitézségét emlegeti külső, belső minden nyelv, minden Könyv. Emléttém azt írva már én-is mind egyebütt, mind ezen Könyv-háznak III-dik Szakaszszában a' XCII-dik Könyvnek alkalmatofságával a' 213-dik levél félen.

Ur. 1708-ban Mártz. 17-dik napján született. Tanulását Köszögön, Pofonyban, 's nevezet szerént a' Böltselkedésnek, és Törvénykedésnek iskoláját Nagy-szombatban végzé 1729-ben. Édes Attya Seregében a' Katonak közé álván, 1738-ban ezres fő Kapitánnyá (Obersterre) tétetett, a' Tsáki lovas Magyar vitézi közt. 1742-ben a' meg-holt Tsáki helyébe Generalisságra magasztaltatott. Közmondása vólt: halni, vagy gyözödelmeskedni. Maria Teresia haborujikor, Bavaríát

váriát el-foglalá: Rajnára hidat vetett: Lauterburg Városát el-rablá: Olasz Országban a' Spanyol, Frantzia, és Sztiziliai táborral meg-ütközvén, 1746-ban Genuát meg-vette: 1756-ban Kollinnál, Plániánnál, Hochkirchnál győdelmese lett a' Burgufon: 1757-ben 12. Novemberben Schvaidnitzot az ellenségtől el-nyerte: ott hat ezer embert, négy Generálif, 48. Zászlót, 164. álgút, temérdek fok port, golyóbif, és egyéb tábori készületet, lepett-el. Szint azon 1757-ben 22. Novemberben Boroszló Városát, Bevern Hertzeggel egygyütt rabbá tette: így egész Slesiát Mária Terefiának hatalma alá kerítetté.

H I R - M O N D Á S.

A' ki ezen Könyv-háznak Folytatását kívánja, a' mint Bé-vezető Levélben jelentetett, az V. VI. Szakasz helyét el-foglalhattya a' Magyar Fizika, és Nevelést illető XV. Level. Mindenik ezen Könyv-ház készítőjének a' munkája; 's taláztatik Pofonyban, Kassán, Pesten, Győrött.

